

Ο ΑΠΟΤΥΜΠΑΝΙΣΜΟΣ

Α€

10

Ο
ΑΠΟΤΥΜΠΑΝΙΣΜΟΣ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ
ΤΟΥ ΠΟΙΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΝ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΝ

(Μετ' εικόνων 14 μὲν ἐν τῷ κειμένῳ, 7 δὲ παρενθέτων)

ΥΠΟ

ΑΝΤΩΝΙΟΥ Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ

ΕΦΟΡΟΥ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΤΤΙΚΗΣ

Εὐνομία δ' εὐκοσμία καὶ ἄρτια πάντ' ἀποφαίνει
καὶ θάμα τοῖς ἀδίκοις ἀμφιπέδησι πέδας

ΣΟΛΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ „ΕΣΤΙΑ„

1923

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίς
Τὸ ἀρχαϊκὸν νεκροταφεῖον τοῦ Παλαιοῦ Φαλήρου καὶ αἱ ἀνασκαφαὶ αὐτοῦ	1
Εὐρήματα καὶ χρονολογία αὐτοῦ	6
Χρονολογία τοῦ μόνου νεωτέρου τῶν ἄλλων τάφου	7
Ἄκτεριστοι τάφοι. Τὸ μέγα ἀκτέριστον πολυάνδριον	10
Εἶνε βασανιστικά ἢ θανατικά ὄργανα οἱ πενταπλοῖ δεσμοὶ τῶν 17 νεκρῶν ;	16
Τὰ βασανιστικά ὄργανα τῶν ἀρχαίων	16
Τῶν 17 νεκρῶν τοῦ πολυανδρίου τὰ δεσμά εἶνε ἄλλοια. Νόμιμος ἢ ἄνο- μος ἢ θανάτωσις τῶν 17 νεκρῶν ;	19
Τίνες οἱ τρόποι νομίμου θανατώσεως ἐν Ἀθήναις ; <i>βάραθρον, κόνειον</i>	19
<i>Ἐποτυμπανισμὸς καὶ τὸ τύμπανον</i> , μαρτυρίαι ἀρχαῖαι	21
Ἵτι ἦτο θανατικὸν ὄργανον τὸ τύμπανον	23
Ἡ λέξις <i>τύμπανον</i> γενικώτερον. Ἡ <i>σανίς</i> ταῦτόν	24
Ἐ Ἀριστοφάνη περι τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ ἐν ταῖς Θεσμοφορ. 930 ἐξ. καὶ ἐν τοῖς Ἰππεῦσι 1037 ἐξ. (<i>πεντεσύριγγον ξύλον</i>)	31
Ἡ νόμιμος διαδικασία τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ κατὰ τὸν Ἀριστοφάνην	35
Ποῦ ἐξετελεῖτο ὁ ἀποτυμπανισμὸς ; Παρὰ τῷ δημίῳ ἔξω τῶν τειχῶν	36
Ποῦ ἐντὸς τῶν τειχῶν ; ἐν τῷ Θεσμοφορίῳ ; ἐν Φαλήρῳ ; ἄλλου ;	39
Πειρατεία εἶνε τὸ πιθανὸν ἔγκλημα τῶν 17 νεκρῶν τοῦ πολυανδρίου	42
Τοιοῦτοι κακοῦργοι ἔδει κατὰ τὸν νόμον νὰ θανατωθῶσι	44
Ἐ θάνατος ἔδει πάντως νὰ γίνῃ δι' ἀποτυμπανισμοῦ	46
Τίς ἔθαπεν αὐτούς ;	47
Ἡ θέσις τοῦ πολυανδρίου ἐν τριόδῳ ἐν τῷ νεκροταφείῳ. Διατί ;	48
Αἱ τελευταῖαι στιγμαὶ τῶν πολυανδρίων νεκρῶν : κατάλευσις, «ἀνάθεμα», διαμελισμὸς. Βιαιοθάνατοι, ἀλάστορες, προστρόπαιοι, βρυκόλακες κλ.	51
Ἡ Ἀνδρομέδα τοῦ Εὐριπίδου διακωμφεῖται διὰ τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ τοῦ Μνησιλόχου τοῦ Ἀριστοφάνους	57
Ἐ Προμηθεὺς τοῦ Αἰσχύλου καὶ ὁ ἀποτυμπανισμὸς	61

Σχέσις πρὸς τὴν δέσμευσιν τοῦ Προμηθέως καθ' Ἡσίοδον καὶ παρερ- μηνεῖαι τούτου	62
Ἀνάλυσις τοῦ Αἰσχύλου	63
Διαφοραὶ τῶν δεσμῶν τοῦ Αἰσχυλείου Προμηθέως καὶ τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ	64
Εἰκόνες τοῦ Προμηθέως ἐν ἔργοις τῆς τέχνης	65
Τὰ ὀνόματα κίων, σταυρός, σκόλοψ, πάσσαλος καὶ τὰ σχετικὰ ῥήματα	66
Ο ἀποτυμπανισμὸς καὶ τὰ μαγικά καταδεδεμένα ἢ προσηλωμένα ἀγαλ- μάτια. Οἱ κατάδεσμοι	67
Τὸ εὔρημα τῆς Δήλου καὶ τὰ ὅμοια	69
Τὸ σημερινὸν μαγικὸν «κάρφωμα». Ἡ λαϊκὴ σταύρωσις τοῦ Χριστοῦ. .	70
Τὸ σημερινὸν μαγικὸν «δέσιμον», «ἀπόδεμα», «ξαμπόδεμα» κλ.	72
Οἱ Ἐτροῦσκοι, οἱ Ρωμαῖοι, οἱ Γερμανοὶ κλπ.	75
Μαγικὴ δύναμις τῶν ἥλων καὶ ἄλλων πραγμάτων τῆς σταυρώσεως . .	76
Τὰ τρόπαια καὶ ὁ ἀποτυμπανισμὸς. Ὁ Ἐνυάλιος	78
Τὰ πτώματα τῶν ἀποτυμπανιζομένων βορὰ τῶν ὀρνέων καὶ τῶν κυνῶν.	80
Αἱ παροιμίαι «ἐς κόρακας», «ἐς Κυνόσαργες», «ἐς λατομίας»	81
Χειρονομία ἀρᾶς ἰσοδύναμος πρὸς τὸ κάρφωμα, τὸ δέσιμον, τὸ «ἐς κό- ρακας» κλ. Τὸ σφάκελο, φάσκελο	83
Παλαιότης ἐμφανίσεως τῆς χειρονομίας	86
Ὁ σφάκελος δάκτυλος. Οἱ Δάκτυλοι	86
Αἱ ἀνάγλυπτοι χεῖρες δεόμεναι	87
Ἡ γλυπτὴ χεὶρ τῆς Ἰτάνου καταρωμένη σφάκελον	89
Ἐρμηνεῖα τοῦ φασκέλου ὡς ἀποτροπαίου τῆς βασκανίας.	91
Ἡ αὐτὴ χειρονομία καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς <i>μοῦντζα</i>	93
Παραδείγματα μούντζας	94
Ὁ ἀριθμὸς πέντε κακέμφατος	96
Μακρὸς ὁ χρόνος τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ καὶ εὐρεῖα ἢ διάδοσις. Πρῶτον δέσις διὰ σχοινίου, εἶτα νόμψ καθορισμὸς τῶν πέντε ἥλων.	96
Τὰ πτώματα τῶν ἀποτυμπανιζομένων ἐρρίπτοντο εἰς τὸ βάραθρον.	
Ἀποδείξεις τούτου	97
Διατί τοῦτο δὲν συμβαίνει ἐν Φαλήρῳ (πολυάνδριον)	99

Ἑρμηνεία τοῦ μὴ ταφῆναι ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἢ διάρρηξις τῆς κόνεως καὶ ὁ καταποντισμὸς	99
Πῶς συμβιβάζεται τὸ Φαληρικὸν πολυάνδριον. Ἡ ταφή νεκροῦ νόμος ἀττικὸς ἢ πανελλήνιος καὶ θεῖος	102
Ἡ ἀταφία, οἱ ἀλάστορες εἴτε βρυκόλακες καὶ ὁ ἀφανισμὸς τῶν σαρκῶν.	103
Ἐ ἀποτυμπανισμὸς καὶ ὁ Δράκων. Τὸ πολυάνδριον νεώτερον τούτου. Οἱ κατάδεσμοι πάλιν· χρονολογία	106
Γενικὴ εἰκὼν τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ. Σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῶν Ἀθηναίων	108

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ Α

— Κατάδεσμοι ἐξ ἱεροῦ τῆς Σαλαμῖνος	111
Ἐπιγραφαὶ ἐντεῦθεν.	112
Προσηλωμένον «ἀττικὸν» μολύβδινον σκεῦος	114

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ Β

Διαπομπεύσεις καταδίκων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλῆσι καὶ ἀπασθόλωσις αὐτῶν	116
---	-----

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ Γ

Πῶς προῆλθον τὰ προβασκάνια ἢ φυλακτήρια. Σκόροδον, κρόμμυον, σκίλλα, καπνός, ἄλας, κεράμβηλον, ὀφθαλμός, ζῶα καὶ μέρη αὐτῶν.	120
Ἐ φαλλὸς καὶ ἡ σημασία αὐτοῦ, σχετικὰ σχήματα καὶ ῥήματα	121
Τὸ φάσκελο (fīca «σῦκον») καὶ σχήματα σχετικὰ	123
Πλαγγὼν ἐκ τοῦ ἀεροδρομίου Γουδῆ Ἀθηναίων	124
Χρησις τοῦ φαλλοῦ καὶ ὁ Ἑρμῆς καὶ οἱ ἔρμαι καὶ τὰ ἀντ'αὐτῶν σχήματα	124
Ἐ Πρίαπος καὶ ὁ πρίαπος τοῦ Πειραιῶς	128
Ἐ δριλοπότης, ὁ δριλος καὶ ἡ γερανομαχία τῆς Ἀμφίσσης	132
Πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων	135

Ο ΑΠΟΤΥΜΠΑΝΙΣΜΟΣ

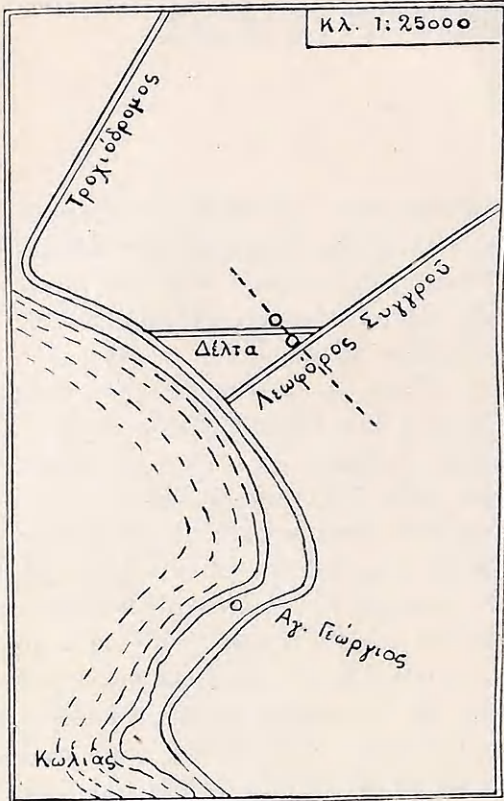
Τῷ 1911 ἀνεσκάφη κατὰ τὴν παραλίαν τοῦ Παλαιοῦ Φαλήρου ἐν τῇ θέσει Βοϊδολίβαδο χῶρος 12 περίπου τετραγωνικῶν μέτρων καὶ εὐρέθησαν 68 τάφοι, ὧν 44 μικρῶν παιδίων κειμένων ἐντὸς ἀμφορέων, 1 μικροῦ παιδίου ἐν τῷ χώματι κείμενον, 1 ἐπίσης παιδίου ἐν πηλίνῃ λάρνακι, οἱ δὲ 21 ἀνθρώπων ἡλικιωμένων τούτων δὲ 5 ἦσαν κεκαυμένοι καὶ συνειλεγμένοι οἱ δύο εἰς ἀγγεῖον ἐκάτερος, οἱ δὲ λοιποὶ 15 ἦσαν ἄκαυστοι ἢ ἐν τάφοις διὰ λιθίνων ἀδρῶν πλακῶν ἐσχηματισμένοις ἢ ἐντὸς τοῦ χώματος κείμενοι κατὰ τὴν ἀνασκαφήν.

Τὸν χῶρον τοῦτον τερματίζει πρὸς Ν ἡ ἀμαξιτὸς (εἰκ. 1), ἣτις ἀποσπᾶται ἐκ τῆς λεωφόρου Συγγροῦ κατευθυνομένη πρὸς Δ ἦτοι πρὸς τὸ Νέον Φάληρον καὶ σχηματίζει μετὰ τοῦ ὑπολοιποῦ τῆς εἰρημένης λεωφόρου καὶ τῆς παραλιακῆς γραμμῆς τὸ «Δέλτα» τοῦ Φαλήρου. Ἐν τούτῳ τῷ Δέλτῳ ἐπανελήφθησαν πέραν τῆς ἀμαξιτοῦ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1915 αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ ἀπεκαλύφθη συνέχεια πυκνῆ τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου νεκροταφείου (εἰκ. 2). Ἀνεσκάφησαν δηλ. 86 τάφοι, ὧν 2 εἶνε κεραμοποίητοι, 8 ἐσχηματισμένοι διὰ λιθίνων πλακῶν, 1 εἶνε σαρκοφάγος πηλίνη, 18 εἶνε πυραὶ, 47 ἀγγεῖα (τάφοι δηλ. παιδίων) καὶ 10 εἶνε νεκροὶ ἐν τῷ χώματι κείμενοι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀνασκαφῆς.

Τὴν πρώτην ἀνασκαφήν ἐξετέλεσεν ὁ Κουρουνιώτης καὶ ἐδημοσίευσεν ἐν *Ἀρχ. Ἐφημερίδι* 1911 σ. 246 ἔξ., τὴν δευτέραν δ' ἐξετέλεσεν ὁ Πελεκίδης καὶ ἐδημοσίευσεν ἐν *Ἀρχαιολ. Δελτίῳ* 1916 σ. 13 ἔξ., ὅθεν παρελάβομεν ἱκανὰς εἰκόνας εἰς τὴν πραγματείαν ταύτην.

Ὡς ἔχουσι πρὸς ἄλληλα τὰ τμήματα τοῦ νεκροταφείου τὰ ἀνασκαφέντα ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτου καὶ τοῦ Πελεκίδου, δεικνύουσι τῷ ὄντι, ὅτι εἶνε μέρη ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ παλαιοῦ νεκροταφείου ἐκτεινομένου εἰς μῆκος ἀπὸ Β ἢ ΒΔ πρὸς Ν ἢ ΝΑ. Δὲν πρόκειται λοιπὸν περὶ μεμονωμένων τάφων ἢ μεμονωμένων συστάδων τάφων, ὅτε θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι εἶνε οἰκογενειακοὶ τάφοι ἀνοιχθέντες ἐν τοῖς οἰκείοις κτήμασιν ἢ χωρίοις (πρβλ. π. χ. Δημοσθ. 1275)—εἰ καὶ τὸ παρὰ τὴν θάλασσαν μέρος, ὑγρότερον ἄλλοτε ὄν, δὲν ἠδύνατο νὰ

εἶνε χωρίον ἢ ἀγρός ἀξιόλογος — ἀλλὰ πρόκειται περὶ συνεχοῦς καὶ πυκνοῦ νεκροταφείου, ὅπερ θὰ παρέθεεν ὁδὸς τις κατὰ τὰ εἰωθότα·

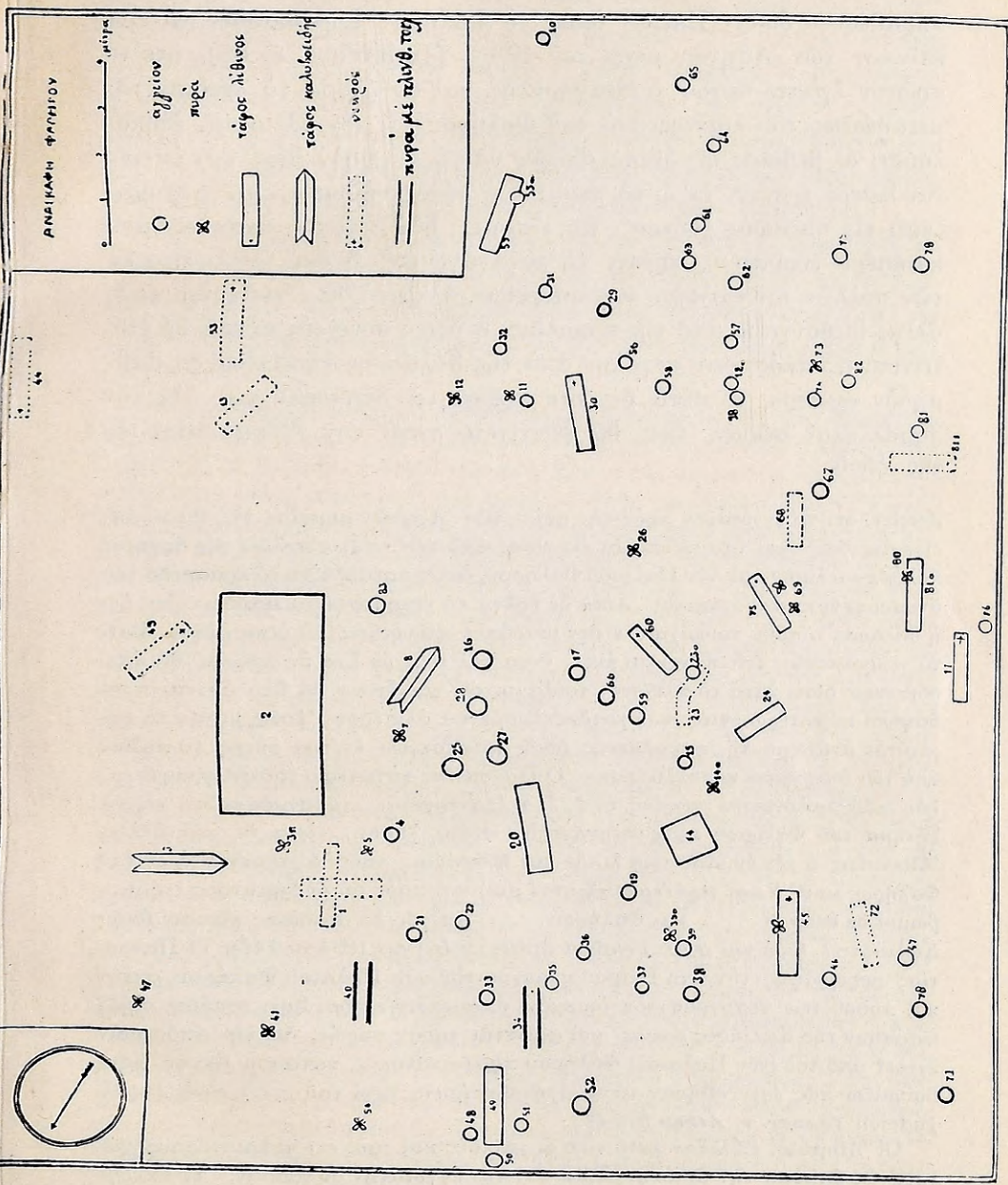

Εἰκ. 1. Ἡ παραλία τοῦ Παλαιοῦ Φαλήρου καὶ ἡ κατ' αὐτὴν θέσις Βοῖδολίβαδο ἢ Δέλτα νῦν καλουμένη, διατεμνομένη ὑπὸ ἀρχαίου νεκροταφείου.

αἰτία. Τοιαύτη αἰτία εἶνε τὸ παλαιὸν ἐπίγειον τῶν Ἀθηναίων, τὸ Φάληρον¹.

¹ Πaus. 1, 1, 2 «Ὁ δὲ Πειραιεύς δῆμος μὲν ἦν ἐκ παλαιοῦ, πρότερον δὲ πρὶν ἢ Θεμιστοκλῆς Ἀθηναίους ἤρξεν, ἐπίγειον οὐκ ἦν. Φάληρον δέ, ταύτη γὰρ ἐλάχιστον ἀπέχει τῆς πόλεως ἢ θάλασσα, τοῦτό σφισιν ἐπίγειον . . . . Θεμιστοκλῆς δὲ ὡς ἤρξε (493/2 ἢ 482/1 πρβλ. Blümner-Hitzig *Pausanias* ἐν-ταῦθα), τοῖς τε γὰρ πλέουσιν ἐπιτηδειότερος ὁ Πειραιεύς ἐφαίνετό οἱ προκει-σθαι καὶ λιμένας τρεῖς ἀνθ' ἑνὸς ἔχειν τοῦ Φαλήρου, τοῦτό σφισιν ἐπίγειον εἶναι κατεσκευάσατο» πρβλ. καὶ 8, 10, 4 «Ἀθηναίους μὲν δὴ σταδίους μάλιστα εὐ-κοσιν ἀφέστηκε τῆς πόλεως ἢ πρὸς Φαλήρω θάλασσα». Πάντες σήμερον γινώ-

ἡ ὁδὸς αὕτη θὰ ἔκειτο κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, ἐπειδὴ πρὸς δυσμὰς δὲν εὐρέθη πα-ρὰλληλος σειρὰ τάφων καὶ τὸ ἔδαφος εἶνε μᾶλλον ἄλιπεδον πρὸς τὸ μέρος τῆς θαλάσσης. Εἶνε δὲ τὸ νεκροταφεῖον τόσον πυκνόν, ὥστε δὲν δύναται νὰ ἀνήκη εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθη-νῶν, λογιζομένης μάλιστα καὶ τῆς ἀποστάσεως ἀπ' αὐτῆς καὶ τῆς μονομεροῦς παλαιότητος αὐτοῦ. Ὅθεν πρέπει νὰ ἀνα-ζητηθῇ ἐγγύς που «δῆμος» τις, ὅστις νὰ ἤκμασεν ἐν χρό-νοις ἀντιστοίχοις, καὶ ὅστις θὰ ἐδικαιολόγει τὴν ἀκμὴν τῆς ὁδοῦ καὶ τοῦ νεκροταφείου τούτου, ἔστω καὶ ἂν τις ἤθελε νὰ δεχθῇ αὐτὸ ὡς κυρίως Ἀθηναϊκὸν καὶ ὄχι ὡς εἰς τὸν «δῆμον» ἐκείνον ἀνήκον· διότι πρέπει νὰ ἦτο πολυ-σύχναστος ἢ ἐξ Ἀθηναίων ἐρ-χομένη πρὸς τὴν παραλίαν ἐκείνην ὁδός, καὶ ἵνα ἢ πολυσύχναστος, ἔδει νὰ ὑπάρχη

Είκ. 2. Τὸ ἐντὸς τοῦ Δέλτα τοῦ Φαλήρου μέρος τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου.

Πρὸς τὸ παλαιὸν τοῦτο ἐπίνειον, τὸ ὁποῖον ἔδει νὰ ἔχη ἱκανῶς ζωηρὰν ναυτικὴν καὶ ἐμπορικὴν κίνησιν, ἦγεν ἢ τὸ νεκροταφεῖον παραθέουσα ὁδός. Ἐπειδὴ ὁμως τὸ Φάληρον ἐξηκολούθει νὰ εἶνε ἐπίνειον τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τοῦ 493/2 (Judeich ἔ. ἄ. 65), ὅτε τὸ πρῶτον ἐγένετο ἄρχων ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ συνέλαβε τὸ σχέδιον τῆς μεταθέσεως τοῦ λιμένος ἀπὸ τοῦ Φαλήρου εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἐξηκολούθει δὲ βεβαίως ὡς δῆμος ἀπλοῦς νὰ ζῆ πενιχρὸν βίον καὶ ἔπειτα ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον, ἐν ᾧ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος νεκροταφεῖον περιορίζεται εἰς παλαιούς χρόνους, ὡς εἴπομεν ἤδη καὶ θὰ ἀναπτύξωμεν κατωτέρω εὐρύτερον, πρέπει νὰ συναγάγωμεν, ἢ ὅτι τοῦτο ἦτο ἐν τῶν πολλῶν τοῦ ἐπινείου νεκροταφείων, ἄλλα δὲ θὰ ἐξετείνοντο πρὸς ἄλλας διευθύνσεις ἀπὸ τῆς παραλίας, ἢ ὅτι ἡ συνέχεια αὐτοῦ θὰ ἐξετείνετο εἰς ἀπόστασιν μεγάλην ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀποβαίνουσα βαθμηδὸν νεωτέρα, τὸ αὐτὸ δὲ τότε πρέπει νὰ δεχθῶμεν καὶ διὰ τὴν παράλληλον σειρᾶν, ἣτις θὰ ἐξετείνετο κατὰ τὴν ἐτέραν πλευρὰν τῆς ὁδοῦ.

σκομεν, ὅτι τὸ ἐγγύτατον πρὸς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν σημεῖον τῆς θαλάσσης εἶνε ἀκριβῶς—καὶ ἦτο καὶ πάλαι ὡσαύτως ἀπὸ τῶν νοτίων πυλῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως—ὁ λιμὴν τοῦ νῦν Παλαιοῦ Φαλήρου, ὅστις κατακλύζει τὰ κράσπεδα τοῦ ἀνασκαφέντος νεκροταφείου. Αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ νεκροταφεῖον ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ θάλασσα αὐτόθι τοῦλάχιστον δὲν μετέβαλε σπουδαίως τὰ ὄρια αὐτῆς, διότι τὸ νεκροταφεῖον ἀποσβέννυται ἐκεῖ, ἐνθα καὶ νῦν, ἂν ἦτο ἐν χρήσει, θὰ ἀπεσβέννυτο· διότι κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦλάχιστον τοῦ ἔτους θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ θάψωσι περαιτέρω ἐντὸς τοῦ κατακεκλυμένου ἁλιπέδου. Ἴσως μόνον τὸ σημερινὸν ἀνάχωμα τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ προσστατεύει ἐν τινι μέτρῳ τὸ πεδῖον ἀπὸ τῶν ὑπεργεῖων κατακλύσεων.—Ὁ Πανσανίας κατωτέρω τοῦ ἀναγραφέντος ἤδη «ἀρχαιολογικοῦ» χωρίου, ἐν 1, 1, 4 ἐπανέρχεται «τοπογραφικῶς» εἰς τὸ ζήτημα τοῦ Φαλήρου πρὸς περιγραφὴν αὐτοῦ λέγων: «ἔστι δὲ καὶ ἄλλος Ἀθηναῖος ὁ μὲν ἐν Μουνιχίᾳ λιμὴν καὶ Μουνιχίας ναὸς Ἀρτέμιδος, ὁ δὲ ἐπὶ Φαλήρῳ, καθ' ἃ καὶ πρότερον εἴρηται μοι, καὶ πρὸς αὐτῷ Δήμητρος ἱερόν.... βωμοὶ δὲ θεῶν τε.... καὶ Φαλήρου.... Ἀπέχει δὲ σταδίους εἴκοσιν ἄκρα Κωλιάς» κλ. (ὄρα καὶ σχόλ. ἐνταῦθα Spiro ἐν *Hermes* 1894 σ. 146). Ὁ Πανσανίας περιγράφας τὴν ἀπὸ Πειραιῶς μέχρι τοῦ νῦν Παλαιοῦ Φαλήρου ἀκτὴν καὶ προσθέτων τοπογραφικὸν ὄρισμόν, ἀπόστασιν εἴκοσι δηλ. σταδίων πρὸς ἐντόπισιν τῆς Κωλιάδος ἄκρας, μοὶ φαίνεται τόσον σαφῆς, ὅτι τὴν ἀπόστασιν ἐννοεῖ ἀπὸ τοῦ (νῦν Παλαιοῦ) Φαλήρου πρὸς ἀνατολὰς κατὰ τὴν ἀκτὴν, ὥστε θαυμάζω πῶς ἐγεννήθησαν τόσαι ἀμφισβητήσεις περὶ τοῦ πράγματος (πρβλ. Judeich *Topogr. v. Athen* 376 ἔξ.).

Οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέλεξαν κατὰ τοὺς ἀρχαίκοις καὶ τοὺς ἔτι παλαιότερους χρόνους ὡς ἐπίνειον τὴν ἀρίστην ἀλλὰ καὶ τὴν ἐγγυτάτην θάλασσαν. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ τόπου τούτου εἶχε γίνεαι ἐν χρόνοις, καθ' οὓς τὰ πλοῖα, ὡς τὰ ὁμηρικὰ, μὴ ἔχοντα τρώπιον, ἐσύροντο εὐκόλως εἰς τὴν ξηρὰν, ὁ δὲ ἀμμῶδης οὗτος λιμὴν τοῦ Φαλήρου εἶνε πρόσφορος πρὸς τοῦτο.

Ἔτι δὲ ἀληθῶς τοιοῦτό τι συμβαίνει, ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐξῆς: Ὁ Κουρουνιώτης ἔ. ἄ. σ. 246 II λέγει: «πολλοὶ λάκκοι καὶ τεμάχια μεγάλων ἀγγείων κατεσπαρμένα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας μαρτυροῦσι περὶ τῆς διενεργουμένης ἐκεῖ ἐν εὐρείᾳ κλίμακι λαθραίας τυμβωρυχίας». Ἡ τυμβωρυχία ὅμως αὕτη δὲν εἶνε λαθραία, ἀλλ' ἐγένετο τῷ 1863 τῇ ὑποδείξει μὲν καὶ ὑπὸ τὰς ὁδηγίας γνωστοῦ πρῶην ἐμπόρου ἀρχαιοτήτων τοῦ Γρηγορίου Μπουρνιά, ἀλλὰ δαπάνη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν «ἐμπίστου» προσώπου.¹

Τὸ βραχυχρόνιον τῆς ανασκαφῆς ταύτης καὶ τὸ μέγα πλῆθος τῶν εὐρεθέντων ἀγγείων, εἰς ἃ δέον νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰ, ὡς συντετριμμένα καὶ μὴ ἐνδιαφέροντα ἴσως τότε, ἀπορριφθέντα κατὰ τὸν χρόνον τῶν ανασκαφῶν, ὡς εἶδεν αὐτὰ ὁ Κουρουνιώτης, ἀποδεικνύει,

¹ Ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῶν συνεδριῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχ. Ἐταιρείας, γεγραμμένοις διὰ χειρὸς τοῦ ἀειμνήστου Στεφάνου Κουμανούδη κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 25 Μαΐου τοῦ 1863—ἡρωϊκοὶ χρόνοι τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης!—εἰσάγεται ὁ Γρηγ. Μπουρνιάς καὶ ζητεῖ νὰ γίνῃ «ανασκαφή τάφων ἐν ἀγρῷ ἐθνικῷ πλησίον τῆς πρωτεύουσας, τὸν ὅποιον αὐτὸς θέλει καταδείξει καὶ πέποιθεν, ὅτι δεκαπλασίως ἀξίας πράγματα θὰ εὐρεθῶσι», παρὰ ἂν ἐγένετο ἄλλη τις ανασκαφή ἐν Εὐβοίᾳ, ἣν προηγουμένως εἶχε προτείνει. Ἡ ανασκαφή ὑπὸ τινος ὄρους ἀποφασίζεται ἐξεληθόντος τοῦ Μπουρνιά, ἀναγγέλλεται εἰτα αὐτῷ τούτο, καὶ ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς 8 Ἰουνίου 1863 λέγεται: «εἶτα ὁ Γρηγ. Μπουρνιάς ἐπαρουσίασεν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐν Φαλήρῳ ανασκαφέντων ἀγγείων ὅσα ἐθεωρήθησαν περιεργότερα εἴτε διὰ τὸ σχῆμά των, εἴτε διὰ τὰ κοσμήματα εἴτε διὰ τὰς γραφάς των τὸ ὅλον 89 κομμάτια καὶ εἰπών, ὅτι εἶνε πολὺ ἐνδεχόμενον νὰ εὐρεθῶσι καὶ ἄλλα καλλίονα, παρεκάλεσε νὰ ἐξακολουθήσῃ ἔτι ἐπὶ τινος ἡμέρας τὴν ανασκαφήν» (κλ.), ὃ καὶ ἀποφασίζεται. Ἐν δὲ τῇ συνεδρίᾳ τῆς 15 Ἰουνίου 1863 ἀποφασίζεται νὰ μεταβῇ ὅλον τὸ συμβούλιον εἰς τὸ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Μουσεῖον τῆς Ἐταιρείας, ἵνα ἴδῃ τὰ ἐκεῖ ἀποτεθειμένα ἀγγεῖα τῆς διὰ Γρηγ. Μπουρνιά ἐνεργηθείσης ἐν Φαλήρῳ ανασκαφῆς κλ. Ὁ Μπουρνιάς προσέθηκεν ἤδη εἰς τὰ προηγούμενα ἀγγεῖα ἕτερα 88 μικρὰ καὶ δύο πίθους μεγάλους, ὧν ὁ εἷς ὧν συντετριμμένος εἰς 33 κομμάτια ἔχει γραπτὰς δύο περικεφαλαίας, ἔτι πέντε συντετριμμένα ἀγγεῖα μικρὰ ἔχοντα ἐγκεχαραγμένα γράμματα τινὰ καὶ τέλος ἐν ὠξειδωμένον σφόδρα χαλκοῦν βραχιόλιον. Ἐν δὲ *Δύο Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν Ἐταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας συγκροτηθεῖσαι τῇ 10 καὶ τῇ 17 Νοεμβρίου 1863* (τὸ βιβλίον ἐξεδόθη τῷ 1864) σελ. 7-8 ἐν τῇ ἀπαγγελθείσῃ πρὸ τῶν ἐταίρων λογοδοσίᾳ ὁ γραμματεὺς Στέφ. Κουμανούδης λέγει: «Τέταρτον ἔργον εἶναι ανασκαφή τάφων παρὰ τὸ Φάληρον γενομένη ἀρχὰς Ἰουνίου τοῦ ἔτους τούτου, ἐπὶ δύο ἐβδομάδας διαρκέσασα. Εὐρέθησαν 179 ἀγγεῖα πῆλινα διαφόρων καὶ περιέργων σχημάτων, κατὰ τὸ πλεῖστον μικρὰ, ἐν οἷς ὅμως δύο εὐμεγέθεις πίθοι ἐξέχουσιν, ὧν ὁ εἷς ἀξιολύτως διὰ τὰς δύο ἐπ' αὐτοῦ γραπτὰς περικεφαλαίας: ἔτι διακρίνονται οὐκ ὀλίγα λήκυθοι μὲ γραφάς, ἐν αἷς μία ἔχει καὶ ἐπιγραφὴν *Αἰσχίς καλὸς* κλ. . . .» Ὁ γεωμετρικὸς ῥυθμὸς ἦτο ἀκόμη τεχνολογικῶς ἀγνωστος.

ὅτι ὁ Μπουρνιάς ἐνταῦθα εἰς τὸ συμπαγὲς καὶ πλούσιον τοῦτο νεκροταφεῖον ἔσκαψε. Ἐπειδὴ οἱ τάφοι εἶνε ἐπιπόλαιοι καὶ συκνοί, ἤδυνήθη ἐντὸς δύο ἑβδομάδων νὰ ἐρευνήσῃ πολλούς. Ἄλλο οὕτω πυκνὸν καὶ ἐπιπόλαιον νεκροταφεῖον περὶ τὸ Παλαιὸν Φάληρον δὲν εἶνε γνωστόν. Φάληρον δὲ κατὰ τὸ 1863 ἐλέγετο μόνον τοῦτο τὸ νῦν λεγόμενον Παλαιὸν Φάληρον. Τὸ Νέον Φάληρον ἦτο ἀκόμη ἀκατοίκητος παραλία καὶ βεβαίως θὰ ἐνθυμοῦνται καὶ ἄλλοι, ὡς ἐγώ, ὅτι ἡ πρώτη αὐτόθι κτισθεῖσα κατὰ τὸ 1870 οἰκία διεφήμιζε τὰ τοιαῦτα πρωτοτόκια αὐτῆς δι' ἐπιγραφῆς ἐπὶ τῆς προσόψεως.

Τὰ ἀγγεῖα λοιπόν, ἅτινα συνέλεξεν ὁ Μπουρνιάς ἐν τῷ μέρει τούτῳ τοῦ νεκροταφείου τῷ μᾶλλον ἀπομεμακρυσμένῳ ἀπὸ τῆς παραλίας εἶνε ἄλλα γεωμετρικά, ἄλλα πρωτοκορινθιακά, ἄλλα κορινθιακά ἢ ἀνατολίζοντα, ἄλλα μελανόμορφα¹. Δὲν γνωρίζομεν βεβαίως, ἂν ἡ χρονολογικὴ αὐτῆ ἐξέλιξις ἐγένετο δι' ἐγκαταμεξέως τάφων χρόνων διαδόχων, ὃ δὲν θὰ ἦτο παράδοξον, ἀλλ' ὅτι τὰ νεώτερα ἀγγεῖα ἐμφανίζονται ἐν τάφοις κειμένοις ἀπωτέρω πῶς ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν λοφώδη παραλίαν πιθανῆς θέσεως τοῦ ἀρχαίου ἐπινείου, εἶνε τεκμήριον, ὅτι τὸ νεκροταφεῖον ἀνήκει οὐχὶ εἰς τὰς Ἀθήνας ἀλλ' εἰς τὸ Φάληρον. Ἐξω ἐγγὺς τοῦ ἀρχαίου τούτου συνοικισμοῦ εἶχον ὀρυχθῆ παρὰ τὴν ὁδὸν οἱ παλαιότατοι τάφοι καὶ ὅσον ὁ χῶρος ἐκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ ἐπληροῦτο, τοσοῦτον ἀπωτέρω ἠνοιόγοντο οἱ νεώτεροι². Ἐὰν ὁ Μπουρνιάς ἀνασκάπτων δὲν ἐξετάθῃ εἰς εὐρείαν κατὰ μῆκος ἕκτασιν ἀλλ' ἔσκαψε πυκνῶς, τότε θὰ εἴχομεν τεκμήριον, ὅτι ἡ κατὰ τοὺς γεωμετρικοὺς καὶ τοὺς ἀμέσως ἀκολουθούτους χρόνους ἀκμὴ τοῦ Φαλήρου ὑπῆρξεν ἐντονος, ἐπειδὴ τὸ ἀντίστοιχον μέρος τοῦ νεκροταφείου εἶνε καὶ πυκνὸν καὶ ἐκτενές, ἐν ᾧ τὸ μέρος, τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῶν παλαιότερων μέχρι τῶν ἐρυθρομόρφων, θὰ ἦτο οὕτω σχετικῶς μικρόν.

¹ *Γεωμετρικά καὶ πρωτοκορινθιακά*: ἀριθ. εὐρετηρ. 551 (=Collignon-Couve 407), 553 (=C. C. 408), 554 (=C. C. 411), 552 (=C. C. 125), 588 (=C. C. 412), 587 (=C. C. 413), 586 (=C. C. 414), 555 (=C. C. 308), 557 (=C. C. 416), 1085 (=C. C. 417), 2491 (=C. C. 424), 3635 (=C. C. 425), 3607 (=C. C. 426), 944 (=C. C. 427), 943 (=C. C. 428). *Κορινθιακά*: 311 (=C. C. 535). *Μελανόμορφα*: 504 (=C. C. 617²), 558 (=C. C. 664), 608 (=C. C. 713), 510 (=C. C. 1109).

² Ἐγὼ αὐτὸς παρέστην τῷ 1912 εἰς τὴν ἐσκαφὴν τάφου ἐκ πλακῶν μαρμάρων ἐσχηματισμένου βορειότερον τοῦ μέρους τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Κουρουνιώτου ἐν τῷ κτήματι τοῦ Ψιλοπούλου. Ὁ τάφος οὗτος ἦτο ἀκτέριστος, μοὶ ἐφάνη δὲ ὄχι παλαιότερος τοῦ Ε' αἰῶνος π. Χ., μᾶλλον δὲ ὅτι ἦτο τοῦ Δ'. Ἡ θέσις κεῖται περίπου ἐπὶ τῆς γραμμῆς, ἣν ἔδει νὰ ἀκολουθῆ ἡ ὁδὸς τοῦ νεκροταφείου, ἵνα ἀνέλθῃ ἀμαξιτὸς πρὸς τὰς Ἀθήνας, μακρὰν τῶν ἀνηφοριῶν, ἃ εἶχε τὸ ἔδαφος ἐκεῖ, ἐνθα ἐτμήθη κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν ἢ λεωφόρος Συγγροῦ.

Τὴν ἀκριβῆ χρονολογίαν τῶν τάφων τοῦ νεκροταφείου τῶν ἀνασκαφέντων τῷ 1911 καὶ τῷ 1915 συνάγομεν ἐκ τῶν ἐπομένων λόγων.

Ὁ Κουρουπιώτης ὡς ἐξῆς χαρακτηρίζει (ἔ. ἄ. σελ. 248) τὰ ἀγγεῖα τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀνασκαφέντων τάφων: «**Εἶνε ταῦτα γεωμετρικὰ τῶν τελευταίων χρόνων, προχοῖδια πρῶιμα ἀττικὰ τῶν ὀνομαζομένων Φαληρικῶν καὶ γνήσια Κορινθιακὰ ἢ κατ' ἀπομίμησιν τοιούτων κατεσκευασμένα ἀγγεῖα. Πάντα ταῦτα εὐρίσκονται συνήθως μετ' ἀλλήλων, χωρὶς νὰ δύνηται νὰ γίνῃ διάκρισις τάφων ἐχόντων μόνον μιᾶς κατηγορίας ἀγγεῖα.** Μεταξὺ τῶν τάφων, ἐν τῇ ἐπιχώσει, προερχόμενα ἴσως ἐκ τάφων ἀγνωστον πῶς καταστραφέντων, εὐρίσκοντο τεμάχια ἀγγείων γεωμετρικῶν, πρῶιμων ἀττικῶν, ὡς καὶ τινα τῆς κατηγορίας τῶν μετὰ σειρῶν ζῶων ἀγγείων τοῦ Βουρβά. Ἐν τῇ ἐπιχώσει εὐρέθη ὁμοίως καὶ πρωτοκορινθιακὸν ληκύθιον. Μελανόμορφων ἀγγείων ἐλάχιστα μόνον τεμάχια εὐρέθησαν. Ἐπὶ ἐνὸς λαιμοῦ ἀμφορέως, ὅστις εἶχε χρησιμεύσει καὶ αὐτὸς ποτε ὡς τάφος, ἐχαράχθησαν ἐν ὑστερωτέροις χρόνοις (κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα π. Χ.) τὰ γράμματα ΕΧΡΛΟ».

Ὁ δὲ Πελεκίδης (ἔ. ἄ. σ. 25) χαρακτηρίζει καὶ χρονολογεῖ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ἀνασκαφέντας τάφους ὡς ἐξῆς: «**Ἡ παρουσία ἀγγείων τῶν αὐτῶν τεχνοτροπιῶν ἐν τοῖς διαφόροις τάφοις τοῦ Φαλήρου καταδεικνύει σαφῶς, ὅτι οἱ τελευταῖοι (δηλ. οἱ τάφοι οὗτοι) πάντες ἀνήκουσιν εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους, ἃς εἴπωμεν τοὺς πρὸ τοῦ Σόλωνος.** Ἀλλὰ κυρίως διδακτικὴ εἶνε ἡ παρεχομένη ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς εἰκὼν τῆς κεραμικῆς τῶν Ἀθηναίων ἀγορᾶς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Ὁ ἀττικὸς γεωμετρισμὸς εὐρίσκεται ἤδη ἐν παρακμῇ οὐδὲ ἔχει πλέον τὴν δύναμιν τῆς ἀντιστάσεως κατὰ ξένων ἐπιδράσεων. Ἐκτὸς τῶν πρῶιμων ἀττικῶν ἢ πρωτοαττικῶν, ἅτινα εἶνε προϊόντα τῆς ἀλλαγῆς ταύτης τῶν ὄρων, πολλὰ εἶνε τὰ ἐκ Κορίνθου (πρωτοκορινθιακὰ, ἐλάχιστα Κορινθιακὰ) εἰσαγόμενα. Καὶ ἡ πιστὴ δὲ ἀπομίμησις τῶν τελευταίων κατὰ τε τὴν μορφήν καὶ τὴν κόσμησιν ὑπὸ ἐγχωρίων κεραμέων φανερώνει ἔτι σαφέστερον τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἀττικοῦ γεωμετρισμοῦ. Μεταξὺ τῶν πρωτοκορινθιακῶν, τῶν ἀπομιμήσεων αὐτῶν καὶ τῶν πρωτοαττικῶν, ἅτινα ἐν τοῖς αὐτοῖς τάφοις ἀναμιξ εὐρίσκονται, ἐμφανίζονται καὶ τινα ὡς πρωτοαττικὰ ἐν τῇ περιγραφῇ χαρακτηριζόμενα, μελαμβαφῆ καὶ μελανόμορφα, οἱ ἄμεσοι πρόγονοι τῶν τῆς μετέπειτα ἀκμῆς ἀττικῶν».

Ἀλλὰ πλὴν τῶν ὡς ἄνω χαρακτηριζομένων καὶ ἐν συμφωνίᾳ ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν ἀνασκαφέντων χρονολογουμένων τάφων εὐρέθη

ὑπὸ τοῦ Πελεκίδου καὶ ἄλλος τις τάφος ὁ ἐν σελ. 23 ὑπ' ἀριθ. 79, τάφ. 13 (εἰκ. 3-5) περιγραφόμενος. Τὸν τάφον τοῦτον χρονολογεῖ ὁ ἀνασκήψας (σ. 63) κατὰ τὰ ἐν αὐτῷ εὑρεθέντα καὶ εἰς αὐτὸν ἀνήκοντα πέντε ἀγγεῖα ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος π. Χ. Ἐγὼ ὁμως νομίζω τὸν τάφον νεώτερον τοῦ Ε' αἰῶνος κρίνων ἀκριβῶς ἐκ τῶν εἰς αὐτὸν ἀνηκόντων ἀγγείων. Εἶνε δὲ ταῦτα (εἰκ. 3): 1) β μικρὸν δίωτον ἀβαφές· 2) α μία τῶν συνήθων ἀρυβαλλοειδῶν ληκύθων μετ' ἐρυθροῦ ἀνθεμίου· 3) δ μελαμβαφῆς οἰνοχόη μετὰ κεχαραγμένων ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ τῶν γραμμάτων ΠΑ· 4) ε μελαμβαφῆς κοτύλη καὶ 5) γ πυξείδιον μελαμβαφές μετ' ἐμπιέστων ἀνθεμίων κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ ἐπιφάνειαν.

Ἐκ τούτων τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 β δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς χρονολογικὸς ὄρος· αὐτὸ δὲ τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ ρηθῆ καὶ περὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. 3 δ πλατυστόμου οἰνοχόης, ἂν μὴ αὕτη ἔφερε κατὰ τὸν λαιμὸν ἔξω τὰ ἀναγραφέντα γράμματα, ἅτινα κατέρχονται εἰς τοὺς ἐντεῦθεν τοῦ Ε' αἰῶνος χρόνους, κυρίως διὰ τὸ ἰσοσκελές Π. Ἄλλὰ καὶ πάλιν προτιμότερον εἶνε νὰ ἀφαιρέσωμεν καὶ ἀπὸ τούτου τοῦ ἀγγείου τὸ δικαίωμα τῆς χρονολογικῆς μαρτυρίας, ἐπειδὴ τὰ ἐπὶ τῶν ἀγγείων ἐπιγραφικὰ χαράγματα, (πρβλ. Kretschmer, *Die Vasenschriften* καὶ Hackl ἐν Münch. Studien) ἀμέθοδοι πολλάκις—ὡς ἐνταῦθα—προσθῆκαι ὄντα, ὑπόκεινται εἰς πολλὰς παραμορφώσεις τῆς χαρακτηριστικῆς τῶν γραμμάτων μορφῆς καὶ ἔνεκα ἀπροσφόρου ὀργάνου, καὶ ἔνεκα ἀδεξιότητος τῆς χειρὸς καὶ ἔνεκα ἐφαρμογῆς ἀνεπαρκοῦς ἢ ὑπερβολικῆς δυνάμεως κατὰ τὴν χάραξιν καὶ ἔνεκα ἄλλων λόγων ἔξαρτωμένων ἐκ τῆς καθολικῆς ἢ τοπικῆς συστάσεως τοῦ πηλοῦ ἢ τοῦ βαθμοῦ τῆς ὀπτήσεως αὐτοῦ καὶ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων (πρβλ. Ἄριστοφ. *Θεσμοφ.* 780 «οἷμοι! τουτὶ τὸ ῥῶ μοχθηρὸν» κλ.). Τοιαῦται δὲ παραμορφώσεις ἀναιροῦσι πᾶσαν χρονολογικὴν μαρτυρικὴν δύναμιν ἀπὸ τοῦ χαράγματος, μάλιστα ὅταν τοῦτο εἶνε βραχὺ καὶ δὲν δύναται νὰ δηλώσῃ ἢ νὰ ἐκπορίσῃ οὐδὲ γενικῶς τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ.

Ὡστε ὑπολείπονται τὰ ὑπ' ἀριθ. 2 α, 4 ε, 5 γ ἀγγεῖα.

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 5 γ καλούμενον πυξείδιον δύναται κατὰ τὰ ἐμπιέστα κοσμήματα νὰ ἀνήκῃ καὶ εἰς τὸν Ε' αἰῶνα καὶ εἰς τὸν Δ' καὶ ἔτι ὕστερον, ἐπειδὴ μέχρι τοῦδε τοῦλάχιστον εἶνε γνωστὸν ὡς παλαιότατον οὕτω κεκοσμημένον ἀγγεῖον τὸ ἐν *Strena Helbigiana* σ. 249, ὅπερ¹ ἀνάγεται περίπου εἰς τὸ ἔτος 460 π. Χ. Ἄλλὰ τὰ πρῶτα οὕτω κεκοσμημένα ἔργα θὰ εἶχον κατασκευασθῆ ἐν Ἀττικῇ ἤδη πρότερον

¹ Πρβλ. Wolters *Münchener Jahrbuch der bildenden Kunst*, Sitzung d. Kunstwissenschaftl. Gesellschaft am 6. Mai 1918 σελ. 3.

καὶ ἴσως ἀρχομένου τοῦ Ε΄ αἰῶνος ὡς φρονεῖ ὁ Zahn ¹. Τὰ νεώτατα δ' ἔργα, τὰ κεκοσμημένα [ἐμπιέστως, δύναται νὰ κατέρχονται καὶ

Εἰκ. 3. Ἀγγεῖα τοῦ μόνου νεωτέρου καὶ ἐντὸς τοῦ Δέλτα τοῦ Φαλήρου εὐρεθέντος τάφου.

ἐντεῦθεν τοῦ 3^{ου} αἰῶνος π. Χ. ² Ὅστε καὶ τὸ ἀγγεῖον τοῦτο δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀκριβῆς χρονολογικὸς μάρτυς.

¹ Ἡ ὑπ' ἀριθ. 2 α ἀρυβαλλοειδῆς λήκυθος μετὰ τοῦ ἐρυθροῦ ἀνθε-

¹ Priene σ. 395. Athen. Mitt. 1907, 492.

² Ὅρα Ure *Black glaze pottery* 1913 σ. 32-36 (κυρίως σ. 35).

μίου εὔρηται ἐν τῷ ὑπ' ἐμοῦ ἀνασκαφέντι Θεσπικῷ πολυανδρίῳ τοῦ 424¹ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ νεκροπόλει τοῦ Hadra, ἣτις ἀνάγεται εἰς πρωίμους πολεμαϊκοὺς χρόνους². Ὡστε καὶ ἐντεῦθεν οὐδὲν στενὸν χρονολογικὸν ὄριον κερδαίνομεν.

Τὸ μόνον ὑπολειπόμενον ἀγγεῖον τοῦ τάφου εἶνε τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 εμελαμβραφές εἴτε κοτύλην εἴτε σκύφον ὀνομάσωμεν αὐτό. Εἰ καὶ κατάγεται ἐκ τῶν γεωμετρικῶν καὶ τῶν κορινθιακῶν σκύφων³ καὶ ἔχει ἐν τῷ 5^ῳ αἰῶνι προγόνους⁴, ἀλλ' ὅμως μετὰ τῆς ἀποτόμου μειώσεως τῆς διαμέτρου ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ ὕψους πρὸς τὸν πόδα δὲν εὐρίσκεται ἐντὸς τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, ἀλλ' ὕστερον καὶ δὴ καὶ τόσῳ ὕστερον, ὅσῳ ἀποτομωτέρα εἶνε ἡ μείωσις. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀγγεῖον δὲν ἔχει ὅμοια ἐν τῷ Θεσπικῷ πολυανδρίῳ, συγκρινόμενον δὲ πρὸς ἄλλα⁵, φαίνεται ἀναγόμενον εἰς τὸ μέσον τοῦ Δ' αἰῶνος. Εἰς ταῦτον δὲ περίπου τὸν χρόνον πρέπει νὰ ἀναχθῇ καὶ ὁ ἐν φ' εὐρέθη τοῦτο τάφος⁶, αὐτὸς μόνος οὔτω νέος πλησίον πολλῶν ἄλλων οὔτω παλαιῶν, ὅσον παλαιὸν εἶνε σύμπαν τὸ ὑπὸ τοῦ Πελεκίδου ἀνασκαφέν τμήμα τοῦ νεκροταφείου⁷.

Ὑπάρχουσι καὶ τινες ἀκτέριστοι τάφοι, ἀλλ' οὔτοι, εἴτε διότι ὑπόκεινται ὑπὸ ἄλλους παλαιούς (ὡς ὁ ἀκτέριστος λίθινος 55 ὑπὸ τὸν γεωμετρικὸν ἀμφορέα 55α) εἴτε διὰ τὴν ἄλλην σχετικὴν θέσιν πρὸς ἄλλους ἐν τῷ νεκροταφείῳ τάφους ὀρίζονται ἐπίσης παλαιοὶ ὑπὸ τοῦ Πελεκίδου. Οὔτω ἐν σελ. 25 ὀρίζεται ἡ ἡλικία τῶν ἐν ἀγγείοις τάφων καθὼς καὶ τῶν λοιπῶν ὡς προσολώνειος. Ἐν σελ. 15 ὀρί-

¹ Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἐτ. 1912, 154 ἐξ. Ἀρχ. Δελτ. 1917 (=Κεραμοπούλλου *Θηβαϊκὰ*) σ. 225 τάφ. 10 ἀριθ. 1-2.

² Furtwängler-Reichhold *Griech. Vasenmalerei* I σ. 207 πρβλ. Ure ἔ. ἄ. σ. 50₂.

³ Πρβλ. Furtwängler *Beschreib. d. Vasensamml. Berl.* II πιν. V ἀρ. 72, 98.

⁴ Ure ἔ. ἄ. σ. 30.

⁵ Πρβλ. Ure ἔ. ἄ. πιν. XI, 6 τοῦ τέλους τοῦ Ε' αἰῶνος τὸ πρωϊαίτατον σ. 23, 30 καὶ πιν. XVII, 4 πιθανῶς τοῦ β' ἡμίσεως τοῦ Δ' αἰῶνος σ. 23 καὶ 30 καὶ *Monum. ant.* XX 1910 σ. 83 εἰκ. 51 d καὶ σ. 114 εἰκ. 84 α ἐκ τῆς νεκροπόλεως τοῦ Teano dei Sidicini, ἦν ὁ Gabrici σ. 58 τάσσει εἰς τὸν Δ' αἰῶνα καὶ τὰς δύο πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ Γ'.

⁶ Πρβλ. καὶ Ἀρχ. Δελτ. 1917 *Θηβαϊκὰ* σ. 229.

⁷ Τὴν παλαιότητα ταύτην, ἣν ὁ Πελεκίδης ὥρισεν ὡς πρὸ τοῦ Σόλωνος κειμένην, δὲν πρέπει νὰ φανταζώμεθα περιορισμένην εἰς χρονικὸν τι σημεῖον στενόν, οὐδ' ὁ Πελεκίδης βεβαίως οὔτω φαντάζεται, ἀλλὰ καλύπτουσαν χρονικὴν τινα ἔκτασιν, ὡς ἀπαιτεῖ καὶ ἡ ἐξέλιξις τοῦ γεωμετρικοῦ ῥυθμοῦ καὶ ἡ λειτουργία τοῦ νεκροταφείου.

ζονται ειδικώτερον ὡς σύγχρονοι τῶν ἐν ἀγγείοις οἱ «καλυβοειδεῖς» τάφοι, ἐν δὲ σελ. 17 ὡσαύτως ἡ πληθὴν σαρκοφάγος. Δηλουμένον δ' ἐν σελ. 63 ὀλοκλήρου τοῦ νεκροταφείου ὡς *παλαιοῦ καὶ λησμονημένου* κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα π. Χ., ὅσον καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτου ἀνασκαφέντος, καὶ ὀριζομένου *ἐνὸς καὶ μόνου τάφου ὡς νεωτέρου*, τοῦ ἀνωτέρω ἐξετασθέντος 79 τ. 13, καταδηλοῦται σαφῆς ἡ γνώμη τοῦ Πελεκίδου, ὅτι πάντες οἱ ἄλλοι τάφοι πάσης μορφῆς ἢ συστάσεως εἶνε παλαιοί, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἀκτερίστων πάντων — πλην ἐνός,¹ ὃν νομίζει ὁ Πελεκίδης, ὅτι πρέπει νὰ παραπέμψῃ εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ Ε' αἰῶνος, εἰς ὃ ἀνάγει καὶ τὸν ἀνωτέρω ἐξετασθέντα τάφον 79 τ. 13, ὃν ἡμεῖς κατεβιβάσαμεν εἰς τὸ μέσον τοῦ Δ' αἰῶνος. Ἄλλὰ νομίζω, ὅτι εἰς οἶον-δήπατε χρόνον καὶ ἂν ἀναχθῆ ὁ μονήρης τάφος οὗτος, ἡ γνώμη ἢ μετὰ τούτου συζευγνύουσα χρονολογικῶς τὸν ἐξαιρετικὸν ἐκεῖνον ἀκτέριστον τάφον, δὲν δύναται νὰ εἶνε τόσον πιθανή, ὅσον ἡ συζευγνύουσα αὐτὸν πρὸς τὸ σύνολον πάντων τῶν λοιπῶν παλαιῶν τάφων τοῦ νεκροταφείου, ὧν ἡ χρονολογία ἐπισπᾶται αὐτὸν ἰσχυρότερον.

Ὁ ἐξαιρούμενος ἀκτέριστος τάφος εἶνε σπουδαιότατον πολυάνδριον (εἰκ. 2 ἀρ. 2) περιγραφόμενον καὶ κρινόμενον ὑπὸ τοῦ Πελεκίδου ἔ.ἀ. σ. 49-64. Ἐτάφησαν ἐν αὐτῷ κατὰ μὲν τὸν Πελεκίδην 18 κατ' ἐμὲ δὲ 17 ἄνδρες, φέροντες ἕκαστος σιδηροῦν κλοιδὸν περὶ τὸν λαιμόν, περὶ καθειμένην ἑκατέραν τὴν χεῖρα καὶ περὶ ἑκάτερον σφυρόν². Δέχομαι ἐγὼ 17 ἄνδρας, διότι ἐνῶ τὸν 18^{ον} νεκρὸν μετὰ τοῦ 10^{ου} εἰς ἓνα ἄνθρωπον, ἐπειδὴ ὁ 18^{ος} ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς «κνήμης» καὶ ἐνός «πῆχεως», ἅτινα ἐλλείπουσιν ἀπὸ τοῦ σκελετοῦ τοῦ 10^{ου}. Πῶς ἐχωρίσθησαν, θὰ εἴπωμεν κατωτέρω. Ἐκειντο δ' ἀμφοτέρω τὰ κεχωρισμένα μέρη τοῦ ἀνθρώπου τούτου *ὑπεράνω* τῶν λοιπῶν νεκρῶν μακρὰν ἀλλήλων, τὰ μὲν κλοιοφόρα ἄκρα πρὸς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ πολυανδρίου, ὃ δὲ κορμὸς κατὰ τὸ μέσον αὐτοῦ, ἀλλ' οὕτως, ὥστε «ἡ συντετριμμένη νῦν κεφαλὴ συμπίπτει πρὸς τὴν θέσιν τῆς ὀσφύος περιόπου ἄλλων νεκρῶν, τὰ δὲ κάτω ἄκρα, ἂν ὑπῆρχον κατὰ χώραν ὀλόκληρα, θὰ ἔφθανον εἰς σημεῖον κείμενον ἔξω τοῦ πιθανοῦ ἀμμώ-

¹ Περὶ τούτου ἔγραψα προχείρως, διαρκούσης τῆς ἀνασκαφῆς, τρία ἄρθρα ἐν ἔφημερίαις α) *Ἐστία* ἀριθ. 7683 τῆς 20 Ἰουλίου 1915, β) *Ἐστία* ἀριθ. 7689 τῆς 26 Ἰουλίου 1915, γ) *Ἐθνεῖ* ἀριθ. 652 τῆς 17 Αὐγούστου 1915 (πρβλ. *Ἀρχ. Δελτ.* 1916 σ. 49 σημ. 1 ἀριθ. 3, 6, 9).

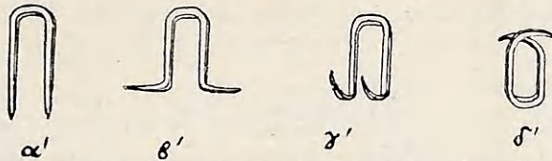
² Εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Πελεκίδου σ. 55 ἀναγραφόμενα παραδείγματα δεσμίων νεκρῶν πρόσθετες τὸν σκελετὸν ἱερέως τοῦ Μίθρα ἐν Cumont *Die Mysterien des Mithra* μετὰφρ. ὑπὸ Gehrich σ. 194 πίν. IV εἰκ. 3.

δους πλαισίου τοῦ βόθρου ἢ λάκκου, ὅστις περιέλαβε τοὺς (17) ἄνδρας». (² *Εθνος* ἔ. ἄ.). Πρβλ. τὰς εἰκ. 55, 56, 58 τοῦ Πελεκίδου καὶ τὰς κατὰ φωτογραφίας αὐτοῦ γενομένας ἐνθάδε εἰκόνας 4-12 τοῦ πολυανδρίου μάλιστα δὲ τὰς εἰκ. 8-12.

Ὅτι σύμπαντες οἱ νεκροὶ ἀποτελοῦσιν ἐν πολυάνδριον, γίνεται φανερόν οὐ μόνον ἐκ τῆς κοινῆν τύχην δηλούσης κλοιοδεσίας ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς θέσεως αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους: κείνται δηλ. ὑπὲρ ἀλλήλους καὶ παρ' ἀλλήλους οὕτως, ὥστε εἶνε συνηρημένοι καὶ συμπεπλεγμένοι εἰς ἐν σύνολον, μὴ οὔσης δυνατῆς που μεταξὺ αὐτῶν οὐδεμίας ἀξιολόγου χωριστικῆς γραμμῆς.

Ἐκάστου νεκροῦ ὁ σκελετὸς ἐκτείνεται *ἐπὶ εὐθείας, νοητῆς διὰ πολλούς, ἐπιφανείας*: τοῦτο δὲ εἶνε μὲν εὐεξήγητον περὶ τῶν νεκρῶν οἵτινες κείνται ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ μεγάλου τάφου, ἀλλὰ δεῖται ἐρμηνείας προκειμένου περὶ τῶν λοιπῶν, οἵτινες ἐπεβλήθησαν. Τὴν κλεῖδα τῆς ἐρμηνείας παρέχουσιν οἱ σιδηροὶ κλοιοί. Παρατηρεῖται δηλ., ὅτι

Εἰκ. 13. Ἡ μορφή τῶν ἦλων ἢ κλοιῶν τῶν τοῦ πολυανδρίου σκελετῶν.

τούτων τὰ ἄκρα (εἰκ. 13) εἶνε κεκαμμένα, ὑπεράνω δὲ τοῦ σημείου τῆς κάμψεως ἔχουσιν ὠξειδωμένα λείψανα ξύλου πάχους 0.04 περίπου. Εἶνε προφανές λοιπόν, ὅτι ἕκαστος νεκρὸς ἦτο ἐξηπλωμένος ἐπὶ σανίδος, ἐφ' ἧς ἦσαν διὰ τῶν σιδηρῶν κλοιῶν προσδεδεμένοι ὁ λαιμὸς, αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες τῶν ἀνδρῶν, ὥστε τὸ ἀνοικτὸν νῦν κάτω μέρος τῶν κλοιῶν ἦτο ἄλλοτε κλειστὸν διὰ τῆς σανίδος, ἣτις ἀνεῖχεν ἐν εὐθείᾳ γραμμῇ τὰ ἐφαπτόμενα μέλη τοῦ σώματος, παραμείναντα οὕτω ἐπ' εὐθείας καὶ μετὰ τὴν διὰ χώματος ἀντικατάστασιν τῶν κατὰ μικρὸν διαλυθεισῶν σανίδων. Αἱ σανίδες ἔδει νὰ ἔχωσι πλάτος τοῦλάχιστον 0,50 - 0,55: ἐπειδὴ δὲ τοιοῦτον πλάτος σανίδων δὲν εἶνε σύνηθες νῦν τοῦλάχιστον καὶ θὰ ἦτο ἀσύνηθες καὶ πάλαι, εἶνε πιθανόν, ὅτι ἕκαστη σανὶς ἦτο συντεθειμένη κατὰ πλάτος ἐκ δύο τοῦλάχιστον στενοτέρων σανίδων συνηλωμένον ὀπισθεν διὰ ξυλίνων ὀχέων, εἰ καὶ ὁ Πελεκίδης — ἴσως κατὰ τύχην — δὲν εὔρεν οὐδένα ἦλον ¹.

¹ Ὅρα καὶ Ἡσύχ. λ. «ἴκριον· σανίδαμα ἢ ξύλον, ἐν ᾧ οἱ κακοῦργοι ξέονται (;)». Καὶ ἡ λέξις δ' ἴκριον σύνθετόν τι δηλοῖ, τὸ αὐτὸ δὲ θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ καὶ περὶ τοῦ *τυμπάνου*, περὶ οὗ κατωτέρω πλείονα. Πάντα δηλοῦσί τι πλέον ἴσως ἢ ἡ λέξις *σανίς*.

Ταφέντες οὕτω διὰ πενταπλῶν πρὸς σανίσι δεσμῶν δεδεμένοι, πῶς ἄρα γε νὰ ἀπέθανον οἱ νεκροὶ οὗτοι; Ἄλλ' ἀφ' οὗ δὲν εἶνε πιθανόν, ὅτι ἡ κλοιοδεσία αὐτῶν ἐγένετο μετὰ θάνατον, ἀποβαίνει πιθανόν, ὅτι ἡ δέσμευσις ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐθανατώθησαν οἱ 17 ἄνδρες. Θὰ ἠδύνατο νὰ ἰσχυρισθῆ τις, ὅτι πρόκειται περὶ δούλων βασανισθέντων¹ καὶ κατὰ τὴν βάσανον ἀποθανόντων,² ἀλλὰ δὲν εἶνε πιθανόν, ὅτι τοσοῦτον ἀφειδῆς τῶν ἀνδραπόδων χρῆσις ἐγένετο, ὥστε νὰ ἀποθάνωσι κατὰ τὴν βάσανον ἐν μιᾷ δίκῃ 17 δούλοι ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ κυρίου. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ κύριος ἢ οἱ σύνδουλοι θὰ ἔθαπτον τοὺς θανόντας, θὰ ἦτο προσδόκιμον δι' ἕκαστον τούτων νὰ ἀνοιχθῆ ἴδιος τάφος, ἢ τοῦλάχιστον ἀπηλλαγμένοι ἴσως τῶν δεσμῶν νὰ τεθῶσι πάντες ἐν τάξει τινί, πιθανώτατα δὲ μόνον παρ' ἀλλήλους οὐχὶ δὲ καὶ ἐπ' ἀλλήλους, καὶ νὰ προσλάβωσι καὶ κτέρισμά τι. Ἄλλὰ καὶ τότε θὰ ἦτο ἀνερμήνευτος χαλκῆ αἰχμῇ βέλους εὐρεθεῖσα ὑπὸ τὸ στήθος τοῦ 5^{ου} νεκροῦ. Πρὸς τί ἡ ἀξιοσημείωτος παρουσία τοῦ φονικοῦ τούτου ὄργανου, οὗ ὅμοια θὰ ἠύρισκοντο ἴσως καὶ ἄλλα, ἂν ἦτο εὐχερῆς ἀνευ ἄλλης ζημίας ἢ ἔρευνα τῶν σκελετῶν;

Ἄλλὰ πλὴν τούτων δὲν γνωρίζομεν βασανιστικὸν ὄργανον οὕτω δυσασπαστον, ἵνα μὴ εἶπω ἀναπόσπαστον πλέον, ἀπὸ τοῦ βασανιζομένου.

Περὶ τῶν κυρίων βασανιστικῶν ὀργάνων γινώσκομεν τὰ ἑξῆς. Ὁ **κλοιὸς** καθ' αὐτὸν εἶτε περὶ τὸν λαιμὸν ἐτίθετο (Ἑσυχ. λ. κλοιωτά, κλοιὸς=κολλάριον, collare, — περιδέραιον Φωτ. λ. κλοιός, Λουκιαν. **Δεξιφ.** 10, **Τόξαρ.** 29, 32 ἐξ.—) εἶτε καὶ περὶ τὰς χεῖρας (Ξενοφ. Ἑλλ. III, 3, 11)=μανιάκης (Ἑσυχ.), *manicae*, καρπόδεσμα (Λουκ. ἔ. ἄ.), εἶνε πάντως φορητὸς κρίκος, τὸ πλεῖστον μετάλλινος (Ἐτυμολ. Μέγ., σύκινος ἐν Ἀριστοφ. **Σφ.** 897. Πρβλ. Εὐριπ. **Κύκλ.** 235, Ζηνοβ. 307, Crusius **Rhein. Mus.** 42 (1887) 403 καὶ Pottier **Vases du Louvre** E. 632 σ. 481 Darenberg-Saglio **Diction. λ. numellae**. De Ridder **Bronzes du Louvre** ἀριθ. 359, 703) σύνθετος μὲν ἀλλ' ὀλόκληρος τὸν κύκλον, οὐχὶ δ' ἑλλιπῆς ἐν μέρει ὡς οἱ κλοιοὶ τῶν νεκρῶν τοῦ Φαληρικοῦ πολυανδρίου. Ὁ κλοιὸς τοῦ λαιμοῦ καὶ ὁ τῆς χειρὸς ἢ πολλῶν δεσμοτῶν οἱ κλοιοὶ συνεδέοντο ὁμοῦ δι' ἀλύσεων (Λουκιαν. **Τόξ.** 29, 32 ἐξ.).

¹ Πρβλ. Guggenheim **Die Bedeutung der Folterung im Attischen Proceße** 1 ἐξ. 57 ἐξ. κ. ἄ.

² Πρβλ. Ἀθην. 5, 214 Λυσ. 15, 56 Πολυβ. 18, 37, 7.

Ὁ *κύφων* (ὄχι *κυφών* Ἡρωδιαν. Π, 734, 14), ὡς δηλοῖ τὸ ὄνομα, ἦτο δεσμός τις ξύλινος, ὡς φαίνεται (πρβλ. τὴν παροιμίαν «ἐκ παντὸς ξύλου κύφων ἂν γένοιτο»), ἐνοχλητικός περὶ τὸν λαιμὸν καὶ κυρίως ἐπὶ τοῦ ἀνχένος δίκην ζυγοῦ τιθέμενος καὶ ποιῶν τὸν φέροντα κύφειν (Πολυδ. 10, 17, 7. Ἡσύχ. Ἐτ. Μ. ἐν λ. κύφων. Ἄνακρ. ἀπ. 21, 9. Ἀριστοφ. Σχόλ. *Λυσιστρ.* 680, *Πλούτ.* 606, 476, ἔνθα καὶ πρὸς τὸν ἀπλοῦν κλοιὸν ἢ τὸν καλιὸν (βλ. κατωτ.) συγγέεται. Λουκιαν. *νεκρομ.* 14). *Κυφωνισμός* ἐλέγετο ἢ διὰ κύφωνος τιμωρία (Σχόλ. Ἀριστοφ. *Πλούτ.* 476. Daremberg-Saglio ἔ. ἄ.) «Καὶ *νάρθηκα* δ' ἂν εἴποις (τὸν κύφωνα)» Πολυδ. 10, 177. Κατὰ τὸν Φώτιον κύφων εἶνε «δεσμός, δι' οὗ τὸν τράχηλον καὶ τὰς χεῖρας διείρουσιν».

Αἱ *πέδαι* εἶνε δεσμός κυρίως τῶν ποδῶν (Ἡσύχ. ἐν λ. περισκελίδες. Σουτῖδ. ἐν λ. Ἀριστοφ. *Εἰρ.* 480, *Πλ.* 276). Εἶχον δέ, φαίνεται, καὶ ἄλυσεις (Πλουτ. *ἠθ.* 598 Β πρβλ. Λουκ. *Τόξ.* 29, 33. Ἀριστοφ. *Εἰρ.* 480 καὶ σχ.). Τοιαύτας δ' ἴσως πέδας ἔφερε καὶ ὁ Σωκράτης (Πλάτ. *Φαίδ.* 59 Ε, 60 Β ἐξ.).

Τῶν ποδῶν δὲ δεσμευτικά, ἴσως ξύλινα, ὄργανα εἶνε καὶ ὁ *σφαλλός* ἢ *σφαλός* (Πολυδ. 8, 71. Ἡσύχ. ἐν λ.), ὅστις, συγγενῆς ὢν πρὸς τὸ φάλαγξ, φαλάγγιον, θὰ ἦτο σύνθετον ἐκ δοκαρίων βασανιστήριον ὄργανον, ἀνάλογον πρὸς τὸν καὶ μέχρις ἡμῶν σωθέντα *φάλαγγαν*. Παρόμοιόν τι δὲ φαίνεται ὅτι ἦτο ἢ *χοϊνίξ* ἢ *χοϊνικίς* (Ἀριστοφ. *Πλ.* 27, *Σφ.* 440. Δημοσθ. 18, 129), ἣν ὁ Ἀχιλλεὺς Τάτιος 5, 17 θέλει σιδηρᾶν, καὶ ἢ *ποδοκάκη* ἢ *ποδοκάκη* (Πολυδ. 8, 71. Ἡσύχ. Φώτ. Ἐτ. Μέγ. Ἀρποκρ. καὶ Σουτῖδ. ἐν λ. Βεκκέρου Ἀνέκδ. I, 129, 21), ἣτις ὡς βασανιστικός δεσμός τῶν ποδῶν ἐπεβάλλετο ἐπὶ ὠρισμένον χρόνον ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου πρὸς ἐπίτασιν, φαίνεται, τῆς εἰρκτιῆς κατὰ νόμον τοῦ Σόλωνος (Δημοσθ. 733. Λυσ. κ. *Θεομν.* 16). Καὶ λέγει μὲν ὁ Σουτῖδας (ἐν λ. ποδοκάκη) «λέγεται (ἢ ποδοκάκη) καὶ *ποδοστράβη*» (πρβλ. Ἐτ. Μέγ.), ἀλλὰ τὸ παράδειγμα, ὃ παρατίθεται, δηλοῖ, ὅτι ἢ ποδοστράβη ἦν θηρευτικὸν μηχανήμα, ὡς πάλιν αὐτὸς τε δηλοῖ ἐν λ. ποδοστράβη καὶ ὁ Ἡσύχ. καὶ ὁ Φώτ. καὶ ὁ Ἀρποκρ. ἐν λ. καὶ τὰ Βεκκέρου Ἀνέκδ. I, 290, 25, μάλιστα δ' ὁ Ξενοφ. *κυνηγ.* 9, 11 ἐξ. Καὶ παρὰ Λουκιαν. Λεξιφ. 10 φαίνεται διακρινομένη τῆς ποδοστράβης ἢ ποδοκάκη. Παρὰ μεταγενεστέροις ὅμοις ἢ ποδοστράβη δηλοῖ βασανιστικὸν ὄργανον τῶν ποδῶν, οἷονεὶ στρέβλην (π.χ. Συνέσ. *ἐπιστολ.* 58, 224 Δ).

Ἐπάσχει καὶ γενική τις λέξις, λαμβανομένη ἐπὶ εἰδικῆς ἐννοίας, ἢ λέξις *ξύλον*, ἣτις συνήθως μὲν δηλοῖ τὴν ποδοκάκην ἢ τὰς πέδας

(Πολυδ. 8, 71. Ἄνδοκ. I 45. Λυσ. κ. Θεομν. 16. Σχολ. Ἄριστοφ. *Εἰρ.* 479 ἔξ. Ἰππ. 367, 705, βάτρ. 716. Πλουτ. *ἦθ.* 598 β. Λουκ. *Τόξ.* 29), ἄλλοτε δὲ τὸν κύφωνα (Σχολ. Ἄριστοφ. *Δυσιστρ.* 680. «Ἄλλὰ τούτων χρῆν ἀπασῶν εἰς *τετρημένον ξύλον* ἐγκαθαρμοῖσαι λαβόντας τουτονὶ τὸν *αὐχένα*». Σχολ. «τὸν κύφωνα λέγει»). Ἄλλας χρήσεις τοῦ ὄρου *ξύλου* βλ. κατωτέρω.

Ὁ δὲ *κάλιος* ἢ *καλιὸς* νομίζεται ὑπὸ τοῦ σχολ. Ἄριστοφ. *Πλούτ.* 476 ἰσοδύναμος πρὸς τὸν κλοιὸν ἢ τὸν κύφωνα. Ἄλλ' ἂν ἀληθῶς σημαίνει βακτηρίδιον κατὰ τὸν Ἡσύχ. (*κάλιον*· κυνάριον· βακτηρίδιον) δίδει ἀφορμὴν εἰς διόρθωσιν τῶν ἐπομένων λόγων τοῦ λεξικογράφου «*κάλιος* τὸ δεσμοτήριον (Φώτ. «ξύλινον δεσμοτήριον»)· καὶ ξύλον ᾧ ἐδέοντο (γρ. ἐδέροντο)· *καλιῶσαι*· πατάξαι». Εἶνε λοιπὸν ἰσοδύναμον πρὸς τὰ Σουίδ. «*βάκλα*· τιμωρητικὰ ὄργανα· λῶροί τινες»· πρβλ. καὶ Σχολ. Ἄριστοφ. *Πλ.* 476 «τύμπανα, ξύλα, ἐφ' οἷς ἐτυμπάνιζον (ἐχρῶντο γὰρ ταύτη τῇ τιμωρίᾳ)—ἢ *βάκλα*—παρὰ τὸ τύπτειν ἤγουν ξύλα οἷς τύπτονται ἐν τοῖς δικαστηρίοις οἱ τιμωρούμενοι». Ἄλλὰ παρὰ μὲν τῷ σχολ. τούτῳ συγγέονται τὰ *βάκλα* πρὸς τὸ τύμπανον, παρὰ δὲ τῷ Σουίδα πρὸς τοὺς λῶρους, οἵτινες θὰ ἦσαν αἱ *μάστιγες*, (σκυτίνη μάστιξ Ἄνακρ. *ἀπ.* 21, 10), ὧν συχνὴν ἐποιοῦντο χρῆσιν πρὸς τοὺς δούλους οἱ κύριοι (πρβλ. τὸ ὄνομα «μαστιγίας») καὶ ἄς βλέπομεν παρὰ Πολυβ. 18, 37, 7 ὡς θανάσιμον βασανιστικὸν ὄργανον ἐφαρμοζόμενον μετὰ τῶν στρεβλῶν.

Ἄλλὰ τὸ κύριον βασανιστικὸν ὄργανον ἦτο ὁ *τροχὸς* (Σουίδ. ἔ. λ. τροχός· ἐπὶ τροχοῦ. Φρυν. ἐπιτ. de Berr. 114, 17. Ἄριστοφ. *Εἰρ.* 450 καὶ σχ. *Δυσιστρ.* 846. *Πλούτ.* 875. Ἄνδοκ. 1,43. Ἄνακρ. *ἀπ.* 21,9. Λουκιαν. *νεκνομ.* 14. Ἄντιφ. 5,40. Δημοσθ. 29,40. Ὑπερείδ. κ. *Δημοσθ.* 39. Ἀχιλ. Τάτ. 6,21 καὶ 22. 7,12), ὅστις θὰ ἐλέγετο καὶ *στρέβλη* (Ἡσύχ. Πολύβ. 18, 37, 7. Λουκ. *νεκνομ.* 14), ἐπειδὴ ἡ χρῆσις αὐτοῦ ἐδηλοῦτο μὲν κυρίως διὰ τοῦ ῥήματος *τροχιζειν* (Ἄντιφ. 1,20. Διοδ. 20,71), μεθ' οὗ καὶ συνάπτεται, ἀλλὰ πολλῶν συχνότερον διὰ τοῦ *στρεβλοῦν* (Ἡσύχ. Σουίδ. Φώτ. Ἀθῆν. 5,204. Ἄριστοφ. *Πλ.* 875. *Δυσιστρ.* 846. Ἄνδοκ. 1,43 ἔξ. Δημοσθ. 29,40. Πλούτ. *Φων.* 35. *Νικ.* 30). Συνδυασμὸς μετὰ μαστιγώσεως Ἰσοκρ. *Τραπεζ.* (17), 15 «μαστιγοῦν καὶ στρεβλοῦν». Ἀχιλ. Τάτ. Η. 149 «τροχός, μάστιγες, πῦρ, σίδηρος». Οὕτω δὲ νοητέον ἴσως πιθανῶς καὶ ὅπου τὸ στρεβλοῦν καθ' αὐτὸ κεῖται (π. χ. Λυσ. 13,54. Δημ. 18,133. Δειν. κ. *Δημ.* 63. Αἰσχ. *Κτησ.* 224 πρβλ. Δημ. 18,137. Πλουτ. *ἦθ.* 848 Α. 1051 Δ. Ἀθῆν. 2,66 Δ. Guggenheim ἔ. ἄ. 17 ἔξ. 25 ἔξ.). Τίνα ὄψιν εἶχεν ὁ τροχός, δηλοῖ μὲν καὶ τὸ ὄνομα, δηλοῦσι δὲ καὶ εἰκόνες ἀγγείων

καὶ ἀναγλύφων εἰκονιζόντων τὴν τιμωρίαν τοῦ Ἰξίονος διὰ τροχοῦ¹.

Ἄν παραβάλωμεν πρὸς ἕκαστον τῶν ἀνωτέρω περιγραφέντων καὶ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ πλεῖστον γνωστῶν τὸ πάλαι βασανιστηρίων ὄργάνων τὰς σανίδας, ἐφ' ὧν ἦσαν διὰ σιδηρῶν κλοιῶν ἀναποσπάστων προσδεδεμένοι οἱ νεκροὶ τοῦ φαληρικοῦ πολυανδρίου, πρὸς οὐδὲν δυνάμεθα νὰ ταυτίσωμεν αὐτάς.

Ὡστε οἱ 17 ἄνδρες δὲν ἀπέθανον ἔνεκα βασάνων, ἀλλὰ ἐθανατώθησαν ἐπίτηδες κατὰ τὸν τρόπον, ὃν τεκμηριοῦμεν ἐκ τῆς ἀνασκαφικῆς εἰκόνας. Ἐρωτᾶται ὅμως, ἂν ἡ θανάτωσις εἶνε αὐθαίρετον κακούργημα, γενόμενον ὑπὸ ἀλιτηρίων ἀνθρώπων κατ' ἀθῶν ἀνδρῶν, οὓς ἔπειτα εἴτε οἱ φονεῖς αὐτοὶ εἴτε ἄλλοι ἄνθρωποι ἐθάψαν ἐν τῷ κοινῷ τάφῳ, ἢ ἂν ὁ τοιοῦτος σκληρὸς φόνος εἶνε *νόμιμος θανάτωσις* 17 κακούργων ἀνθρώπων.

Εὐθύς κατ' ἀρχὴν πρέπει νὰ ἀποκρούσωμεν τὴν πρώτην γνώμην· διότι κακούργοι ἄνθρωποι δὲν ἔχουσιν οὔτε πολλὴν εὐκαιρίαν καὶ ἄδειαν, ὥστε νὰ παρασκευάσωσι τὰ βασανιστήρια ἢ φονικά ἐκ ξύλων καὶ σιδηρῶν ὄργανα ὁμοιόμορφα ἀλλήλοις, ὡς φαίνονται, καὶ οἷονεὶ *lege artis* πεποιημένα, νὰ ἔχωσι μεθ' ἑαυτῶν ἱκανοὺς πρὸς τοῦτο τεχνίτας, νὰ καθηλώσωσι τοὺς ἀνθρώπους καὶ νὰ ἐπιτύχωσι τὸν ἐπὶ τῶν σανίδων τούτων βραδὺν καὶ μαρτυρικὸν θάνατον αὐτῶν, ὅστις βεβαίως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ ταχέως ἐκ μόνης τῆς καθηλώσεως, οἱ δὲ ἄνθρωποι θὰ ἠδύναντο νὰ ἀπελευθερωθῶσιν, ἂν κατελείποντο ὑπὸ τῶν κακούργων ζῶντες ἐπὶ τῶν ξύλων. Ἀλλὰ καὶ ἂν εἶχον ἀποθάνει ὑπὸ τὴν δύναμιν καὶ τὴν τυραννίαν τῶν κακούργων ἐπὶ τῶν ξύλων, πιθανώτατα δὲν θὰ ἐθάπτοντο, ὡς ἐτάφησαν, ἀλλὰ θὰ παρεδίδοντο ἕκαστος τοῖς οἰκείοις, θὰ ἀφηροῦντο ἴσως τὰ δεσμὰ καὶ θὰ ἐθάπτοντο κευχωρισμένως ἢ ἐν τάξει καὶ μετὰ κτερισμάτων.

Διὰ τοῦτο καταλήγομεν δεχόμενοι, ὅτι ἔχομεν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν τὰ λείψανα 17 κακούργων θανατωθέντων νομίμως.

Τοῦ ζητήματος δ' οὕτω καταλήγοντος, προσήκει νὰ ἀποδείξωμεν, ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Ἀθήναις τοιοῦτός τις νόμιμος τρόπος θανα-

¹ Reinach *Repert. d. vases* 330, 355. *Repert. d. reliefs* III, 391. Πρὸβλ. Boeckh *Explic. ad Pind. Pyth.* II, 21 ἐξ. καὶ Wilamowitz εἰς Εὐριπ. *Ἡρακλ. μαιν.* στ. 1297. Δὲν εἶνε τοῦ παρόντος λόγου ἀντικείμενον νὰ ἐκταθῶμεν εἰς βασάνους ἐφαρμοσθείας μεμονωμένως τὸ πλεῖστον ἢ αὐθαίρετως π.χ. Ἡρόδ. 1,92 (πρὸβλ. Ἀριστοφ. *Πλ.* 166 καὶ σχ.), Διόδ. 20,71, Εὐριπ. *Κύκλ.* 605 κ. ἄ. ἢ πρὸς δούλους π.χ. Ἀριστοφ. *Βάτρ.* 616 ἐξ. *Athen. Mitteil.* 1889 (XIV) 150 ἐξ.

τώσεως τῶν κακούργων, οἷος ὁ καθ' ὃν ἀπέθανον οἱ 17. Πρὸς τοῦτο θὰ ἐξετάσωμεν τοὺς τρόπους, καθ' οὓς ἐξετελοῦντο ἐν Ἀθήναις αἱ κατὰ νόμον θανατώσεις, καθ' οὓς δηλ. ἐφρονεύοντο οἱ εἰς θάνατον καταδικαζόμενοι κακούργοι.

Γινώσκωμεν δὲ δύο κυρίως τρόπους: 1) τὸ **κῶνειον**, 2) τὸν **ἀποτυμπανισμόν**. Θὰ ἔλεγέ τις, ὅτι ὑπάρχει καὶ τρίτος, δηλ. τὸ **βάραθρον** ἢ **ὄρυγμα**, ἀλλὰ τοσαῦται εἶνε αἱ περὶ τοῦτον ἀμφιβολίαι, ὥστε, ἀφ' οὗ οὐδὲ πόρρωθεν ὑπάρχει ὑπόνοια, ὅτι τοιαύτη θανάτωσις, ἐμβαλλομένων δηλ. τῶν σωμάτων εἴτε ζώντων εἴτε νεκρῶν εἰς τὸ βάραθρον, ἔχει ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἀπέθανον καὶ ἐτάφησαν ἐν τάφῳ καὶ ἐν νεκροταφείῳ οἱ 17 ἄνδρες τοῦ πολυανδρίου, καταπαύομεν ἐνταῦθα τὸν περὶ τῆς νομικῆς θέσεως τούτου λόγον, ἀφιέμενοι εἰς ὅσα μέλλουσι νὰ ρηθῶσι περὶ αὐτοῦ ἐκτενέστερον περαιτέρω καὶ παρατηροῦντες ἐνταῦθα μόνον, ὅτι τὴν περὶ τοῦ βάραθρου ἔρευναν καὶ γνῶσιν ἡμῶν οὐδεμίαν νεωτέρα ἐργασία προήγαγε πέραν τοῦ σημείου, εἰς ὃ κατέλιπεν αὐτὴν ὁ H. Hager ἐν *The Journal of Philology* 1879 σ. 1-13, κυρίως δὲ 7-13¹.

Ἄλλὰ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον δὲν θὰ πολυπραγμονήσωμεν νῦν οὐδὲ περὶ τοῦ κωνείου, ἀρκούμενοι πρὸς τῇ γινομένη μνείᾳ νὰ ὑπομνήσωμεν, ὅτι, καὶ ἂν ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ ἦσαν ὅπωςδῆποτε δεδεμένοι οἱ καταδίκαι, ἔδει ὁμως νὰ λάβωσι τὸ κῶνειον ἔχοντες λελυμένα τὰ μέλη. Ὁ Σωκράτης (Πλάτ. *Φαίδ.* 59 E, 60 B ἐξ.) τοῦλάχιστον

¹ Περὶ τοῦ βάραθρου ὄρα Σουΐδαν, Ἡσύχιον, Ἀρποκρατίωνα, Τίμαιον «ἐκ τῶν τοῦ Πλάτ. λέξεων» ἐν λ. *βάραθρον* καὶ *ὄρυγμα*. Βεγκιέρου *Ἀνέκδ.* I, 219,10. Πολυδ. 8,71. Δεῖν. 1,62. Λυκ. κ. *Λεωκρ.* 121. Ἡροδ. 7,133. Πλάτ. *Γοργ.* 519 E. Πλουτ. *Ἀριστ.* 3. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 1,7,20. Ἀριστοφ. *νεφ.* 1450. Ἰππ. 1362 (εἰκὼν εἰλημμένη ἐκ τοῦ καταποντισμοῦ)· *βάτρ.* 574. *Πλ.* 431 σχ., 1109. Ὁ Λυκοῦργος καὶ ὁ Δεῖναρχος λέγουσι τὸ *ὄρυγμα* (ὃ δηλοῖ τεχνητὸν σπήλαιον), οἱ λοιποὶ λέγουσι τὸ *βάραθρον*. Ὁ Θουκυδίδης (2,67) καλεῖ τὸ βάραθρον πιθανῶς *φάραγγας*, ὃ δηλοῖ, ὅτι πλείονα ἦσαν τὰ βάραθρα ἢ τοὶ ὀρύγματα, προελθόντα ἴσως ἐκ παλαιῶν λατομιῶν κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ λεγομένου λόφου τῶν Νυμφῶν (Judeich *Topogr. v. Athen* 375). Εὐλόγως δ' ἦσαν πλείονα, ἐπειδὴ ἐν καὶ μόνον δὲν θὰ ἐπήρκει ἴσως εἰς ἀθρόους καταδίκους ἢ σὺν τῷ χρόνῳ θὰ ἐπληροῦτο ὀσῶν καὶ φορυτοῦ τοιαύτης δὲ τινος πληρώσεως τὴν συγκεχυμένην ἴσως ἀνάμνησιν διασφύζει ὁ Σχολιαστὴς Ἀριστοφ. *Πλ.* 431 «... καὶ γνόντες τὴν αἰτίαν, τὸ μὲν *χάσμα κατέχωσαν*, τὴν δὲ θεὸν (τὴν Μητέρα τῶν Θεῶν) θυσίαις ἴλαον ἐποίησαν» (πρβλ. Σουΐδ. ἐν λ. «μητραγύρτης»). Ὁ Crusius ἐν *Sitz. Ber. der Münch. Akad.* 1910 σ. 112 ὑπολαμβάνει τὴν κατάχωσιν ταύτην ὡς οἰκοδομικὴν θυσίαν πρὸς στερέωσιν τοῦ Μητροῦ, ὅπερ ὁμως ὁ Ferguson *Klio* 1911 σ. 273 μόνον κατὰ σύγχυσιν (δεσμοφυλάκιον-νομοφυλάκιον-Μητροῦ) βλέπει ἀναμειγνυόμενον ἐνταῦθα.

κατὰ διαταγὴν τῶν ἔνδεκα ἐλύθη πολὺ πρὸ τῆς ὥρας τῆς λήψεως τοῦ φαρμάκου καί, καθ' ἃ λέγει ὁ Πλάτων, φαίνεται, ὅτι ἡ μεταβίβασις τῆς διαταγῆς τῶν ἔνδεκα ὅπως τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀποθάνῃ ὁ κατάδικος, συνωδεύετο ἀναγκαίως ὑπὸ τῆς διαταγῆς τῆς λύσεως τῶν δεσμῶν, ἴνα, ἂν ἤθελε, καὶ λουσθῇ οὗτος πρὸ τοῦ θανάτου, ὡς ὁ Σωκράτης (Πλάτ. ἔ. ἄ. 115 A), καὶ συγγένηται οἷς ἂν βούληται.

Ὑπολείπεται λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμεν τὸ ἀποτυμπανίζειν, τὸν ἀποτυμπανισμὸν.¹ Οὗτος ἐξετελεῖτο διὰ τοῦ τυμπάνου ἢ τυπάνου² ὃ ἦν θανατικὸν ἐργαλεῖον τοῦ δημίου κατὰ Πολυδ. 8,71, πρβλ. Ἡσύχ. Ἐτυμ. Μ. καὶ Φωτ. λ. «τύμπανον· τὸ τοῦ δημίου ξύλον, ᾧ τοὺς παραδιδομένους διεχειρίζετο· καὶ τὸ ἀποτυμπανίζειν ἐντεῦθεν». Διὰ τυμπάνου ἔμελλε νὰ θανατωθῇ ὑπὸ τοῦ δημίου ὁ Λυσίμαχος ἐκεῖνος, ὅστις ὁμῶς σωθεὶς «ἐπωνυμίαν ἔσχεν ὁ ἀπὸ τοῦ τυπάνου»

¹ Ἄλλο εἶδος νομίμου θανατώσεως δὲν ὑπῆρχεν ἐν Ἀθήναις. Ἡ κατάλευσις, ἣς κατ' Αἰλιαν. π. ἰ. 5,19 μικροῦ δεῖν ἐγένετο δῆθεν θῦμα ὁ Αἰσχύλος, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ὑποτεθῇ καθαρὰ θανατικὴ ποινὴ ἐκ τοῦ ὄρχεγόνου ποινικοῦ δικαίου καταγομένη ἢ εἰς στιγμιαίαν ἔξαπιν τοῦ λαοῦ ὀφειλομένη, δὲν εἶνε παράδειγμα νομίμου θανατώσεως, ἀφ' οὗ ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Αἰσχύλου ἄλλως ἐγένετο ἢ νόμιμος θανάτωσις τῶν ἀσεβῶν· τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου 9,120 ἱστορούμενον ἐγένετο ἐν στρατοπέδῳ ἐν Σησιφῶ τῇ ἐνεργείᾳ καὶ ἴσως ὑπὸ τῶν Ἐλαιουσίων κυρίως ὡς ἐκτὸς νόμου σκληρὰ ἐκδίκησις (πρβλ. Ξενοφ. Κ. Α. 1,3,2 κ. ἄ.) καὶ κατ' ἀνδρὸς Πέρσου, ὅστις ἦτο «δεινὸς καὶ ἀτάσθαλος, ὃς καὶ βασιλεῖα ἐλαύνοντα ἐπ' Ἀθήνας ἐξηπάτησε» καὶ (7,33) «ἐς τοῦ Πρωτεσίλεω τὸ ἱρὸν τὸ ἐς Ἐλαιούντα ἀγινεόμενος γυναῖκας ἀθέμιτα ἔργα ἔρδεσκε». Ἴσως μάλιστα δὲν ἔχει ἄδικον ὁ Herrmann *Grundsätze und Anwendung des Strafrechtes im Griech. Altert.* (VI Band d. Abhandln. der Königl. Gesells. d. Wiss. zu Göttingen 1855) σελ. 10,38 ἐρμηνεύον τοιαύτας ἐν ἱστορικοῖς χρόνοις καταλεύσεις διὰ μόνης τῆς αἰφνιδίας ἐκρήξεως τῆς ὄργῆς τοῦ λαοῦ ἢ τοῦ στρατοῦ· πρβλ. Glotz *La solidarité de la famille dans le droit criminel en Grèce* 1904 σ. 459 ἐξ. 464, 483. Hirzel *Abhandln. d. sächs. Gesells. d. Wiss. Phil.-Hist. Classe* 1909 σ. 225 ἐξ., ὅστις ποιητικά τινα ἢ μυθικά παραδείγματα δέχεται (σ. 227) ὡς ἀντικατοπτρίζοντα ἱστορικὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ διακρίνει (σ. 242, 247, 260) αὐτὰ ἀπὸ τῆς νομίμου ποινῆς ὡς παραδείγματα τεταραγμένων ψυχολογικῶν στιγμῶν, κατὰ μίμησιν δὲ παναρχαίων ἐθίμων· ὄρα καὶ Κ. Γ. Γαρδίκαν *Ἀθηνᾶ* 30 (1919) σ. 220, 291 ἐξ. — Ὁ Πολυδεύκης δὲ 8,71, ἀποδίδων εἰς τὸν δῆμιον ὡς ἐργαλεῖα θανάτου καὶ τὸ ξίφος καὶ τὸν βρόχον, δὲν ὁμιλεῖ μόνον περὶ Ἀθηναίων. Περσικὸς δὲ καὶ ῥωμαϊκὸς ὁ θεσμὸς τῆς ἀποκεφαλίσεως (πρβλ. π. γ. Ξενοφ. Κ. Α. 2,6,1. Πολύβ. 1,7,3 καὶ 12. Πλουτ. ἡθ. 969 C). Περὶ τρόπων θανατώσεως ἰσχυόντων ἀλλαγῶν ἢ ἐπινοηθέντων ἐν καιροῖς ἀχαλινώτων πολιτικῶν παθῶν καὶ δὴ κατὰ τὰς βιαιὰς ἐγκαταστάσεις ἢ καταλύσεις τυράννων ὄρα καὶ Thalheim *Griech. Rechtsaltert.* σ. 137 ἐξ.

² Ἡρωδιαν. «τύμπανον καὶ τύπανον» Ὅμ. ὕμν. 14,3. Ἀνθολ. Παλ. 11,160

(Ἀριστοτ. Ἀθην. πολ. 45,6). Ἡ παρ' Ἀριστοφ. Πλ. 476 ἐπιφώνησις «ὃ τύμπανα καὶ κύφωνες» δὲν δεικνύει σαφῶς τι περὶ τοῦ τυμπάνου. Ὁ Λουκιανὸς **καταπλ.** 6 «τοὺς ἐκ δικαστηρίων δῆτα παράγαγε, λέγω δὴ τοὺς ἐκ τυμπάνου καὶ τοὺς ἀνεσκολοπισμένους» δηλοῖ, ὅτι τὸ τύμπανον ἦτο θανατώσεως ἐργαλεῖον καὶ μάλιστα νομίμου θανατώσεως διαταχθείσης ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου, ἀλλὰ δὲν θὰ ἐρεισθῶμεν εἰς τὴν μαρτυρίαν ταύτην, ἐπειδὴ ὁ Λουκιανός, ἕξ ἀγνοίας ἴσως λέγων, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐν διὰ δυοῖν (τύμπανον-ἀνασκολοπισμός), δὲν δύναται ὡς μάρτυς περὶ παλαιῶν ἀθηναϊκῶν θεσμῶν νὰ ἔχη κῦρος μεῖζον ἢ ὅσον ἐπιτρέπουσιν οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἔζησε.

Οἱ παλαιοὶ γραμματικοὶ καὶ σχολιασταὶ πρὸς ἐρμηνεῖαν ἀκριβῶς τοῦ περὶ οὗ πρόκειται ποινικοῦ ὄργάνου καὶ τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ δέχονται ἐνεργητικὴν σημασίαν ἐν τῇ λέξει τύμπανον (=τὸ τύπτον) καὶ οὕτω ἀναγινώσκομεν παρ' Ἡσυχ. (περὶ τοῦ τυμπανίζεσθαι=τυμπάνῳ θανατοῦσθαι) λ. «τυμπανίζεται· πλήσσειται, ἐκδέρεται, ἰσχυρῶς τύπεται». Σουῖδ. λ. «τύμπανα· βάρκλα· παρὰ τὸ τύπτειν· ξύλα, ἐν οἷς ἐτυμπάνιζον· ἐχρῶντο γὰρ ταύτῃ τῇ τιμωρίᾳ» καὶ λ. «τυμπανίζεται· ξύλω πλήσσειται, ἐκδέρεται καὶ **κρέματα**» (Φώτιος)· κατὰ τὸ «ξύλω πλήσσειται» ἐρμηνευτέον τὸ προηγούμενον «ἐν οἷς ἐτυμπάνιζον»=«οἷς» ἢ «δι' ὧν ἐτυμπάνιζον»· καὶ λ. «ἀποτυμπάνισον· ἀνηλεῶς τι φόνευσον· ἔστιν ἐν τῷ τυμπανίζεσθαι». Ὅτι μεταχειρίζεται ἐνταῦθα τὸ **τι** καὶ οὐχὶ τὸ **τινά**, δηλοῖ ὅτι τὸν ἀποτυμπανισμόν ἐννοεῖ διὰ τύψεως γινόμενον. Βεκκέρου Ἀνεκδ. I. σ. 438,12 ἕξ. «ἀποτυμπανίσαι οὐχ ἀπλῶς τὸ ἀποκτείνειν, ἀλλὰ τυμπάνοις ἀποκτείνειν τύμπανον δέ ἐστι ξύλον ὡσπερ σκύταλον· τὸ γὰρ παλαιὸν ξύλοις ἀνήρουν τοὺς κατακρίτους ὑστερον δ' ἔδοξε τῷ ξίφει!»—«ἀποτυμπάνισον· ἀνελε, ὃ ἐστι φόνευσον»· καὶ σελ. 198,20 «ἀποτυμπανίσαι· τὸ τυμπάνῳ ἀποκτείνειν, ὅπερ ἐστὶ ξύλον ὡσπερ ῥόπαλον». Σχολ. Ἀριστοφ. Πλ. 476 «τύμπανα, ξύλα, ἐφ' οἷς ἐτυμπάνιζον· ἐχρῶντο γὰρ ταύτῃ τῇ τιμωρίᾳ (πρβλ. Σουῖδ. ἀνωτέρω)· ἢ βάρκλα παρὰ τὸ τύπτειν· ἤγουν ξύλα, οἷς τύπτονται ἐν τοῖς δικαστηρίοις οἱ τιμωρούμενοι.... κολαστήρια ὄργανα ἀμφοτέρω, τὰ τύμπανα καὶ οἱ κύφωνες.... τὰ δὲ τύμπανα, ὡς τινὲς φασιν, ξύλα, δι' ὧν τοὺς καταδίκους ἔτυπτον». Παρομοίαν ἐννοιαν ἢ γενικῶς τὴν ἐννοιαν τοῦ φονεῦειν ἀποδίδει εἰς τὴν λέξιν ἀποτυμπανίζειν ὁ Ἀθήναιος 4,154 (40) καὶ ἐπομένως καὶ 5,214 (52) καὶ ὁ Πλούταρχος (Δίων 28 Σύλλ. 6,8. Γάλλβ. 8, ἐ. ἡθ. 60 A, 170 A, 778 E, 968 E, 1049 Δ), ὅστις πάντως φαίνεται, ὡς θὰ εἴπωμεν καὶ κατωτέρω, ἀγνοῶν τὴν ὀρθὴν ἐννοιαν τῆς λέξεως, ἴσως διότι ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ῥωμαϊκῶν νόμων εἶχε τότε μεταβάλλει τὰ πράγματα. Τὸ αὐτὸ

δέχομαι καὶ περὶ τῶν ἑβδομήκοντα ἐν *Μακκαβ.* 2,6,19,28, θανάτωσιν δηλ. δηλούντων διὰ πληγῶν («αὐθαιρέτως ἐπὶ τὸ τύμπανον προσῆγε... ἐπὶ τὸ τύμπανον εὐθέως ἤλθε... μέλλων δὲ *ταῖς πληγαῖς* τελευτᾶν ἀναστενάξας εἶπε... σκληρὰς ὑποφέρω κατὰ τὸ σῶμα ἀλγηδόνως *μαστιγούμενος*»). Ὅρα καὶ Δαμασκ. *βίον Ἰσιδ.* ἐν Φώτ. *βιβλιοθ.* σ. 347,29—H 566,48 («ὁ δὲ Ἰουλιανὸς σιωπῇ ἐδέξατο καρτερῶν τὰς πολλὰς ἐπὶ τοῦ νότου *διὰ τῶν τυμπάνων πληγὰς*—καὶ γὰρ πολλαῖς *ἐπαίετο βακτηρίαις*—μηδὲν ὅλως φθνεγξάμενος») καὶ τὴν ἐρμηνεῖαν τοῦ Ἀθανασίου τόμ. 2, σ. 334 C εἰς τὴν *πρὸς Ἐβρ. ἐπιστ.* 11,35 («ἄλλοι δὲ ἐτυμπανίσθησαν» Ἰάκωβον λέγει... καὶ τοὺς λοιπούς, ὅσοι *ἀπεκεφαλίσθησαν*). Καὶ ὁ Ἰωάν. ὁ Χρυσόστ. τ. 4 σ. 567,29 λέγει: «*ἀποτυμπανισμὸς* γὰρ λέγεται ὁ *ἀποκεφαλισμὸς*» ἐντεῦθεν δ' ἐλάβομεν τὴν λέξιν τοῦ τίτλου τῆς μετὰ χειρὸς μελέτης.

Ὅτι δὲ διὰ τοῦ τυμπάνου δὲν ἐτιμωρεῖτο ἀπλῶς, ἀλλ' ἐθανάτωτο ὅλως ὁ ἀποτυμπανιζόμενος, εἶνε φανερὸν καὶ γνωστὸν ἐκ χωρίων, οἷα π. χ. Λυσ. 13,56 «ὕμεῖς δὲ... λαβόντες ἐν δικαστηρίῳ ὡς ἀνδροφόνον ὄντα, *θάνατον* δικαίως καταρηφισάμενοι, τῷ δημίῳ παρέδοτε καὶ *ἀπετυμπανίσθη*» καὶ 67 «τούτων εἰς μὲν ὁ πρεσβύτερος ἐν Σικελίᾳ παραφρυκτωρευόμενος τοῖς πολεμίοις ληφθεὶς ὑπὸ Λαμάχου ἀπετυμπανίσθη· ὁ δὲ ἕτερος... ἀλίσκεται καὶ ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ δεδεμένος ἀπέθανε· τὸν δὲ τρίτον Φαινιππίδης ἐνθάδε *λωποδύτην ἀπήγαγε* καὶ ὕμεῖς κρίναντες αὐτὸν ἐν τῷ δικαστηρίῳ καὶ καταγνόντες αὐτοῦ *θάνατον ἀποτυμπανίσαι παρέδοτε*»¹. Βεβαίως δὲ τοιαύτην ἔννοιαν ἔχει καὶ ὁ Δημοσθένης ἐν 8,61· 9,61· 19,137, ἐνθα πρόκειται περὶ προδοσίας τῆς πατρίδος, ἣτις ἐτιμωρεῖτο θανάτῳ ὡς καὶ ἡ ἱεροσουλία.² Δὲν εἶνε δὲ δυνατὸν νὰ ἀκυρολεκτῇ ὁ Ἄριστοτ. *Ῥητορ.* II 6 «ὄθεν καὶ Ἀντιφῶν ὁ ποιητὴς, μέλλων *ἀποτυμπανίζεσθαι* ὑπὸ τοῦ Διονυσίου (ἐν Συρακούσαις), εἶπεν ἰδὼν τοὺς συναποθνήσκειν μέλλοντας ἐγκαλυπτομένους, ὡς ἦεσαν διὰ τῶν πυλῶν: Τί ἐγκαλύπτεσθε; ἔφη, ἢ μὴ αὔριόν τις ὑμᾶς ἴδῃ τούτων;» Οὐ μόνον δὲ τοῦτο καὶ τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν χωρίον τῆς *Ἀθην. πολ.* 45,6

¹ Πρὸβλ. Ἀντιφ. *Ἡρώδ. φόν.* 9. Δημοσθ. π. *Δάκρ.* 47, Σχολ. Ἄριστοφ. *Σφηκ.* 1103 «ἢ τῶν Ἐνδεκα ἀρχὴ τοὺς μὲν ὁμολογοῦντας καὶ ἀνδραποδιστὰς καὶ *λωποδύτας θανάτῳ ἐκόλαζον*, τοὺς δὲ ἀρνούμενους εἰς δικαστήριον εἰσῆγον». Βεκκέο. *Ἀνέκδ.* I, 250,4.

² Ξενοφ. Ἑλλ. 1, 7,22 Meier-Schoemann-Lipsius σ. 85,275 Dieterich *Nekyia* 167 ἔξ. Ἐκ τῶν ῥητόρων δ' εἶνε εἰλημμένον καὶ τὸ τοῦ Σέξτου *πρὸς ἑήτορας* 30,295 «τινῶν μὲν εἰς δεσμοτήριον, τινῶν δ' ἐπὶ *τύμπανον* ἀπαγομένον».

δεικνύει, ὅτι ἐγνώριζε βεβαίως καλῶς τὸ τύμπανον καὶ τὸν ἀποτυμπανισμὸν ὁ Ἄριστοτέλης, ἀλλὰ καὶ ἐν Ῥητορ. II, 5 («οὐκ οὔονται δὲ παθεῖν ἄν (τι) οὔτε οἱ ἐν εὐτυχίαις μεγάλαις ὄντες καὶ δοκοῦντες... οὔτε οἱ ἤδη πεπονθέναι νομίζοντες τὰ δεινὰ καὶ ἀπεφυγμένοι πρὸς τὸ μέλλον, ὥσπερ οἱ **ἀποτυμπανιζόμενοι** ἤδη· ἀλλὰ δεῖ τινα ἐλπίδα ὑπεῖναι σωτηρίας, περὶ οὗ ἀγωνιῶσι· σημεῖον δέ· ὁ γὰρ φόβος βουλευτικὸς ποιεῖ· καίτοι οὐδεὶς βουλεύεται περὶ τῶν ἀνελπίστων») δεικνύει, ὅτι τόσον καλῶς ἐγίνωσκεν αὐτόν, ὥστε διακρίνει κατὰ τὸν ἀποτυμπανισμὸν περιόδον τινα, καθ' ἣν οἱ ἀποτυμπανιζόμενοι, ἐν ᾧ τὸ κακὸν ἔχει τόσον προχωρήσει πρὸς τὸν θάνατον, ὥστε νὰ εἶνε ἀνεπανόρθωτον, αὐτοὶ ὁμως καὶ πάσχοντες ἔχουσι τὴν δύναμιν νὰ σκέπτωνται περὶ τοῦ μέλλοντος καὶ νὰ ἐννοῶσιν, ὅτι ἡ κατάστασις εἶνε ἀελπιστικὴ καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει πλέον σωτηρία. Τοιαύτην χρονικὴν περίοδον διαβουλεύσεως δὲν δύναται τις, νομίζω, νὰ εὔρη, ἂν ἡ θανάτωσις ἐγένετο διὰ ῥαγδαίων πληγῶν ῥοπάλου, ἐν ᾧ ὁ τρόπος, καθ' ὃν θὰ ἴδωμεν ὅτι ἀληθῶς ἐγένετο ὁ ἀποτυμπανισμὸς, παρεῖχε πρὸς τοιαύτας σκέψεις ὀδυνηρὰν εὐκαιρίαν. Ἐκ τῆς πρὸς τὸν Ἄριστοτέλην μάλιστα διαφωνίας τοῦ Πλουτάρχου περὶ τοῦ θανάτου τοῦ ποιητοῦ Ἄντιφῶντος (Πλουτ. *ἡθ.* 1051 Δ: «... καὶ Ζήνωνος ὑπὸ Δημύλου τοῦ τυράννου καὶ Ἄντιφῶντος ὑπὸ Διονυσίου **στρεβλουμένων** ἀναιρέσεις...») δηλοῦται, ὅτι ὁ μεταγενέστερος οὗτος βοιωτὸς πολυῖστωρ συγγραφεὺς δὲν εἶχε σαφῆ εἰκόνα τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ, ὡς εἶπομεν καὶ ἀνωτέρω (σ. 22) κατὰ τὰ μνημονευθέντα ἐκεῖ χωρία.

Ἄλλ' ἡ λέξις τύμπανον δηλοῖ τι τυπτόμενον, κεῖται δηλ. ἐν παθητικῇ σημασίᾳ, καθὼς καὶ ἄλλαι ἀνάλογοι τὸν σχηματισμὸν λέξεις, ὡς πόπανον, βάλανος, βότανον-άνη, ὄχανον, λείψανον, πλεκτάνη, πτισάνη¹. Γνωστότατον ἐν παντὶ χρόνῳ εἶνε τὸ βυρσοτενὲς μουσικὸν ὄργανον, τὸ τύμπανον τῶν ἀρχαίων, τὸ τούμπανο ἢ ἄργανο (ἐκ τοῦ ὄργανο ἐν δυτ. Μακεδονία²) τῆς σήμερον. Ἐνέχει δ' ἡ λέξις καὶ δύναμιν ἐξ ὀνοματοποιίας, ὥστε προσαρμόζεται ὡς ὄνομα πραγμάτων ἡχούντων, ὅταν τύπτονται. Τοιαῦτα δ' εἶνε αἱ σανίδες τῶν θυροφύλλων ἢ αἱ πληροῦσαι τὰ φατνώματα ἢ πλαίσια τοῦ σκελετοῦ τῶν θυρῶν καὶ ἀποτελοῦσαι οἰονεὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν, τὰ tympana ostiorum³, οἱ λεγόμενοι τουρκ. ταμπλάδες (ἐκ τοῦ τάβλα ἴσως).

¹ Πρὸβλ. καὶ Kühner-Blass *Griech. Gramm.* 3 II, σ. 268, Χατζηδάκι *Ἀκαδ. Ἀναγν.* I, 245

² Ὅρα καὶ Κοραῖν εἰς Αἴλιαν. *π. ἱστ.* I, 2.

³ Vitr. 4, 6, 4 ἐξ.

Ἐπίσης τύμπανα λέγονται οἱ εἰς τὰς στενὰς πλευράς τῶν ἐχόντων ἀμφικλινῆ στέγην κτιρίων σχηματιζόμενοι κενοὶ τριγωνικοὶ χώροι, οἵτινες ἐν τῇ ξυλοδομίᾳ συνεκλείοντο διὰ σανίδων, ἀποτελουσῶν ἐπιφράνειαν εὔηχον· τὸ ὄνομα παρέμεινε καὶ ἐν τῇ λιθοδομίᾳ ὡς δηλωτικὸν τοῦ τριγωνικοῦ διὰ μαρμαρίνων ὀρθοστατῶν συγκεκλεισμένου χώρου τοῦ ἀετώματος τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ναῶν ¹. Εἶνέ πως ἀμφίβολον, ἂν τὰ παρὰ Βεργιλ. Γεωργ. II, 444 *tympana plaustrorum* ², ἅτινα εἶνε τύμπανα τῶν τροχῶν τῶν ἀγροτικῶν ἀμαξῶν, λέγονται οὕτω, διότι τὸ κυκλικὸν ὀλοκλήρως ἐκ σανίδων πεποιημένον, οὐχὶ δὲ δι' ἀκτίνων διηρημένον, σῶμα τούτων τῶν τροχῶν ὑπομιμνήσκει τὴν ὄψιν τοῦ κυκλικοῦ μουσικοῦ τυμπάνου ἢ διότι ἀπλῶς ἀποτελεῖται ἐκ σανίδων ἠχηρῶν φυσικά, καθὼς καὶ πᾶσα σανίς φέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ τυμπάνου. Διὰ τῶν λατίνων μαρτυρεῖται ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος καὶ ἐπὶ ἄλλων πραγμάτων ὁμοίων πρὸς τὸν ὀλόσωμον τροχόν, ὡς τὸ *tympanum circinatum* ³ ὃ ἐστὶ συμπαγῆς σανίς ἐν μορφῇ ὀδοντωτοῦ τροχοῦ, ἄλλος ὀλόσωμος παρόμοιος τροχὸς ἐσωτερικὸς τοῦ μύλου ⁴ καὶ ἄλλων μηχανημάτων ⁵, οἷς καταλεκτέος καὶ ὁ πρὸς φόρτωσιν ἢ ἐκφόρτωσιν τῶν πλοίων χρησιμοποιοῦμενος καὶ ἐκ τοῦ Ἡροδότου (7,36) γνωστὸς ὄνος. ⁶

Ἄλλὰ τοιαύτης οὔσης τῆς σχέσεως σανίδος καὶ τυμπάνου, εὐνόητον γίνεται, διατὶ πολλάκις ἡ λέξις σανίς ἐναλλάσσεται πρὸς τὴν λέξιν τύμπανον, ὡς τοῦτο συμβαίνει περὶ τῶν θυρῶν ὅρα π. χ. Ὁμ. Ὀδ. β, 344· φ, 137· χ, 174 (καὶ σχ.)· ψ, 42. Ἰλ. Μ 121, 453, 461, Φ 535. Εὐριπ. Ὀρ. 1221. Ἡσύχ. «σανίς· θύρα». ⁷

Ἄλλ' ἀντίστοιχον ἐναλλαγὴν τῶν λέξεων εὐρίσκομεν προκειμένου καὶ περὶ τοῦ θανατικοῦ ὄργάνου, τοῦ τυμπάνου. Παρ' Ἡροδότῳ δηλ. 7,33 λέγεται ὅτι «... ἀκτὴ τρηγέα ἐς θάλασσαν κατήκουσα Ἄβύδῳ καταντίον, ἔνθα μετὰ ταῦτα, χρόνῳ ὕστερον οὐ πολλῶ, ἐπὶ Ξανθίππου τοῦ Ἀρίφρονος στρατηγοῦ Ἀθηναίων, Ἀρταύκτην ἄνδρα

¹ Vitruv. 3, 3, 12, *tympanum fastigii*. Λέγομεν δ' ἐνίοτε καὶ περὶ τοῦ τυμπάνου τῶν μετοπῶν· π. χ. BCH. 1907, σ. 177.

² Πρὸβλ. Γεωργ. I, 163.

³ Plin. n. h. 18, 34, 77.

⁴ Vitr. 10, 10, 2. πρὸβλ. Ξενοφ. Ἄν. 1, 5, 5 κ. ἀ.

⁵ Vitr. 10, 9, 1 ἐξ. 14, 2 ἐξ.

⁶ Ὅρα Vitr. 10, 4.

⁷ Περὶ τῆς χρήσεως τῆς λέξεως ἐν τῇ ἐπιγραφικῇ ὅρα Wilhelm *Beitr. zur griech. Inschriftenkunde* σ. 240 ἐξ. Τὴν ἐν τῇ δικαστικῇ γλώσσῃ καὶ τῇ γραφικῇ χρῆσιν ὅρα Raoul-Rochette *Peintures antiques* indicem λ, σανίς.

Πέρσῃν λαβόντες (Ἀθηναῖοι) Σηστοῦ ὕπαρχον ζῶοντα *πρὸς σανίδα διεπασσάλευσαν*, ὃς καὶ ἐς τοῦ Πρωτεσίλεω τὸ ἱρὸν τὸ ἐς Ἑλαιοῦντα ἀγινεόμενος γυναῖκας ἀθέμιτα ἔργα ἔρδεσκε». Περὶ τοῦ αὐτοῦ γεγονότος λέγεται αὐτ. 9, 120 «... οἱ γὰρ Ἑλαιούσιοι τῷ Πρωτεσίλεω τιμωρέοντες ἐδέοντό μιν καταχρησθῆναι καὶ αὐτοῦ τοῦ στρατηγοῦ (Ξανθίππου) ταύτη ὁ νόος ἔφερε· ἀπαγαγόντες δὲ αὐτὸν ἐς τὴν ἀκτὴν, ἐς τὴν Ξέρξης ἔξευξε τὸν πόρον, οἱ δὲ λέγουσιν ἐπὶ τὸν κολωνὸν τὸν ὑπὲρ Μαδύτου πόλιος *σανίδα προσπασσαλεύσαντες ἀνεκρέμασαν*, τὸν δὲ παῖδα ἐν ὀφθαλμοῖσι τοῦ Ἀρταύκτεω κατέλευσαν (ὄρα ἀνωτ. σ. 21₁). Ταῦτα δὲ ποιήσαντες ἀπέπλων ἐς τὴν Ἑλλάδα». Ἀνάλογον παράδειγμα παρέχει ἡμῖν καὶ ὁ Πλούταρχος (*Περικλ.* 28) εἰλημμένον ἐκ τοῦ Σαμίου Δούριδος: «Δούρις δ' ὁ Σάμιος τούτοις ἐπιτραγωδεῖ, πολλὴν ὠμότητα τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ Περικλέους κατηγορῶν, ἦν οὔτε Θουκυδίδης (I, 115-117) ἰστόρηκεν οὔτ' Ἐφορος (προβλ. Διόδ. 12,28) οὔτ' Ἀριστοτέλης (προβλ. *Πολιτ.* 3,8), ἀλλ' οὐδ' ἀλήθειαν ἔοικεν, ὡς ἄρα τοὺς τριηράρχους καὶ τοὺς ἐπιβάτας τῶν Σαμίων ἐς τὴν Μιλησίων ἀγορὰν ἀγαγὼν καὶ *σανῖσι προσδήσας* ἐφ' ἡμέρας δέκα κακῶς ἤδη διακειμένους προσέταξεν ἀνελεῖν ξύλοις τὰς κεφαλὰς συγκόψαντας, εἶτα προβαλεῖν τὰ σώματα ἀκήδευτα». Ἐκ τῶν παρεντεθεισῶν ἀνωτέρω παραπομπῶν εἰς Διόδωρον («κολάσας δὲ—Περικλῆς—τοὺς αἰτίους») καὶ Ἀριστοτέλην («δεῖ τοὺς ὑπερέχοντας ἄνδρας ἀναιρεῖν... Τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ τὰς πόλεις καὶ τὰ ἔθνη ποιοῦσιν οἱ κύριοι τῆς δυνάμεως, οἷον Ἀθηναῖοι μὲν περὶ Σαμίους καὶ Χίους καὶ Λεσβίους· ἐπεὶ γὰρ θᾶπτον ἐγκρατῶς ἔσχον τὴν ἀρχὴν, ἔταπείνωσαν αὐτοὺς παρὰ τὰς συνθήκας»), φαίνεται, ὅτι δὲν ἀληθεύει ὁ Πλούταρχος τελείως, ἀλλ' ὅτι ὁ μὲν Διόδωρος, ἀρνούμενος τὰ λεγόμενα καὶ ἐκ τοῦ Ἐφόρου, δητῶς λέγει, ὅτι οἱ αἵτιοι ἐτιμωρήθησαν, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης αἰνίττεται μὲν κατ' ἀρχὰς τὸ αὐτό, διολισθαίνει δ' εἶτα εἰς ἄλλην παρατήρησιν, περὶ ἧς ὄρα καὶ Sandys εἰς Ἀριστοτ. *Ἀθ. πολ.* 24,8. Ὅτι ὁμοῦς ὁ Πλούταρχος θορυβεῖται ἐκ τῆς εἰδήσεως τοῦ Δούριδος καὶ πειρᾶται νὰ ἀπαλλάξῃ τοὺς Ἀθηναίους τῆς κατηγορίας διὰ τὸν οὕτω φρικτὸν φόνον τῶν ἀποστατῶν καὶ τοσοῦτων ἀποστατῶν, δεικνύει, ὅτι ἠγγόει τὴν ἐν Ἀθήναις ἀσκουμένην τιμωρίαν. Εἶνε πολὺ πιθανόν, ὅτι ὁ Δούρις, διότι εὗρίσκει ἄγαν σκληρὰν τὴν τιμωρίαν, ἣτις θὰ ἦτο ἄγνωστος ἐν Σάμῳ, καὶ πρὸς διαβολὴν τῶν πολεμίων τῆς πατρίδος αὐτοῦ ὑπερβάλλει τὴν ἀλήθειαν ἰσχυρίζόμενος, ὅτι ὄχι μόνον τοὺς τριηράρχους ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπιβάτας ἐθανάτωσαν οἱ Ἀθηναῖοι, ἀλλ' εἶνε ἐπίσης πιθανόν, ὅτι ὁ Θουκυδίδης εἶτε ἐξ εὐνοίας πρὸς τοὺς συμπο-

λίτας, εἴτε ὡς εὐρίσκων τὴν τιμωρίαν δικαίαν καὶ συνήθη, εἴτε ἄλλως πῶς σιωπᾶ μέρος τῆς ἀληθείας ἦτοι τὸν θάνατον τῶν πρωταιτίων.¹

Ἄλλ' ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ἐν τοῖς στρατοπέδοις ἐτιμῶρουν δι' ἀποτυμπανισμοῦ, γνωρίζομεν ἐκ τοῦ Λυσίου 13,67: «τούτων εἰς μὲν, ὁ πρεσβύτερος, ἐν Σικελία παραφρονκτωρευόμενος τοῖς πολεμίοις ληφθεὶς ὑπὸ Λαμάχου *ἀπετυμπανίσθη*». Θὰ ἴδωμεν δέ, ὅτι ἡ τιμωρία αὕτη ἦτο οὐ μόνον σκληροτάτη, ἀλλὰ καὶ ἱκανῶς χρονίζουσα, ὥστε νὰ χρησιμεύη μεγάλως πρὸς παραδειγματισμὸν καὶ σωφρονισμὸν τῶν ὀρώντων αὐτήν.

Ἔτερον παράδειγμα, ἐν ᾧ ἡ σανίς κεῖται ἀντὶ τοῦ τυμπάνου, δεικνύον μάλιστα καὶ πῶς ἐγίνετο ὁ ἀποτυμπανισμὸς, εἶνε ἐν ταῖς Θεοδοροφιαζούσαις τοῦ Ἀριστοφάνους, ἀναλυθὲν ὑπὸ τοῦ Πελεκίδου ἔ.ἄ. 56 ἔξ. Τοῦτο ὑπαινίττεται ὁ Φώτ. Λεξ. ἐν λ. *σανίς* (ὄρα κατωτ. 31₁). Θὰ παραθέσω τοὺς ἀναγκαίους στίχους τοῦ Ἀριστοφάνους ἐφεξῆς.

930 *Πρύτανις* *Δῆσον* αὐτὸν εἰσάγων,
ὦ τοξότ', ἐν τῇ σανίδι κάπειτ' ἐνθαδὶ
στήσας φύλαττε καὶ *προσιέναι μηδένα*
ἔα πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ τὴν *μάστιγ'* ἔχων
παῖ', ἦν προσίη τις.

938 *Μνησίλοχος*. . . Χάρισε βραχὺ τί μοι καίπερ *ἀποθανουμένω*.

940 *Πρύτ.* Τί σοι χαρίσωμαι; *Μνησ. Γυμνὸν* ἀποδύσαντά με
κέλευε *πρὸς τῇ σανίδι δεῖν τὸν τοξότην*,
ἵνα μὴ ἵν κροκωτοῖς καὶ μίτραις γέρον ἀνήρ
γέλωτα παρέχω *τοῖς κόραξιν ἐστιῶν*.

Πρύτ. Ἐχοντα ταῦτ' ἔδοξε τῇ βουλῇ σε *δεῖν*
ἵνα τοῖς παριοῦσι δηλὸς ᾦς πανοῦργος ὢν.

945 *Μνησ.* Ἰαππαπαιάξ· ὦ κροκώθ', οἷ' εἴργασαι
κοῦκ ἔστιν ἔτ' ἐλπίς οὐδεμία σωτηρίας (πρβλ. ἄνω σ. 24)

Ἔπεται χορικὸν (στ. 947 - 1000), ὃ ἄρδετα καθ' ὄν χρόνον ὁ Μνησίλοχος δεῖται ἐπὶ τῆς σανίδος ὑπὸ τοῦ Τοξότου ἔξω τῆς σκηνῆς (*εἰσάγων* στ. 930), εἶτα εἰσάγεται προσδεδεμένος εἰς τὴν σανίδα καὶ ἴσεται (στ. 932 ἐνθαδὶ) ἐπὶ τῆς σκηνῆς² μεθ' ὃ λέγει πρὸς τὸν δεδεμένον Μνησίλοχον.

1001 *Τοξότης* Ἐνταῦθα νῦν οἰμῶξι πρὸς τὴν αἰτρίαν.

Μνησ. ὦ τοξόθ' ἱκετεύω σε. *Τοξ.* Μὴ μ' ἱκετεύσι σύ.

Μνησ. *χάλασον τὸν ἥλον. Τοξ.* ἀλλὰ ταῦτα δράσ' ἐγώ.

¹ Πρβλ. καὶ Perdrizet *Archiv für Relig.-Wiss.* XIV (1911) σ. 71.

² Πρβλ. Frickenhaus *Die altgriech. Bühne* σ. 18. Τί περὶ τούτου λέγει ὁ Petersen εἰς τὸ νέον βιβλίον αὐτοῦ περὶ τοῦ θεάτρου, ἀγνωῶ.

- Μνησ.** Οἷμοι κακοδαίμων, μᾶλλον *ἐπικρούεις* σύ γε.
 1005 **Τοξ.** Ἔτι μᾶλλο βουλῖς; **Μνησ.** ἄτταταῖ ἰατταταῖ.
 κακῶς ἀπόλοιο. **Τοξ.** σῖγα, κακοδαίμων γέρον
 πέρ' ἐγὼ ἕξιίγκι πορμός, ἵνα πυλάξι σοι.
 1008 **Μνησ.** Ταντὶ τὰ βέλτιστ' ἀπολέλανκ' Εὐριπίδου.....
 1011 Σημεῖον ὑπεδήλωσε Περσεὺς (ὁ Εὐριπ. μεταμεμορ-
 φωμένος) ἐκδραμών,
 ὅτι *δεῖ με γίνεσθ' Ἀνδρομέδαν πάντως δ' ἐμοῦ*
τὰ δέσμ' ὑπάρχει: δῆλον οὖν ἐστίν γ', ὅτι
 ἤξει με σφῶσον (ὁ Εὐρ. ὡς Περ.) οὐ γὰρ ἂν παρέπτατο...
 1022 **Μνησ.** (ὡς Ἀνδρομέδα) Ἄνοικτος ὅς μ' ἔδῃσε τὸν
 πολυπονώτατον βροτῶν.
 Μόλις δὲ γραῖαν ἀποφυγῶν
 1025 σαπρᾶν, ἀπωλόμην ὅμως·
 ὅδε γὰρ ὁ *Σκύθης φύλαξ*
πάλαι ἐφέσειηκ' ὄλοδον
 ἄφιλον *κρεμάσας κόραξι*
 1029 *δεῖπνον* ὄρας; . . . . .
 1031 . . . ἐν *πυκνοῖς δεσμοῖσιν ἐμπεπλεγμένη*
 κήτει βορὰ Γλανκέτη πρόκειμαι
 γαιμήλιφ μὲν οὐ ξύν
 1035 παιῶνι, *δεσμίφ* δὲ . . . . .
 1048 ὦ κατάρατος ἐγὼ· τίς ἐμὸν οὐκ ἐπόψεται
 πάθος ἀμέγαρτον ἐπὶ κακῶν παρουσία;
 1050 εἶθ' ἐμὲ πυρφόρος αἰθέρος ἀστήρ
 τὸν δύσμορον ἐξολέσειεν·
 οὐ γὰρ ἔτ' ἀθανάταν φλόγα λεύσειεν
 ἐστὶν ἐμοὶ φίλον, *ὡς ἐκρεμάσθην*
λαιμότμητ' ἄχη, δαιμονῶν αἰόλαν
 νέκυσιν ἐπὶ πορείαν: . . . . .
 1107 **Μνησ.** (ὡς Ἄνδρ.) ὦ ξένε, κατοίκτιρόν με τὴν παναθλίαν
λύσόν με δεσμῶν. **Τοξ.** Οὐκὶ μὴ λαλήσι σύ.
 κατάρατο· τολμᾶς *ἀποτανουμένη* λαλᾶς;
 1110 **Εὐριπ.** (ὡς Περσ.) ὦ παρθέν', οἴκτειρω σε *κρεμαμένην* ὄρων...
 1121 **Εὐριπ.** (ὡς Περσ.) τί δ' οὐκ ἔᾶς *λύσαντα* μ' αὐτήν, ὦ Σκύθα,
 πεσεῖν ἔς εὐνήν καὶ γαιμήλιον λέχος;
Τοξ. εἰ σπόδρ' ἐπιτυμεῖς τὴ γέροντο πύγισο,
τὴ σανίδο τρήσας ἐξόπιστο πρῶκτισον.
Εὐριπ. Μὰ Δι' ἀλλὰ *λύσω δεσμά* . . . . .

- 1165 *Εὐριπ.* Ὅδ' ἐστὶν οὖν τῇ *σανίδι*, κηδεστῆς ἐμός·
 ἦν οὖν κομίσωμεν τοῦτον, οὐδὲν μὴ ποτε
 κακῶς ἀκούσητε . . . . .
- 1170 *Χορ.* Τὰ μὲν παρ' ἡμῶν ἴσθι σοι πεπεισμένα.
τὸν βάρβαρον δὲ τοῦτον (τὸν Σκύθην δηλ.) *αὐτὸς*
πεῖθε σύ . . . . .
- 1204 *Εὐριπ.* ἐγὼ δὲ *λύσω τόνδε*· σὺ δ' ὅπως ἀνδρικῶς,
 ὅταν *λυθῆς* τάχιστα, φεύξει, καὶ τενεῖς
 ὡς τὴν γυναῖκα καὶ τὰ παιδία οἴκαδε.
- Μνησ.* Ἐμοὶ μελήσει ταῦτα γ', ἦν ἅπαξ *λυθῶ*.
- Εὐριπ.* *Δέλυσσο*· σὸν ἔργον, φεῦγε, πρὶν τὸν τοξότην
 ἦκοντα καταλαβεῖν.

Εἶνε προφανὲς ἐκ τῶν στίχων τούτων τοῦ Ἀριστοφάνους, ὅτι ὁ Μνησίλοχος δὲν βασανίζεται ἀπλῶς, ἀλλὰ *πρὸς θάνατον δεῖται ἐπὶ τῆς σανίδος*, (στ. 938, 942, 1028 πρβλ. «τὴν ἐπὶ θανάτῳ κατάδεσιν» Ἡροδ. 5,72) καὶ γίνεται οὕτω πιθανόν, ὅτι ὁ ποιητῆς οὗτος, ὡς Ἀθηναῖος σκεπτόμενος, ἐξέλεξεν ἓνα τῶν ἐν Ἀθήναις γνωστῶν καὶ ἀσκουμένων τρόπων θανατώσεως, ὅστις δὲν εἶνε οὔτε τὸ κώνειον, οὔτε τὸ βάραθρον. Τὸ κολαζόμενον ἔγκλημα εἶνε ἀσέβεια (πρβλ. σ. 21₁).

Ἐὰν θελήσωμεν νὰ ἀναπλάσωμεν τὸν τρόπον τοῦτον κατὰ τοὺς στίχους τοῦ ποιητοῦ, θὰ ἔχωμεν τὴν ἐξῆς εἰκόνα: Ἐλάμβανον ξύλον ἰσχυρὸν ἱκανῶς καὶ πλατύ, ἦτοι σανίδα (πρβλ. ἄνω σ. 15) παχειᾶν, οἷα ἢ τῶν νεκρῶν τοῦ Φαλήρου, καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐξήπλωνον τὸν κατάδικον *γυμνόν*. Ὁ Ἀριστοφάνης εἰσάγει τὸν Μνησίλοχον ἐν κροκοτῶ χιτῶνι προσδεδόμενον εἰς τὴν σανίδα, ἀλλὰ τοῦτο ἐγένετο δι' ἀνάγκην, ἥτις θὰ ἐξηγηθῆ κατωτέρω· ἵνα δ' ἐπιτρέψη ἑαυτῷ ὁ ποιητῆς τοιαύτην παρεκτροπὴν ἀπὸ τοῦ νομίμου τρόπου, ἐγένετο χρεῖα τῆς ἐφευρέσεως ἰδίου ψηφίσματος τῆς βουλῆς τῶν γυναικῶν (στ. 943). Γυμνότητα ὅμως μαρτυρεῖ καὶ χωρίον τοῦ Κρατίνου ἐν Σχολ. Ἀριστοφ. *Θεσμ.* 940 «ἐπίτρεψον οὖν τῷ τοξότῃ *γυμνόν με πρὸς τῇ σανίδι δῆσαι*».¹ Γυμνοὶ ἐπίσης ἐσταυροῦντο ἐπὶ Ῥωμαίων οἱ εἰς τοιοῦτον θάνατον καταδικαζόμενοι, ὡς ὁ Χριστός, οὗ διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια ἄλλοι.² Καὶ ὁ Ἀρτεμίδωρος δὲ *Ὀνειροκριτ.* II, 53 λέγει: «γυμνοὶ γὰρ σταυροῦνται καὶ τὰς σάρκας ἀπολλύουσιν οἱ σταυρωθέντες».

Εἶτα προσήλουν τὸν κατάδικον, ἦτοι προσέδενον εἰς τὴν σανίδα

¹ Κατωτέρω θὰ ἐξετάσωμεν καὶ τὸ ἐπίκουρον χωρίον τοῦ Πλάτ. *νόμ.* 873 B ὁρίζον ἐπίσης γυμνότητα.

² Πρβλ. δὲ S. Reinach *Cultes, mythes et religions* II, 437 ἐξ.

δι’ «ἤλων». Οἱ ἤλοι οὗτοι δὲν διεπέρων τὰς σάρκας, διότι, ἂν τοῦτο συνέβαινε, δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ οὐδεμία χαλάρωσις τῶν ἤλων, ὡς αἰτεῖται ὁ Μνησίλοχος (στ. 1003). Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐπίκρουσις τῶν ἤλων εἶνε μείζων σύσφιγις (1004), πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι οἱ ἤλοι ἦσαν δυσκελεῖς, ἀμφιβληστροειδεῖς, ὡς οἱ τῶν νεκρῶν τοῦ φαληρικοῦ πολυανδρίου, καὶ ὅτι, ἀντὶ νὰ διαπερῶσι, περιέβαλλον τὰ προσηλούμενα μέλη καὶ προσεκόλλων συσφίγγοντες αὐτὰ εἰς τὴν σανίδα.

Τίνα μέλη ἐδέοντο, δὲν λέγεται, πλὴν τοῦ ὅτι εἰς τοιοῦτος δεσμός ἡ ἤλος ὀδυνηρὸς ἦτο περὶ τὸν λαιμὸν (στ. 1054). Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο μὲν οὐδεμία στροφὴ τοῦ σώματος τοῦ Μνησιλόχου ἦτο ἐπὶ τῆς σανίδος δυνατὴ πρὸς τὴν πύγισιν (στ. 1122), τοῦτο δὲ οὐδεμία διὰ τῶν χειρῶν ἢ τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἄμυνα κατὰ τοιοῦτου πάθους, συνάγομεν ὡς πιθανὴν καὶ τὴν προσήλωσιν τῶν τε χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν ἐκάστων, ὥστε νὰ ἀπαιτῶνται πέντε «ἤλοι» ἐν τῷ συνόλω.¹

Μετὰ τὴν προσήλωσιν ἀνιδρύνετο ἡ σανὶς καὶ ἐσφηνοῦτο ἐντὸς τοῦ ἐδάφους στερεά, ὃ δὲ κατάδικος τότε *ἐκρέματο* (1053).² Τοιαύτη τις κρέμασις ἴσως αἰωρεῖται καὶ ἐν τοῖς λόγοις τοῦ Ἡσυχίου καὶ τοῦ Φωτίου, οἵτινες λέγουσι «τυμπανίζεται ξύλω πλήσσεται, ἐκδέρεται καὶ κρέματα (ἢ μτην. κρεμάται)».³ Ἄλλ’ ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ τούτου ἴσως συνάγεται, ὅτι πρὸ τῆς κρεμάσεως ἐτύπτοντο εἴτε θάβδους (βάκλοις, βακτηρίαις, ὅρα ἄνω σ. 22) εἴτε μάστιξιν (ἄνω σ. 18), ὡς ἐγένετο ἢ φραγγέλωσις κατὰ τὴν ῥωμαϊκῶν χρόνων σταύρωσιν (π. χ. Ματθ. 27, 26. Μάρκ. 15, 15. Ἰώσηπ. *Ἰουδ. πολ.* 5, 11, 1. Fulda *Das Kreuz und die Kreuzigung* σ. 134 ἐξ.) καὶ ὡς ἠπεῖλει ὁ Αἴας νὰ πράξῃ πρὸς τὸν μισητὸν Ὀδυσσεά (Σοφ. *Αἴ.* 108 «πρὶν ἂν δεθῆις πρὸς κίον» ἐρκείου στέγης... 110 μάστιγι πρῶτον νῶτα φοινηχθεῖς φανῆ»). Πρὸς τοιαύτην τιμωρίαν ἦτο ἀναγκαία ἡ γύμνωσις τοῦ καταδίκου.⁴

¹ Σημειωτέον δ’ ὅτι ἡ τοιαύτη καθήλωσις δηλοῦται διὰ τοῦ ῥήματος *δεῖν* καὶ τῶν συνθέτων αὐτοῦ, ἴσως διότι πρὸ τῆς καθηλώσεως ἐδέοντο διὰ σχοινίων ἐπὶ τῶν σανίδων ἀπλῶς πρὸς ἀκόλυτον ἢ ἀνενόητον ἐκτέλεσιν τῆς καθηλώσεως ἢ καὶ διότι ἤρχοντό ποτε ὅλως εἰς τοιαύτην διὰ σχοινίων πρόσδεσιν ἐπὶ τῆς σανίδος. Ὅτι ὅμως τὸ ῥῆμα *δεῖν* εἶχε καὶ γενικωτέραν σημασίαν, δηλοῦν ἄλλα τε καὶ τὴν ἐν δεσμοτηρίῳ δέσμευσιν (π. χ. Ἄνδοκ. I, 45, 48, 92), εἶνε περιττὸν καὶ νὰ εἴπω.

² Ὁ Ἡρόδ. 9, 120 λέγων «σανίδα προσπασσαλεύσαντες ἀνεκρέμασαν» δηλοῖ ἴσως, ὅτι καὶ ἐπὶ *ἰδρυμένης* σανίδος ἠδύναντο νὰ προσηλωσώσι τινα κατὰ τινα τρόπον.

³ Διάφορος καὶ πρὸς βάσανον εἶνε ἡ κρέμασις παρὰ Σοφ. *Ἄντιγ.* 308.

⁴ Προβλ. καὶ Πλάτ. *πολ.* II, 5=361 E. Dieterich *Nekyia* 202 ἐξ. Eitrem *Opferritus* 52 ἐξ. 378 καὶ Nachtr. Μαστίγωσις ἐγένετο καὶ κατὰ τοὺς νεωτέ-

Μετὰ τὴν ὀρθίαν τοποθέτησιν καὶ στερέωσιν τῆς σανίδος ἐτάσσοντο φύλακες τῶν προσπεπασσαλευμένων (στ. 931 ἐξ. 1026, 1171), μὴ τις τῶν παριόντων (944) θελήσῃ ἢ νὰ σώσῃ αὐτοὺς ἢ νὰ συντέμῃ τὸ μαρτύριον καὶ ἐπιταχύνῃ τὸν θάνατον αὐτῶν δίδων ἴσως αὐτοῖς τὸ «κτύπημα τῆς χάριτος», ὡς ἐγένετο κατ' ἀνωτέραν ἐπιταγὴν πρὸς τοὺς ἐν Μιλήτῳ Σαμίους ναυάρχους (Πλουτ. *Περικλ.* 28, πρβλ. ἄνω σ. 26 ἐξ.) οἷτινες ἀθλίως ζῶντες ἔτι τῇ δεκάτῃ ἡμέρᾳ ἀπὸ τῆς ἐπὶ τῶν σανίδων προσδέσεως ἀνηρέθησαν συγκοπεισῶν τῶν κεφαλῶν αὐτῶν ξύλοις, καὶ πρὸς τοὺς δύο μετὰ τοῦ Χριστοῦ συσταυρωθέντας ληστὰς (Ἰωάν. 19, 31), ὧν κατεάγησαν τὰ σκέλη· καθ' ὅμοιον ἴσως τρόπον θὰ κατεάγησαν τὰ σκέλη τοῦ ὑπ' ἀριθ. 18 καὶ 10 νεκροῦ (ἄνω σ. 14) τοῦ φαληρικοῦ πολυανδρίου, οὗ τὰ μέλη ἐχωρίσθησαν οὕτω εἰς δύο καὶ ἐτάφησαν μακρὰν μὲν ἀλλήλων ἀλλ' εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος ἐν τῷ μεγάλῳ τάφῳ ἀμέσως ἐπὶ τῶν ἄλλων νεκρῶν.

Δεχθέντες ἐν τοῖς ἀνωτέρω, ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης μιμεῖται τὴν ἐτέραν τῶν δύο νομίμων ἐν Ἀθήναις θανατώσεων, τὸν ἀποτυμπανισμὸν, ἐδέχθημεν σύναμα καὶ ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς σανίδος καλύπτεται τὸ ὄνομα τοῦ τυμπάνου,¹ καὶ οὕτω ἐπορίσθημεν ὡς πιθανὴν εἰκόνα τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ τὴν διὰ δισκελῶν ἤλων πρόσδεσιν τοῦ καταδίκου ἐπὶ τῆς σανίδος ἦτοι τοῦ τυμπάνου. Τὸν ἀριθμὸν ὅμως τῶν ἤλων δὲν κατεστήσαμεν ἱκανῶς πιθανόν, ἐπειδὴ θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι οἱ πόδες καὶ αἱ χεῖρες δὲν καθηλοῦντο ὡς ὁ λαιμὸς ἢ ὅτι περὶ τοὺς δύο πόδας ἐτίθετο εἰς μόνος ἤλος τοῦ γενομένου δεκτοῦ σχήματος.²

Πρὸς ἀσφαλεστέραν συμπλήρωσιν τῆς εἰκόνας τοῦ ἀποτυμπα-

ρους χρόνους (δρα Ν. Πολίτην *Διογρ.* τόμ. Δ σ. 636, 641, 651). Ἐνταῦθα πρόπει νὰ εἴπωμεν, ὅτι σταύρωσιν τοῦ Ἑλλησπόντου αἰνίττεται καὶ ἡ μαστίγωσις καὶ ἡ ἄλλη βάσανος καὶ ὅτι λέγει ὁ Ἡρόδ. 7, 35· 8, 109, ὅτι ἐπραξεν ὁ Ξέρξης μετὰ τὴν ὑπὸ χειμῶνος καταστροφὴν τῶν πρώτων γεφυρῶν τοῦ στενοῦ. Πρβλ. ὅμως καὶ S. Reinach *Cultes, mythes et religions* II, 206 ἐξ. Terzaghi *Archiv f. Rel.-Wiss.* 1908 σ. 145 ἐξ. Gruppe *Mythol. Literatur* 339 ἐξ.

¹ Ὁ Φώτιος ἐν τῷ λεξικῷ αὐτοῦ μόνον τὸ προφανές ἐκ τῆς παρ' Ἀριστοφάνει χρήσεως τῆς λέξεως *σανίς* ἀναγράφει λέγων: «σανίς καὶ ἐν ἧ τοὺς κακούργους ἔδουν καὶ ἐν ἧ τὰς δίκας ἐνεχάραιτον· τὸ μὲν ἐν Θεσμοφοριαζούσαις τὸ δὲ ἐν Σφηξί» καὶ «σανίδα· τὸ δεσμοτικὸν ξύλον».

² Παρομοία ἀμφισβήτησις ὑπάρχει καὶ ὡς πρὸς τὴν καθήλωσιν τῶν ποδῶν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὗς ἄλλοι μὲν παλαιοὶ ζωγράφοι εἰκονίζουσιν ἐπαλλήλους ὑφ' ἐνός μόνου ἤλου ἄλλοι δὲ παραλλήλους ὑπὸ ἤλου ἐκάτερον διαπερωμένους.

νισμοῦ βοηθεῖ ἡμῖν χωρίον τῶν Ἴππέων τοῦ Ἀριστοφάνους. Ἐνταῦθα ὁ βυρσοδέψης Κλέων, ἐπιζητῶν τὴν εὐνοίαν τοῦ Δήμου τῶν Ἀθηναίων, προσάγεται ἐπικούρους χρησμούς τινας τοῦ Ἀπόλλωνος. Τούτων τῶν χρησμῶν εἰς λέγει:

- 1037 «Ἔστι γυνή, τέξει δὲ λέονθ' ἱεραῖς ἐν Ἀθήναις,
ὃς περὶ τοῦ δήμου πολλοῖς κώνωψι μαχεῖται,
ὥστε περὶ σκύμνοισι βεβηκῶς τόν σὺ φύλασσε,
1040 *τεῖχος ποιήσας ξύλινον πύργους τε σιδηροῦς*·
ταῦτ' οἶσθ' ὅ τι λέγει; *Δῆμος*. Μὰ τὸν Ἀπόλλω γὰρ
Κλέων. Ἐφραζεν ὁ θεὸς σοι σαφῶς σφῆξιν ἐμέ· [μὲν οὐ.
ἐγὼ γὰρ ἀντὶ τοῦ λέοντός εἰμί σοι.
Δῆμος Καὶ πῶς μ' ἐλελήθεις Ἀντιλέων γεγεννημένος;
1045 *Ἀλλαντοπώλης*. Ἐν οὐκ ἀναδιδάσκει σε τῶν λογίων ἐκῶν,
ὁ μόνον σιδηροῦν ἐστι τεῖχος καὶ ξύλον,
ἐν ᾧ σε σφῆξιν τόνδ' ἐκέλευσ' ὁ Λοξίας.
Δῆμος Πῶς δῆτα τοῦτ' ἔφραζεν ὁ θεός; *Ἀλλαντ. Τουτονί*
δῆσαί σ' ἐκέλευσ' ἐν πεντεσυρίγγῳ ξύλῳ.

Ἐν τῷ στίχῳ 1040 προφέρεται διὰ τοῦ χρηστοῦ ὁ Κλέων πιθανῶς τὸ *ξύλινον τεῖχος* τῶν νεῶν τοῦ Θεμιστοκλείου χρηστοῦ (Ἡρόδ. 7,141) καί, διὰ τῶν *σιδηρῶν πύργων*, τὰ ὄπλα (σχολ.) τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κράτους, ὃ ἤθελε νὰ κυβερτᾷ ὡς λέων ὁ Κλέων. Ὁ ἀπλοῦς ἀκροατὴς ὅμως διαπορούμενος θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπονοήσῃ ἀορίστως πράγμα τι ξύλινον, μεθ' οὗ συνάπτονται σιδηραῖ τινες ἔξοχα ἢ προβολαὶ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ τεῖχη καὶ τοὺς πύργους. Ὅθεν ὁ ἀντιτιθέμενος πρὸς τὸν Κλέωνα Ἀλλαντοπώλης βοηθεῖ τῷ Δήμῳ καὶ τῷ ἀκροατῇ ἐρμηνεύων, ὅτι ἐκεῖνο, «ὁ μόνον σιδηροῦν ἐστι τεῖχος καὶ ξύλον» εἶνε τὸ «πεντεσύριγγον ξύλον», εἰς ὃ ἔδει νὰ «δεθῇ» ὁ Κλέων. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ χρηστοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀλλαντοπώλου, γινομένη καὶ αὕτη διὰ λέξεων λοξῶν καὶ χρησιμοφδικῶν, ἐπαναλαμβάνει μὲν τὸ ἕτερον τῶν δύο στοιχείων τοῦ χρηστοῦ, τὸ ξύλον, ἀλλὰ σιωπᾷ τὸν σίδηρον, ἀνθ' οὗ εἰσφέρονται πέντε σύριγγες· αὗται πρέπει νὰ εἶνε σιδηραῖ, ἀν ἡ ἐρμηνεία, ὡς εἰκός, κινῆται ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀκριβείας, κερδαίνομεν δὲ καὶ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν πέντε. Ἐπειδὴ δ' αἱ σύριγγες ἐνταῦθα εἶνε εἰλημμένα, ὡς νομίζω πιθανώτατον, ἐκ τῆς τειχοποιίας εἴτε τῆς τειχομαχίας, καθὼς καὶ οἱ πύργοι, ἔπεται ἐκ τούτου, ὅτι τὸ στοιχεῖον, ὅπερ ἐκ τῶν συρίγγων παρεισάγεται εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ ὑπονοουμένου πράγματος, πρέπει νὰ ληφθῇ ἐκ τοῦ σχήματος τούτων τῶν συρίγγων, αἵτινες εἶνε ὑπόνομοί τινες ἢ ὄπαι

τομῆς ἀψιδωτῆς συνήθως ὑπὸ τὸ τεῖχος ὀρυττόμεναι¹ καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν μουσικῶν συρίγγων, εἰ καὶ ὁ θεωρῶν εὐφυῆς δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἠδύνατο κάλλιστα νὰ προσυπονοήσῃ ἐν τῇ λέξει καὶ τοὺς ἐν τῷ θεάτρῳ οὕτω ὑποδεικνυομένους ἐκσυριγμοὺς² κατὰ τοῦ δημαγωγοῦ. Ἐκ τῶν ὑπογείων λοιπὸν συρίγγων λαμβάνεται ὡς στοιχεῖον παραβολῆς τὸ ἀψιδωτὸν σχῆμα, ἐκ δὲ τῶν ὑπεργείων πύργων τὸ προέχον πρὸ τοῦ κυρίως σώματος τοῦ τεύχους.

Κατὰ τὰνωτέρω τὸ πεντεσύριγγον ξύλον εἶχε πέντε ὀπάς, ἐξεχούσας καὶ ἐσχηματισμένας διὰ σιδήρου, ἐχρησίμευε δὲ πρὸς «δέσιν» ἀνθρώπων πονηρῶν. Ἄλλὰ τοιαύτη εἶνε καὶ ἡ πιθανὴ μορφή τῆς θανατικῆς σανίδος, ὡς συνηγάγομεν αὐτὴν ἐκ τῶν στίχων τῶν Θεσμοφοριαζουσῶν, ἀκριβῶς δὲ τοιαύτη εἶνε ἡ μορφή τῶν ξύλων, ἐφ' ὧν ἐθανατώθησαν οἱ νεκροὶ τοῦ Φαληρικοῦ πολυανδρίου. Τὰ πράγματα ταυτίζονται οὕτω σχεδόν, ὥστε δὲν εἶνε ἀνάγκη, νομίζω, νὰ εἴπωμεν, ὅτι, ἂν (α) εἰς τὸ ξύλον τῶν νεκρῶν τοῦ Φαλήρου ἢ (β) εἰς τὴν σανίδα τῶν Θεσμοφοριαζουσῶν ἢ (γ) εἰς τὸ πεντεσύριγγον ξύλον ὑπάρχῃ σκοτεινόν τι σημεῖον, ὅπερ ὅμως ἐγὼ δὲν βλέπω, τοῦτο, ὑπάρχον τυχὸν ἐν τινι τῶν ἄνω περιπτώσεων, διασαφεῖται ὑπὸ τῶν ἄλλων. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ συναγάγωμεν, ὅτι, ἀφ' οὗ εἰς τὰς περιπτώσεις α καὶ β τὸ ὄργανον τοῦτο εἶνε θανατώσεως ὄργανον, καὶ ἐν τοῖς Ἰπεύσιν ὁ Ἄλλαντοπώλης προτείνει αὐτὸ οὐχὶ πρὸς ἀπλοῦν βασιανισμόν τοῦ Κλέωνος ἀνωφελῆ, ἀφ' οὗ μετὰ τὸν τοιοῦτον βασιανισμόν ὁ δημαγωγὸς θὰ ἠδύνατο πάλιν νὰ λυμαίνηται τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ πρὸς σκληρὸν θάνατον. Θανατώσεως ὅμως ξύλινον ὄργανον, ὅμοιον πρὸς σανίδα, ἐν εἶχεν ὁ δήμιος, τὸ τύμπανον.

Ἄλλ' ἂν ἡ λέξις **σανίς** ἐν τῇ εἰδικῇ χρήσει, ἐν ἣ κεῖται ἐν ταῖς Θεσμοφοριαζούσαις, ἐκρίθη καλὸν οὐ μόνον νὰ ἐρμηνευθῇ ὑπὸ τῶν σχολιαστῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναγραφῇ ὑπὸ τῶν γραμματικῶν ἢ λεξικογράφων, εὐλόγως εἰς τοιοῦτους ἄνδρας τοσοῦτον ἠδὺς πλακοῦς, οἷος τὸ πεντεσύριγγον ξύλον, ἀφ' οὗ ἐθάμβωσε καὶ τὸν σύγχρονον τοῦ Ἀριστοτέλους Πολύευκτον³, δὲν θὰ ἔμενεν ἀπαρατήρητος. Οὕτω ὁ σχολιαστὴς λέγει: «πεντεσυρίγγω· πέντε ὀπάς ἔχοντι, δι' ὧν οἱ τε πόδες καὶ αἱ χεῖρες καὶ ὁ τράχηλος ἐνεβάλλετο, λέγει δὲ τὴν ποδοκάκην». Ἡ περιγραφή εἶνε σχεδὸν τελεία· δηλ. λείπει μόνον ὁ ἀκρι-

¹ Περὶ Πολύβ. 9,41,9. 15,30,6. 22,11,8. «Διῶρυξ ἐπιμήκης» Σουίδας.

² Δημ. 18,265. 19,337.

³ Ἀριστοτ. *Ῥητορ.* 3,10 «καὶ τὸ τοῦ Πολυεύκτου εἰς ἀποπληκτικόν τινα Σπεύσιππον [μεταφορικῶς δηλ. εἰρημένον]; τὸ μὴ δύνασθαι ἡσυχίαν ἄγειν ὑπὸ τῆς τύχης, ἐν πεντεσυρίγγω νόσῳ δεδεμένον».

βῆς καθορισμὸς τῶν διὰ σιδήρου ἐσχηματισμένων «ὀπῶν». Ἡ ἐπεξήγησις περὶ ποδοκάκκης εἶνε σφάλμα. Ὁ Πολυδεύκης 8,71 λέγει «ἐν δὲ τῷ δεσμοτηρίῳ καὶ πεντεσύριγγόν τι ξύλον ἐκαλεῖτο». Ὁ Ἦσυχ. «πεντεσύριγγον ξύλον· πέντε ὀπὰς ἔχον κατὰ τὸ δεσμοτηρίον τέσσαρας μὲν, εἰς ἃς οἱ πόδες καὶ αἱ χεῖρες διεύροντο· μίαν δέ, δι' ἧς ὁ τράχηλος». Ὁ Σουΐδας «πεντ. ξύλω· τῇ ποδοκάκκῃ· πέντε γὰρ ὀπὰς ἔχει, δι' ὧν οἱ πόδες καὶ αἱ χεῖρες καὶ ὁ τράχηλος ἐμβάλλονται». Ὁ Φώτ. «πεντ. ξύλω· πέντε ὀπὰς καὶ τρήματα ἔχον, τραχήλω, χερσί, ποσί. Ἀριστοφάνης».

Οὕτω τὸ θανατικὸν ὄργανον τοῦ δημίου, τὸ **τύμπανον**, ἐπειδὴ ἦτο **σανίς** ἔλαβε καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα, ὡς ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα **ξύλον**, διότι ἦτο ξύλον.¹ προσδιωρίσθη δ' ἀκριβέστερον κληθὲν πεντεσύριγγον ξύλον διὰ τὸ ἔχειν πέντε σύριγγας. Αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ ξύλον νοεῖται καὶ ἐν τοῖς στίχοις τοῦ Ἀλέξιδος παρ' Ἀθην. 4,134. «Ἄλλ' ἐπὶ δὴ τὸν γόητα Θεόδοτον ἢ τὸν παραμασύντην ἴδω, τὸν ἀνόσιον, βανκίζομενον τὰ λευκὰ τ' ἀναβάλλονθ' ἅμα, ἥδιστ' ἂν **ἀναπήξαιμ' ἐπὶ τοῦ ξύλου λαβῶν**».

Οὕτω ποριζόμεθα τὴν ἀληθῆ εἰκόνα τοῦ τυμπάνου ὡς θανατικοῦ ὄργάνου τοῦ δημίου ἐν Ἀθήναις καὶ τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ ὡς νομίμου θανατικῆς ἐνταῦθα ποινῆς. Ἀμφοτέρων ἡ εἰκὼν διετέλει ἀσαφῆς μετὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἠσκειτο καὶ καθ' οὓς μνημονεύεται ὑπ' ἀνδρῶν εἰδότην (τελευταίους ἔχομεν τοὺς ῥήτορας καὶ τὸν Ἀριστοτέλην)· οἱ δὲ λεξικογράφοι καὶ οἱ σημερινοὶ ἐρευνῆται πάντες ἐδέχθησαν τὸ τύμπανον ἴσον πρὸς σκύταλον ἢ ῥόπαλον, δι' οὗ παιόμενος ὁ κατάδικος ἐθανатоῦτο.²

Τὸ ἐπίσημον ὄνομα αὐτοῦ ἦτο **τύμπανον** (ὄρα ἄνω σ. 21 ἐξῆς), τὰ δ' ἄλλα (**σανίς, ξύλον**) εἶνε συνεκδοχικά.³ Τὸ δὲ «πεντεσύριγγον»

¹ Πρὸβλ. νῦν «τὸ τίμιον ξύλον», «σήμερον κρεμάται ἐπὶ ξύλου» κλπ. καὶ πολλάκις ἐν τῷ εἰς τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν ἀποδοδομένῳ «Χριστῷ πάσχοντι» π. χ. στ. 376 ἐξ. 413, 665, 828 ἐξ.

² Μόνος ὁ Thalheim ἐν Hermanns *Lehrbüch. der Griech. Antiquit. Rechtsaltertümer*⁴ σ. 141, διαφέρεται πῶς λέγων: «τὸ τύμπανον εἶνε *μηχανή τις, ἐφ' ἧς ἐδέοντο οἱ κακοῦργοι* (Λουσ. *κατάπλ.* 6. Πολυδ. 8,71. Ἀριστοφ. *Πλούτ.* 476 καὶ σχολ.) *καὶ εἶτα τυπτόμενοι διὰ ῥοπάλου ἐφρονεύοντο* (Πλουτ. *Περικλ.* 28. *Sollert anim.* 968 E πρὸβλ. Pauly-Wissowa RE λ. ἀποτυμπανισμός). Ἀλλὰ τοῦτο βεβαίως δὲν εἶνε ἡ ἀκριβὴς καὶ ἀρτία μορφή τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ.

³ Διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ἐθνεῖ» τῆς 17 Αὐγούστου 1915 ὑπεμίμησον τοὺς λόγους τοῦ Λυσίου πρὸς τὸν περὶ τῶν ὀνομάτων καὶ οὐχὶ περὶ τῆς διανοίας αὐτῶν διαφερόμενον Θεόμνηστον (Λυσ. 10, 6-11)· αὐτόθι 16 λέγει ὁ Λυσίας ἐρμηνεύων νόμον τοῦ Σόλωνος: «Νόμος. Δεδέσθαι δ' ἐν τῇ ποδοκάκκῃ

ξύλον εἶνε τῶν ἀριστουργημάτων τοῦ Ἀριστοφάνους, χρησικὸν ῥῆμα ἄξιον τῆς μεγάλης προσοχῆς, ἣν σύμπασα ἡ μετ' Ἀριστοφάνην ἀρχαιότης πρώιμος καὶ ὕψιμος ἀπένειμε πρὸς αὐτό· ἐξ ἄλλου ὁ Ἀριστοφάνης δὲν ἠγγνεί τὸν τεχνικὸν ὄρον *τύμπανον* (Πλ. 476).¹

Ἐν σχέσει πρὸς τὸ πάθημα τοῦ Μνησιλόχου παρ' Ἀριστοφάνει πρέπει νὰ ῥηθῶσι καὶ ἄλλα τινά, ἅτινα θὰ συμπληρώσωσι τὰς γνώσεις ἡμῶν περὶ τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ.

Αἱ γυναῖκες συλλαβοῦσαι τὸν Μνησίλοχον ἐπ' αὐτοφώρῳ ὡς «ἀσεβῆ» καὶ «ἀνόσιον» καὶ «ἄθεον»,² πράττουσιν ὡς θὰ ἔπρατε πᾶς Ἀθηναῖος πολίτης: μὴ δυνάμεναι ἢ μὴ θέλουσαι νὰ *ἀπαγάγωσιν* αὐταὶ τὸν ἀσεβῆ, *ἐφηγοῦνται* τοῖς πρυτάνεσι³ ἢ ἐνὶ τῶν πρυτά-

ἡμέρας πέντε τὸν πόδα, ἐὰν προστιμήσῃ ἡ ἡλιαία». «Ἡ ποδοκάκκη ταυτόν ἐστίν, ὃ Θεόμηστε, ὃ νῦν καλεῖται ἐν τῷ ξύλῳ δεδέσθαι· εἰ οὖν ὁ δεθεὶς ἐξελεθὼν ἐν ταῖς εὐθύναις τῶν ἔνδεκα κατηγοροῖοι, ὅτι οὐκ ἐν τῇ ποδοκάκκῃ ἐδέδετο, ἀλλ' ἐν τῷ ξύλῳ, οὐκ ἂν ἡλίθιον αὐτὸν νομίζοιεν;» καὶ 20 «ἀλλ' εἰ μὴ σιδηροῦς ἐστίν, οἴομαι αὐτὸν ἔννουον γεγονέναι, ὅτι τὰ μὲν πράγματα ταυτὰ ἐστὶ νῦν τε καὶ πάλαι, τῶν δὲ ὀνομάτων ἐνίοις οὐ τοῖς αὐτοῖς χρώμεθα νῦν τε καὶ πρότερον».

¹ Ἐν Ἀριστοφ. βατρ. 121 ἐξ. «ἀπὸ *κάλω* καὶ *θρανίου* κρεμάσαντι σαυτόν.—Παῦε, *πνιγηρὰν* λέγεις» διὰ τὴν αὐτοπάθειαν καὶ τὴν πνιγηρότητα ἐννοεῖται ἐκούσιος ἀπαγοχονισμός.

² Ἀριστοφ. Θεσμοφ. 667-686 «ἦν γὰρ μὴ λάθῃ *δράσας ἀνόσια*, δώσει τε δίκην καὶ πρὸς τούτῳ τοῖς ἄλλοις ἔσται ἅπασιν παράδειγμ' *ὑβρεως ἀδίκων τ' ἔργων ἀθέων τε τρόπων*· φήσει δ' εἶναι τι θεοὺς φανερώς, δεῖξει τ' ἤδη πᾶσιν ἀνθρώποις *σεβίζειν δαίμονας* δικαίως τ' ἐφέποντας *ἴσια καὶ νόμιμα* μηδομένους ποιεῖν ὅ,τι καλῶς ἔχει· κἂν μὴ ποιῶσι ταῦτα, τοιάδ' ἔσται· αὐτῶν ὅταν ληφθῆ τις (ἀν)όσια δρῶν, μανίαις φλέγων, λύσση παράκοπος, εἰ τι δρῶη, πᾶσιν ἐμφανῆς ὄρᾶν ἐστὶ γυναῖξι καὶ βροτοῖς, ὅτι *τὰ παράνομα τὰ τ' ἀνόσια θεὸς ἀποτίνεται παραχρῆμα τε τίνεται*» καὶ στ. 718 «ἀλλ' οὐ, μὰ τῷ θεῷ, τάχ' οὐ χαίρων ἴσως *ἐννυβριεῖς, λόγους τε λέξεις ἀνοσίους· ἀθέοις ἔργοις γὰρ ἀνταμειγόμεσθά σ'*, ὡσπερ εἰκός, ἀντὶ τῶνδε».

³ Πρὸβλ. Δημοσθ. κ. Ἄνδροτ. 26 «πῶς οὖν ἔσται τοῦτο (δηλ. τὸ δίκης τυχεῖν πάντας, ὡς ἕκαστος δύναται); ἐὰν πολλὰς ὁδοὺς δῶ διὰ τῶν νόμων ἐπὶ τοὺς ἡδικοκτότας· οἶον τῆς κλοπῆς· ἔρρωσαι καὶ σαυτῷ πιστεύεις; *ἄπαγε*· ἐν χιλίαις ὁ κίνδυνος· ἀσθενέστερος εἶ; τοῖς ἄρχουσιν *ἐφηγοῦ*· τοῦτο (τὴν ἀπαγωγὴν δηλ.) ποιήσουσιν ἐκεῖνοι· φοβεῖ καὶ τοῦτο; γράψον· καταμέμφει σεαυτὸν καὶ πένης ὢν οὐκ ἂν ἔχοις χιλίας ἐκτίσαι; δικάζου κλοπῆς πρὸς διαιτητὴν καὶ οὐ κινδυνεύσεις. Τούτων οὐδὲν ἐστὶ τὸ αὐτό. *Τῆς ἀσεβείας κατὰ ταυτὰ ἐστὶν ἀπάγειν*, γράφεσθαι, δικάζεσθαι πρὸς Εὐμολπίδας, φράζειν πρὸς τὸν βασιλέα. περὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων τὸν αὐτὸν τρόπον σχεδόν». Οἱ Εὐμολπίδαί ἀναμιγνύονται ἐνταῦθα, οὐχὶ διότι ἐνώπιον αὐτῶν ἢ ὑπ' αὐτῶν ἐξεδικάζοντο ὑποθέσεις ἀσεβείας, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἐκ τοῦ γένους αὐτῶν ἐξελέγοντο οἱ πυθόχρηστοι ἐξηγηταὶ «τῶν

νεων καὶ οὕτω (στ. 923) «προσέρχεται... ὁ πρύτανις χῶ τοξότης». Ὁ πρύτανις εὐρεθεὶς πρὸ καθαρᾶς καί, μετὰ τὴν γενομένην σωματικὴν ἔρευναν (636-49), ἀναμφισβητήτου ὑπὸ τοῦ διαπραξάντος ἐπ' αὐτοφώρῳ ἀσεβείας, περὶ ἧς σαφῶς προέβλεπον οἱ νόμοι καὶ δὲν ἀπητεῖτο δικαστικὴ ἐκτίμησις τῆς ποινῆς, δίδει ἀπλῶς τῷ τοξότη διαταγὴν πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς ὠρισμένης ὑπὸ τοῦ νόμου θανατικῆς ποινῆς, τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ.¹ Τοῦτο εἶναι τὸ μόνον παράδειγμα, ὃ κερδαίνομεν οὕτω πρὸς πίστωσιν τῆς τοιαύτης δικαιοδοσίας τῶν πρυτάνεων ἐπὶ τῶν ζητημάτων ἀσεβείας, πιστεύω δ' ἐγώ, ὅτι ὀρθῶς κερδαίνομεν καὶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν αὐτὸ εἰς ἀτασθαλίαν τοῦ ποιητοῦ· διότι ὁ ποιητὴς οὐδὲν κωμικὸν στοιχεῖον προσκτᾶται ἐκ τῆς παρεμβολῆς τῆς δικαιοπραξίας ταύτης, κατ' ἀκολουθίαν δὲ ἡ φαντασία αὐτοῦ καὶ ἄκουσα δουλεύει τοῖς ἐγνωσμένοις παρεμβάλλει τὸν πρύτανιν ὡς ἀρμόδιον ἄρχοντα καθὼς τὸν Σκύθην ὡς ἀρμόδιον ὑπηρέτην. Ὁ δὲ Λιβάνιος, μνημονεύων ἀπαγωγῆς ἱεροσύλου πρὸς τοὺς πρυτάνεις ἐν τῇ ὑποθέσει τοῦ [Δημοσθ.] κ. Ἄριστοφ. Α, δεικνύει, ὅτι ὄντως οὗτοι εἶχον δικαιοδοσίαν ἢ ἐν γένει κατὰ τὰς ἀπαγωγὰς ἢ τοῦλάχιστον κατὰ τὰς ἀπαγωγὰς τὰς διὰ προσβολὴν τοῦ ἱεροῦ δικαίου.

Ὡς πρὸς τὴν παρὰ τὸ Θεσμοφόριον ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως κατὰ τὴν Πνύκα² ἐκτέλεσιν τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ τοῦ Μνησιλόχου, πρέπει νὰ ἐρευνήσωμεν ποῦ ἐξετελοῦντο αἱ θανατώσεις ἐν Ἀθήναις.

Γνωρίζομεν λοιπόν, ὅτι τὸ κώνειον ἐδίδετο τοῖς καταδίκαις ἐντὸς τοῦ δεσμοτηρίου,³ καὶ ὅτι τὰ πτώματα τῶν οὕτω θανατωθέντων παρεδίδοντο τοῖς οἰκείοις πρὸς ταφήν, ἐκτὸς ἂν παρενεβάλλετο ἀνωτέρα αὐθαιρεσία, ὡς ἡ τῶν Τριάκοντα, ὁητῶς ὅμως ἀποδοκιμαζομένη ὡς παρὰ τὰ νόμιμα οὔσα.⁴ Ἔχομεν καὶ μαρτυρίας, ὅτι τὰ πτώματα ἄλλων καταδίκων ἐξετίθεντο παρὰ τὴν κατοικίαν τοῦ δημίου, ἥτις

ἱερῶν καὶ τῶν πατρίων» (Glotz *Solidarité* 299 ἐξ. A. Persson *Die Exegeten und Delphi* 1918 σ. 37 ἐξ.), ἀ—«ὄσια καὶ νόμιμα» (Ἄριστοφ. Θεσμοφ. 676).

¹ Meyer-Schömann-Lipsius *Att. Process* 272 ἐξ. πρβλ. Plassart *Rev. d. ét. grecques* 1913, 113.

² Πρβλ. Judeich *Topogr. v. Athen* 355.

³ Τυπικὸν παράδειγμα ἔχομεν τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους παρὰ Πλάτωνι *Φαίδ.* 61 E, 89 C, 115 C καὶ E, 116 A ἐξ. πρβλ. Πλουτ. *Φωκ.* 36. *Φιλοπ.* 20. Λυσ. *Ἐρατ.* 17 ἐξ.

⁴ Λυσ. *Ἐρατοσθ.* 17 ἐξ. 21, 87 ἐξ. 96 ὑπὲρ τ. Ἄριστοφ. *χρ.* 7 Αἰσχ. κ. *Κτησ.* 235 πρβλ. Δημοσθ. 44, 32.

ἔκειτο ἔξω τοῦ τείχους τῆς πόλεως¹ πρὸς Δ, ἔξω δὲ καὶ τῶν μακρῶν τειχῶν παρὰ τὸ βόρειον ὅμως σκέλος, ὥστε ὁ ἐρχόμενος ἐκ Πειραιῶς καὶ μέλλων νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν (διὰ τῶν μεταξὺ Κεραμεικοῦ καὶ λόφου «τῶν Νυμφῶν» κειμένων Πειραιϊκῶν πυλῶν) εἶχεν αὐτὴν πρὸς δεξιὰ, πρὸς τὸ ἄναντες δηλ. τοῦ λόφου,² ὁ δὲ καταβαίνων διὰ τῶν αὐτῶν πυλῶν εἰς Πειραιᾶ εἶχεν αὐτὴν πρὸς ἀριστερά. Διὰ τοῦτο ἐν τῷ βίῳ τοῦ φιλοσόφου Σεκούνδου ἐν Sauppe *Philol.* XVII σ. 152 λέγεται «κατέβαινον εἰς Πειραιᾶ ἦν γὰρ ὁ τόπος ἐκεῖνη τῶν κολαζομένων». Διὰ τοῦ *ἐκεῖνη* δηλοῦται ἡ ἀρχὴ τῆς καταβάσεως ἐκ τῶν Πειραιϊκῶν πυλῶν. Ὅρα δέ, ὅτι τὸν τόπον δὲν λέγει ἀπλῶς τόπον ἐκθήσεως τῶν νεκρῶν καταδίκων, ἀλλὰ *τόπον τῶν κολαζομένων*, ὃ ἔστι τόπον, ἐνθα κολάζονται ἢ δὲ κόλασις ἦτο μὲν κατὰ τὸν Πλάτωνα *Πολιτ.* IV, 439 E ὁ θάνατος, ἀλλ' οὗτος ἠκολουθεῖτο πολλὰκις ὑπὸ τῆς ἐμβολῆς τῶν πτωμάτων εἰς τὸ βάραθρον· τοῦτο ἦτο συνέχεια τῆς κολάσεως ἢ μέρος αὐτῆς (Ξενοφ. *ἐλλ.* 1, 7, 20).

Ἄλλ' ἐκ τοῦ Πλάτωνος² συνάγεται προσέτι, ὅτι δὲν ἐξετίθεντο νεκροὶ ἀπλῶς, διότι ἢ ἀπλῆ ἐκθεσις νεκροῦ δὲν εἶνε τόσον ἀποτροπιαστικὸν θέαμα, ὅσον δεικνύει ἢ περιπέτεια καὶ ἢ ψυχολογία τοῦ Λεοντίου. Πρέπει τὸ θέαμα νὰ ἦτο ἀληθῶς φορικτόν, νὰ ἦτο εἰκὼν σκληρᾶς θανατώσεως. Ἄλλὰ τὸ βάραθρον, ὅπερ εἰς τὸ κρημνῶδες καὶ φαραγγῶδες τοῦτο μέρος τοῦ λόφου καὶ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ τόπου δικαιολογεῖται καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πηγῶν μαρτυρεῖται ἄλλως τε³ καὶ διότι πρέπει νὰ ἦτο πλησίον τῆς κατοικίας τοῦ δημίου, ἀφ' οὗ οὗτος λέγεται «ὁ ἐπὶ τοῦ ὀρύγματος», «ὁ ἐπὶ τῷ ὀρύγματι», «ὁ πρὸς τῷ ὀρύγματι»,⁴ δὲν ἦτο δυνατὸν ἐκ τοῦ βάθους νὰ παρασχη ἦν θεᾶν

¹ Πλάτ. *πολ.* IV 439 E ἐξ. πρβλ. Πολυδ. 9, 10. Judeich *ε. ἄ.* 375.

² Πρβλ. Πλάτ. *πολ.* IV, 439 E «ὡς ἄρα Λεόντιος ὁ Ἀγλαΐωνος ἀνίων ἐκ Πειραιέως ὑπὸ τὸ βόρειον τεῖχος ἐκτός, αἰσθόμενος νεκροὺς παρὰ τῷ δημίῳ κειμένους, ἅμα μὲν ἰδεῖν ἐπιθυμοί, ἅμα δ' αὖ δυσχεραῖνοι καὶ ἀποτρέποι ἑαυτὸν καὶ τέως μάχοιτό τε καὶ παρακαλύπτοιτο, κρατούμενος δ' οὖν ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας, διεκλύσας τοὺς ὀφθαλμούς, προσδραμὼν πρὸς τοὺς νεκρούς, ἰδοὺ ὑμῖν, ἔφη, ὦ κακοδαίμονες, ἐμπλήσθητε τοῦ καλοῦ θεάματος».

³ Βεκκέρου *Ἀνέκδ.* I, 209, 10 «Ἀθήνησι δὲ ἦν ὄρυγμά τι ἐν *Κεῖριαδῶν δῆμῳ* τῆς Οἰνηίδος φυλῆς»—πρβλ. Wachsmuth *Stadt Athen* I, 190, 349. Thalheim ἐν Pauly-Wissowa RE λ. *βάραθρον* καὶ τὸν πρὸς τὴν ὄλην ἐνταῦθα ἐκδοχὴν προσαρμοστέον Πλούτ. *Θεμιστ.* 22 λέγοντα καὶ περὶ τῶν αὐτοκτόνων, περὶ ὧν ὄρα καὶ Πλατ. *νόμ.* 873 B ἐξ. Pseudoepigr. gr. (ἐκδ. Gaisford) Ζηνοβ. 6, 17. Wächter *Reinheitsvorschr.* 46 κ.ἄ. Glotz *Solidarité* σ. 29, 66. Hürzel *Archiv f. R. W.* XI 1908 σ. 265 ἐξ.

⁴ Δυκ. κ. *Δεωκρ.* 120. Δεῖν. *κατὰ Δημ.* 62. Πολυδ. 8, 71.

εἶδεν ὁ Λεόντιος, ἂν ἦτο φρεατῶδες αὐτόχρομα, οὐδὲ θὰ ἔλεγεν ὁ Πλάτων περὶ τοιούτων ἐν τῷ πυθμένι τοιούτου βαράθρου κειμένων νεκρῶν ἀπλῶς ὅτι ἔκειντο **παρὰ τῷ δημίῳ** καὶ ὅτι ὁ Λεόντιος προσέδραμε πρὸς αὐτοὺς καὶ διεκλύσας τοὺς παρακαλυφθέντας ὀφθαλμοὺς εἶδεν αὐτούς, χωρὶς νὰ γίνῃ ἀνάγκη παρακλύσεώς τινος, ἥτις θὰ ἦτο ἀναγκαία, ἂν μάλιστα τὸ βάραθρον εἶχεν ἀληθῶς ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸ ἐν Πλάτ. **πολ.** 514 A ἔξ.¹ περιγραφόμενον σπήλαιον. Διὰ τοῦτο συνάγομεν, ἢ ὅτι οἱ νεκροὶ ἐκεῖνοι ἦσαν δεδεμένοι ἐπὶ τυμπάνων καὶ ὅτι παρὰ τὴν κατοικίαν τοῦ δημίου ἐτελεῖτο ὁ ἀποτυμπανισμός, ἢ ὅτι τὸ ὄρυγμα ἦτο βαραθρῶδές τι λατομικὸν κοίλωμα,² ἐν ᾧ κατέκειντο οἰκτροὶ καὶ ἀπαισίοι οἱ νεκροί, ἢ συναμφοτέρα³ ἢ κρίσις εἶνε δυσχερής. Πάντως ὁμως πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν πραγματικὴν δύναμιν εἰς τὴν λέξιν τοῦ Πλάτωνος **αἰσθόμενος**: ἢ δυσωδία τῶν πτωμάτων εἶχε προσβάλει τὴν ῥίνα τοῦ Λεοντίου καὶ ὠδήγει αὐτὸν εἶτα πρὸς αὐτοὺς ἐπικουρούμενον καὶ ἐκ τῆς γνώσεως βεβαίως τῆς κατοικίας τοῦ δημίου.³ Ἄλλ' ἐνταῦθα τότε προστίθεται ἡ εἶδησις τοῦ βίου τοῦ Σεκούνδου, ὅτι ἐκεῖ «ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς πρὸς τὸν Πειραιᾶ ὁδοῦ» (οὕτως ἐρμηνευτέον) ἦτο ὁ τόπος τῶν κολαζομένων.

Ἄλλ' ἐπειδὴ θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἶπῃ, ὅτι τὴν ἀκριβῆ ταύτην τοπογραφικὴν μαρτυρίαν δὲν περιέχει τὸ κείμενον τοῦ βίου τοῦ Σεκούνδου καὶ ὅτι ἡμεῖς βιαίως ἐκπιέζομεν αὐτὴν ἐξ αὐτοῦ, παραθέτομεν καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἣν ἡ τύχη ἐδώρησεν ἡμῖν. Οὗτος δηλ. ἐν **Ἀθην. πολ.** 45,1 λέγει: «καὶ Λυσίμαχον αὐτῆς (δηλ. τῆς βουλῆς) **ἀγαγούσης ὡς τὸν δήμιον, καθήμενον ἤδη μέλλοντα ἀποθνήσκειν**, Εὐμηλίδης ὁ Ἀλωπεκῆθεν ἀφείλετο... καὶ κρίσεως ἐν δικαστηρίῳ γενομένης, ὁ μὲν Λυσίμαχος ἀπέφυγεν καὶ ἐπωνυμίαν

¹ Πρὸβλ. Harrison *Primitiv Athens* 129.

² Πρὸβλ. Δημοσθ. 53, 17, 1252 «τηρήσας με ἀνιόντα ἐκ Πειραιῶς ὅψῃ περὶ τὰς λιθοτομίας».

³ Αἱ Πειραιαῖκαι πύλαι ἔκειντο πιθανώτερον οὐχὶ ἐκεῖ, ἔνθα ἔχει αὐτὰς ὁ χάρτης I τοῦ Judeich (*Topogr. v. Athen*), ἀλλ' ἐκεῖ, ἔνθα ἔχει τὴν Ἰερὰν πύλην Οὕτω αἱ Πειραιαῖκαι πύλαι ἔκειντο ἐγγὺς τοῦ βορείου σκέλους τῶν μακρῶν τειχῶν καὶ ἐγγὺς τῶν λατομιῶν, παρ' ἃς ἐβάδισεν ὁ ἄνθρωπος τοῦ Δημοσθένους (ἔ. ἄ.) ἐρχόμενος ἐκ Πειραιῶς. Ἡ τοιαύτη δὲ ὁδὸς ἦτο ἀμαξιτός, ὡς ἀπαιτεῖ ὁ Ξενοφ. *Ἑλλ.* 2, 4, 10 καὶ ὡς βεβαιοῦσιν αἱ ἐπὶ τοῦ βράχου ἀρματοτροχιαί, ἃς καὶ ἐν τῷ κειμένῳ (σ. 130) μνημονεύει καὶ ἐν τῷ χάρτι σημειοῦται ὁ Judeich ἔξωθεν τῆς πύλης ταύτης πρὸς Β τοῦ λόφου «τῶν Νυμφῶν» ἦτοι τοῦ νῦν Ἀστεροσκοπείου.

ἔσχεν ὁ ἀπὸ τοῦ τυπάνου»· ὥστε παρὰ τὴν κατοικίαν τοῦ δημίου κατὰ τὸ βάραθρον ἔξετελεῖτο ὁ ἀποτυμπανισμὸς ἀναμφισβητήτως.¹

Κατὰ τὰνωτέρω ἠύρομεν τρεῖς τόπους, ἐν οἷς ἔξετελοῦντο εἴτε ἔξετελέσθησαν εἴτε ἦτο δυνατόν νὰ ἐκτελεσθῶσιν ἀποτυμπανισμοί· ἓνα μὲν βέβαιον, δύο δὲ μετέωρους ἀκόμη ἐνταῦθα. Ὁ βέβαιος εἶνε ἡ γειτονία τῆς κατοικίας τοῦ δημίου ἔξω τῶν τειχῶν, ἦτοι τὸ **ἀνδροκτονεῖον**,² εἰς ὃ ἤγοντο οἱ κατάδικοι³ ἔξαγόμενοι ἐκ τοῦ ἀθηναϊκοῦ δεσποτηρίου διὰ τῆς **χαρωνείου** θύρας.⁴

Οἱ μετέωροι ἀκόμη τόποι ἐκτελέσεως τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ εἶνε τὸ Θεσμοφόριον ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως καὶ τὸ Φάληρον, ἐνθα εἶδομεν τὸ πολυάνδριον. Διὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν θὰ ἔξετάσωμεν δύο ἀπόψεις: α) τὸ ἐντὸς τῶν τειχῶν καὶ β) τὸ ἐντὸς τοῦ Θεσμοφορίου δυνατόν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ.

Περὶ τῆς πρώτης ἀπόψεως παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ ἀλιτήριος δῆμιος κατόκει μὲν ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως (πρβλ. ἄνω σ. 37, καὶ Πολυδ. 9, 10), ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι καὶ δὲν ἐπετρέπετο νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν ἐν ἀνάγκῃ. Περὶ τούτου ἀκριβῶς ἔχομεν τὴν μαρτυρίαν Δίωνος τοῦ Χρυσσοστόμου (ἐκδ. v. Arnim XXXI, 255) λέγοντος «ἀλλ' οὐκ ἂν ὑμεῖς, ἄνδρες **Ῥόδιοι**, τοιοῦτον οὐδὲν ὑπομείναιτε, **παρ' οἷς νόμος ἐστὶ τὸν δημόσιον μηδέποτε εἰσελθεῖν εἰς τὴν πόλιν**· τίνος οὖν ἔνεκα ἐπεμνήσθη; οὐ μὰ τὸν Δία **λοιδορῆσαι βουλόμενος τοὺς Ἀθηναίους**· τοῦναντίον γὰρ πᾶσιν ἔλεειν αὐτοὺς ἐπέρχεται τοῖς μετρίοις». Ὑπῆρχε λοιπὸν ἐν Ἀθήναις νόμος διάφορος τοῦ Ῥοδιακοῦ καὶ δὴ καὶ ἐπιτρέπων τῷ δημίῳ εἶσοδον εἰς τὴν

¹ Ὅτι ὄχι μόνον ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος καί, ὡς εἶνε πιθανόν, καὶ πρότερον, μέχρι τοῦ Σεκούνδου καὶ τοῦ Πλουτάρχου ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς τουρκικοὺς χρόνους—βεβαίως κατὰ παραδόσιν—ἐνταῦθα ὑπὸ τὸ νῦν Ἀστεροσκοπεῖον ἐγίνοντο αἱ θανατικαὶ ποιναί, ἀναφέρει ὁ Curtius ἐν *Attischen Stud.* 59. Πρβλ. Hager ἔ. ἄ. 63, Wachsmuth ἔ. ἄ. 349 ἐξ. Καὶ ἐγὼ εὔρον τὴν παράδοσιν ταύτην ζῶσαν ἔτι καὶ νῦν περὶ τῆς περιχώρου τοῦ τείχους, ἐν ᾧ εὔρεθησαν ἐσχάτως (1922) αἱ τρεῖς ἀγαλμάτων ἀρχαῖκαί βάσεις, ὧν ἡ μία τοῦ Ἐνδοίου ἔργον ἐνεπίγραφον ἀποκεκρουσμένον ἐπίτηδες (πρβλ. *Ἀρχ. Δελτ.* 1920-1 σ. 56 ἐξ.).

² Βεγκέρ. *Ἀνέκδ.* I, 28, 10 «λέγοιτο δ' ἂν ἀνδροκτονεῖα καὶ τὰ τῶν δημίων ἐνδαιτήματα, ἐν οἷς τοὺς τῶν ἐπιθανάτων καταχρῶνται».

³ Οἱ «*χρηστοὶ*» (=οἱ διαχρηστοὶ ἢ διαχρηστέοι;) πρβλ. Ἡσύχ. ἐν λ. καὶ K. Latte *Heiliges Recht* 1920 σ. 114.

⁴ Πολυδ. 8, 102 «τοῦ δὲ νομοφυλακίου (πρβλ. ἄνω σ. 20₁) θύρα μία χαρώνειον ἐκαλεῖτο, δι' ἧς τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἀπῆγοντο». Ὅρα καὶ Σουῖδ. λ. «χαρώνειος θύρα» καὶ *Archiv f. Rel.-Wiss.* 1898 (I) 162.

πόλιν, βεβαίως δ' οὐχὶ πρὸς τέρψιν ἀλλὰ πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Καὶ ὁ Πλάτων δὲ ἐν τοῖς Νόμοις, δι' ὧν πειράται νὰ μεταδώσῃ τὴν πατριὸν πολιτείαν τῶν Ἀθηναίων μετὰ προσθηκῶν καὶ διορθώσεων¹ συμφώνων ὁμως πρὸς τὸν νοῦν τῆς πολιτείας ταύτης, λόγον ποιούμενος (873 B) περὶ ἐκουσίου μεμελετημένου φόνου πατρός, μητρὸς, παιδός, ἀδελφοῦ, λέγει: «ἐάν τις ὄφλη φόνου τοιοῦτου, τούτων κτείνας τινά, οἱ μὲν τῶν δικαστῶν ὑπηρεταὶ καὶ ἄρχοντες, **ἀποκτείναντες εἰς τεταγμένην τριόδον, ἔξω τῆς πόλεως ἐκβαλλόντων γυμνόν**, αἱ δὲ ἀρχαὶ πᾶσαι ὑπὲρ ὅλης τῆς πόλεως² λίθον ἕκαστος φέρων ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ βάλλων ἀφοσιούτω τὴν πόλιν ὅλην, μετὰ δὲ τοῦτο εἰς τὰ τῆς χώρας ὄρια φέροντες ἐκβαλλόντων τῷ νόμῳ ἄταφον». Ἐν τοῖς ἀνωτέρω, ἀφ' οὗ τὸ **ἐκβαλλόντων γυμνόν** συντάσσεται ἀναγκαιῶς τῷ **ἔξω τῆς πόλεως**, ἢ τριόδος θὰ ἔκειτο ἐντὸς τῆς πόλεως, ἵνα τὸ παράδειγμα τῆς τιμωρίας, ἣτις θὰ ἦτο πάντως ἀποτυμπανισμός, ἢ προσιτὸν πᾶσι τοῖς πολίταις. Ἡ μετὰ θάνατον κατάλευσις ἔξω τῆς πόλεως καὶ ἡ ἔξω τῶν ὀρίων τῆς χώρας ἔπειτα ἐκβολὴ τοῦ νεκροῦ ἀτάφου αὐξάνει μὲν τὴν τιμωρίαν, ἀλλ' εἶνε κυρίως θρησκευτικὴ ἀφοσίωσις³ τῆς πόλεως ὅλης, γινομένη ὑπὸ πασῶν τῶν ἀρχῶν ἀντιπροσωπευουσῶν ὅλην τὴν πόλιν. Ἐννοεῖται ὁμως, ὅτι ἡ «ἀφοσίωσις» αὕτη εἶνε νεωτέρα ἀντίληψις καὶ ἐρμηνεία τοῦ παλαιοῦ ἀπὸ τῆς ἐκδικήσεως τῶν ἐπικινδύνων νεκρῶν φόβου, περὶ οὗ κατωτέρω πλείονα.

Περὶ τῆς δευτέρας ἀπόψεως, ἣτοι τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ ἐντὸς τοῦ Θεσμοφορίου, θὰ ἔλεγέ τις εὐθὺς ἀμέσως, ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης, εἰσάγων αὐτὴν οὕτως, ἐδήλου, ὅτι δὲν συνεκρούετο πρὸς τὰ ὅσια καὶ τὰ νόμιμα τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλ' ἡμεῖς γινώσκομεν, ὅτι ταῦτα δὲν συνεβιβάζοντο πρὸς θανάτωσιν ἐντὸς τοῦλάχιστον τούτου τοῦ ἱεροῦ. Παραδείγματά τινα, ἅτινα θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπικαλεσθῆ τις πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι ἄνθρωποι ἐθανατοῦντο ἀλλαχοῦ ὁσίως ἐντὸς τῶν ἱερῶν ἄλλων τε θεῶν καὶ τῆς Δήμητρος,⁴ εἶνε ἢ πράξεις ἀποδοκιμα-

¹ Πρὸβλ. A. Persson *Die Exegeten und Delphi* 14₁-26 κ. ἄ. καὶ κατὰ τὸν J. Schultz *Quomodo Plato in Legibus publica Atheniensium instituta respexit*, Dissert. Münster 1907.

² Πρὸβλ. K. F. Hermann *Ueber Grundsätze* σ. 42. Schmidt *Neue Jahrb. f. Phil.* 1893, σ. 381 ἔξ. Hirzel *Abhandl. d. Sächs. Gesells.* 1909, 234, 239, 254 κ. ἄ. Gruppe *griech. Mythol.* 887₁.

³ Τὴν αὐτὴν λέξιν ὄρα καὶ ἐν Σχολ. Ὁμ. Ὀδ. II, 471 (περὶ τιμωρίας φόνου) καὶ ἐν σχολ. εἰς Πλάτ. *Ἰππ. μείζ.* 293 κ. ἄ.

⁴ Π. χ. Λυκ. *Δεωκρ.* 93. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 4,4,3. Θουκ. 3,81. [Λυσ.] 6,54. Πολύβ. 4,35. Σουΐδας ἐν λ. «Θεσμοφόρος» καὶ λ. «σφάκτριαι» Εὐρύπ. *Ἀνδρομ.* 1118 ἔξ. κ. ἄ.

ζόμεναι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ῥητῶς ὡς ἀνόσιαι, ὅσον καὶ ἂν δεχθῶμεν, ὅτι οἱ διαπράξαντες ἐδικαιολόγουν αὐτὰς κατὰ τινὰ ἀντίθετον τρόπον, ἢ πράξεις αἰτινες ἐγένοντο ἀμνομένων τῶν διαπραξάντων ὑπὲρ τῆς ἑαυτῶν ζωῆς ἀνευ ὑπολογισμοῦ τῶν ὀσίων νόμων. ¹

Τὰ πράγματα ὁμως παρ' Ἀριστοφάνει δὲν εἶνε ἀντίθετα πρὸς τὰς γνώσεις ἡμῶν, ὃ δὲ ποιητῆς ἔχει ἐπίγνωσιν τῆς ἀνοσίτου πράξεως, ἣν εἰσηγεῖται ἀποτυμπανίζων τὸν Μνησίλοχον ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ. Ἐν στίχῳ 718 ἐξ. ὁ χορὸς λέγει «Ἄλλ' οὐ, μὰ τὸ θεῷ, τάχ' οὐ χαιρών ἴσως ἐνυβριεῖς, λόγους τε λέξεις ἀνοσίτους. **Ἄθεοις ἔργοις γὰρ ἀνταμειψόμεσθ' ἂν, ὅσπερ εἰκός, ἀντὶ τῶνδε**». Αἱ ἀνόσιαι πράξεις (667), ἡ ὑβρις καὶ τὰ ἄδικα ἔργα καὶ οἱ ἄθεοι τρόποι (670-1) καὶ αἱ παρανομίαι (684) τοῦ Μνησίλοχου, ἅς κατὰ κόρον ἐξαίρει ὁ ποιητῆς, θὰ τιμωρηθῶσι παραχρῆμα (686 πρβλ. [Λυσ.] 6,20 καὶ 54) δι' ὁμοίως ἀθέων ἔργων (721) πρβλ. [Λυσ.] 6,32. Εἶνε δὲ τὰ **ἄθεα** ταῦτα ἔργα ὃ ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ ἀποτυμπανισμὸς τοῦ Μνησίλοχου. Εἶχε λοιπὸν ἀκριβῆ γνῶσιν ὁ ποιητῆς τῆς ἀσεβοῦς πράξεως, ἣν εἰσηγεῖτο, εἰ καὶ ἀφοσιούμενος δικαιολογεῖ αὐτὴν ὡς δικαίαν (675 πρβλ. 684 ἐξ.). Ἄλλ' ὃ τοῖς θεαταῖς ἀπόκρυφος πρὸς καιρὸν λόγος, δι' ὃν ὁ Ἀριστοφάνης ταράττει τὰς ψυχὰς καὶ ἐξεγείρει τὸ διαφέρον αὐτῶν εἰσάγων πρᾶξιν ἀσεβεστάτην διὰ τῆς ἐκτελέσεως θανάτου ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ, εἶνε ἴσως μὲν καὶ πανουργία τις ἀποκομιδῆς τοῦ Μνησίλοχου ἔπειτ' ἂν ποτε ἔτι ἔμπνου ἔξω τοῦ ἱεροῦ (πρβλ. τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως Πausanίου ἐν τῷ ναῶ τῆς Χαλκιοῖκου Ἀθηνᾶς), πάντως ὁμως τὸ ὅτι ὁ θάνατος οὗτος τοῦ ἐπιτρίπτου κηδεστοῦ τοῦ Εὐριπίδου δὲν πρόκειται νὰ ἐκτελεσθῆ καὶ δὲν ἐξετελέσθῃ, λυθέντων εἴτα τῶν δεσμῶν (στ. 1208) καὶ φυγόντος ἔξω τοῦ Μνησίλοχου.

Μετέωρον κατελίπομεν ὡς τόπον ἐκτελέσεως ἀποτυμπανισμοῦ καὶ τὸ Φάληρον, ἔνθα εὐρέθη τὸ πολυάνδριον τῶν πεπεδημένων νεκρῶν. Ἀλλὰ μετὰ τὰ εἰρημένα τὸ πρᾶγμα εἶνε πιθανόν, ἐπειδὴ ἀνήχθη ὁ τάφος εἰς χρόνους παλαιούς, καθ' οὓς τὸ Φάληρον ἤκμαζεν ὡς ἐπίνειον, ἢ δὲ ἀνάγκη τοῦ παραδειγματισμοῦ τοῦ ἐκεῖ ναυτικοῦ σύγκλυδος ὄχλου δὲν εἶνέ τι ἀπροσδόκητον. ² Τὸ ζήτημα μάλι-

¹ Τοὺς ἄνω λόγους ποιοῦμαι ἀσυγχύτως πρὸς τὰς ἀνθρωποθυσίας τῶν προϊστορικῶν χρόνων καὶ τὰς ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων διατηρηθείσας τῆδε κάκεισε ἐν ὠρισμένοις ἱεροῖς ἢ καιροῖς, περὶ ὧν ὄρα Gruppe *Religionsgesch.* 922 ἐξ. κ. ἄ. Sachreg. λ. Menschenopfer. Stengel *Kultusaltert.* 114 ἐξ. καὶ Schwenn, *Die Menschenopfer bei d. Gr. u. Römern.*

² Ὅτι μεγάλην δύναμιν εἶχεν ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ἀρχαίων τὸ παράδειγμα

στα ἐνταῦθα γενικεύεται, ὥστε νὰ ἐρωτᾶται, ἂν ἔξω τῶν ὀρίων τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων ἐπέβαλλεν ἡ ἀνάγκη τοῦ παραδειγματισμοῦ νὰ τελεῖται ἀποτυμπανισμός. Περὶ τούτου δὲ ἔχομεν θετικὰς παρ' Ἡροδότῳ, Πλουτάρχῳ (Δουρίδι), καὶ Λυσία μαρτυρίας, ἃς ἐξητάσαμεν ἄνω σ. 25 ἔξ., ὥστε δυνάμεθα νὰ καταλήξωμεν λέγοντες, ὅτι ὁ ἀποτυμπανισμὸς ἦτο δυνατὸν νόμῳ νὰ τελεσθῆ ὅπου ἦτο συμφέρον καὶ λυσιτελὲς τῇ πολιτείᾳ.¹

Φρονῶ μάλιστα, ὅτι διὰ τῶν κατωτέρω συλλογισμῶν δυνάμεθα νὰ πλησιάσωμεν πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἐν τῷ ὀρισμῷ τοῦ ἐγκλήματος, δι' ὃ ἀπετυμπανίσθησαν οἱ 17 ἄνδρες τοῦ πολυανδρίου.

Εἴπομεν, ὅτι οἱ νεκροὶ οὗτοι οὐ μόνον δὲν ἐτάφησαν ἐν ἰδίῳ ἕκαστος τάφῳ, ἀλλ' οὐδὲ μετ' εὐλαβείας τινὸς παρ' ἀλλήλους κεῖνται ὡς θὰ συνέβαινε, ἂν ἐθάπτοντο ὑπὸ οἰκείων ἢ φίλων.² Ἐσωρεύθησαν ἀνοικτιρμόνως ὁ εἷς ἐπὶ τοῦ ἄλλου μετὰ τῶν τυμπάνων, ἐνὸς δὲ—ἐφελκυσσαμένου ἴσως μεγάλην τὴν ὄργην τοῦ ὄχλου—τὰ διεσπασμένα μέλη μετὰ τῶν γυιοπεδῶν καὶ τῶν ἀντιστοίχων θραυσμάτων τοῦ τυμπάνου, σχισθέντος ὡς ἔτυχεν, κατετέθησαν χωρὶς ἀλλήλων ἂν δ' ὑπάρχη τάξις τις, αὕτη ἐπεβλήθη ἀναγκαίως ὑπὸ τοῦ σχήματος καὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ ὀρθογωνίου ὀρύγματος τοῦ τάφου. Δὲν ἔχουσι κτερίσματα, ὡς εἰ μὴδὲνα εἶχον οἰκεῖον ἢ φίλον.

τῆς τιμωρίας πρὸς σωφρονισμὸν τῶν πολιτῶν, δηλοῦται οὐ μόνον ὑπὸ τῶν ἀναγραφέντων χωρίων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους (Θεσμ. 669 ἔξ.) ἀλλὰ καὶ ῥητότερον ἐστὶ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων· π. χ. Πλ. *Νόμ.* 862 E, 934 A. *Πρωταγ.* 324 A. *Δημοσθ.* 451, 539. *Δεῖναρχ. κ. Δημοσθ.* 60. *Λυσ.* 14, 12. *Λυκ. κατὰ Λεωκρ.* 10 καὶ 67. *Διόδ.* 1, 14 καὶ 78. 5, 71. *Πλουτ.* *Ἡθ.* 559 F ἔξ. 961. *Προβλ.* C. K. F. Hermann ἔ. ἄ. 27 ἔξ. *Thalheim Rechtsalt.*⁴ σ. 139 ἔξ. *Hirzel Themis, Dike und Verwandtes* σ. 418. *Glottz* ἔ. ἄ. σ. 414 ἔξ. *Dieterich Nekyia* 207 ἔξ.

¹ Μανθάνω, ὅτι πρὸ δεκαετηρίδων τινῶν ἐν Ἑλλάδι πειραταὶ τινες τοῦ Αἰγαίου συλληφθέντες καὶ καταδικασθέντες εἰς θάνατον ἀπεκεφαλίσθησαν ἐν Σύρῳ, ἐνθα ἦτο τότε ἀξιολογώτατον ναυτικὸν κέντρον τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ καὶ πᾶσα θανάτωσις ἐγένετο μέχρι πρὸ βραχείου χρόνου ἐν τῷ τόπῳ τοῦ κακούργηματος, ἐνθα ἦτο μείζων ἡ ἀνάγκη τοῦ παραδειγματισμοῦ.

² Ἄν ὑπομνήσω ἐνθάδε τοὺς ὑπὲρ πατρίδος πεσόντας καὶ παρ' ἀλλήλους μετὰ τιμῶν καὶ ἐν τῷ αὐτῷ τάφῳ ταφέντας στρατιώτας τοῦ Θεσπικοῦ πολυανδρίου (*Πρακτικὰ* 1911, 154) καὶ ἑτέρου παραπλησίου ἐν τῷ δημοσίῳ μνήματι τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸν ἔξω Κεραμεικόν, ὃ ἐν μέρει μόνον ἠρθεύνησεν ὁ Brückner καὶ περὶ οὗ εἰδικῶς οὐδέν, ὅσον γινώσκω, ἔγραψεν ἀκόμη (πρὸβλ. *Παράρτ. Ἀρχ. Δελτ.* 1915, 74 Π· 1916 σ. 59 Π), πράττω βεβαίως τοῦτο, διότι νομίζω, ὅτι οἱ ἀποτυμπανισθέντες τοῦ Φαλήρου, ἂν οὐδὲν εἶχε προστιμηθῆ αὐτοῖς ἐμβολὴ εἰς τὸ βάραθρον, θὰ ἐτύγχανον εὐλαβεστερας ταφῆς παρὰ τῶν οἰκείων καὶ φίλων—ἂν εἶχον τοιούτους—ἐπειδὴ «τελευτήσαντες τὸν βίον πέρας ἔχουσι τῆς παρὰ τῶν ἐχθρῶν τιμωρίας» *Λυσ.* 12, 88.

Τὰ παρατηρήματα ταῦτα εἶνε, νομίζω, τεκμήρια, ὅτι οἱ ἄνδρες δὲν ἦσαν ἐντόπιοι δοῦλοι ἢ πολῖται, πολλῶ ἤττον πολῖται. Ἡ δὲ αἰχμὴ βέλους, ἣτις εὗρέθη ὑπὸ τὸ στήθος τοῦ 5^{ου} νεκροῦ (ἄνω σ. 16), ἐπειδὴ δὲν εἶνε εὐλογον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐφέρετο ἀπλῶς μετὰ τοῦ καλάμου ὑπὸ τοῦ τάλαιπώρου ἀνδρός, ὅστις ἀπετυμπανίσθη *γυμνός* κατὰ τὰνωτέρω εἰρημένα, πρέπει, νομίζω, νὰ ἐρμηνευθῆ, ὡς προερχομένη ἐκ τραύματος, ὃ ἔλαβεν οὗτος ἐν μάχῃ τινὶ ὡς ἐχθρὸς τῶν Ἀθηναίων, κατ' ἀκολουθίαν δὲ ὡς ἀλλοδαπὸς πιθανώτατα. Ἀλλὰ μάχῃ, ἣς οἱ αἰχμάλωτοι κομίζονται, ὡς ἄγει ὁ λόγος νὰ δεχθῶμεν, εἰς τὸ ἐπίνειον τῶν τότε χρόνων καὶ οὐχὶ εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων, θὰ ἦτο οὐχὶ χερσαία ἀλλὰ θαλασσία. Ἐπειδὴ δὲ ἐν ἐννόμῳ πολέμῳ οἱ αἰχμάλωτοι ἢ ἐλυτροῦντο ¹ ἢ ἀντηλάσσοντο ² ἢ μετεβάλλοντο εἰς δούλους τῶν λαβόντων αὐτοὺς ³ ἢ ἐπωλοῦντο ὡς ἀνδράποδα, ⁴ σπανίως δὲ καὶ κυρίως ἐν μεγάλῃ ἐξάψει τῶν παθῶν καὶ ἐν στασιωτικοῖς καιροῖς ἐφρονεύοντο, βεβαίως δ' οὐχὶ κατὰ νόμον τινὰ ἀλλὰ κατὰ τὸ συμφέρον καὶ τὸ πάθος τῆς ὥρας, ⁵ νομίζω εὐλογον νὰ δεχθῶ, ὅτι οἱ 17 νεκροὶ τοῦ Φαλήρου εἶνε λησταὶ τινες, πειραταί, καταποντισταί, ἀνδραποδισταί θαλάσσιοι, συλληφθέντες αἰχμάλωτοι εἴτε ἐν τῷ ἀνοικτῷ πελάγει εἴτε κατὰ τινὰ ἐπιδρομὴν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀττικῆς.

Κατὰ τοὺς χρόνους, εἰς οὓς ἀνάγεται τὸ νεκροταφεῖον καὶ μετ' αὐτοῦ τὸ πολυάνδριον τοῦ Φαλήρου, ἤκμαζεν ἐν Ἀθήναις ὁ προσολώνειος θεσμὸς τῶν ναυκραριῶν, ⁶ αἵτινες εἶχον πιθανῶς ἀρχικὸν σκοπὸν τὴν προστασίαν τῆς παραλίας χώρας διὰ συμβολῆς ἀνδρῶν καὶ πλοίων κατὰ πειρατικῶν κυρίως ἐπιδρομῶν. Μία τῶν ναυκραριῶν μάλιστα, ἡ μόνη ἣς γινώσκομεν τὸ ὄνομα, ἐκαλεῖτο Κωλιάς. Ὡς μάχαι δὲ κατὰ πειρατῶν ἠρμηνεύθησαν καὶ ναυμαχίαι ἢ ναυμαχίαι ἅμα καὶ πεζομαχίαι εἰκονιζόμεναι ἐπὶ γεωμετρικῶν ἀγγελίων. ⁷ Οἱ

¹ Π. χ. *Athen Mitt.* 1885, 57. Διόδ. 14, 111. Δημοσθ. 57, 18.

² Π. χ. *Θουκ.* 5, 3. CIG 2263 c.

³ Π. χ. Δί. Χρυσ. XV, 241 ἐξ. Ἀθήν. 6, 83 ἐξ.

⁴ Π. χ. *Ξενοφ.* Ἑλλ. 1, 6, 14 ἐξ.

⁵ Ὅρα ἄνω σ. 21. *Θουκ.* 3, 68, 81.

⁶ Ἡρόδ. 5, 71.

⁷ Ὅρα Kroker *Jahrb.* 1886, 96, 113, 121. Böhlau αὐτ. 1888, 356. Pernice αὐτ. 1900, 92 ἐξ. *Athen. Mitt.* 1892, 305. Pottier *Catal. d. vases du Louvre* 1896 I σ. 217, 231-3. Helbig *Mém. d. l'Acad. d. Inscr.* 1898, 387 ἐξ. 402 ἐξ. Perrot-Chipiez *Hist. de l'Art. VII*, σ. 179 εἰκ. 61-63. πρβλ. Beloch *Griech. Gesch.* ² II σ. 282 ἐξ. III 321 ἐξ. Ledl *Studien z. älter. Athen. Verfassungsgeschichte* σ. 403 ἐξ. Glotz *Le travail dans la Grèce ancienne* 1920 σ. 61 ἐξ.

ὀμηρικοὶ ληιστῆρες ἐλυμαίνοντο τὰς θαλάσσας, χωρὶς νὰ ἐξαιρῶνται τῆς κατηγορίας ταύτης οὐδ' οἱ Ἀθηναῖοι, παρ' οἷς ὁ Σόλων ἐπροστάτευε νόμῳ «*τοὺς ἐπὶ λείαν οἰχομένους*». ¹

Ἄλλ' ἂν τοιοῦτοι ἦσαν οἱ 17 νεκροὶ τοῦ Φαλήρου, τότε γνωρίζομεν, ὅτι ἔδει νὰ ὑποστῶσιν τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου. Παρὰ Λουκιανῶ (πλοῖον ἢ εὐχαι 14) ὁ Λυκῖνος λέγει «Οὐκοῦν, ὦ γενναῖε, λαβόμενός μου ἄπαγε πρὸς τὸν στρατηγὸν ὡς τινα *πειρατὴν ἢ καιαποντιστὴν*, ὃς τηλικούτον ναυάγιον εἴργασμαι». ² Οἱ στρατηγοὶ

κ. ἄ. Ἰρε *The origin of tyranny* 1922, 169, 321 ἐξ. Schweizer *Untersuch. z Chronol. der geometr. Stile in Griechenland* 1918 σ. 311. Πιθανῶς καὶ ὁ φρόνος τῶν ἀγνώστων ἀργείων ἡρώων ἐν Φαλήρῳ (Πaus. 1, 28, 8. Πολυδ. 8, 118. Σχολ. Αἰσχίν. *Παρατρ.* 87. Kalkmann *Pausanias* 66) καλύπτει πειρατικὴν ἐπιδρομὴν, ἣν ἡ διπλωματικὴ ἀνάγκη διεμόρφωσεν ἔπειτα εἰς ἀτυχὴ παρεξήγησιν ἀνίκανον νὰ ταράξῃ τὰς ἀναγκαίας φιλικὰς σχέσεις τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τοῦ Ἄργους. Οἱ ἡρώες οὗτοι ὅμως, ἵνα ᾧσιν ἀγνώτες, πιθανώτατα ἦσαν νεκροὶ μάχης δι' ὄπλων, οὐχὶ δὲ κατάδικοι νεκροί.

¹ Ὁ νόμος τοῦ Σόλωνος ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Γαῖου *Digest.* 47, 22, 4. «*Sodales sunt qui ejusdem colegii sunt, quam graeci εταιρείαν vocant. His autem potestatem facit lex pactionem quam velint sibi ferre, dum ne quid ex publica lege corrumpant. Sed haec lex videtur ex lege Solonis tralata esse; nam illuc ita est: «ἐάν δὲ δῆμος ἢ φράτορες ἢ ἱερῶν ὀργίων ἢ ναῦται ἢ σύσσιτοι ἢ ὁμόταφοι ἢ θιασῶται ἢ ἐπὶ λείαν οἰχομένοι ἢ εἰς ἐμπορίαν, ὅτι ἂν τούτων (τινὲς) διαθῶνται πρὸς ἀλλήλους κύριον εἶναι, ἐάν μὴ ἀπαγορευῆ δημόσια γράμματα».* Εἶνε πιθανώτατον, ὅτι εἰς τὸν «*σολώνειον*» τοῦτον νόμον εἰσῆλθον στοιχεῖα μεταγενέστερα (ἢ διακρίσις π. χ. τῶν δήμων ὡς πολιτικῆς διαιρέσεως εἶνε Κλεισθένης) καὶ ἔπειτα πάλιν ἐξέπεσον ἢ μετέπεσον στοιχεῖα τινα ἐν τῇ γραπτῇ παραδόσει (π. χ. ἱερῶν ὀργίων [μύσται] ἢ [θιασῶται] ἢ τι τοιοῦτον), ἀλλὰ τὸ μέρος τὸ λέγον περὶ *τῶν ἐπὶ λείαν οἰχομένων* πρέπει ὄντως νὰ εἶνε σολώνειον, ἐπειδὴ, ἀρχαιοπρεπῶς ἐκπεφρασμένον καὶ ὡςπερεὶ περὶ καθεστῶσης συνηθείας νομίμου λέγον, ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἀνοργάνωτον κοινωνικὴν ἢ διεθνῆ ὡς λέγομεν νῦν κατάστασιν τῶν διαφορῶν πολιτειῶν, αἵτινες προηγήθησαν τῆς οἰκονομικῆς ἀκμῆς τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ κόσμου· τότε ἡ πειρατεία ἤκμαζε καὶ οἱ τε Ἕλληνες καὶ οἱ παραθαλάσσιοι βάρβαροι «τὸν πλεῖστον τοῦ βίου ἐντεῦθεν ἐποιοῦντο, οὐκ ἔχοντός πω αἰσχύνῃν τούτου τοῦ ἔργου» (Θουκ. 1, 5). Πολλοὶ μάλιστα ἀπόκεντροι πόλεις ἢ «*πολιτεῖαι*» ἦσαν αὐτόχρονα ληστρικά, αἱ δὲ θάλασσαι εἶχον γίνεαι τόσον ἄξενοι, ὥστε σχεδὸν ὁσάκις συνητῶντο δύο ξένα ἀλλήλοισ πλοῖα, ἔδει νὰ ναυμαχῆσωσι κατ' ἀλλήλων. Ὅρα καὶ Lipsius *Att. Recht* 768. Wilamowitz *Antig. v. Karystos* 278 ἐξ. *Aus Kydathen* 16. *Aristot. u. Athen* 285. Beloch ἔ. ἄ. *De Sanctis Ἀτθῆς* σ. 67. Rietzler *Ueber Finanzen und Monopole* 68 ἐξ. Ziebart *Vereinswesen* 167. Glotz *La solidarité* σ. 200.

² Τοὺς καταποντιστάς καὶ τοὺς ληστὰς (=πειρατάς) συζευγνύει καὶ ὁ Ἰσοκράτης 12, 216 (πρβλ. 4, 115).

ἐνταῦθα εἶχον δικαιοδοσίαν προφανῶς ἐπὶ τῶν τοιούτων κακούργων καὶ διότι συνεδέοντο πρὸς πολεμικὰ πράγματα καὶ διότι οἱ πειραταὶ ἦσαν ξένοι πολέμιοι (τοιούτων δὲ πρόσωπον ὑποκρίνεται ὁ Λυκῖνος) καὶ διότι ὁ στρατηγὸς δὲν ἦτο μόνον τῆς ξηρᾶς ἀλλὰ καὶ τῆς θαλάσσης. Βεβαίως ἡ φύσις καὶ τὰ καθήκοντα τῆς στρατηγίας μετεβλήθησαν πολλάκις¹ ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ Λουκιανοῦ ἢ τῶν πηγῶν τοῦ Λουκιανοῦ χρόνῳ, ἀλλὰ ἡ πειρατεία, συνδεομένη τοῦλάχιστον καὶ πρὸς κλοπὴν καὶ πρὸς ἀνδραποδισμόν καὶ πρὸς φόνον, ἦτο κακούργημα καθ' οὗ ἠσκειτο καὶ ἀπαγωγὴ, ἀδιάφορον πρὸς ποῖον ἄρχοντα κατὰ τοὺς διαφόρους χρόνους. Ἀλλὰ τῇ ἀπαγωγῇ ἐπικολούθει πάντως θάνατος, ἂν ὁ ἀπαγόμενος συναλαμβάνετο ἐπ' αὐτοφῶρῳ ἢ ὠμολόγει τὴν τοιαύτην διὰ βίας καὶ πανουργίας προᾶξιν αὐτοῦ ὡς ὁ Λυκῖνος ἐνταῦθα.² Ἦρκει μόνον νὰ εἶνέ τις ἀνδροφόνος, ἵνα τιμωρηθῇ διὰ θανάτου· περὶ δὲ τῶν 17 νεκρῶν, ὧν ὁ εἷς ἦτο τραυματίας μάχης, ἂν δὲν εἶνε βέβαιον ὅτι εἶχον φονεύσει τινὰ τῶν Ἀθηναίων, πρὸς οὓς συνεπλάκησαν, πάντως ὅμως ἦτο ἐν τῇ προαιρέσει αὐτῶν νὰ φονεύσωσιν οὐχὶ ἓνα μόνον ἀλλ' ἅπαντας³ καὶ νὰ ἀνδραποδίσωσι καὶ νὰ κλέψωσι καὶ νὰ καταποντίσωσιν αὐτούς. Κατὰ τῶν τοιούτων δὲ κακούργων καὶ «αἱ τῶν ἀρχαίων νομοθετῶν διάνοιαι»⁴ καὶ ἡ νεωτέρα νομοθεσία τῶν Ἀθηναίων ὥριζε ποινὴν τὸν θάνατον.⁵ Εἶνε

¹ Ἀριστ. Ἀθ. πολ. 29, 25 πρβλ. Δημοσθ. 1339.

² Πρβλ. Mayer-Schömann-Lipsius *Att. Process* 85 ἐξ. 272 ἐξ.

³ Πρβλ. Λουκ. κατάπλ. 6.

⁴ Λυκ. κ. Δεωκρ. 64 ἐξ. «ἐκεῖνοι γὰρ... ὁμοίως ἐπὶ πᾶσι καὶ τοῖς ἐλαχίστοις παρανομήμασι θάνατον ὥρισαν εἶναι τὴν ζημίαν». Πρβλ. Δημοσθ. 505.

⁵ Δημοσθ. 1339 «καθαρὰν εἶναι τὴν θάλασσαν» ἀπὸ «τῶν τοὺς ἐμπόρους ἀδικούντων» λέγει ὁ νόμος. Καὶ τὸ «κατάγειν τὰ πλοῖα» Δημοσθ. 63 («ἀντὶ τοῦ βιάζεσθαι καὶ κακοῦν καὶ μὴ εἶναι τοὺς πλέοντας ὅσοι βούλονται πλεῖν, ἀλλ' εἰς τὰ οἰκεία χωρία τοῖς ληστεύουσι κατάγειν» Ἀρποκρ.) 96 πρβλ. 49 («ἄγων καὶ φέρων τοὺς πλέοντας τὴν θάλασσαν») ἐτιμωρεῖτο διὰ θανάτου, ἀκόμη καὶ ἂν οἱ ἔνοχοι ἦσαν Ἀθηναῖοι πολῖται, ἐν ᾧ ἂν ἦσαν ξένοι ἐχθροί, οὓς «οὐκ ἔστι λαβεῖν ὑπὸ τοῖς νόμοις, καὶ στρατιώτας τρέφειν καὶ τρυφῆρας πέμπειν καὶ χρήματ' εἰσφέρειν δεῖ καὶ ἀναγκαῖόν ἐστιν, ἐπὶ δ' ὑμᾶς αὐτοὺς ψήφισμ', εἰσαγγελία, παράλος· ταῦτ' ἐστίν» (πρβλ. καὶ Ἀνδοκ. I, 131 καὶ 138). Ἡ ὑπόθεσις ἔδει νὰ εἰσαχθῇ δι' εἰσαγγελίας, ἣν εἶχε θεσπίσῃ ὁ Σόλων (Ἀριστοτ. Ἀθ. πολ. 8,4. Lipsius ἔ. ἄ. 313). Περὶ τῆς παράλου πρβλ. Θουκ. 6,53. Ἀριστοφ. ὄρν. 147. Ὑπὸ τὸ «οὓς οὐκ ἔστι λαβεῖν ὑπὸ τοῖς νόμοις» ὑπόκειται ἡ ἔννοια, ὅτι, ἐφ' ὅσον δὲν συλλαμβάνονται οὗτοι οἱ πειραταί, ἀνατίθεται εἰς τὸν στόλον νὰ καταστρέψῃ αὐτούς διὰ πολέμου ὡς ἐκτὸς νόμου κειμένους (πρβλ. Wilamowitz *Aristot. u. Athen* 383) ἀλλ' ἂν συναλαμβάνοντο αἰχμάλωτοι, ὑπέκειντο εἰς ὠρισμένους νόμους. Γνωρίζομεν μάλιστα, ὅτι καὶ ἐβασανίζοντο, ἵνα ὁμο-

δ' εὐκαιρον νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι μάλιστα τὰ μετὰ φόνου συνδεόμενα κακουργήματα ἐτιμωροῦντο αὐστηρότατα ἔκπαλαι, ἐπειδὴ οἱ φονικοὶ νόμοι τοῦ Δράκοντος οὐδέποτε ἔπαυσαν ἰσχύοντες μέχρι τῆς παρακμῆς τῶν Ἀθηναίων ἀναγεγραμμένοι ἐπὶ στήλης ἢ στηλῶν, αἵτινες ἐν ἀνάγκῃ ἀνενεοῦντο.¹

Δυνάμεθα δὲ νὰ ὀρίσωμεν καὶ τὸν τρόπον τῆς θανατώσεως τοιούτων κακούργων τιμωρηθέντων ἐν οὕτω παλαιοῖς χρόνοις, ὡς οἱ 17 ἄνδρες τοῦ Φαλήρου. Διότι γνωρίζομεν, ὅτι ὁ διὰ κωνείου θάνατος ἐθεσπίσθη περὶ τὸ τέλος τοῦ Ε' αἰῶνος π. Χ. ἐπὶ τῆς τυραννίας τῶν Τριάκοντα. Ὁ Σχολιαστὴς εἰς Ἀριστοφ. *Βατρ.* 541 λέγει: «δοκεῖ δὲ οὗτος (ὁ Θηραμένης) καὶ τὰ τρία ἐψηφίσθαι ἐπιζήμια: ἢ δεσμεύεσθαι ἐν τῷ ξύλῳ ἢ πιεῖν κώνειον ἢ ἐκφυγεῖν (=ἀειφυγία)· δοκεῖ δὲ ἀπὸ Κέω τῆς νήσου εἶναι». Ἡ γνώμη τοῦ Σχολιαστοῦ, ὅτι ὁ Θηραμένης ὁ Στεριεὺς ἦτο Κεῖος, εἰσάγεται, ἵνα αἰτιολογήσῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ νόμῳ εἰσαχθέντα τρόπον φιλανθρώπου ἅτε ἀνωδύνου θανατώσεως διὰ κωνείου, ὡς ἐγένετο ἐν Κέῳ.² Ἐπειδὴ δὲ ὁ τοιοῦτος τρόπος εἶνε ἄκρως ἀντίθετος πρὸς τὸ «δεσμεύεσθαι ἐν τῷ ξύλῳ» (=ἀποτυμπανίζεσθαι), ἢ δὲ αἰτιολογία ἐκείνον μόνον αἰτιολογεῖ, συνάγομεν, ὅτι ἡ περὶ τοῦ ξύλου εἵδησις δὲν εἶνε ἱστορικῶς ἀληθῆς, ὀρθῶς δὲ καὶ τούτου μόνον ἔνεκα ὁ σχολιαστὴς ἔθηκε τὸ

λογήσωσιν ἀποκρυπτόμενα κακουργήματα (πρβλ. Ὑπερείδ. κ. *Δημοσθ.* 39 «οὗτος δ' ἂν κλαίων οὐ δίκαια ποιήσειεν, ὥσπερ καὶ οἱ λησται οἱ ἐπὶ τοῦ τροχοῦ κλαίοντες, ἐξὸν αὐτοῖς μὴ ἐμβαίνειν εἰς τὸ πλοῖον»). Κατὰ τούτους τοὺς τρόπους ἐγένετο ἡ θάλασσα καθαρὰ ἀπὸ τῶν τοὺς ἐμπόρους ἀδικούντων Ἀνάλογος ἦτο ἡ παλαιότερα κατάστασις, ὡς εἶπομεν σ. 43 ἔξ. (πρβλ. *Θουκ.* 1,5 καὶ 1,8,2). Περὶ τῶν ἀνδροφόνων, ὅτι θανάτῳ ἐκολάζοντο, ὄρα π. χ. *Λυσ.* 10,10 καὶ τὸν κατ' Ἀγοράτου λόγον. Ἀντιφ. π. τ. *Ἡρ. φόνου* 9 ἔξ. Ὁμοίως οἱ λωποδύται, οἱ κλέπται καὶ οἱ ἀνδραποδισταὶ (π. χ. *Λυσ.* 13,68. *Δημοσθ.* 53,940,1264. *Ξενοφ. Ἀπομ.* 1,2,62. Ἀριστοτ. *Ἀθ. πολ.* 52,1). Ὅτι δὲ αὐστηρότατα καὶ διὰ θανάτου ἐτιμῶρε ὁ Σολῶνιος νόμος τοὺς κλέπτας, ἐξαιρέτως μάλιστα προνοῶν περὶ τῶν λιμένων, ὄρα καὶ *Δημοσθ.* 735 ἔξ. πρβλ. Βεγκέρ. *Ἀνέκδ.* I, 250,4. Πολυδ. 8,102 καὶ Sandys εἰς Ἀριστοτ. *Ἀθ. πολ.* 52,1. Ἡ πειρατεία, ἂν μὴ τι πλέον, ἀφ' οὗ ἦτο ιδιώνυμον ἔγκλημα, ἦτο ὁμως σύνθετος ἐκ πάντων τούτων τῶν κακουργημάτων, ὧν ἕκαστον ἐκολάζετο θανάτῳ.

¹ Ἀριστοτ. *Ἀθην. πολ.* 7,1. Michel *Recueil d'inscr.* 78 (= CIA I, 61). Ἄνδοξ. 1,83 ἔξ. Πλουτ. *Σόλ.* 1,7. *Δημοσθ.* 641 ἔξ. 1161. Ἰώσηπ. κ. *Ἀπ.* 1,4. Αἰλιαν. π. ἰ. 8,10. Γαρδίκας *Ἀθηνᾶ* 30 (1919) σ. 231. Ledl *Studien zur älteren Athen. Verfassungsgesch.* 1914, 290 ἔξ. 294 ἔξ.

² Στράβ. 486. Glotz ἐν Darenberg-Saglio *Dictioin.* λ. κώνειον σ. 863 ἔξ. Hirzel *Archiv f. Rel.-Wiss.* 1908, σ. 243 ἔξ. Γαρδίκας *Ἀθηνᾶ* 1919, 291.

κολαστικὸν ἐκεῖνο «δοκεῖ δὲ» ἐν ἀρχῇ. Τὸ τύμπανον ἦτο πάλαι γνωστὸν, ὡς τὸ φαληρικὸν τοῦλάχιστον πολυάνδριον μαρτυρεῖ, οὐχὶ δὲ νεωτέρα ἦτο ἢ φυγή.¹ Ὡστε πρὸ τῆς καταστάσεως τῶν Τριάκοντα, ἀφ' οὗ τὸ βάραθρον δὲν ἦτο ἀνεξάρτητος τρόπος θανατώσεως, ὡς θὰ δειχθῆ κατωτέρω, μόνον δι' ἀποτυμπανισμοῦ ἐθανατοῦντο οἱ καταδίκαι. Ἐκ περισσοῦ δὲ προσθέτω, ὅτι, καὶ ἂν τὸ βάραθρον ἦτο τρόπος θανατώσεως καὶ οὐχὶ προσθήκη εἰς θανάτωσιν, ὁ τόπος ὅμως, ἐν ᾧ ἐδικάσθησαν οἱ 17 κακοῦργοι καὶ ὅστις, ὡς εἶπομεν, ἦτο πιθανώτατα τὸ Φάληρον (γνωστὰ εἶνε ἄλλα ἐγκλήματα δικαζόμενα παρὰ τὴν θάλασσαν) καὶ ὄχι αἱ Ἀθήναι, καὶ ἡ ἀφεντος οὐ μόνον σκληρότης ἀλλὰ καὶ διάρκεια τῆς τιμωρίας καὶ ὁ ἐπιδιωκόμενος παραδειγματισμὸς διὰ τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ, πρὸς ὃν παραβαλλόμενος ὁ διὰ τῆς ἐμβολῆς εἰς τὸ βάραθρον θάνατος ἠδύνατο νὰ εἶνε εὐεργέτημα, ἐπιβάλλουσι νὰ καταλήξωμεν λέγοντες, ὅτι, εἴτε διότι μόνος τρόπος θανατώσεως κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ πολυανδρίου ἦτο ὁ ἀποτυμπανισμὸς εἴτε διότι αὐτὸς μόνος ἦτο δυνατὸς ἐν Φαλήρῳ— ἀφ' οὗ τὸ βάραθρον ἔκειτο ἐν Ἀθήναις—εἴτε δι' ἀμφοτέρα, οἱ 17 κοινοὶ κακοῦργοι τοῦ Φαλήρου μόνον δι' αὐτοῦ ἔδει νὰ θανατωθῶσι.²

Μετὰ τᾶνωτέρω ἐρμηνεύεται, διατι οἱ 17 κακοῦργοι ἐτάφησαν ὡς ἐτάφησαν καὶ ἄνευ κτερισμάτων, οὐ μόνον ἀφιλοι καὶ ἄκλαντοι ἀλλὰ βεβαίως καὶ μισούμενοι καὶ ὑβριζόμενοι καὶ λοιδορούμενοι. Εἶδομεν δ' ὅτι εἰς τούτων συνεκέντρωσεν ἐφ' ἑαυτὸν τὴν ὀργὴν καὶ τὴν μανίαν τοῦ πλήθους πιθανῶς εἰς βαθμὸν τηλικούτον, ὥστε καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ τὸ τύμπανον, ἐφ' οὗ ἦτο προσδεδεμένος, τυπτόμενα καὶ διασυρόμενα ἐσχίσθησαν εἰς δύο.

Τίς ἔθαψεν αὐτοὺς ἔπειτα;

Εἶπομεν ἄνωτέρω, ὅτι κατὰ κανόνα τὰ σώματα τῶν καταδίκων εἴτε πολιτικοὶ ἐγκληματῆται ἦσαν οὔτοι, ὡς φαίνεται, ὅτι ἦσαν κατὰ κανόνα οἱ διὰ κωνείου ἐπὶ τῶν Τριάκοντα καὶ ἔπειτα ἀποθανόντες, εἴτε κοινοὶ κακοῦργοι, ἂν πιθανῶς δὲν προσετιμᾶτο αὐτοῖς τὸ εἰς τὸ βάραθρον ἐμβληθῆναι (οὐδὲν δὲ παράδειγμα τοιαύτης προστιμῆσεως εἰς τὸ κώνειον εἶνε γνωστὸν), ἐδίδοντο πρὸς ταφὴν τοῖς οἰκείοις. Γνωρίζομεν δὲ καὶ ὅτι, καὶ ἐκ φυσικοῦ θανάτου ἂν ἀπέθνησκε τις, οἱ οἰκεῖοι ὑπεχρεοῦντο ὑπὸ νόμου νὰ θάψωσιν αὐτόν,³ οἱ δὲ δεσπότηαι

¹ Πρὸβλ. Glotz *Solidarité* 94 ἐξ. κ. ἀ. πλχ.

² Ὅρα, ὅτι καὶ οἱ Ῥωμαῖοι τοὺς πειρατὰς ἐκόλαζον διὰ σταυρώσεως. Darenberg-Saglio *Diction.* λ. *crux* σ. 1573.

³ Δημοσθ. 1069.

τοὺς δούλους·¹ ἐὰν δὲ δὲν ὑπήκουον οὗτοι, ὁ δήμαρχος ὑπεχρεοῦτο ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ νόμου νὰ θάψῃ τὸν ἀπογιγνόμενον καὶ νὰ τελέσῃ τοὺς νομίμους καθαρμούς.² Ἄλλὰ «τοὺς ἐν ταῖς ὁδοῖς ἀπογιγνόμενους ἀναιροῦσιν (οἱ ἀστυνόμοι), ἔχοντες δημοσίους ὑπηρέτας».³ Ἐπειδὴ ὅμως καὶ οἱ **δῆμοι** εἶνε νεωτέρας νομοθεσίας δημιουργήματα καὶ τὸ ὄνομα **ἄστν** δὲν γνωρίζομεν ἂν πρὸ τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ἐδήλου τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων⁴, καὶ ἐὰν δὲ ἦτο οὕτως ἐν χρήσει, περιορίζει τὴν ἐξουσίαν τῶν ἀστυνόμων ἐντὸς τῆς πόλεως, συνάγομεν, ὅτι διὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους ἢ θὰ ἦσαν παραπλήσιοι ἄρχοντες ἔχοντες τὸ καθῆκον τῶν δημάρχων εἴτε τῶν ἀστυνόμων ἢ ὅτι οἱ δημόσιοι ὑπηρεταὶ καὶ παραστάται τοῦ δημίου, ὧν ἡ κατάστασις θὰ ἀνέρχεται εἰς τοὺς χρόνους τῆς θεσπίσεως τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ, ἦσαν οἱ προσήκοντες οὐ μόνον νὰ προσηλωθῶσι καὶ φυλάττωσι τοὺς ἐπὶ τοῦ τυμπάνου προσηλωμένους, ὡς ὁ Σκύθης τὸν Μνησίλοχον (Ἀριστοφ. **Θεσμοφ.** 930 ἐξ.), ἀλλὰ καὶ νὰ θάπτωσιν αὐτούς. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον θὰ ἔγινεν, ἂν ἔγινε ποτε, καὶ ἡ ταφή τοῦ προδότου στρατιώτου ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ Λαμάχου ἐν Σικελίᾳ (Λυσ. 13, 67), τῶν Σαμίων ἐν Μιλήτῳ (Πλουτ. **Περικλ.** 28) προβληθέντων ῥητῶς ἀκηδεύτων μετὰ τὴν συγκοπὴν τῶν κεφαλῶν.

Ἡ θέσις τοῦ πολυανδρίου ἐν τῷ νεκροταφείῳ τοῦ Φαλήρου εἶνε ἀξιοσημείωτος. Ἄν εἶνε ἀληθές, ὅτι ἡ ὁδός, ἣν παρέθεε τὸ νεκροταφεῖον, ἔκειτο πρὸς Β εἴτε ΒΑ (ἀριστερὰ δηλ. τῷ καταβαίνοντι πρὸς τὴν θάλασσαν), τότε τὸ πολυάνδριον κεῖται οὐχὶ ὀπισθὲν που τῶν πρώτων τάφων, ἀλλ' ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ νεκροταφείου ἐπὶ τῇ ὁδῷ καὶ δὴ καὶ ἐν γωνίᾳ τριόδου· διότι δεξιὰ αὐτοῦ (πρβλ. τὴν εἰκ. 2 ἄνωτέρω ἐν σελ. 3) παρατηρεῖται αἰσθητὴ ἀραίωσις τῶν τάφων καὶ ὑποπτεύω, ὅτι πάροδος τις ἀσταθῆς ἀνεχώρει ἐκ τῆς κυρίας ὁδοῦ Ἀθηναίων-Φαλήρου πρὸς τὴν ἀμμώδη παραλίαν τοῦ λιμένος τοῦ ἐπινείου, ἔνθα «εἰρύατο νῆες θῖν' ἐφ' ἄλδος πολιῆς». Ἡ τοιαύτη τοποθέτησις τοῦ πολυανδρίου ἐγένετο κατὰ μεγίστην πιθανότητα, νομίζω, οὐχὶ ἄφ' οὗ οἱ κακοῦργοι ἀπετυμπανίσθησαν πρῶτον ἀλλαχοῦ που τοῦ Φαλήρου καὶ ἔπειτα ἐκομίσθησαν νεκροὶ εἰς τὸν τόπον τοῦ πολυανδρίου, ἀλλὰ διότι ὁ ἀποτυμπανισμὸς ἐγένετο ἐπὶ τόπου κατὰ τὴν

¹ Πρβλ. Wilamowitz *Arist. u. Athen* II 176 ἀλλὰ καὶ Rohde *Psyche*² 346 ἐξ.

² Πρβλ. καὶ Brückner *Der Friedhof am Eridanos* σ. 7. Wächter *Reinheitsvorschriften* 49.

³ Ἀριστοτ. *Ἀθην. πολ.* 50, 2.

⁴ Πρβλ. Judeich ἔ. ἀ. 57.

τριόδον. Τριόδον, εἶδομεν, ὀρίζει ὡς τόπον τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ ὁ Πλάτων νόμ. 873 B (ἄνω σ. 40). Ἐπειδὴ δὲ αἱ θανατικαὶ ἐκτελέσεις ἐγίνοντο κατὰ τὰς τριόδους, λέγει ὁ Gruppe ἔ. ἄ. 760,¹ διὰ τοῦτο αὐταὶ κατὰ δεισιδαιμονίαν εὐρέως διαδεδομένην ἐνομίζοντο «τόποι τῶν πνευμάτων», ὡς δεικνύει καὶ ἡ κατὰ τὰς τριόδους λατρεία τῆς χθονίας Ἐκάτης—τριμόρφου ἐν ταῖς τριόδοις εἰκονιζομένης, τριοδίτιδος—καὶ τοῦ χθονίου Ἑρμοῦ ὡς θεῶν *ἐνοδίων*² μὲν, ἀλλὰ διὰ τὴν καταχθονίαν ἀρχὴν καὶ ιδιότητα αὐτῶν ἐχόντων ὡς οἰκείαν ἀκολουθίαν τοὺς ἀλάστορας νεκρούς.³ Τίς οἶδε μάλιστα ἂν οἱ 17 κακοῦργοι,

¹ Πρὸβλ. Hirzel ἐν *Philol. Supplem.* XI 445, 453. Schmidt *Neue Jahrb. f. Phil.* 1893, σ. 369, 381 ἔξ.

² Nilsson *Griech. Feste* 391. Wunsch *Defix. tab. att.* XXXI σμ. Eitrem *Hermes und die Toten* 1909 πολχ.

³ Rohde *Psyche*² 424, 372, 374, πρὸβλ. τοὺς «δαίμονας τῶν τριόδων» *Archiv f. R.-W.* 1912 (IX) σ. 149. Pradel *Griech. und Süditalien. Gebete* κλ. σ. 20 καὶ 96 ἔξ. ὄρα καὶ Mariani *Ausonia* IV, 1909 σ. 45. Wunsch ἔ. ἄ.—Παράδοσις τις τοῦ Λαογραφικοῦ ἀρχείου Ἀθηνῶν ἐκ Κύμης ἀριθ. 208 λέγει «ὅ τὸ τρίστρατο δὲν κάθονται, διότι εἶνε ἴοζηλο· ἐκεῖ στρώνει ὁ διάολος τὸ τραπέζι του καὶ τρώγει». Πρὸβλ. καὶ παρδγ. αὐτόθι ἀριθ. 124 (Εὐρυτανίας). B. Schmidt *Das Volksleben der Neugriechen* σ. 92 ἔξ. 129. Καλαϊσάκης *Δελτ. τ. ἱστ. καὶ ἐθνολ. ἐταιρ.* II, 1885, 125. *Λαογραφ.* τόμ. Β' σ. 410 ἀριθ. 38, τόμ. Γ' σ. 385 στ. 23. Βεκκ. *Ἀνέκδ.* 247, 27 «Ἐκαταῖα· τὰ τῆ Ἐκάτῃ θυόμενα, ἅπερ ἐστὶ τῶν νεκρῶν ἐναγίσματα». Ἐντεῦθεν προέρχεται καὶ ἡ γλῶσσα παρ' Ἀρποκρατίωνι λ. «*ὄξυθυμία*· Ὑπερείδης ἐν τῷ κατὰ Δημάδου φησί: περὶ οὗ πολλῶ ἂν δικαιότερον ἐν τοῖς ὄξυθυμίοις ἢ στήλῃ σταθεῖη ἢ ἐν τοῖς ἡμετέροις ἱεροῖς. Ἔνιοι μὲν, ὧν ἐστὶ καὶ Ἀρίσταρχος, *ὄξυθυμία λέγεσθαί φασὶ τὰ ξύλα, ἀφ' ὧν ἀπάγχονται τινες* ἀπὸ τοῦ ὄξεως τῷ θυμῷ χρῆσθαι. Ταῦτα δ' ἐκκόπτοντες ἐξορίζουσι καὶ *καίουσι*. Δίδυμος δέ, Ἀντικλείδου σκέψιν παραγράψας ἐκ τῶν ἐξηγητικῶν, φησὶν ὄξυθυμία τὰ καθάρματα λέγεσθαι καὶ ἀπολύματα. Ταῦτα γὰρ ἀποφέρεσθαι *εἰς τὰς τριόδους*, ὅταν τὰς οἰκίας καθαίρωσι· ἐν δὲ τῷ ὑπομνήματι εἰς τὸν κατὰ Δημάδου *τὰ ἐν ταῖς τριόδοις* φησὶν *Ἐκαταῖα*, ὅπου τὰ καθάρσια ἔφερόν τινες, ἃ ὄξυθυμία καλεῖται. Εὐπολις Δήμοις:

ὄν χρεῖν ἐν ταῖς τριόδοις κἄν τοῖσιν ὄξυθυμίοις

πρὸς τὸ τρώπαιον (γρ. *προστρώπαιον*) τῆς πόλεως *καίεσθαι* περιπετριγότα». Ἡ καῦσις αὕτη τοῦ ἐν τῇ τριόδῳ σταρωθέντος ὡς προστροπαίου εἶνε ὁμοία τῇ καύσει τοῦ φαρμακοῦ· Nilsson *Gr. Feste* σ. 106 κατὰ τὸν Ἰπλώναντα καὶ εἶτα τὸν Τζέτζην. Ὁ τελευταῖος λέγει, ὅτι ἡ θυσία τοῦ φαρμακοῦ ἐγένετο «εἰς τόπον τὸν πρόσφορον» ὁ δὲ Ἰπλώνναξ *ἀπ.* 5 «ἐν Δειμῶνι», ἐν ᾧ *ἀπ.* 9 κεῖται «ἐν δὲ τῷ *θυμῷ* φαρμακὸς ἀχθεῖς ἐπτάκις ῥαπισθεῖη» ἔνθα τὸ ἐν τῷ *θυμῷ* (θυμῷ;) ὑπομνήσκει τὰ *ὄξυθυμία*. Ὅρα καὶ Ἀριστοφ. *ἑππ.* 705-6. Φωτ. «ὄξυθυμία. τὰ ἀποκαθάρματα τῶν μυσαρῶν· οἱ δὲ τὰ *ἀγχονιμαῖα ξύλα*· οἱ δὲ τοὺς τόπους, ἐν οἷς τὰ τοιαῦτα *κατεκαίετο*. Εὐπολις Δήμοις· καὶ Πολυδ. 5, 163. P. Paris ἐν Darenberg-Saglio *Diction.* III. 488. N. Πολίτης *Λαογρ. Σύμμεικτα* II, 275,¹²

ἐκφέροντες τὸν «ἐαυτοῦ σταυρὸν» ἕκαστος¹ καὶ ἀχθέντες ἐνταῦθα τοῦ νεκροταφείου, δὲν ἔσκαψαν ἰδίαις χερσὶ τὸν τάφον, ὑπὲρ τὸ χεῖλος τοῦ ὀποίου² ἀπετυμπανίσθησαν κατὰ τὴν τριόδον, ἵνα οὕτω καὶ ἡ ἀρχέγονος πίστις τηρηθῆ καὶ ὁ παραδειγματισμὸς γένηται καὶ ἀκόντων τῶν διαβατῶν. Ἄν δὲ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι οἱ Σάμιοι ἐν Μιλῆτῳ ἔζησαν ἐπὶ τῶν σανίδων δέκα ὄλας ἡμέρας³, καὶ δεχθῶμεν, ὅτι ἀναλόγως μακρὸν χρόνον ἔζησαν καὶ οὗτοι οἱ κακοῦργοι, τὸ πάθημα αὐτῶν ἀναμφιβόλως οὐδένα τῶν ἐν τῷ ἐπιλείῳ οἰκούντων ἢ τῶν εἰς αὐτὸ ἀπὸ ξηραῶς ἢ ἀπὸ θαλάσσης συρρεόντων καὶ διὰ τῆς τριόδου θαμιζόντων διέλαθε.⁴

Rohde *Psyche* 252 (ἐνθύμιος—ἐν τῷ θυμῷ—ὄξυθύμια). Ἀντιθέτως πρὸς τὸν ὀρισμὸν τῶν ὄξυθυμίων ὁ νόμος τῆς Ἰουλίδος (Michel *Recueil* ἀρ. 398) λέγει «μηδὲ τὰ καλλύσματα φέρειν ἐπὶ τὸ σῆμα».

Τὰ ὄξυθύμια δὲ ἐν τῇ σημασίᾳ τῶν «ἀγχοιμαίων» ξύλων δύνανται νὰ ταυτισθῶσι πρὸς τὰ ἴκρια, περὶ ὧν ὁ Σουΐδας μετὰ τινος συγχύσεως λέγει «ἴκρια Ἰουδαῖοι τὸν Σωτῆρα προσήλωσαν ἴκριον γὰρ ἐπὶ τοῦ τάφου κεισθαι τοῦ κενοταφίου Θουκυδίδης, γνώρισμα ἐπιχώριον καὶ νόμιμον ἀπτικὸν τῶν ἐπὶ δυστυχία τετελευτηκότων καὶ μὴ Ἀθήναις ταφέντων». Ὅρα καὶ Ἡσύχ. «ἴκριον σανίδωμα ἢ ξύλον, ἐν ᾧ οἱ κακοῦργοι ξέονται». Τὸ ξέονται τοῦτο θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἦ ξαίνονται, ἀλλὰ φρονῶ, ὅτι πρόκειται περὶ ῥιζικωτέρας τιμωρίας καὶ θὰ ἔκειτό τι ὅσον κτείνονται ἢ δέονται, ἵνα συμφωνεῖ ὁ Ἡσύχ. πρὸς τὸν Σουΐδαν, ὅστις τὸ ἴκριον θέλει ἴσον τῷ σταυρῷ (πρβλ. ἄνω σελ. 15₁). Τίνα σημασίαν δύνανται νὰ ἔχωσι τὰ εἰς τὰς τριόδους ὡς εἰς τάφους ἀποβαλλόμενα σαρώματα ἢ καὶ παλαιὰ πράγματα ὅρα Samter *Geburt, Hochzeit und Tod* 32 ἐξ. 200 ἐξ.

¹ Πρβλ. Πλουτ. *ἡθ.* 554 Β. Ἀρτεμιδ. *ὄνειρ.* 156. Χαρίτ. *τῶν περὶ Χαιρ. καὶ Καλλιο.* 4,2 καὶ 3. Hirzel *Archiv f. R.W.* 1908 σ. 248. S. Reinach *Cultes, mythes et relig.* IV, 181 ἐξ.

² Πρβλ. Παροιμ. Ζηνοβ. 5,85 καὶ Crusius *Rhein. Mus.* 1887, 403 «ἐκ τοῦ αὐτοῦ ξύλου καὶ σταυρὸς καὶ πτύον».

³ Πρβλ. *Συναξαριστὴν* Νικοδήμου 1819 III, σ. 10 (3 Μαΐου)... «προστάζει νὰ σταυρωθῶν καὶ οἱ δύο ἄγιοι ἀντικρὺ ἕνας εἰς τὸν ἄλλον. Μείναντες λοιπὸν οἱ γενναῖοι ἀθληταὶ ἐννέα ἡμέρας ἐπάνω εἰς τὸν σταυρὸν, παρεθάρρυνον ἕνας τὸν ἄλλον, διὰ νὰ ὑπομείνουν τὰ βάσανα καὶ νὰ μὴν ὀλιγοψυχήσουν· καὶ ἔτσι οἱ αἰοίδιμοι κατὰ τὴν δεκάτην ἡμέραν παρέδωκαν τὰς ψυχὰς τῶν εἰς χεῖρας θεοῦ» καὶ *Sacrum Martyrologium Romanum* ὑπὸ Caesare Baronio Sorano 1610 σ. 298 (3 Μαΐου) «In Thebaïde sanctorum martyrum Timothei, Maurae conjugis, quos Arianus praefectus post multa tormenta cruci jussit affigi, in qua novem diebus vivi pendentes ac se ipsos in fide roborantes, martyrium consumarunt».

⁴ Πρὸς ταῦτα πρέπει νὰ παραβληθῆ τὸ λαϊκὸν ἀδέσποτον ἄσμα περὶ τῶν ἐπαναστατῶν τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὸ 1878, νομίζω, ὃ ἐψάλλομεν κατὰ τοὺς παιδικούς μου χρόνους ἐν Μακεδονίᾳ :

Περὶ τῶν τελευταίων στιγμῶν τῶν 17 ἀνδρῶν ἔχομεν τεκμήριον νὰ εἰκάσωμεν. Εἶπομεν δηλ. ἀνωτέρω (σ. 14,31), ὅτι εἷς τῶν νεκρῶν εὐρέθη διαμεμελισμένος καὶ κεχωρισμένος εἰς δύο ὡς καὶ τὸ τύμπανον αὐτοῦ.¹ Ἐπιβάλλεται νὰ προσθέσωμεν, ὅτι «τὰ πλεῖστα τῶν κρανίων τῆς ομάδος ἔφερον κατεστραμμένον τὸ πρόσωπον, τινὰ δὲ τὸ κυρίως κρανίον».² Εἶπομεν προσέτι, ὅτι ὁ Πλάτων ἐν τοῖς Νόμοις (873 Β), οὗς κατὰ τὸ πρότυπον τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας—ἀμεταβλήτου ἐν τοῖς φονικοῖς νόμοις ἀπὸ τοῦ Δράκοντος—εἰσηγείται (ἄνω σελ. 40), ὀρίζει κατάλευσιν τῶν ἀποτυμπανισθέντων πρὸς ἀφοσίωσιν τῆς πόλεως καὶ δὴ καὶ κατάλευσιν τῶν κεφαλῶν τῶν θανατωθέντων (πρβλ. καὶ Gruppe ἔ. ἄ.), καὶ εἶδομεν, ὅτι ὁ Περικλῆς (ἄνω σ. 26), συνέκοψε τὰς κεφαλὰς τῶν ἀποτυμπανισθέντων Σαμίων.³

Ἡ περαιτέρω σκέψις φαίνεται μοι πρόδηλος· ἢ διὰ τῆς κατα-

Ἐμεῖς τὰ ἑλληνοπαῖδα κ' ἑμεῖς τὰ παλληκάρια

ἀδίκως τυραννιούμεστε χωρὶς καμμὴν αἰτία·

Ἔς τὸ σταυροδρόμι κείτονται κορμιά δίχως κεφάλια·

—«κορμιά μ', ποῦ 'ν' τὰ κεφάλια σας, ποῦ 'νε καὶ τᾶρματά σας;

—π' ἀνάθεμα τὴν συντροφιά, τὸ Ζήση τὸ Μπασδέκι,

ποῦ πῆγεν καὶ μας πρόδωσεν . . . .»

Τὰ κορμιά ἦσαν εἰς τὰ σταυροδρόμια, τὰ δὲ κεφάλια περιεφέροντο εἰς τὰ χωρία καὶ τὰς πόλεις πρὸς παράδειγμα.

¹ Τῷ ἀναγνώστῃ καταλείπω νὰ δεχθῆ ἢ μὴ ὑπαινιγμὸν πρὸς τοιαῦτα τινα γεγονότα ἐν τοῖς καὶ ἄλλως νοητοῖς στίχοις τοῦ Ἀριστοφ. *ἴππ.* 768 ἔξ.

² Ι. Γ. Κούμαρη (διευθυντοῦ νῦν τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ μουσείου Ἀθηνῶν) *Κρανιολογικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ἐν κοινῷ τάφῳ κλοιοφόρων σκελετῶν τοῦ Παλαιοῦ Φαλήρου* 1915 σ. 17 ἐνθα ὑποσημειοῦται καὶ τὸδε: «Ἡ διάκρισις τῶν ὑπὸ τοῦ χρόνου καταστροφῶν τούτων ἀπὸ κατάγματα ἐν ζωῇ παραχθέντα εἶνε φυσικὰ ἀδύνατος. Ἀδύνατος ἐπομένως καὶ ἡ ἐξ αὐτῶν διευκρίνησις ζητημάτων θανατώσεως». Καὶ ἐγὼ δὲ ἔγραφον ἤδη πρότερον (*Ἐθνος* 17 Αὐγ. 1915). «Οἱ νεκροὶ τοῦ Φαλήρου, ὧν τὰ ὁσπᾶ ἀπλῶς μακρόθεν ἐξητάσθησαν, χωρὶς ἀκόμη νὰ πλυθῶσιν ὅλα καὶ μελετηθῶσιν ἐπίτηδες, δεικνύουσι μὲν βλάβας τῶν κρανίων, ἀλλὰ τοιαύτας, ὥστε νὰ μὴ δύνανται αὐταὶ νὰ ἐξηγηθῶσιν ἀσφαλῶς ὡς ἐκ τύψεως προερχόμεναι. Αἱ ἄκραι χεῖρες καὶ οἱ ἄκροι πόδες καὶ κακῶς ἐσώθησαν καὶ, ὅπου ἐσώθησαν, ἐπίσης δυσκόλως δύνανται νὰ παράσχωσι μαρτυρίαν ἀσφαλῆ. Ἴσως δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείσωμεν καὶ τύψεις μαλακῶν μορίων τοῦ σώματος. . . .». Ἄλλ' ἀλλότρια εἶνε παρὰ Τζέτζη 5,726 ἔξ. τὰ καὶ ἄλλως ἀξιοσημεῖωτα καὶ ἀμφισβητούμενα περὶ τοῦ φαρμακοῦ «ἐπτάκις γὰρ ῥαπίσαντες ἐκείνον εἰς τὸ πέος» πρβλ. Ἰπλῶν. *ἀπ.* 4-9. Nilsson *Gr. Feste* 106 ἔξ. Gruppe 616, 923. Harrison *Themis* 416 (ὅτι καὶ ἡ Χάριλα Πλουτ. *ἡθ.* 293 Δ ὡς φαρμακός) Samter *Geburt* κλ. σ. 197. Πολίτης *Δαογρ.* ΣΤ, 1917, σ. 333—*Δαογρ.* *Σύμμεικτα* II 307 ἔξ. Eitrem ἔ. ἄ. σ. 51 καὶ *Opferritus und Voropfer* σ. 378, 482, 283.

³ Πρβλ. καὶ Hirzel *Abhdl. der Sächs. Gesellsch.* XXVII, σ. 232 ἔξ.

λεύσεως «ἀφοσίωσις» ἐνδεικνύει αὐτήν. Οἱ κακοῦργοι, παθόντες ἂ ἔπαθον, ἔδει καταγνυμένων τῶν μελῶν αὐτῶν ἢ ὀπωσδήποτε διαμελιζόμενοι νὰ καταστῶσιν ἀνίκανοι πρὸς ἐκδίκησιν μετὰ θάνατον. Ἔπρεπε νὰ μὴ δύνανται πλέον νὰ ἐμφανισθῶσι ποτε ὡς ἀραῖοι ἢ προστρόπαιοι ἀλάστορες. Τὰ μέλη αὐτῶν θὰ ἦσαν συντεθλασμένα. Ἐκεῖνο, ὅπερ ὁ Πλάτων ὠνόμασεν «ἀφοσίωσιν» ἡμεῖς δ' ἀνωτέρω (σ. 31) «κτύπημα τῆς χάριτος», ταύτην κυρίως εἶχε κατ' ἀρχὰς τὴν ἔννοιαν.¹ Τὰ δὲ δεσμά, μεθ' ὧν συνειάρησαν, καὶ τὸ ἐπιβαλλόμενον κῶμα ἐξησφάλιζον τοὺς θανατώσαντας καὶ τὴν πόλιν ὅλην ἔτι μᾶλλον.²

Βεβαίως ἡ τοιαύτη κατάλευσις εἶνε κυρίως συμβολικὸν λείψανον ἄλλων χρόνων ἢ περιστάσεων, καθ' ἃς ἐγίνοντο θανατώσεις διὰ λιθοβολίας. Ἀλλὰ τὰ ἀναγκαῖα ἀποτελέσματα τοιαύτης λιθοβολίας ἐνομίσθησαν τόσον οὐσιώδη, ὥστε ὄχι μόνον ἡ πρώτη νόμοις σύνταξις τῆς πολιτείας ἐτήρησεν αὐτά, ἀλλὰ καὶ ὁ Πλάτων, ὡς εἶδομεν, ἐνόμισεν ἔν τισι περιστάσεσι τηρητέα.

Οἱ κατὰ τὴν κατάλευσιν βαλλόμενοι λίθοι ἀποτελοῦσι συγχρόνως τὸν ἔρμακα, ἐν εἶδος ἔρμακος, καί, ἂν κρίνωμεν κατ' ἀναλογίαν, θὰ ἐβάλλοντο καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου³, αὐξάνοντες οὕτω τὸ βᾶρος

¹ Πρβλ. καὶ τοὺς *μασχαλισμούς* (Σοφ. Ἦλ. 445 καὶ Σχόλ. Σουῖδ. ἐν λ. Gruppe ἔ. ἄ. 903, καὶ Nachtr. Glotz *Solidarité* σ. 62 ἔξ. κ. ἄ.) καὶ τὰς κατάλευσεις τῶν φαρμακῶν (π. χ. Nilsson *Gr. Feste* 108). Οὕτω δ' ἴσως πρέπει νὰ ἐρμηνευθῶσι καὶ αἱ μετὰ θάνατον σταυρώσεις τῶν Ῥωμαίων (π. χ. Πλίν. φ. ἔ. 36, 15, 36, 24, 3. Cic. *pro Rabir. perd.* 4. Suet. *Jul. Caes.* 74) ὡς καὶ οἱ ἀκρωτηριασμοὶ ἴσως, περὶ ὧν ὄρα Eitrem *Beitr. z. Griech. Relig. II, Katharthisches und Rituelles* σελ. 42 ἔξ. Ἐκ τοιούτων διαμελισμῶν προήλθεν, νομίζω, ὁ *Μελιοῦχος* δαίμων τῶν καταδέσμων τοῦ Κουρίου Wunsch ἔ. ἄ. XXII. Audollent 38, 12. Dieterich *Nekyia* 56. πρβλ. νῦν Κεφαλληνιακὴν κατάραν «'ς τὸν τσακισμό καὶ 'ς τὸ μελεδιασμό» (=διαμελισμὸν) *Νεοελλην. Ἀνάλεκτα* 1876, 410.

² Πρβλ. τὸ δέσιμον τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν τῶν νεκρῶν παρ' ἡμῖν νῦν, καὶ Zehetmeier *Leichenverbrennung und Leichenbestattung* σ. 22 ἐρμηνεύοντα ὁμοίως τὴν ἐν μυκηναϊκοῖς τάφοις παρουσίαν συρμάτων χαλκῶν ἢ μολυβδίνων ἐκ δεσμῶν ἰῶν ποδῶν καὶ παραθέοντα καὶ τὴν γνώμην τοῦ Reinhardt *Der Mensch zur Eiszeit* κ.λ. 1906, σ. 328 ἔξ. φανταζομένου καὶ τοὺς ὀκλάζοντας νεκροὺς τῆς προϊστορικῆς Ἑλλάδος ὁμοίως ποτὲ διὰ σχοινίων ἢ λωρίων καὶ δι' ὅμοιον λόγον δεδεμένους, πρβλ. Διοδ. 3, 33, 2, Στραβ. 776. Ἴδὲ καὶ τὰ παντοδαπὰ παραδείγματα παρὰ Scheftelowitz *Das Schlingen- und Netzmotiv* σ. 21 ἔξ. καὶ 60 καὶ Eitrem *Hermes und die Toten* 29, 47. Δὲν εἶνε δ' ἀπίθανον, ὅτι αἱ ταινίαι, ἃς βλέπομεν ἐπὶ τῶν τάφων ἐν εἰκόσι λευκῶν ληκύθων, ἢ ἐπὶ τῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν γραπτὰς, ἦσαν ἀρχικῶς αὐταὶ αὗται, δι' ὧν ἔδενόν ποτε τοὺς νεκροὺς (Eitrem ἔ. ἄ. 66) [*Neue Jahrb.* 1922, 208].

³ Πρβλ. τὸν «λάϊνον χιτῶνα» Ἰλ. Γ 57 καὶ Κόιντ. Σμυρν. 10, 158 ἔξ. Παισ. 1, 41, 9, 2, 3, 6, 8, 23, 6 ἔξ. κ. ἄ. τ. Glotz ἔ. ἄ. 459, 462, 464. Ῥωμαῖος *Ἀθηνᾶ* 1908,

βλ. καὶ 5, 140

τῶν χωμάτων ἐπὶ τῶν ἐπικινδύνων νεκρῶν,¹ ὧν προσέτι αἱ σάρκες ἔδει νὰ διαλυθῶσι. Τοῦτο εἶνε τὸ «ἀνάθεμα» τοῦ σημερινοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, δηλοῦν διὰ τοῦ ὀνόματος, ὅτι οἱ νεκροὶ καταπετρούμενοι «ἀνετίθεντο», «ἀνιερῶντο» τοῖς θεοῖς καὶ οὕτω «κατείχοντο» ὑπ' αὐτῶν, τίνων δ' ἄλλων ἢ τῶν καταχθονίων;²

395 ἔξ. Στράβ. 776. Roscher *Kynanthropie* ἐν *Abhdl. d. sächs. Gesells.* τόμ. XVII (1897) σ. 32 ἔξ. 36 ἔξ. Hirzel αὐτ. τόμ. XXVII (1909) σ. 237. L. Curtius *Die antike Herme* σ. 9 ἔξ. Eitrem *Hermes und die Toten* σ. 49, 69. *Opferri-tus und Voropfer* σ. 280 ἔξ.—Μήπως καὶ ὁ «Πετριάδης» ἢ «κρατερός πετραῖος Ἄδης» ἔχη σχέσιν τινὰ πρὸς τὰς καταλεύσεις; πρβλ. Wünsch *Archiv f. Rel.-Wiss.* XII (1909) σ. 38.

¹ Πρβλ. Schmidt *Neue Jahrb. f. Phil.* 1893, 371.

² Πρβλ. Πολίτην Ἑλλ. Φιλ. Σύλλ. *Κωνσταντινουπόλεως* Θ (1874-5) σ. 332 ἔξ. Φιλολ. Ἀνάλ. τοῦ Συλλ. Παρνασσῶ 1876 σ. 395 ἔξ. («ἀνατίθεται» ἢ «προσηλοῦται τῷ διαβόλῳ»). Dieterich *Kl. Schriften* 45 ἔξ. Andollent *Defix. tab.* LX ἔξ. ἀριθ. 187, 55. Hubert ἐν Darenberg-Saglio *Diction.* ἀρθρ. *Magia* σ. 1512 ἔξ. Περὶ τῶν *κατόχων* θεῶν ὄρα Pauly-Wissowa *RE* ἀρθρ. *κάτοχος* d συμπληρούμενον διὰ Schmidt *Athen Mitt.* VI, 340 καὶ *Neue Jahrb.* 1893, 380 ἔξ. (Roscher ἔ. ἄ. σ. 40. Eitrem *Hermes* κλ. 49, 51), ἔνθα βεβαιοῦται, ὅτι *κάτοχος* ἐλέγετο καὶ ὁ ἐπιτάφιος λίθος, λαθῶν τὸ ὄνομα τοῦτο καθ' ἀπλήν μὲν ἔρμηνείαν, νομίζω, ἐκ τοῦ λιθοσωροῦ τῶν ἐπιταφίων ἔρμαίων τῶν τε ἐκ καταλεύσεων πρῶτον καὶ τῶν ἄλλων ἔπειτα, κατὰ σοφὴν δέ τινα ἐκ τοῦ ὅτι ὁ λίθος ἐδήλου οἶονεὶ αὐτὸν τὸν κάτοχον Ἑρμῆν ὡς ὁ ἀργὸς λίθος τῶν λακωνικῶν Ἑρμῶν (*Ἀθηνᾶ* 1908, XX σ. 398 ἔξ.). Σωροὶ λίθων ἀληθῶς ἦτοι αἰσθητῶς κατέχουσι τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ, αὐτὸν τὸν νεκρὸν ὅλον λοιπὸν, κλειόντες ἢ καλύπτοντες τὸν τάφον. Κάτοχοι θὰ ἠδύναντο νὰ λέγωνται προσέτι κατὰ τινὰς συλλογισμοὺς καὶ τὰ «ἀγχομμάτια» ξύλα, τὰ δευθύμια, περὶ ὧν ὄρα τὴν σημ. σ. 49; ἀλλὰ δὲν θὰ ἔκταθῶ περισσότερο ἐπὶ τῆς τοιαύτης εἰκασίας.— Εἰς τὴν πατρίδα μου τὸ Μπλάτσι (τὴν Βλάτσην τῶν ἐκεῖ λογίων!) τοῦ νομοῦ Κοζάνης ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν μου ἐντὸς τοῦ ἐκεῖ πλησίον μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Δημητρίου κακοποιὸς τις ληστής. Πότε ἐφονεύθη, δὲν γνωρίζω τώρα, ἀλλὰ τὸν φονέα ἐγνώρισα δακτυλοδεικτούμενον γέροντα παῖς ὢν. Τὸ πῶμα τοῦ ληστοῦ δὲν ἐτάφη εἰς τὸ μοναστήριον, ἀλλὰ μακρὰν ὑψηλότερον, ἔνθα ἡ ὁδὸς τοῦ μοναστηρίου συναντᾶται πρὸς ἄλλην, ἣτοι κατὰ τρίοδον (σταυροδρόμι, τρίστρατο), φέρουσαν νῦν ὡς καὶ ὁ πέριξ χῶρος τὴν ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ληστοῦ ἐπωνυμίαν «τ' Ζέρβα τοῦ μνημόρι». Ἐπὶ τοῦ τάφου λοιπὸν τούτου οἱ συμπολιταὶ μου παρερχόμενοι ῥίπτουσι λίθον «ἀναθεματίζοντες» ἣτοι γέγοντες ἅμα «ἀνάθεμα». Ἐρριψα δὲ καὶ ἐγὼ παῖς καὶ εἶπον ἅμα «ἀνάθεμα». Ἐπὶ τοῦ τάφου βλέπει τις πάντοτε ὀλίγους λίθους, ὡς εἶδον καὶ ἐγὼ αὐτοὺς πολλάκις καὶ ἐπανεῖδον κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1920 μετὰ 28 ἐτῶν ἀπουσίαν ἐκ τῆς πατρίδος μου. Πρβλ. καὶ Εὐριπ. Ἡλ. 328. Schmidt *Jahrbüch. f. Klass. Philol.* 1893 σ. 371. Hirzel ἔ. ἄ. 235 ἔξ. 265. Κατὰ ταῦτα πρέπει νὰ μεταρρυθμισθῇ καὶ ἡ γνώμη *Ἀθηνᾶ* 1908, 402, περὶ τῶν «Φονεμένων» τῶν λακωνικῶν ὄριων.— Ἄλλο «ἀνάθεμα» ἐγνώρισα ἐν τῷ τόπῳ μου τὸ γινόμενον κατὰ τὰς δυσβάτους ὄρεινὰς ἀτραποὺς ἐν σημείοις ἀποτόμοις καὶ ἐπικινδύναις, εἰς ἃ ἐμπίπτουσι λίθοι

Ἄλλ' ἂν οὕτω πολυδύνος ἦτο ὁ θάνατος τῶν ἀποτυμπανιζομένων καὶ τοιαύτας φροντίδας εἶχον οἱ θανατώσαντες, ἵνα πάση βία καὶ δυνάμει καταστήσωσιν αὐτοὺς ἀβλαβεῖς μετὰ θάνατον, οἱ νεκροὶ

δυσχεραίνοντες τὴν πορείαν τῶν ζώων καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ διαβάτης κύπτει, λαμβάνει τὸν λίθον ἢ τοὺς λίθους καὶ ἀπορρίπτει αὐτοὺς ἐπὶ θάτερα τῆς ὁδοῦ ἀναθεματίζων τὸν αἴτιον τῆς ἐκεῖ παρουσίας αὐτῶν. Οὕτω ἐπιτυγχάνεται καὶ ὁ καθαρισμὸς τῆς ὁδοῦ (πρβλ. Σχόλ. Ὀδ. π. 471. Gruppe ἔ. ἄ. 888₀. Schmidt ἔ. ἄ. 1893, 386 ἔξ.). Εἰς δὲ τὰς παλαιὰς καὶ νέας καταπετρώσεις τόπων, ἐν οἷς ἐγένοντο ἄλλα κακουργήματα ἢ βίαιοι θάνατοι εἶνε ὑπακτέος καὶ ὁ κατὰ τὴν Σχιστὴν ὁδὸν φερόμενος ἐπὶ Πανσανίου (10, 5, 4) τάφος τοῦ Λαῖου, ὁ ματαίως ἀναζητηθεὶς δι' ἀνασκαφῶν ὑπὸ τε τοῦ Convert δαπάνη τοῦ Clémenceau καὶ ὑπὸ τοῦ Σωτηριάδου δαπάνη τῆς Ἀρχ. Ἐταιρείας (πρβλ. Schmidt ἔ. ἄ. 389-392. Roscher *Kynanthropie* 39 καὶ Ἀρχ. Δελτ. 1917, 419 ἔξ. Eitrem *Opfer-ritus* 287, 289). — Ἡ ἐρμηνεία τῶν ἐρμάκων, ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ Usener Archiv f. R.-W. 1904 σ. 275, καθ' ἣν οὗτοι δηλοῦσιν ἀνάθεσιν τοῦ τόπου εἰς τοὺς θεοὺς πρὸς ἐπίτευξιν εὐφορίας, παντὸς κακοῦ καταδουμένου εἰς τὸν ἐρμακα, ἴσως προσήκει εἰς τοὺς Ἑρμαίους λόφους (πρβλ. Ὀδ. Π. 471 καὶ σχόλ.), ὧν ἑκατοντάδες εὐρίσκονται ἐν Ἀττικῇ, δηλούμενοι δι' ἐρυθροῦ ἀστερισκοῦ ἐπὶ τῶν Karten von Attika. Πολλαχοῦ παρατάσσονται ἐν γραμμῇ, ὡς σύνορα παλαιῶν κτημάτων ἴσως. Ἐνα τοιοῦτον ἐρμακα, κείμενον μεταξὺ Γλυφάδας (Αἰξωνῆς) καὶ Βούλλας (Ἀλῶν) μεταξὺ τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Πιναρῆς, ἔσκαψα ἐγὼ (1919). Εἶχε διάμετρον 20 μ. καὶ ὕψος 4.50 μ. Ἔτεμον αὐτὸν ἐπὶ δύο περίπου τρίτα τῆς διαμέτρου. Ἀπετελεῖτο σύμπαρ ἐκ λίθων. Οἱ μεῖζονες ἦσαν ὡς κρηπίς πέριξ κάτω, οἱ δ' ἄλλοι ἦσαν μικρότεροι μέχρι μεγέθους καρύου. Κάτω ἔσκαψα μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου καὶ ἔξω τῆς περιμέτρου, χωρὶς νὰ εὗρω σημεῖόν τι ταφῆς ἢ ἄλλο τι ἐρμαίων. Ἐν τοῖς λίθοις συνέλεξα σποράδην ὄστρακα ἀγγείων, ὧν πολλὰ μυκηναϊκὰ ὑπιπόδων κυλίκων καὶ ἄλλων μικρῶν ἢ μεγάλων ἀγγείων γραπτῶν ἢ καὶ ἀγράφων (παράκεινται περαιτέρω πρὸς τὴν παραλίαν παρὰ τὴν ἐκεῖ ἀλυκὴν σπηλαιώδεις τάφοι μηκηναϊκοὶ περὶ τοὺς πεντηκοντα σεσλημένοι πάντες), τινὰ γεωμετρικά, ἐλάχιστα κορινθιακὰ (πυξίδος μετὰ οἰνόχρου χρώματος), ληκύθου κοιλίαν, ὧτα κύλικος τῶν μελανομόρφων καὶ ἄλλα τινὰ χαρακτηριστικά, πάντα τεκμήρια κατερχόμενα μέχρι τοῦ 500 π. Χ. τὸ πολύ. Οἱ τύμβοι οὗτοι πολλαχοῦ εἶνε πυκνοὶ κατὰ συστήματα ἢ ἐν γραμμῇ, φαίνονται σύγχρονοι, τὸ δὲ ὑλικὸν αὐτῶν εἶνε ὁμοιον πρὸς τοὺς λίθους τοὺς πληροῦντας τὰ ἐκεῖ χωράφια τῶν ἀβελτέρων νῦν γεωργῶν. Πιστεύω λοιπόν, ὅτι ἐσωρεύθησαν πρὸς καθαρισμὸν τῶν ἀγρῶν ἐν τοῖς Πεισιστρατείοις χρόνοις δι' ἀφειδοῦς καὶ ἀνηλεοῦς χρήσεως τῶν δούλων. Ἐκεῖνο ὁμως, ὅπερ δεικνύει, ὅτι ὄντως καὶ θρησκευτικὸς λόγος ἐπεκούρει τῇ γεωργικῇ φιλοτιμίᾳ («eifrige Bodenkultur» Milchhöfer ἐν Karten von Attika, Text, Heft II, σ. 32), εἶνε, ὅτι ἐντεῦθεν τῆς Γλυφάδας, πρὸς τὸν Ἁγίον δηλ. Κοσμάν (τὴν Κωλιάδα ἄκραν)—ὁ χάρις ἄνω σ. 2 εἰκ. 1 διαφέρει ἐν τούτῳ — ὑπάρχουσιν ὅμοιοι τύμβοι ἐν τόπῳ πεδινῷ ἀλλὰ μὴ ἔχοντι χῶμα ἅτε ἀποτελουμένῳ ἐκ συνεχοῦς βραχώδους αὐτοφουοῦς πλακός, ἔνθα οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἀγρός, εἰ μὴ ἀπωτέρω που (ὄρα νῦν καὶ **Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας** 1919 σ. 32 ἔξ.) [ιδὲ καὶ *Neue Jahrb.* 1922, 205 ἔξ.].

ὅμως οὐδαμῶς ἦσαν ἐκ τούτου εὐχαριστημένοι, πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Τοιοῦτος θάνατος καὶ τοιαύτη ταφή δὲν ἦτο ἢ νόμιμος, ἢ πᾶσιν ἀνεκτὴ, ἢ ποθητὴ αὐτοῖς. Ἡ Ἀντιγόνη τοῦ Σοφοκλέους θρηνεῖ (876), διότι θάπτεται ζῶσα «ἄκλαυτος, ἄφιλος, ἀνυμέναιος», «πρὶν μοι μοῖραν ἐξήκειν βίου» (896) καὶ καταρᾶται (927)—θὰ ἠδύνατο δὲ καὶ νὰ ἀπειλῇ· ἢ ἀπόστασις ἀπὸ τῆς ἀρᾶς δὲν εἶνε μεγάλη¹—τοὺς αἰτίους τοῦ ἄωρου θανάτου αὐτῆς.² Πόσα ἄρᾳ γε κατηράσαντο καὶ ἠπειλήσαν οἱ νεκροὶ τοῦ Φαληρικοῦ πολυανδρίου ἐν τῷ πεντεσευρίγγῳ ξύλῳ δεδεμένοι καὶ μὴ δυνάμενοι ἠσυχίαν ἄγειν ὑπὸ τῆς τύχης (ἄνω σ. 24, 33₃) καὶ τὰ δεινὰ ἤδη πεπονθέναι νομίζοντες καὶ ἀπειφυγμένοι πρὸς τὸ μέλλον καὶ μηδένα ἔχοντες μείζονος κακοῦ φόβον, ὅστις βουλευτικούς ποιεῖ τοὺς ἀνθρώπους;³

Ἄν οἱ θανατοῦντες, ἐφαρμόζοντες τοὺς ἑαυτῶν νόμους, τουτέστι τὴν βίαν τοῦ ἰσχυροτέρου⁴, τὸ «κράτος» καὶ τὴν «βίαν», καὶ τὰ πάντα μηχανώμενοι ἐπεζήτησαν τὴν ἑαυτῶν ἀσφάλειαν κατὰ πάσης ἀνταποδόσεως τῶν ἐχθρῶν καὶ νεκρῶν ὄντων, οἱ θανατούμενοι ὅμως ἐδίψων ἐκδίκησιν.⁵ Οἱ νεκροὶ τοῦ πολυανδρίου ἦσαν ξένοι, βιαιοθάνατοι, ἄποροι νομίμου ταφῆς, ἐγίνοντο λοιπὸν νεκυδαίμονες, ἀλάστορες πονηροὶ ἢ κακοὶ δαίμονες, «*pec ad deos nec ad homines accepti*». Ὡς τοιοῦτους δὲ ἐπικαλοῦνται αὐτοὺς οἱ κατάδεσμοι τοῦ Κουρίου τῆς Κύπρου⁶ λέγοντες «*δαίμονας πολυανδρίους καὶ βιοθανάτους καὶ ἄωρους καὶ ἀπόρους ταφῆς*» («τῆς ἱεράς», δηλ. τῆς νομίμου ταφῆς Rohde)⁷ ἢ «*βιοθανάτους εἴτε ξένους εἴτε ἐντοπίους*» ἢ

¹ Πρβλ. Ἀριστοφ. *ἴππ.* 927. Horat. *epod.* 5,86 ἐξ. Roscher *Ephialtes* ἐν Abhndln. d. sächs. Gesells. XX 1903 σ. 31, πρβλ. *Archiv. f. Rel.-Wiss.* I, 1898 σ. 205 καὶ XI, σ. 11 ἐξ.

² Πρβλ. Πανσ. 8,23 «ἀποθανεῖν γὰρ αὐτὰ οὐ σὺν δίκῃ».

³ Πρβλ. καὶ Ἀρτεμιδ. *ὄνειροκρ.* 2,53 «ἀνυπότακτοι γὰρ οἱ σταυρωθέντες».

⁴ Πρβλ. Αἰσχ. *Προμ.* 186 ἐξ.

⁵ Πρβλ. Πλάτ. *νόμ.* 865 D. Συνησ. *ἐπιστ.* 185 C. Glotz *Solidarité* 60 ἐξ.

⁶ Macdonald *Proceeding of the society of bibl. archeol.* XIII, 1890/1, πρβλ. Wünsch *Defix. tab. att.* XVIII ἐξ. Audollent *Defix. tab.* ἀριθ. 22 ἐξ. σ. LXV ἐξ. Gruppe *ε. ἄ.* 760, Rohde *Psyche*² II, 424 (412), πρβλ. 241, 252, 372, 374. Harrison *Proleg. to the Greek Relig.* σ. 670. Dieterich *Kl. Schrift.* 108. Ἴδὲ καὶ Wessely *Zauberpar.* I σ. 93 στ. 1948 ἐξ. «Δέομαι, δέσποτα Ἥλιε, ἐπάκουσόν μου καὶ δός μοι... τὴν κατεξουσίαν τούτου τοῦ βιοθανάτου πνεύματος, οὐπερ ἀπὸ σκήνους κατέχω τοῦ δεῖνα, ἵνα ἔχω αὐτὸν μετ' ἐμοῦ βοηθόν».

⁷ Ἀλλὰ θὰ ἠδύνατο νὰ εἶνε ὁ λόγος καὶ περὶ νεκρῶν ὅλως ἀτάφων. Χάριν τοιοῦτων ἀπόρων νομίμου ταφῆς ἢ ὅλως ἀτάφων καθιερώθη πάλαι τὸ ἔθιμον τῶν κενοταφίων, ἐν οἷς ἔδει νὰ εὗρωσιν ἀνάπαυσιν οὗτοι· ὄρα περὶ τῶν πνιγέντων Eitrem *Hermes und die Toten* σ. 58.

«τοὺς ὧδε κατωκημένους (κατακειμένους) ἄωρους καὶ ἀνωνύμους» ἢ «ὡς ὑμεῖς ἄταφοι καὶ ἄφωνοι καὶ ἄλαλοι καὶ ἄγλωσσοι» κλ. Ὅτι δὲ πολυάνδριοι δαίμονες εἶνε καὶ οἱ νόμῳ θανατωθέντες ἄνθρωποι, δεικνύει ἄλλος κατάδεσμος (αὐτ.), λέγων περὶ **δαιμόνων πολυανδρίων πεπελεκισμένων καὶ ἐσ[ταυρωμένων]** ἢ **ἐσ[κολοπισμένων]**, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν Λουκιανὸν **Φιλοψ. 56** «... τὰς τῶν βιαίως ἀποθανόντων μόνας ψυχὰς περινοστεῖν, οἷον εἴ τις ἀπήγατο ἢ ἀπετιμήθη τὴν κεφαλὴν ἢ ἀνεσκολοπίσθη ἢ ἄλλῳ γέ τῳ τρόπῳ τοιοῦτῳ ἀπῆλθεν ἐκ τοῦ βίου, τὰς δὲ τῶν κατὰ μοῖραν ἀποθανόντων οὐκέτι». ¹ Τὰ μεγάλα κακουργήματα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον

¹ Πρὸβλ. Horat. ἔ. ἄ. 92 ἔξ. Ὁ Καλαϊσάκις **Δελτ. ἱστ. καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρ.** II, 1885 123 (πρὸβλ. Schmidt **Volksleben** σ. 160 ἔξ. 169 ἔξ. Lawson **Modern greek Folklore and ancient greek Relig.** σ. 364 ἔξ.) λέγει, ὅτι ἐν Κρήτῃ καλοῦσι **καταχανάδες** (=βρουκόλακας, ἀλάστορας δαίμονας) «ἀνθρώπους κακοθαφισμένους ἢ **κακοθαμμένους** εἴτε κακὰ πολλὰ διαπράξαντας ἐν τῷ βίῳ, οἱ ὅποιοι ἐγειρόμενοι νύκτωρ ἐκ τοῦ τάφου συνεργίᾳ σατανικῇ ἐμφανίζονται μετὰ τῶν δαιμόνων» κλ. Ἀξιοσημείωτος εἶνε ἡ διατύπωσις τῆς Πάτμου **Δελτίον ἱστ. κλ.** III, 1889 σ. 338 «... ἂν ἔβγη **λυωμένος**, θεωροῦσι τοῦτο τεκμήριον, ὅτι ἦτο δίκαιος καὶ ἐσώθη ὁ ἀποθανών. ... εἰ δὲ μὴ, ἂν ἔβγη **δεμένος** (=ἄλυωτος), θεωροῦσιν αὐτὸν ἁμαρτωλὸν καὶ **κολασμένον** καὶ θάπτουσι πάλιν τὸ σῶμα...» **Κολάζεται** τις (=τιμωρεῖται) ἐν τῷ Ἄδῃ, ἀλλὰ κολάζεται (=ἁμαρτάνει) καὶ ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ κατὰ τὴν δημώδη γλώσσαν. Ἡ μετάπτωσις τῆς σημασίας τοῦ ῥήματος εἶνε εὐνόητος, ἀλλ' ἐπίσης νοητὴ εἶναι καὶ ἡ δύναμις τῶν λέξεων τῶν καταδέσμων: οἱ **πεπελεκισμένοι** καὶ οἱ **ἐσταυρωμένοι** δηλοῦσι ταῦτ' οὗτοι καὶ οἱ **κολασμένοι** τῆς σήμερον· πάντες εἶνε ἁμαρτωλοὶ καὶ πάντες ἄλυωτοι καὶ ἀλάστορες, βρουκόλακες, «κολαζόμενοι» δὲ ἐν τοῖς καταχθονίοις (Audolent ἔ. ἄ. N° 1,27. 3,13). Καὶ ὄχι μόνον δλόκληροι ἄνθρωποι ἀλλὰ καὶ μέρη αὐτῶν π. χ. ἡ χεῖρ, ἣν ἐκτείνει τις ἐπιβούλως κατὰ παρθένου κόρης, δὲν λυώνει, μένει «ἀχάλαγ» ἐν Καστορίᾳ. Ἡ χεῖρ, ἣτις μουντζώνει, ἐπίσης (Σέραι, Αἴγινα κ. ἄ. ὄρα καὶ **Λαογραφ.** II, 167 ἔξ.). Πρὸβλ. τὴν τιμωρίαν τῶν ἐνόχων μελῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος κατὰ τὸ ἀπικτὸν δίκαιον ἢ τῶν ἀψύχων Αἰσχίν. κ. **Κτησιφ.** 244. Πλάτ. **νόμ.** 873 E. Πανσ. 1,24,4. 6,11,6. πρὸβλ. καὶ Sandys εἰς Ἀριστοτ. **Ἀθ. πολ.** 57,29 ἔξ.) **Πολυάνδριοι** ὅμως ἦσαν καὶ οἱ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης θαπτόμενοι εἴτε ὡς ἔτυχεν εἴτε ἐν τοῖς κοινοῖς πολυανδρίοις, ἀπὸταφοὶ ἤτοι μακρὰν τῶν πατρῶων τάφων (πρὸβλ. Αἰλιαν. **π. ἔ.** 12. 21. Eitrem **Beitr. z. gr. Relig.** III, 26 ἔξ. **Ἀρχ. Δελτ.** 1917, 395,). — **Ἄωροι** δὲ δύνανται νὰ εἶνε καὶ ἐκείνοι, οἵτινες, ἀποθνήσκουσι διὰ βιαίου θανάτου ἤτοι προώρως, «πρὶν σφισιν μοῖραν ἐξήκειν βίου» quia praemature vita carent, ἐνέχουσι ἐν ἑαυτοῖς πολλὴν ζωὴν, ὡς καὶ οἱ ἀπλῶς προώρως ἀποθνήσκοντες· πρὸβλ. τὴν ἐπιτύμβιον ἐπιγραφὴν ἐν τῷ μουσεῖῳ τῶν Θηβῶν (**Ἀρχ. Ἐφημ.** 1920 σ. 31). «Ἡράκλειτος ἐτῶν εἴκοσι τριῶν ἄγωγος». Rohde ἔ. ἄ. 412. «φθιμένοις ἄωροις» Pap. Paris. 1400 καὶ Wünsch **Def. tab. att.** σ. IV καὶ XXX ἔξ. Dieterich **Kl. Schr.** 47. Ὡραῖον παράδειγμα ἄωρων ἔχει ὁ πάπυρος τῶν Παρισίων παρὰ

διαπράττονται διὰ συνεργίας πλειόνων ἀνθρώπων, πολλάκις δὲ αἱ θανατώσεις καὶ κακούργων διαφόρων πράξεων ἐξετελοῦντο συγχρόνως¹ καί, ὡς φαίνεται, ἐθάπτοντο τότε οὗτοι — ἂν ἐθάπτοντο — ἐν κοινῷ τάφῳ, ἀποτελουμένων οὕτω πολυανδρίων, ἅτινα δὲν ἠγνοεῖ ὁ λαός, ὅστις ἐκάλει τοὺς ἐν αὐτοῖς ἀλάστορας ὡς **πολυανδρίους**.

Ὅταν λοιπὸν τὰ ἀνωτέρω ἀποτρόπαια — κυριολεκτικῶς καὶ μεταφορικῶς — πρὸς τοὺς θανατουμένους κακούργους ἔθιμα εἶχον εὐρεῖαν διάδοσιν, ὑπελαμβάνοντο ἐπὶ τοῦ Πλάτωνος ὡς ἐκτελέσιμα ἢ ἐξετελοῦντο καὶ ἐκτελοῦνται κατὰ τῶν βρυκολάκων καὶ νῦν ἔτι τῆδε κακεῖσε ἐν Ἑλλάδι, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἢ καὶ ἀλλαχοῦ, οὐδεὶς θὰ θαυμάσῃ, ἂν δεχόμεθα, ὅτι πολλῶ μᾶλλον ἐξετελέσθησαν πρὸς τοὺς «πολυανδρίους» νεκροὺς τοῦ Φαλήρου, ἀποθανόντας ἐν χρόνις κειμένοις ἐγγύτερον πρὸς τὰς ῥίζας τῆς ἀρχηγόνου πίστεως, ἢς τὰς παραδόσεις τηροῦσι τόσον ἐπιμόνως αἱ λαϊκαὶ μᾶζαι.

Θὰ ἐπιστρέψωμεν πάλιν πρὸς τὸν Μνησίλοχον καὶ τὰς Θεσμοφοριαζούσας, ἐπειδὴ ὑπάρχουσι ζητήματά τινα συναφῆ πρὸς τὸν ἀποτυμπανισμὸν τοῦ Μνησιλόχου καὶ τὴν ὑπόδυσιν τοῦ προσώπου τῆς Ἄνδρομέδας ὑπ' αὐτοῦ (στ. 1029 ἐξ.), περὶ ἧς δεινὰ ἀρχαιολογικαὶ μάχαι συνήφθησαν καὶ λοιδορίαι ἐξηνέχθησαν ὑπὸ τινων ἀνδρῶν σοφῶν μὲν ἀλλ' ἔστιν ὅτε «ἔριδι, οὐ διαλέκτῳ πρὸς ἀλλήλους χρωμένων». Τὴν αἰτίαν ἔδωκαν ἀγγεῖα εἰκονίζοντα τὸν μῦθον τῆς Ἄνδρομέδας.² Παραβληθέντα ταῦτα πρὸς τὴν ἐν ταῖς τῷ 411 διδαχθεί-

¹Wessely *Griech. Zauberpap. von Paris und London* ἐν Denkschr. der Akad. Wien 1888 σ. 52 ἐξ. — Audollent ἔ. ἄ. σ. LXXXIV ἐξ. στ. 342 ἐξ. «καὶ δαίμοσι καταχθονίοις θεοῖς ἁώροις δὲ καὶ ἁώραις, μέλλαξί τε καὶ παρθένοις», ἐνιαυτοὺς ἐξ ἐνιαυτῶν, μῆνας ἐκ μηνῶν, ἡμέρας ἐξ ἡμερῶν, ὥρας ἐξ ὥρῶν· ὄρα καὶ Roscher *Kynanthropie* σ. 41. Ἄλλὰ δὲν εἶνε εὐκολον νὰ διαφύγωμεν καὶ τὸ δέλεαρ τῆς ὄχι ἀσυμβιβάστου γνώμης (ὄρα S. Wide *Archiv. f. Rel.-Wiss.* XII, 224 Eitrem *Hermes und die Toten* σ. 54 ἐξ. ἀλλὰ καὶ S. Reinach *Archiv. R. W.* 1906 σ. 312 ἐξ.), καθ' ἣν ἁώροι βιαιοθάνατοι εἶνε τὰ ἔμβρυα ἢ τὰ βρέφη τὰ ἀποθανόντα διὰ φθορᾶς ἢ ἀμβλώσεως.

¹ Πρὸβλ. τοὺς ληστὰς μετὰ τοῦ Χριστοῦ· καὶ ὁ Ἄντιφῶν δὲ μετὰ πλειόνων συναπέθανε (Ἀριστοτ. *ἔητ.* II, 6, ἄνω σ. 23) καὶ ὁ Λεόντιος (Πλάτ. *πολ.* 4 439 E, ἄνω σ. 37₂) εἶδε πλείονας νεκροὺς κειμένους παρὰ τῷ δημίῳ.

² Ὅρα Trendelenburg *Annali d. I.* 1872, 115 ἐξ. Vogel *Scenen Euripideischer Tragödien in Griech. Vasengemälden* 1886 σ. 38 ἐξ. Bethe *Jahrbuch* 1896 σ. 292 ἐξ. Huddleston *Die Griech. Tragödie im Lichte der Vasenmalerei* μετάφρ. ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ M. Henze 1900. Engelmann *Arch. Studien zu den Tragikern* 1900 σ. 6 ἐξ. 63 ἐξ. Petersen *Journal of Hell. Studies* 1904 σ. 99 ἐξ. (τὸ νέον τούτου βιβλίον *Die griechische Bühne* δὲν εἶδον). Engelmann

σαις Θεσμοφοριαζούσαις διακωμωδουμένην «Ἀνδρομέδαν» τὴν ἐν τῷ ἔαρι τοῦ προηγουμένου ἔτους 412 διδαχθεῖσαν τραγωδίαν τοῦ Εὐριπίδου, ἔδωκαν ἀφορμὴν πρὸς τὴν διχόνοιαν. Καὶ ἐγεννήθησαν μὲν καὶ ἄλλα ζητήματα ὡς πρὸς τὴν ὄλην διασκευὴν τῆς τραγωδίας, ἧς τόσα ἀποσπάσματα παρεισάγει ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τὴν κωμωδίαν, ἀλλὰ τὰ σχετικὰ πρὸς τὸ θέμα ἡμῶν ἀφορῶσιν εἰς τὴν παράστασιν τῆς Ἀνδρομέδας δεδεμένης ὅτε μὲν ἐπὶ βράχων (ἅπαξ μάλιστα κατημένης ἐπὶ θρόνου), ὅτε δὲ ἐπὶ κορμῶν δένδρων, ὅτε δὲ ἐπὶ πασσάλων ὑδρία μάλιστα τοῦ Λονδίνου (Furtw. *Vasenm.* ἔ. ἁ.) εἰκονίζει τὴν προπαρασκευὴν τῆς προσδέσεως, ἀνοιγομένων εἰς τὸ ἔδαφος ὀπῶν πρὸς κατάπηξιν τῶν δύο ἀναγκαίων πασσάλων, ἐν ᾧ ἡ Ἀνδρομέδα κατὰ μέτωπον εἰκονιζομένη ἀδεξίως, ἴσταται ἰσομεγέθης μὲν πρὸς τὸν Περσέα καὶ τὸν Κηφέα, ἀλλὰ μεγάλη ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ὑποβαστάζοντας καὶ κρατοῦντας αὐτὴν δύο συμπολίτας αἰθίοπας. Περὶ ταύτης ἰσχυρίσθη ὁ Engelmann, ὅτι δὲν εἶνε εἰκὼν ζωσῆς μορφῆς, ἀλλὰ πλαγγόνος, ὅτι τῆς μεγαλοσώμου πλαγγόνος εἶτε τοῦ ἀνδρεικέλου τούτου ἡ παρουσία ἐξηγεῖται, ἂν δεχθῶμεν, ὅτι ὁ ἀγγειογράφος ἀντιγράφει σκηνὴν τοῦ θεάτρου, ἐπαρχιακοῦ μάλιστα θεάτρου, ἐν τραγωδίᾳ ὑπόθεσιν ἔχουσα τὸν μῦθον τῆς Ἀνδρομέδας, καὶ ὅτι ἡ τραγωδία αὕτη εἶνε ἡ τοῦ Εὐριπίδου «Ἀνδρομέδα», πολλῶ ἐνδοξότερα καὶ ἐπομένως προτιμωμένη τῆς τοῦ Σοφοκλέους ὑπὸ τε τῶν θεατῶν καὶ ὑπὸ τῶν ἀγγειογράφων. Οὕτω ἐγεννήθη τὸ ζήτημα, ἂν ταῦτα συμβιβάζονται πρὸς τὴν παλαιότητα τῶν ἀγγείων καὶ μετέπεσεν ἡ ζήτησις εἰς τὸ πῶς εἶχεν ἐμφανίσει τὴν Ἀνδρομέδαν ὁ Εὐριπίδης, ἐπὶ βράχου δηλ. ἢ ἐπὶ ξύλων, καὶ ἂν ἐπὶ βράχου, διατί τινα ἀγγεῖα ἔχουσι τὰ ξύλα καὶ τίς ἡ σχέσις τούτων πρὸς τὴν σανίδα τῶν Θεσμοφοριαζουσῶν ἐντεῦθεν δ' ἐκπηγάζει ἡ ἐρώτησις ἂν ἠδύνατο καὶ ἐπὶ πόσον χρόνον ἠδύνατο ἡ Ἀνδρομέδα νὰ εἶνε κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς τραγωδίας ἐξηρητημένη καθ' ὃν ἀπαίσιον τρόπον ὁ Μνησίλοχος,¹ ἀναμένουσα τὴν ἀντι τοῦ θανάτου ἐπελθοῦσαν διὰ τοῦ Περσέως σωτηρίαν.

Εἰς πάντα τὰ ζητήματα ταῦτα καὶ ἄλλα παραπλήσια δὲν θὰ εἰσέλθω, ἀλλὰ, μικρὸν οὕτω προοιμιασάμενος, θὰ εἶπω ὅτι νομίζω ὀρθόν, ἵνα διαφωτίσω τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστοφάνους, πρὸς ὃ μὲ συν-

Jahrb. 1904 σ. 143 ἔξ. Furtwängler *Arch. Anz.* 1893 πίν. 2. *Griech. Vasenmalerei* 1909 πίν. 77 σ. II 93 ἔξ. καὶ τὴν αὐτόθι λοιπὴν βιβλιογραφίαν. Τὴν διατριβὴν τοῦ Knatz *Quo modo Persei fabulam artifices Graeci et Romani tractaverint*, Bonn Dissert. 1893 δὲν εἶδον.

¹ Πρὸβλ. Wilamowitz *Interpretationen zu Aischylos* σ. 114.

δέει ὁ λόγος, καὶ ἐπιρρώσω τὰ πορίσματα, εἰς ἃ ἀνωτέρω κατέληξα, προφυλάττων αὐτὰ ἀπὸ ἐνδεχομένων συγχύσεων.

Ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἐνεφάνισε τὴν Ἀνδρομέδαν ἐπὶ βράχου προσδεδεμένην, ὑπολαμβάνω ἀναμφισβήτητον, ἀφ' οὗ τὸ ἀπόσπασμα 127 τῆς «Ἀνδρομέδας» λέγει περὶ αὐτῆς «παρθένου τ' εἰκό τινα ἐξ *αὐτομόρφων λαῖνων τειχισμάτων* σοφῆς ἄγαλμα χειρός», ὁ δὲ Ἀριστοφάνης (στ. 1105) ἐμβάλλει ἐκ τῆς «Ἀνδρομέδας» εἰς τὸ στόμα τοῦ ποιητοῦ αὐτῆς τοὺς στίχους «ἔα! τίν' *ῥχθον* τόνδ' ὀρῶ καὶ παρθένον θεαῖς ὁμοίαν, ναῦν ὅπως ὠρμισμένην;». Κατ' ἀκολουθίαν τὰ ἀγγεῖα τὰ εἰκονίζοντα τὴν Ἀνδρομέδαν προσδεδεμένην εἰς πασσάλους ἢ δένδρα, ἀκολουθοῦσιν ἄλλην παράδοσιν εἴτε λογικὴν—πεζῶν συγγραφέων ἢ ποιητῶν, καὶ τούτων ἐπικῶν ἢ τραγικῶν, ζησιάντων δὲ πρὸ τοῦ χρόνου, εἰς ὃν ἀνάγεται τὸ ἀγγεῖον ἕκαστον—εἴτε εἰκονικὴν ἐκ τῆς μεγαλοτεχνίας, μιμουμένης πάλιν παράδοσιν τινα λογικὴν.

Ἡ Ἀνδρομέδα τοῦ Εὐριπίδου δὲν ἦτο προσηλωμένη ὡς ὁ Μνησίλοχος, ἀλλ' εἶχε μόνας τὰς χεῖρας προσδεδεμένας ἢ προσηλωμένας οἱ δὲ πόδες καὶ ὁ λαιμὸς ἦσαν ἐλεύθεροι. Τοῦτο συμφωνεῖ πρὸς πάντα τὰ εἰκονίζοντα αὐτὴν ἐπὶ βράχου ἀγγεῖα (δὲν διαφέρουσι δ' ἐν τοῖς δεσμοῖς οὔτε τὰ εἰκονίζοντα αὐτὴν προσδεδεμένην εἰς ξύλα) καὶ πρὸς τὴν κρατοῦσαν ἄλλην παράδοσιν,¹ τοῦτο δ' ἀπῆται καὶ ἡ ἀνάγκη

¹ Πρὸβλ. Ovid. *Metam* IV, 672 «religatam brachia». Ἀχιλ. Τάτ. III, 6 «ὀρώρυνκται μὲν οὖν εἰς τὸ μέτρον τῆς κόρης ἢ πέτρα, θέλει δὲ τὸ ὄργυμα λέγειν, ὅτι μὴ τις αὐτὸ πεποίηκε χεῖρ, ἀλλ' ἔστιν *αὐτόχθων* ἢ γραφή. Ἐτράχυνε γὰρ τοῦ λίθου τὸν κόλπον ὁ γραφεύς, ὡς [εἰ] ἔτεκεν αὐτὸν ἢ γῆ. Ἡ δὲ ἐνίδρυσται τῇ σκέπῃ... καὶ ἔοικε τὸ θέαμα, εἰ μὲν εἰς τὸ κάλλος ἀπίδοις, ἀγάλματι καινῷ, εἰ δὲ εἰς τὰ δεσμὰ καὶ τὸ κῆτος, αὐτοσχεδίῳ τάφῳ... *τὰς δὲ χεῖρας εἰς τὴν πέτραν ἐξεπέτασεν*. Ἄγχει δὲ ἀνω δεσμὸς ἐκατέραν συνάπτων τῇ πέτρῃ· οἱ καρποὶ δὲ ὥσπερ ἀμπέλου βότρυνες κρέμανται, καὶ αἱ μὲν ὀλέναι τῆς κόρης, ἀκρατον ἔχουσαι τὸ λευκόν, εἰς τὸ πελιδνὸν μετέβαλον καὶ εἰοκασιν ἀποθνήσκειν οἱ δάκτυλοι. *Δέδεται μὲν οὕτω* τὸν θάνατον ἐκδεχομένη. ἔστηκε δὲ νυμφικῶς ἐστολισμένη ὥσπερ Ἀδώνιδι νύμφη κεκοσμημένη. Ποδῆρης χιτῶν, λευκὸς ὁ χιτῶν, τὸ ὕφασμα λεπτόν, ἀραχνίων εἰοικὸς πλοκῇ... τὸ δὲ κῆτος ἀντιπρόσωπον τῆς κόρης κάτωθεν ἀναβαῖνον ἀνοίγει τὴν θάλατταν... Μεταξὺ δὲ τοῦ κῆτους καὶ τῆς κόρης ὁ Περσεύς... Ὅρα καὶ πῆλινον ἀνάγλυφον τοῦ Βερολινίου μουσείου *Arch. Zeit.* τόμ. 37, σ. 99, πίν. 11 = *Neue Jahrb.* 1907, πίν. II. Ἀντιτίθεται μόνος, ὡς γνωρίζω, ὁ M Manilius, *Astronom.* 549 ἔξ. «mollia per duras panduntur brachia cautes astrinxere pedes scopulis, injectaque vincla, et cruce virginea moritura puella rependit». ἀλλὰ καὶ οὗτος ἐξουδετεροῦται ὑπὸ τοῦ Ἐρατοσθ. *Καταστερ.* 17 «*διατεταμένη* τὰς χεῖρας ὡς καὶ προετέθη τῷ κῆτει» καὶ τῆς ἀστρονομικῆς εἰκόνας *Oesterr. Jahreshfte* V, πίν. 5.

τοῦ μύθου ἡ κόρη τοῦ Κηφέως δὲν ἐδεσμεύθη, ἵνα ἀποθάνῃ ὀδυνηρὸν ἐν τοῖς δεσμοῖς καὶ ἔνεκα μόνων τῶν δεσμῶν θάνατον, ἀλλ' ἵνα μὴ φύγῃ, τοῦναντίον δὲ μείνῃ εἴτε ἰσταμένη εἴτε καθημένη — καὶ ἐπὶ θρόνου μάλιστα, ὡς εἶπον ἀρτίως — ὅπως γίνῃ βορὰ τοῦ κήτους ὥστε ἦρκει ἡ δέσμευσις μόνων τῶν χειρῶν διατεταμένων, οὐχὶ δὲ καθημένων ὡς ἐν τῷ ἀποτυμπανισμῷ. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, οὐδεμία ἀνάγκη πλαγγόνος ἢ ἀνδρικήλου παρίστατο οὔτε ἐν τῷ δράματι τοῦ Εὐριπίδου οὔτ' ἐν ἄλλῳ τινί, ὅπερ συνεφώνει πρὸς τὴν παράδοσιν τοῦ μύθου ταύτην ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ.

Ὁ Μνησίλοχος προσηλοῦται εἰς τὸ τύμπανον οὐχὶ ὡς Ἀνδρομέδα, ἀλλ' ὡς ἀνὴρ ἀσεβής, ἅτε ὑπείσελθὼν εἰς τὸ ἱερὸν καὶ εἰσιδὼν τὰ σεμνὰ ὄργια τῶν θεῶν, ὃ «ἀνδράσιν οὐ θεμιτὸν» (1150, πρβλ. 628), ὡς **τοιοῦτος** δὲ θρηνεῖ τὰ λαιμότιμητ' ἄχη (1037 - 1055), λησμονῶν τὸ γυναικεῖον μέρος, ὃ ὑποκρίνεται. Ἡ Ἀνδρομέδα οὐδὲν ἔγκλημα εἶχε διαπράξει, ἵνα τύχῃ δεδικαιολογημένως πρὸ τῶν συγχρόνων τοῦ Εὐριπίδου τοιαύτης ὑπὸ τε τοῦ γραπτοῦ νόμου καὶ ὑπὸ τοῦ ἐθίμου λεπτομερῶς βεβαίως καθοριζομένης θανατικῆς ποινῆς. Ἦτο θῦμα τῆς μητρικῆς ἀλαζονείας καὶ κομπορημοσύνης.¹

Ὁ Ἀριστοφάνης, ἀμείλικτος διώκτης τοῦ Εὐριπίδου, παρασκευάζει τὴν παρωδίαν τῆς «Ἀνδρομέδας» ἔξοικονομῶν κατ' ἀρχὰς διὰ τινων δεικτικῶν διαξιφισμῶν πρὸς τὸν Ἀγάθωνα, τὸ προσῆκον κροκωτὸν (πρβλ. Πολυδ. 4,115 ἐξ.) γυναικεῖον ἱμάτιον, χρήσιμον πρὸς μεταμόρφωσιν τοῦ Μνησιλόχου. Δι' αὐτοῦ οὗτος ὑποκρίνεται ἔπειτα ἐν τῷ Θεσμοφορίῳ τὴν τε Ἑλένην καὶ τὴν Ἀνδρομέδαν, ἀμφοτέρας κατὰ τὰ δμώνυμα δράματα τοῦ Εὐριπίδου τὰ διδαχθέντα κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος: «**πάντως** ὑπάρχει μοι γυναικεῖα στολή» λέγει ἐν στ. 851· ἠδύνατο λοιπὸν διὰ τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου τούτου γυναικεῖου ἱματίου νὰ ὑποκριθῇ ὅπωςδήποτε γυναικεῖα μέρη, ὡς ἠδύνατο ὅπωςδήποτε νὰ ὑποκριθῇ καὶ τὴν **δεσμίαν** Ἀνδρομέδαν, ἀφ' οὗ ἦτο προσηλωμένος ἔστω καὶ ὄχι κατὰ τὸν τυπικὸν πρὸς τοῦτο τρόπον (πρβλ. στ. 1019 «**πάντως** δ' ἔμοι τὰ δέσμ' ὑπάρχει»). Ἄνευ τῆς στολῆς ἐκείνης θὰ ἀπεξενούτο τῆς τε Ἑλένης καὶ τῆς Ἀνδρομέδας τοῦ Εὐριπίδου. Τούτου ἔνεκα ἐγένετο ἀνάγκη νὰ μὴ γυμνωθῇ, καθὼς ἐκέλευον τὰ νόμιμα, οὐδ' ὅτε ἀπετυμπανίζετο (ὄρα ἄνω σ. 29, 40). Ἀλλὰ μετὰ τὴν σωματικὴν ἔρουναν, ἦν ὑπέστη (στ. 636 ἐξ.) ὑπὸ τῶν γυναι-

¹ Πρβλ. Ovid. *Metam* 4,670 «illic immeritam maternae pendere linguae Andromedan poenas inmitis jusserat Ammon». Ἀπολλοδ. Βιβλ. II, 3 «Κασσιόπεια γὰρ ἡ Κηφέως γυνὴ Νηρησίῳν ἤρρισεν περὶ κάλλους καὶ πασῶν εἶναι κρείστων ἠῦχθησε». κ. ἄ.

κῶν καὶ τοῦ Κλεισθένους καὶ ἥτις ἀπέδειξεν αὐτόφωρον τὴν ἀσέβειαν, ἀφ' οὗ ἡλίου φαεινότερον ἐπιστοποίησε τὴν ἀνδρικήν φύσιν αὐτοῦ, φαντάζεται τις τὴν κωμικότητα οὐ μόνον τῶν ἀκκισμῶν τοῦ γέροντος Μνησιλόχου ὑποδουμένου τὴν καλὴν Ἑλένην ἀλλὰ καὶ τῶν ἔπειτα λόγων τοῦ Εὐριπίδου (1105) «ἔα! τίν' ὄχθον τόνδ' ὄρω καὶ **παρθένον** θεοῖς ὁμοίαν»; Ἡ σάνις τοῦ τυμπάνου ἦτο τόσον ὀλίγον ὄχθος, ὅσον ὁ Μνησίλοχος ἦτο παρθένος καὶ δὴ καὶ θεοῖς ὁμοία.

Πόσον χρόνον ἔμεινε δεσμία εἰς τὸν βράχον ἡ Ἀνδρομέδα ἐν τῇ ὁμωνύμῳ τραγωδίᾳ τοῦ Εὐριπίδου, δὲν εἶνε βέβαιον, ἀφ' οὗ ἀμφιβάλλονται τὰ κατὰ τὸν πρόλογον αὐτῆς· ὁ Wilamowitz (ἔ. ἄ.) ὑπολογίζει διάρκειαν 400 στίχων καὶ οὕτως εὐρίσκει ἀνασχετὰ τὰ καθ' αὐτὰ μὴ βασανιστικά ἢ φονικά δεσμὰ τῆς κόρης. Ἀλλὰ βεβαίως πολλῶ μακρότερον χρόνον καὶ δὴ καὶ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ δράματος θὰ ἠδύνατο αὕτη νὰ μείνῃ οὕτω δεσμία, ὥστε νὰ μὴ εἶνε ἀνάγκη, τουλάχιστον τῶν δεσμῶν ἕνεκα, νὰ σταθῇ ἀνδρείκελον, ἐκτὸς ἐάν ποῦ ἦτο ἀναγκαῖος δι' ἄλλο πρόσωπον ὁ τρίτος ὑποκριτής. Ἀλλὰ τοιαύτη ἀνάγκη θὰ ἠδύνατο ἐν πάσῃ τραγωδίᾳ νὰ δημιουργηθῇ ἢ ἐμφανισθῇ, οἱ δὲ κορυφαῖοι τουλάχιστον Ἑλληνες τραγικοὶ εἶνε ἀνάξιοι τοιαύτης σκηρικῆς ἀτέχνου οἰκονομίας καὶ θὰ ἤγοντο μᾶλλον εἰς τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τετάρτου ὑποκριτοῦ ἢ εἰς τὴν τοῦ ἀνδρείκελου.

Ὁ Μνησίλοχος προσηλοῦται εἰς τὴν σάνίδα ἀκριβῶς καθ' ὃν τρόπον οἱ ἀποτυμπανιζόμενοι κατάδικοι, μένει δ' οὕτω προσηλωμένος ἀπὸ τοῦ στίχου 1001 μέχρι τοῦ 1208 ἦτοι ἐπὶ 208 στίχους. Ἔχω τὴν γνώμην, ὅτι οὐδεὶς ὑποκριτής θὰ ἠνείχετο νὰ ἐξαρηθῇ εἰς τὸ τύμπανον οὕτω οὐδ' ἐπὶ πέντε στίχους, καὶ πέποιθα, ὅτι κρυπτή τις πανουργία ἐξουδετέρου πᾶσαν ὀδυνηρὰν πίεσιν καὶ σύνθλιψιν τῶν δεσμῶν, ὧν τὴν φρικτὴν ἐνέργειαν θὰ καταστήσω φανερωτέραν κατωτέρω. Τοιαύτη πανουργία ἦσαν οἱ ἀπατηλοὶ βεβαίως ἦλοι ἴσως δὲ καὶ ἔμβολόν τι τοῦ τυμπάνου ὑπὸ τὸ περῖνεον τοῦ Μνησιλόχου κείμενον, ἐφ' οὗ οἶονεὶ ἵππευεν οὗτος, καλύπτων αὐτὸ διὰ τοῦ κροκωτοῦ, ἴσως δ' ἦσαν ὅμοια ἔμβολα καὶ ὑπὸ τὰς μασχάλας καὶ ἀόρατοι λεπτοὶ ἀναβαθμοὶ ἢ γείσα ὑπὸ τὰς πτέρνας· ὑποπεύω δὲ καὶ τὸ στρόφιον τοῦ Μνησιλόχου (255.638). Οὕτω ἀπετρέπετο ἢ τε ἄλλη βάσανος καὶ κυρίως ἢ θανάσιμος τῶν «λαίμοιμῶν ἀχῶν» (1054), ἥτις τοσαύτης ὀδύνης ἠδύνατο νὰ πληρώσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε νὰ λησμονήσῃ οὗτος ἐντελῶς τὸ καθήκον αὐτοῦ ὡς ὑποκριτοῦ.

Βεβαία ὅμως εἶνε ἡ χρῆσις ἀνθρωπίνου ὁμοιώματος ἐπὶ τῆς σκηρικῆς ἐν ἄλλῃ τινὶ περιστάσει, ἣν ἐνεφάνισα ὡς μίμησιν τοῦ ἀπο-

τυμπανισμοῦ διὰ τοῦ «Ἔθνος» τῆς 17 Αὐγ. 1915 (ἄνω σ. 11₁). ἐννοῶ τὴν ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου προσπαττάλευσιν τοῦ Προμηθέως ἐν τῷ σφισομένῳ ὁμωνύμῳ δράματι. Ἴδου οἱ σχετικοὶ στίχοι τοῦ Αἰσχύλου

- 52 **Κράτος.** Οὐκουν ἐπέϊξει τῶδε *δεσμὰ περιβαλεῖν*,
ὥς μὴ σ' ἔλινύοντα προσδερχθῆ πατήρ;
Ἥφαιστος. Καὶ δὴ πρόχειρα *ψέλια* δέρεκεσθαι πάρα.
55 **Κρ.** *Βαλὼν νιν ἀμφὶ χερσὶν* ἐγκρατεῖ σθένει
ῥαισιτῆρι θεῖνε, πασσάλευε πρὸς πέτραις.
Ἥφ. Περαιίνεται δὴ κοῦ ματᾶ τοῦργον τόδε.
Κρ. *Ἄρασσε μᾶλλον, σφίγγε, μηδαμῆ χάλα·*
δεινὸς γὰρ εὐρεῖν κᾶξ ἀμηχάνων πόρους.
60 **Ἥφ.** *Ἄραρεν ἤδε γ' ὠλένη* δυσεκλύτως.
Κρ. *Καὶ τήνδε νῦν πόρπασον ἀσφαλῶς,* ἵνα
μάθη σοφιστῆς ὧν Διὸς νωθέστερος.
Ἥφ. Πλήν τοῦδ' ἂν οὐδεὶς ἐνδίκως μέμπαιτό μοι.
Κρ. *Ἄδαμαντίνου¹ νῦν σφηνὸς αὐθάδη γνάθον*
65 *στέρνων διαμπᾶξ πασσάλειν' ἐρρωμένως.*
Ἥφ. Αἰαῖ, Προμηθεῦ, σῶν ὑπερστένω πόνων
.....
71 **Κρ.** *... Ἄλλ' ἀμφὶ πλευραῖς μασχαλιστῆρας βάλε.*
Ἥφ. Δραῖν ταῦτ' ἀνάγκη, μηδὲν ἐγκέλευ' ἄγαν.
Κρ. Ἥ μὴν κελεύσω κάπιθωύξω γε πρὸς.
χώρει κάτω, σκέλη δὲ κίρκωσον βία.
75 **Ἥφ.** Καὶ δὴ πέπρακται τοῦργον οὐ μακρῶ πόνω.
Κρ. *Ἐρρωμένως νῦν θεῖνε διατόρους πέδας.*

Ὁ Προμηθεὺς ὡς παραβᾶς τοὺς νόμους τοῦ Διὸς (δρα κυρίως στ. 107-112, 226-258 καὶ 945-6) καὶ δὴ καὶ ὡς κλέπτης, εἶχε τιμωρηθῆ ὑπὸ τοῦ Διὸς. Πῶς εἶχε τιμωρηθῆ, μανθάνομεν πρῶτον ἐκ τοῦ Ἡσιόδου, λέγοντος Θεογ. 521 ἐξ.

«δῆσε δ' ἀλκυτοπέδησι Προμηθεῖα ποικιλόβουλον
δεμοῖς ἀργαλέοισι μέσον διὰ κίον' ἔλασσας·
καὶ οἱ ἐπ' αἰετὸν ὄρσε τανύπτερον· αὐτὰρ ὃ γ' ἦπαρ
ἦσθιεν ἀθάνατον, τὸ δ' ἀέξετο ἴσον ἀπάντη
νυκτός, ὅσον πρόπαν ἦμαρ ἔδοι τανυσίπτερος ὄρνις», κλ.

Οἱ στίχοι οὗτοι ὑπῆρξαν ἀντικείμενον πολλαπλῆς παρερμηνείας.

¹ Πρβλ. στ. 6 «ἀδαμαντίνων δεσμῶν», Πινδ. *πυθ.* 4,71, καὶ ἀνάμνησιν ἐν *Par. Pap.* 2903 «τοῦτον δήσω δεμοῖς ἀδάμασσι». «ἀδαμαντίνου δεσμοῖ» πολλακίς καὶ ἐν τοῖς καταδέμοις π. χ. *Audollent Def. tab.* 252,34.

Ἄ ἀγγειογράφος ἀμφορέως τινὸς τοῦ μουσείου τοῦ Βερολίνου¹ ἐξέλαβεν αὐτοὺς λέγοντας περίπου: «διαπεράσας κίονα ἦτοι πάσσαλον διὰ μέσου τοῦ Προμηθέως δεδεμένου δι' ἀλύκτων πεδῶν τοῦτέστι δεσμῶν χαλεπῶν»² καὶ οὕτω εἰκόνισε τὸν Προμηθέα διαπεπαρμένον διὰ κίονος ἀπὸ τῆς ἔδρας μέχρις ὄπισθεν τοῦ τραχήλου, ἐν ᾧ αἱ χεῖρες ἀμφοτέραι εἶνε συνδεδεμέναι κατὰ τοὺς καρπούς καὶ τείνονται ὀριζοντίως πρὸς τὰ πρόσω οἷον εἰ ἀμνόμεναι κατὰ τοῦ ἀετοῦ, ὅστις ὄντως προσπέπεται. Ἄ ἀμφορεὺς εἰκονίζει κυρίως τὸν λυόμενον Προμηθέα, ἀφ' οὗ ὄπισθεν τοῦ Προμηθέως, γονυπετῶν κατὰ τὸ εἰωθὸς ὁ Ἡρακλῆς, κατατοξεύει τὸν ἀετόν, ἑτέρα δὲ μορφή, μὴ σωθεῖσα καλῶς ἀλλὰ σκηπτοῦχος (ὁ Ζεὺς λοιπὸν ἴσως), ἴσταται παρὰ τὸν ἀετόν. Ἄτι διαπεπαρμένον διὰ τοῦ κίονος ἔχει τὸν Προμηθέα ὁ ἀγγειογράφος, εἶνε προφανὲς τῷ ἀπροκαταλήπτῳ θεατῇ· οὕτω δὲ βλέπει τὸ ἀγγεῖον καὶ ὁ Furtwängler³ καὶ ὁ παλαιότερος διδάσκαλος Welcker,⁴ ὅστις ὁμῶς ψέγει τὸν ἀγγειογράφον, ὅτι οὕτω παρηγομήνευσε τὸν Ἀσκραῖον ποιητὴν ἄλλα λέγοντα· δέχεται δηλ. οὗτος, ὅτι ὁ Ἡσίοδος λέγει περίπου: «ἔδесе τὸν Προμηθέα δι' ἀλύκτων πεδῶν τοῦτέστι διὰ δεσμῶν χαλεπῶν προσδέσας αὐτὸν ἐκ τῆς ὀσφύος εἰς κίονα». ⁵ Ἄ Αἰσχύλος, γινώσκων τὸν Ἡσίοδον, ὃν καὶ αὐτὸς καὶ οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ καὶ οἱ παλαιότεροι καὶ οἱ νεώτεροι ἀνεγίνωσκον ὑφ' ἧν μορφήν καὶ ἡμεῖς, ἐξέλαβε τὸν κίονα ὡς μέγαν ἦλον καὶ διὰ τοῦτο λέγει (64-65) «ἀδαμαντίνου νῦν σφηνὸς αὐθάθη γνάθον σέρνων διαμπαῖξ πασσάλου ἔρρωμένως». Τὸ ἀληθὲς εἶνε, παρατηρεῖ ὁ Wilamowitz,⁶ ὅτι ἀντικείμενον τοῦ ἐλάσας εἶνε τὰς ἀλυκτοπέδας (ἦτοι αὐτάς). Σέβομαι τὴν γνώμην τοῦ σοφοῦ διδασκάλου, εἰ καὶ θὰ εἶπω τι κατωτέρω, ὃ θὰ μειώσῃ τὴν σημασίαν αὐτῆς ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῶν πραγμάτων.

Κατὰ τὰλλα ἡ ἐρμηνεία τοῦ Αἰσχύλου, ἐρμηνεία πραγματικῆ — τῆς μορφῆς καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀλυκτοπεδῶν, ἦτοι τῶν ἀργαλέων δεσμῶν — εἶνε φανερά ἐκ τῶν παρατεθέντων στίχων. Ἄ Προμηθεὺς εἶνε ὄρθιος (32), μέγας (1023), γυμνὸς δὲ ἵνα διαβιβρώσκη αὐτὸν ὁ ἀετός.

¹ ἌΟρα προχείρως εἰκόνα παρὰ Reinach *Rep. d. vases* I, 388,3.

² Πρβλ. τὸν *χειροβράχια δεσμὸν* ἐν Παροιμ. Ζηνοβ. 6,44 καὶ τὸν παροιμώδη «Ἡφαίστειον δεσμόν».

³ *Beschr. d. Vasensamml.* 1722.

⁴ *Alte Denkm.* III, 193.

⁵ Πρβλ. Darenberg-Saglio *Diction. d. ant.* λ. *crux.* σ. 1574.

⁶ *Interpret. zu Aischylos* 130.

Περὶ ἑκατέραν ὠλένην (οὕτω καὶ εἰς τοὺς 17 σκελετοὺς τοῦ Φαλήρου) τίθεται ἀμφιβληστροειδῆς (πρβλ. στ. 74 «κίρκωσον» καὶ στ. 81)¹ ἦλος, ὡσαύτως δὲ καθ' ἑκάτερον σκέλος, «πασσαλεύονται» δ' εἰς τὸν βράχον πάντες. Ὁ διὰ μέσου (διαμπᾶξ) τοῦ στέρνου τοῦ Προμηθεὺς ἦλος (κίων) προσετέθη, ὡς εἴπομεν. Οἱ μασχαλιστῆρες (71) ἠρμηνεύθησαν ὑπὸ τοῦ Wilamowitz ὡς ἄλυσις, ἀγνοῶ δὲ διατί ἴσως διότι τὸ ὄνομα κεῖται πληθυντικῶς· ἀλλὰ ὁ τύπος οὗτος ἐρμηνεύεται καὶ ἂν δεχθῶμεν τὴν μορφήν τοῦ δεσμοῦ τούτου ὁμοίαν τῇ μορφῇ τῶν δεσμῶν τῶν ἄκρων· εἶνε πάντως σύνθετον πρᾶγμα δυσκλῆς «βαλλόμενον» ἦτοι «θεινόμενον» κατὰ τὴν προσήλωσιν. Ἴσως δ' ὁ πληθυντικὸς ἐτέθη καὶ διότι εἶνε δύο αἱ μασχάλαι, ὅφ' ἂς διήκην ὁ δεσμὸς περιβάλλον τὸ στέρνον καὶ προσπειρόμενος· «ἀμφὶ πλευραῖς». Ὁ ποιητὴς δὲ καλεῖ πάντα τὰ δεσμὰ ἀδιακρίτως *ψέλια* (54) καὶ εἶνε πιθανόν, ὅτι, ἂν εἶχε πρότυπον τὸ κείμενον τοῦ Ἡσιόδου, ἔδει νὰ ἔχη δύο εἶδη δεσμευτικά· τὸν κίονα (κατὰ τὴν ἑαυτοῦ ἐρμηνείαν=τὸν ἦλον) καὶ τὰς ἀλυκτοπέδας ἦτοι τοὺς ἀργαλέους δεσμούς. Διὰ τοῦτο εὐρίσκω ἀδικαιολόγητον καὶ μὴ ἀναγκαίαν τὴν ποικιλίαν τῶν ἀλύσεων.

Ἄλλ' εἶνε πιθανόν, ὅτι ὁ Αἰσχύλος εἶχε μόνον καὶ γυμνὸν τὸ κείμενον τοῦ Ἡσιόδου, καὶ ὅτι ἀβοήθητος παντάπασιν ὑπὸ ἄλλων πραγμάτων καὶ γνώσεων ἐμάντευσεν αὐτὸς τὸ ἀληθὲς σχῆμα τῶν ἀλυκτοπεδῶν, ὅπερ ἀνήγαγε μάλιστα ἀδιστακτικῶς εἰς τὴν εὐρετικότητα τοῦ Διός; διότι ὁ Προμηθεὺς λέγει στ. 96

τιούνδ' ὁ νέος ταγὸς μακάρων (δηλ. ὁ Ζεὺς)
ἔξηῦρ' ἐπ' ἔμοι δεσμὸν ἀεικῆ.

Ἡμεῖς εἶδομεν ἀνωτέρω (ὄρα καὶ κατωτ.), ὅτι ὁ καὶ ἐπὶ τοῦ Αἰσχύλου ἀσκούμενος ἀποτυμπανισμὸς, ὃν δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἠγνόει ὁ Ἀθηναῖος ποιητὴς, εἶχεν ἀκριβῶς τὰ αὐτὰ δεσμὰ τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν. Μοὶ φαίνεται λοιπὸν ὄχι ἀπλῶς πιθανόν, ἀλλὰ βέβαιον, ὅτι ὁ ποιητὴς ὑπέστη ἐπίδρασιν ἐκ τῆς γνώσεως τῆς ποινῆς ταύτης. Ἀναβιβάσας δ' αὐτὴν ἐπὶ τὴν σκηνὴν καὶ προενεγκὼν πρὸ τῶν ὀμμάτων τῶν Ἀθηναίων θεατῶν, ἠθέλησε νὰ δείξη τὴν παλαιὰν αὐτῆς καὶ δὴ καὶ θεῖαν ἀπὸ Διὸς καταγωγὴν, αὐτὸς, ὅστις οὕτως ἐτίμα τὴν δικαιοσύνην καὶ τὰ δικαστήρια τῶν Ἀθηναίων, ὡς δεικνύουσιν αἱ «Εὐμενίδες»

Καὶ ὅμως ἡ προσπατάλευσις τοῦ Προμηθεὺς ἔχει διαφορὰς τινας ἀπὸ τοῦ τυπικοῦ ἀποτυμπανισμοῦ, ὃν εἶδομεν. Καὶ ἡ μὲν αὐ-

¹ Ἄγνωστον ἂν ὑπάρχη σχέσις τοῦ μαγικοῦ *κρίκου* τοῦ παπύρου τοῦ Λονδίνου (Wünsch *Def. tab. Att.* XXX ἐξ.) πρὸς τὸ *κίρκωσον* τοῦ Αἰσχύλου.

θάδης διὰ τοῦ στήθους γνάθος τοῦ σφηνός, ὡς εἶπομεν, ἠδύνατο νὰ προκύψῃ ἐκ παρερμηνείας τοῦ Ἡσιόδου καὶ ἠδύνατο νὰ τεθῆ εἰς τὸ στήθος τοῦ Τιτᾶνος, ὅστις καὶ οὕτω δὲν θὰ ἀπέθνησκεν, ἅτε ἀθάνατος ὢν (753, 933, 1053, 94-5)· ὁ Ἀθηναῖος λοιπὸν θεατῆς θὰ ἐθαύμαζε βλέπων τὸν Προμηθεά (τὸ εἶδωλον δηλ. αὐτοῦ) ἐμφανιζόμενον ἐσπαραγμένον ὑπὸ τοῦ ἀετοῦ κατὰ τὴν δευτέραν πράξιν,¹ χωρὶς νὰ κατηγορῇ τὸν Αἰσχύλον ἐπὶ παρατυπία τῆς πατροπαραδότου ποιητῆς. Δυσχερέστερον ὅμως εἶνε νὰ δικαιολογηθῇ ἡ μετάθεσις τοῦ κλοιοῦ τοῦ λαιμοῦ ὑπὸ τὰς μασχάλας καὶ ἐπὶ τοῦ στήθους. Ἀλλὰ τὸ εἶδωλον ἦτο μέγα, αἱ καθειμέναί χεῖρες καὶ οἱ πόδες ἦσαν διηρθρωμένοι πιθανῶς κινητοὶ καὶ ἡ κατὰ τὰ ἄκρα στερέωσις αὐτῶν διὰ τῶν ἥλων δὲν συνεκράτει καὶ τὸν κορμόν, οὐδὲ ὁ διὰ τοῦ ἐν μέρει ἴσως πτυκτοῦ στέρνου ἥλος ἦτο ἐπαρκῆς πρὸς τοῦτο, οὕτω δ' ἡ σκηνικὴ ἀνάγκη ἤγαγεν εἰς τὴν μετάθεσιν τῶν «λαιμοτμήτων ἀχῶν» κατωτέρω περὶ τὸ στήθος. Ἴσως μάλιστα καὶ ἡ κεφαλὴ ἦτο κινητὴ, πρόσφορος δὲ χειρισμὸς αὐτῆς ὑπὸ τοῦ ὄπισθεν τοῦ εἰδώλου κρυπτομένου καὶ λαλοῦντος ὑποκριτοῦ συνετέλει εἰς τὴν διὰ κινήσεων πρὸς δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ ἔκφρασιν τῆς ἐκ τῶν ἀλγηδόνων ἀγωνίας τοῦ Προμηθέως, ὃ ἐγένετο παρὰ τῷ Μνησιλόχῳ τῶν Θεσμοφοριαζουσῶν καὶ διὰ μόνων τῶν φυσικῶν μορφασμῶν ἢ καὶ ἄλλων δυνατῶν μυϊκῶν κινήσεων. τοιοῦτοι δὲ μορφασμοὶ καὶ τοιαῦται κινήσεις δὲν ἦσαν παρὰ τῷ Προμηθεὶ δυναταί, ἂν μάλιστα ὁ δεσμὸς περιέβαλε τὸν λαιμόν· θὰ ἴδωμεν δέ, ὅτι ἐν τῇ πραγματικότητι ὁ δεσμὸς οὗτος ἦτο ὁ βασανιστικώτατος, καθηλῶν ἀκίνητον τὴν κεφαλὴν, ὁσάκις ἀπ' αὐτῆς ἐξηρτάτο κυρίως τὸ βάρος τοῦ σώματος.

Ἐπὶ τοσοῦτον λοιπὸν ἐξέτεινεν ὁ Αἰσχύλος τὴν μίμησιν τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ, σεβόμενος ἅμα καὶ τὸν Ἡσίодον.

Ὅτι δὲ ὁ ἀγγειογράφος τοῦ ἀμφορέως τοῦ Βερολίνου δὲν ἤχθη νὰ εἰκονίσῃ τὸν Προμηθεά ὡς ὁ Αἰσχύλος, δηλ. ἀποτυμπανιζόμενον, ἂν δὲν προήρχετο ἐκ παρερμηνείας τῶν Ἡσιοδείων στίχων, θὰ ἐσήμαινεν, ὅτι οὔτε Ἀθηναῖος ἦτο αὐτὸς οὔτε ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ ἠσκέιτο ὁ ἀποτυμπανισμὸς. Τὸ αὐτὸ δ' ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ ἀγγειογράφου τοῦ ἀγγείου Reipach ἔ. ἄ. II, 48, 1, ὅστις τόσον ἀκριβῶς ἐρμηνεύει, φαίνεται, τὸν κίονα, ὥστε θέτει ἐπ' αὐτοῦ καὶ κιονόκρανον. Τίς ὅμως εἶνε ὁ προσδεδεμένος ἐν τῇ εἰκόνι τοῦ ἀγγείου τούτου, δὲν εἶνε σαφὲς ἐξ αὐτοῦ τούτου. Τὰ δεσμὰ εἶνε σχοίνα.²

¹ Wilamowitz ἔ. ἄ. 114.

² Ὁ γλυπτὸς λίθος Furtwängler *Gemmen* πίν. V, 34 δεικνύει ἀδέσμευτον ἄνδρα καταβιβρωσκόμενον ὑπὸ ὀρνέου καὶ ὀρθῶς ἀπεικονίσθη, ὥστε νὰ δεικνύη

Πῶς φαντάζεται τὸν Προμηθεά τοῦ «Εὐάνθους» δεδεμένον ὁ Ἄχιλ. Τάτ. 3, 8, δὲν εἶνε σαφές. Οἱ πόδες ἢ εἶνε ἄδετοι ἢ εἶνε δεδεμένοι ὡσεὶ δι' ἀλύσεων εἰς τὸν βράχον, ἀλλὰ μακρῶν οὕτως, ὥστε νὰ δύνανται οὗτοι νὸ συστέλλωνται καὶ διαστέλλωνται καὶ νὰ ἐγείρωνται οἱ μηροί, ὡς αὐτὸς λέγει.¹

Πῶς ἐφαντάζετο τὰς ἀλυκτοπέδας αὐτὸς ὁ Ἡσίοδος, εἶνε δύσκολον νὰ ἰσχυρισθῶμεν. Ἡ χρῆσις κίονος ἀντὶ τοῦ Κανκάσου δίδει ἀνθρωπινωτέραν ὄψιν εἰς τὴν ποινήν, ὑποβάλλει τὴν πίστιν, ὅτι ὁ ποιητὴς ἐγνώρισεν αὐτὴν ἐν τῷ βίῳ εἴτε διὰ σιδηρῶν (ἄδαμαντίνων, χαλυβδίνων), εἴτε διὰ μαλακῶν δεσμῶν καὶ ἐνθυμίζει, ὅτι καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἀντὶ σταυροῦ κινητοῦ μετεχειρίζοντο πολλάκις κίονας (στύλους), καὶ δένδρα (arbor infelix).²

Δὲν εἶνε δὲ ἀπίθανον, ὅτι τὰ δένδρα καὶ ἡ κιονοειδῆς μορφή εἶνε ἡ παλαιοτάτη (πρβλ. καὶ Dargenberg-Saglio *Diction.* λ. *crux* σελ. 1574) καὶ ὅτι τὸ σανιδοειδὲς τύμπανον εἶνε ἀναγκαῖα μεταρ-

τὸν ἄνδρα κατακεκλιμένον, κατακείμενον καὶ ἄταφον νεκρὸν πιθανῶς. Οὐδὲν δ' ἔχομεν γνώρισμα τοῦ ἀνδρός, ἵνα ὀνομάσωμεν αὐτόν. — Ἡ εἶδησις (Senec. *Controv.* 5, 10), ὅτι ὁ Παρράσιος ἐβασάνισεν αἰχμάλωτόν τινα κατὰ τὸν τρόπον τῆς θανατώσεως τοῦ Προμηθέως, ὃν ἤθελε νὰ ζωγραφῆσῃ, φαίνεται καὶ διὰ τοῦτο κατεψευσμένη, ἐπειδὴ δηλαδὴ ὁ Παρράσιος τοιαύτην βάσανον ἢ θανάτωσιν ἔβλεπεν ἐν Ἀθήναις κατὰ τοὺς ἀποτυμπανισμούς, ἐκτὸς ἂν ἐπρόκειτο περὶ σπαραγμοῦ τοῦ στήθους καὶ τοῦ ἥπατος, ὁπότε πάλιν θὰ προσεδεῖτο καὶ σοφοῦ τινος ὄρνέου.

¹ Ἴδου τί λέγει: «Δέδεται μὲν ὁ Προμηθεὺς σιδήρω καὶ πέτρᾳ, ὥπλισται δὲ Ἡρακλῆς τόξῳ καὶ δόρατι ὄρνις εἰς τὴν τοῦ Προμηθέως γαστέρα τρυφᾷ. Ἔστηκε γὰρ αὐτὴν ἀνοίγων, ἤδη μὲν ἀνεωγμένην, ἀλλὰ τὸ ῥάμφος εἰς τὸ ὄρνυμα κεῖται καὶ ἔοικεν ἐπορύττειν τὸ τραῦμα καὶ ζητεῖν τὸ ἥπαρ· τὸ δὲ ἐκφαίνεται τοσοῦτον, ὅσον ἀνέωξεν ὁ γραφεὺς τὸ διόρυγμα τοῦ τραύματος. Ἐρείδει δὲ τῷ μηρῷ τῷ τοῦ Προμηθέως τὰς τῶν ὀνύχων ἀκμάς. Ὁ δὲ ἀλγῶν πάντη συνέσταλται καὶ τὴν πλευρὰν συνέσπασται καὶ τὸν μηρὸν ἐγείρει καθ' ἑαυτοῦ· εἰς γὰρ τὸ ἥπαρ συνάγει τὸν ὄρνιν· ὁ δὲ ἕτερος αὐτῷ τοῖν ποδοῖν τὸν σπασμὸν ὄρθιον ἀντιτείνει* κάτω καὶ εἰς τοὺς δακτύλους ἀποξύνεται· τὸ δ' ἄλλο σχῆμα ἀποξύνει τὸν πόνον· κεκύρτωται τὰς ὀφρῦς, συνέσταλται τὸ χεῖλος, φαίνει τοὺς ὀδόντας· ἠλέησας ἂν ὡς ἀλοῦσαν τὴν γραφὴν· ἀναφέρει δὲ λυπούμενον Ἡρακλῆς. Ἔστηκε γὰρ τοξεύων τοῦ Προμηθέως τὸν δῆμιον· ἐνήρημοσαι τῷ τόξῳ βέλος . . . ὁ δὲ Προμηθεὺς μεστός ἐστιν ἐλπίδος ἅμα καὶ φόβου· πῆ μὲν γὰρ εἰς τὸ ἔλκος πῆ δὲ εἰς τὸν Ἡρακλέα βλέπει καὶ θέλει μὲν αὐτὸν ὄλοις τοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν, ἔλκει δὲ τὸ ἥμισυ τοῦ βλέμματος ὁ πόνος». Πρβλ. καὶ τὸ ἐλλιπεὲς ἀνάγλυφον Schreiber *Hellenist. Rel.* πίν. 25, ἔνθα μόναι αἱ χεῖρες εἶνε δεδεμένα.

² Περὶ τιμωρίας τοῦ Προμηθέως καὶ ἄλλων ἐν τῷ Ἄδῃ ὄρα Bitrem *Hermes und die Toten* σ. 50 ἔξ.

ρύθμισις ἐπὶ τοῦ ἄδένδρου λόφου τῆς Πνυκὸς καὶ τῶν ὁμοίων τόπων, μεταβαλλομένη ἐν ἄλλοις τόποις ἢ ἐν τοῖς ἔπειτα ῥωμαϊκοῖς χρόνοις, ὅτε πολλή γίνεται χρῆσις τῶν ὄρων **πάσσαλος σταυρὸς σκόλοψ** (ὄθεν **προσπαταλεύω, ἀνασταυρῶ, ἀνασκολοπίζω**), οἵτινες δηλοῦσι ξύλον ὄξυ κάτω, ἵνα καταπηγνύηται εἰς τὴν γῆν, ὡς ἀπῆται ἡ ἀνάγκη τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ. Οὕτω δὲ ἔδει νὰ διαρρυθμίζηται πιθανῶς καὶ τὸ τύμπανον (αἱ λέξεις τοῦ Ἡροδ. 9,120 «σανίδα προσπασσαλεύσαντες ἀνεκρέμασαν» ἀπαιτοῦσιν αὐτὸ) καὶ διὰ τοῦτο τὸν ὄρον **ἀνασχιנדυλεύω**¹ ὑπολαμβάνω δυνάμενον τὸ αὐτὸ καὶ τὸ ἀποτυμπανίζω· δέχομαι δηλ., ὅτι ὁ σχινδαλμὸς δηλοῖ ἀπλῶς σχίζαν ἢτοι σανίδος εἶδος ὄξυ κατὰ τὸ ἕτερον τοῦλάχιστον ἄκρον, ὡς εἶνε πᾶσα σχίζα.

Ὅτι δὲ οἱ μεταγενέστεροι ἐποιοῦντο χρῆσιν τῶν ὄρων **ἀνασταυρῶ** καὶ **ἀνασκολοπίζω** οὐχὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ἣτις συνήθως ἀποδίδεται αὐτοῖς, τῆς διαπεράσεως δηλ. τοῦ ἀνθρωπίνου κορμοῦ κατὰ μῆκος, ἀλλ' ἐν τῇ τῆς προσηλώσεως τοῦλάχιστον τῶν χειρῶν τοῦ Προμηθεῦς εἰς τὸν βράχον τοῦ Καυκάσου, δεικνύει ὁ Λουκιανὸς ἐν **Προμηθεὶ** καὶ **θεῶν διαλόγοις** 1 ἔχων τὸν μὲν ὄρον **προσπαταλεύω** ἅπαξ, τὸν **ἀνασκολοπίζω** τρίς, τὸν **προσηλῶ** τετράκις καὶ² τὸν **ἀνασταυρῶ** καὶ **σταυρὸς** (καὶ περὶ τοῦ βράχου!) ἐπτάκις.³

Μίμησιν ἀποτυμπανισμοῦ εὐρίσκω καὶ ἐν δυοῖ καταδεδεμένοις χαλκοῖς ἀγαματίοις μαγικοῖς εὐρεθεῖσιν ἐν Δήλῳ ἐντὸς οἰκίας ἐν τῇ

¹ Πλάτ. **πολιτ.** 362 A «ἐροῦσι δὲ τάδε, ὅτι οὕτω διακείμενος ὁ δίκαιος μαστιγώσεται, στρεβλώσεται, δεδήσεται, ἐκκαυθήσεται τὸφθαλμῶ, τελευτῶν πάντα κακὰ παθὼν ἀνασχιנדυλευθήσεται καὶ γνώσεται, ὅτι οὐκ εἶναι δίκαιον ἀλλὰ δοκεῖν δεῖ ἐθέλειν». πρβλ. καὶ σχολ. καὶ Ἡσύχ. «ἀνασχιנדυλευθεσθαι ἀνασκολοπιζεσθαι» καὶ Κλήμ. **Στρωμ.** 5,108 (714), ἐνθα τὸ χωρίον τοῦ Πλάτωνος λαμβάνεται ὡς προφητεία τῆς σταυρώσεως τοῦ Χριστοῦ.

² Πρβλ. καὶ Δημοσθ. 21,105 (549).

³ Τὸ ζήτημα ἐνταῦθα θὰ ἡδύνατο νὰ ἐκταθῇ ὑπεράγαν, ἂν ἠθέλομεν νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν σημασίαν τῶν ὄρων τούτων καὶ παρ' ἄλλοις συγγραφεῦσι καὶ ἐν ἄλλαις περιστάσεσι· ἀλλὰ, ἐπειδὴ πολλὰ παραδείγματα ἀναφέρονται εἰς βαρβάρους χώρας (πρβλ. π. χ. Layard **Nineveh and its remains** 1850, II σ. 369=γεργμ. μετάφρ. Meissner εἰκ. 58=Perrot—Chippiez **Hist. de Part.** II σ. 106 εἰκ. 26. Ὅρα καὶ Maspero **Hist. anc. des peuples de l'Orient classique III** σ. 203 καὶ 357· Ἡροδ. 1,128. 3,159. 4,43. 4,202, ἀνασκολοπίζειν 3,125 ἀνασταυροῦν. Διόδ. 2,1 καὶ 18. 14,53 ἀνασταυροῦν, σταυρῶ προσηλοῦν. Πολύβ. 1,24,6. Δίων Κάσ. 54,3 ἀνασταυροῦν) ἢ εἶνε κατὰ μαρτυρίαν ῥωμαίων συγγραφέων, οἵτινες εἶχον πιθανώτατα ἄλλην πως εἰκόνα τοῦ πράγματος καὶ εἶνε ἀμφίβολον, ἂν μαρτυρῶσι πάντοτε πράγματα συντακτὰ πρὸς τὸν ἀποτυμπανισμόν, πάντως δὲ διὰ τῆς περὶ ταῦτα ἐρεῦνης θὰ ἀπεμακρυνόμεθα πολὺ τοῦ

πρὸς Ν τῆς ἀγορᾶς συνοικία¹ μετ' ἄλλων ὁμοίας χρήσεως ἢ φύσεως ἀλλὰ διαφόρως δεδεμένων ἀγαλματίων. Τὸ πρῶτον περιγράφει ὁ Dugas διὰ τῶν ἐξῆς λόγων: «les mains, ramenés derrière le dos, et les pieds sont liés par des cordes; un cercle entoure le cou». Περὶ τοῦ δευτέρου λέγει, ὅτι διαφέρει τοῦ πρώτου κατὰ τόδε, ὅτι αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες εἶνε δεδεμένοι διὰ τοῦ αὐτοῦ σχοινίου, ὃ δὲ περὶ τὸν λαιμὸν κλοιὸς προσφύεται στενότερον.

Ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι ἀπλουστέρα καὶ μᾶλλον στοιχειώδης ἐκτέλεσις τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ ἠδύνατο νὰ ἀρκεσθῇ καὶ πιθανώτατα ἤρκειτο, μάλιστα ἐν τοῖς χρόνοις τῆς γενέσεως τῆς ποινῆς, εἰς τὴν πρόσδεσιν τῶν κώλων διὰ σχοινίων — τότε ἐκυριολεκτεῖτο τὸ *δεῖν* — οὐδεμία δυσχέρεια θὰ ὑπάρξῃ νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὰ μαγικά ταῦτα ἀγαλμάτια διὰ τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ. Καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι τότε θὰ ἠδύνατο ὁ δῆμιος ἀντὶ ἰδίου σχοινίου δι' ἕκαστον μέλος νὰ ποιήσῃται χρῆσιν πρὸς σύμπαντα ἐνὸς μόνου ἀλλ' ἀποχρόντως μακροῦ, ὡς συμβαίνει εἰς τὸ ἄνω σελ. 65 μνημονευθὲν ἀγγεῖον Reipach *Rep. d. vases* II, 48, 1. Μόνα τὰ λαιμότμητα ἄχη, οὐδὲ ταῦτα δ' ἀναγκαιῶς, θὰ ἦσαν ἴσως ἐκ μετάλλου. Ἴσως ὅμως ἤθελέ τις ἐρωτήσῃ, διατί δὲν προσετέθη καὶ τὸ τύμπανον, ὅπερ ἐν τοῖς κακοτέχνους ἀγαλματίοις τούτοις θὰ ἦτό πως παχὺ ἦτοι μᾶλλον κιονοειδὲς ἢ σανιδοειδές. Ἀλλὰ τὰ ἀγαλμάτια δὲν εἶνε πεποιημένα ὑπὸ ἐμπείρων τεχνιτῶν, κεῖνται δ' ἔξω παντὸς νόμου τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης, ἅτε πεποιημένα ὑπ' αὐτῶν τῶν μάγων ἢ τῶν μαγισσῶν. Διὰ τοῦτο πάντα εἶνε κακόπλαστα καὶ βάνουσα αὐτὸ τοῦτο, συνήθως δὲ γίνονται ἐκ μολύβδου, ὅστις εἶνε μᾶλλον εὐπλαστος ἐν ταῖς χερσὶν ἀνθρώπων ἀμαθῶν καὶ ἀτέχνων καὶ χυδαίων.²

Τὰ τοιαῦτα ἀγαλμάτια (ὃ Dugas ἀριθμεῖ γνωστὰ 35 μέχρι τοῦδε) στοχάζονται τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ, οὗ καὶ αἱ ἀραι (defictionum tabellae),³ ἃς εὐρίσκομεν κυρίως ἐν τόποις ἱεροῖς τοῖς Καταχθο-

κυρίου θέματος, μεταλίπτοντες εἰς ἱστορικὴν ζήτησιν περὶ τῶν θανατικῶν ποινῶν παρ' ἄλλοις λαοῖς καὶ καταλήγοντες ἴσως εἰς ἔκφρασιν εὐρέως ἠτιολογημένης γνώμης περὶ τούτων, διὰ τοῦτο περιοριζόμεθα ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ θέματος, ἦτοι τῆς ἐρεῦνης τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ ὡς ἰθαγενοῦς θεσμοῦ τῶν Ἀθηναίων, ἔνθα καὶ εὐρίσκομεν τὸν ὄρον τοῦτον κυρίως.

¹ Dugas ἐν *BCH* 1915 σ. 416 ἐξ. εἰκ. 2 (33), εἰκ. 3 (34).

² Χαλκοῦν τοιοῦτον μαγικὸν εἶδωλον ἴδε Πaus. 9,38,5 «κελεύει δὲ καὶ τοῦ εἰδώλου χαλκῆν ποιησαμένους εἰκόνα πρὸς πέτρον σιδήρω δῆσαι».

³ Πρὸβλ. Audollent σ. LXXVIII ἐξ. Heckenbach *De nuditate sacra* 87 ἐξ. Scheffelowitz *Das Schlingen- und Netzmotiv* σ. 12 ἐξ.

νίοις θεοῖς ἢ ἐν τάφοις, οἵτινες εἶνε ὡσαύτως ἱεροί, συνήθως καθηλωμέναις διὰ πραγματικοῦ ἡλου.¹ Στοχάζονται δηλ. νὰ προσάψωσιν ἢ ἐπιβάλωσι διὰ γοητειῶν ἀνθρώπῳ τινὶ ἀδυναμίαν τινὰ ἢ πῆρωςιν διανοητικὴν ἢ σωματικὴν, ἣν αἱ μὲν ἀραι ὀρίζουσι διὰ λόγων (nomem omem) κεχαραγμένων ἐπὶ μεταλλίνων (συνήθως μολυβδίνων) ἐλασμάτων, τὰ δὲ ἀγαλμάτια δηλοῦσι διὰ τῆς διαπλάσεως αὐτῶν. Οὐδὲν ἄπορον λοιπόν, ἂν ἐν Δήλῳ ἐπεθύμησέ τις νὰ ἴδῃ τὸν ἐχθρὸν ἢ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ τυμπάνου.

Περὶ τῆς θέσεως, ἐν ἣ ἑυρέθησαν τὰ ἀγαλμάτια θὰ ἤθελον νὰ μὴ ἐμμείνωμεν σταθερῶς εἰς τὴν εἰκασίαν τοῦ Dugas, ὅτι ἐκεῖ, ἔνθα κεῖται νῦν τὸ ἐρείπιον τῆς οἰκίας, ἐν ἣ ἑυρέθησαν ταῦτα, ἐξετείνεται **πρὸ τῆς καθάρσεως τῆς Δήλου** (426 π. Χ.) τὸ νεκροταφεῖον αὐτῆς, εἰς ὃ εἶχον κατατεθῆ ταῦτα τόσον παλαιὰ παραδείγματα τοιαύτης γοητείας δὲν ἔχομεν μέχρι τοῦδε τοῦλάχιστον, οὕτω δὲ ἡ χρονολογικὴ αὕτη ἀπόδοσις μένει ἀνεπικούρητος, ἂν μάλιστα ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι οἱ παρὰ τὸν ἐκεῖ πλησίον κείμενον βωμὸν τοῦ πολιέως Διὸς διακριθέντες τῷ 1908 ὑπ' ἐμοῦ τάφοι — τούτων ἀγγελία, τῇ φροντίδι μου συλλεχθέντα καὶ συγκροτηθέντα, ἐδημοσιεύθησαν ἐν **BCH** 1911 (35) σ. 352 ἐξ. — εἶνε γεωμετρικοὶ καὶ ἀναλόγως παλαιὸν θὰ ἦτο καὶ τὸ συνεχὲς νεκροταφεῖον, εἰς ὃ θέλει ν' ἀποδώσῃ τὰ ἀγαλμάτια ὁ Dugas. Διὰ τοῦτο ὑπομιμνήσκω παράδειγμα ἄλλο, καθ' ὃ νομίζω, ὅτι πρέπει νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν παρουσίαν τῶν μαγικῶν ἀγαλματίων ἐν τῇ οἰκίᾳ. Ὁ Rohde *Psyche*² 424 ἐξ. μνημονεύει ἱστορίας τινὸς παρὰ Σωφρονίῳ ἐν τοῖς θαύμασι τῶν ἁγίων Κύρου καὶ Ἰωάννου (τοῦ VI αἰ. μ. Χ.) κεφ. 55 σ. 3625 (Migne) = Audollent **Def. Tab.** σ. CXXII, καθ' ἣν μαγικὰ μέσα ἐτάφησαν κρύφα ὑπὸ τὸ κατώφλιον τοῦ μαγευτέου ἐχθροῦ, ἀλλ' ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἐξετάφησαν, ἀμέσως δ' ἀπέθανεν ὄχι ὁ μαγευθεὶς ἀλλ' ὁ μαγεύσας.³ Ὡστε ὁ γόης τῆς Δήλου, πανουργότερος ὢν, κατώρθωσε νὰ θάψῃ ἐπιτυχῶς τὰ μαγγανεύματα αὐτοῦ ἐντὸς τῆς οἰκίας τοῦ μισητοῦ ἐχθροῦ· πότερος δὲ τούτων ἀνεκρεμάσθη εἰς τὸ «ξύλον τῆς ἀτιμίας» καὶ τῶν ἀλγηδόνων, εἰπάτω ἄλλος.³

¹ Παραπέμπω προχειρῶς εἰς **Arch. Zeit.** 1917 σ. 243 ἐξ. (῾Ορα ἐπίμετρον Α).

² Ἀντίθετα, πρὸς εὐτυχίαν δηλ. μαγγανεύματα θέτει ὑπὸ τὸν οὐδὸν ὁ κύριος τῆς οἰκίας, οἷον εἰς οἰκοδομικὴν θυσίαν (Baupfer), Eitrem **Hermes und die Toten** 17 ἐξ. πρὸ βλ. 37. Tuchmann **Mélusine** VIII (1896-7) σ. 106.

³ Πρὸ βλ. καὶ **Ták. Annal.** 2, 69. Δίων Κάσ. 57, 18. ῾Οβίδ. **Fast.** II, 573 ἐξ. Stengel **Kultusaltert.** σ. 75 ἐξ. Audollent ἔ. ἄ. καὶ ἐξ. Ἐγγύτερον ὁμοῦ πρὸς τοὺς χρόνους ἡμῶν κεῖται (IB αἰὼν μ. Χ.) τὸ παράδειγμα τοῦ Βαλσαμῶνος (Migne τόμ. 138)

Τοῦ λόγου ἐνταῦθα γενομένου, θὰ προσθέσω καὶ ἄλλο τι. Ὁ Wünsch ἐν *Philologus* 1902 σ. 26 (πρβλ. Dugas ἔ. ἄ. 413) ποιεῖται λόγον περὶ παρομοίου τοῖς ἀνωτέρω μαγικοῦ ἀγαλματίου, ὃ φέρει ἓνα μὲν ἦλον διαπερῶντα τὸ στήθος ἕτερον δὲ τὴν κοιλίαν (ἄλλα ἀγαλμάτια ἔχουσιν ἀλλαχοῦ τοῦ σώματος ἤλους). Ὁ πρῶτος ἦλος ὑπομιμνήσκει τὴν αὐθάδη γνάθον σφηνὸς τοῦ Προμηθέως καὶ δὲν εἶνε ἀνωφελεὲς νὰ ἐνθυμώμεθα τοῦτο κρίνοντας τὸ πάθημα τοῦ Τιτᾶνος. Ὁ ἦλος στοχάζεται τοῦ ἥπατος, τῆς καρδίας καὶ τῶν ἄλλων ἐντοσθίων, ἅτινα εἶνε ἔδρα τῆς ζωῆς, τοῦ «θυμοῦ» καὶ τῶν ὀρμῶν τοῦ ἀνθρώπου· καταστρέφοντες δ' αὐτά, καθιστῶμεν ἀκίνδυνον τὸν ἀλάστορα. Αἱ παραδόσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ¹ δεικνύουσιν, ὅτι πρὸς ἐκμηδένισιν τῶν βρικολάκων ἢ καταχανάδων εἶνε ἀνάγκη πολλάκις νὰ σπαραχθῶσιν ἡ κοιλία καὶ τὸ στήθος αὐτῶν καὶ τὰ ἐντόσθια καὶ δὴ καὶ ἡ καρδία, ἣτις ἀπὸ χιλιετηρίδων ἤδη, ὡς ἐν Αἰγύπτῳ, ὑπολαμβάνεται ὡς κυρία ἔδρα τῆς ζωῆς. Διὰ τοῦτο κατὰ τὰς σημερινὰς μαγείας ποιοῦντες ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τὸ σχῆμα τῆς καρδίας τοῦ μισητοῦ ἐχθροῦ πηγνύουσιν ἦλον δι' αὐτοῦ,² τὸ δὲ λαϊκὸν ἄσμα τῶν

σ. 801 «... ἔθνηκοί τινες ἐπαγγειλάμενοι θεραπεῦσαι αὐτήν, ὡς δῆθεν ἀπὸ μαγικῶν μαγγανειῶν νοσηλευομένην, συνώθησαν ἀδίκως ἕτασθῆναι πολλὰς καὶ θαυμαστάς γυναῖκας αὐτῆς, ἔτι μὴν καὶ ἄνδρας. Ἐρριπτον δὲ κρύφα ἐν γωνίαις κηρόπλαστα εἰδῶλα καὶ σατανικῶς προεμήνουσιν τὴν τούτων ἀναψηλάφησιν καὶ εὐρεσιν». — Ἀνάλογον σημερινὴν γοητεῖαν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ μισουμένου ὄρα Κουκουλὲ *Οἶνοντιακὰ* 127 «καρφῶνον» πολλάκις τοὺς νεοσύμφοους ἢ τὰ μέλη μιᾶς οἰκογενείας: εἰς τὸ δένδρον δηλ. τῆς αὐλῆς τοῦ μισουμένου ὁ καταδιώκων θέτει τεμάχιον ὑφάσματος καὶ τοῦτο δι' ἦλων καρφῶνει λέγων μαγικὰς τινὰς λέξεις. Μετὰ τὸ κάρφωμα ὁ καρφῶθεις ἀποθνήσκει». Τὸ δένδρον ἐνταῦθα εἶνε ἴσως ὁ arbor infelix. Παρομοία μαγγανεία ἐν Ἡπειρῳ κατὰ τὸ δελτίον 393,18 τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου. Κάρφωμα εἰς ἀπιδέαν ἐν Γερμανίᾳ ὄρα Dieterich *Kl. Schriften* 197.

¹ Πολίτου *Παραδόσεις* I, σ. 573 ἐξ. [*Neue Jarhb.* 1922, 205 ἐξ.].

² Πρβλ. τὸν φιλτροκατάδεσμον *Pap. Paris* (Audollent ἔ. ἄ. σ. LXXXIV ἐξ.) στ. 407 καὶ Audollent 241,16. 252,9. 253,14. — Ὁ ἐν Σαλαμῖνι σχολάρχης κ. Ν. Παππακωνσταντίνου διηγεῖται μοι, ὅτι εἶδεν ἐν Ναυπάκτῳ τὸ ἐξῆς: Δύο παῖδες ἐπαιζόν· τούτων ὁ ἕτερος εἶχε χάσει μίαν δεκάραν· μὴ εὐρίσκων δ' αὐτήν, ἔλαβε ξύλον τι, ἐσχημάτισεν αὐτὸ αἰχμηρὸν καὶ εἶτα ἐπήγγυεν αὐτὸ κατὰ γῆς κυπῶν διὰ λίθου καὶ λέγων: Α «καρφῶνω, καρφῶνω». — Β «τί καρφῶνεις;» — Α «ἓνα διάβολο». — Β «γιατί;» — Α «μοῦχασε μὴ δεκάρα». — Β «κάρφωσέ τον τὸν κερατᾶ». — Α «ἐδὼ θὰ σ' ἔχω καρφῶμενον, ὡς που νὰ μου βρῆς τὴ δεκάρα». — Εἶτα ἀναζητεῖ πάλιν τὴν δεκάραν καὶ ἂν εὕρῃ αὐτήν, ξεκαρφῶνει τὸν διάβολον. (Πρβλ. Ἀριστοφ. *ἑππ.* 371 «διαπατταλευθήσει χαμαί»). Ἐν Σέραις εἰς ὁμοίας περιπτώσεις δένουσι κόμβον εἰς τὸ μανδήλιον, λέγοντες «ἄς

παθῶν τοῦ Χριστοῦ, συμφῶρον τὰς παμπάλαιας λαϊκὰς παραδόσεις, λέγει :

... «ὅταν κλέφτη τὸν ἐπιάσανε (τὸν Χριστὸν) καὶ ὅταν φρονιὰ τὸν πᾶνε κ' εἰς τοῦ Πιλάτου τὴν αὐλὴν ἐκεῖ τὸν τυραννᾶνε.

Ἐ—χαλκιά, χαλκιά, φκείασε καρφιά, φκείασε τρία περόνια—

κ' ἐκεῖνος ὁ παράνομος βαρεῖ καὶ φκείανει πέντε.

Ἐ—Ἐσύ, χαλκιά, ποὺ τᾶφκειασες, ἐσὺ νά μας διδάξης.—

Ἐ—Βάλτε τὰ δυὸ ἔς τὰ χέρια του καὶ τᾶλλα δυὸ ἔς τὰ πόδια,

τὸ πέμπτο τὸ φαρμακερὸ βάλτε το ἔς τὴν καρδιά του,

νά τρέξῃ αἷμα καὶ νερὸ νά λιγωθῇ ἡ καρδιά του.—¹

Τοιοῦτον «κάρφωμα» ἐρμηνεύει ἴσως κάλλιον τὸν «σφήνα» τοῦ Προμηθέως, ὡς ὑπεδήλωσα ἀνωτέρω (σ. 63).

Ὅταν δὲ συλλεχθῇ πλουσιώτερον ὕλικὸν ἐν τοῖς διδύμοις ἀρχαίοις τῷ τε Λεξικογραφικῷ καὶ τῷ Λαογραφικῷ, θὰ ἀποδειχθῇ, πιστεύω, ἐμφανῶς, ὅτι τὸ μαγικὸν «κάρφωμα» τῆς σήμερον ἀνάγεται εἰς τὴν φοβερὰν ἀνασταύρωσιν, ἀποβλέπον εἰς τὸ μέγιστον κακόν, ὃ δύναται ὁ γοητεύων νὰ καταράσῃται κατὰ τοῦ μισητοῦ ἐχθροῦ. Ἐν τῷ παρόντι γινώσκωμεν πλὴν τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων καὶ ὅτι ἐν Λειβησίῳ κάρφωμα εἶνε ἡ βασκανία, «καρφώννου εἶνε τὸ βασκαίνω», ἐν δὲ Ῥόδῳ² «καρφώνω=διὰ μαγείας ἢ βασκανίας καρφώνω τινά, ὥστε νὰ κακοπάθῃ» καὶ «κάρφωμα νά τον εὔρη»=νά καρφωθῇ, νὰ πάθῃ κακόν». Ἐν δὲ Μεσολογγίῳ (Λαογρ. Ἀρχ. δελτ. 52-68) «καρφώνουν τρία καρφιά ἔς τὸν τοῖχο καὶ εἰς καθ' ἓνα, ποὺ καρφώνουν, λέγουν

καρφώνω τὶς τσοῦπες
καὶ κάνω ἀρσενικά».

δέσωμε» ἢ «νά δέσωμε τὸ διάβολο». Ἐν Ἀθήναις, ὅσον γινώσκω, δένουσι κόμβον τοῦ μανδηλίου, χωρὶς νὰ λέγωσιν τι.

¹ Πρβλ. τὸν Καρχηδονιακὸν κατάδεσμον Audollent ἔ. ἄ. ἀριθ. 241 σ. 15 ἐξ. «Ὡς οὗτος ὁ ἀλέκτωρ καταδέδεται τοῖς ποσὶ καὶ ταῖς χερσὶ καὶ τῇ κεφαλῇ, οὕτως *καταθήσατε τὰ σκέλη καὶ τὰς χεῖρας καὶ τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν καρδίαν* Βικτωρικοῦ τοῦ ἡνιόχου» καὶ τὸ γερμανικὸν rñhlen, καθ' ὃ διεπέρων ὄξιν πάσσαλον κατὰ τὴν καρδίαν τῶν κακούργων (βιαστῶν καὶ παιδοκτόνων) Fulda ἔ. ἄ. 115. Περὶ τῆς κεφαλῆς πρβλ. καὶ Eitrem *Beitr. z. griech. Relig. II* σ. 37. Κατὰ γῆς προσπατταλεύεται χεῖρας καὶ πόδας διὰ μεταλλίνων ἀμφιβληστροειδῶν ἤλων ὡς οἱ τῶν Φαληρικῶν νεκρῶν καὶ ὁ Τίτυος ἐν Ἄδου (Ὁμ. Ὀδ. λ. 576 ἐξ.) κείμενος ἐν δαπέδῳ ἐπ' ἐννέα πέλεθρα κατὰ τὴν εἰκόνα τῆς νεκυίας ἐν Nogara *Le nozze Aldobrandine* κλ. 1907 σ. 48 πίν. XII, XXV.

² Ἐφημ. Φιλομαθ. 10, 2097.

Τὸ «κάρφωμα» δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ κατάγηται ἐκ τῆς σταυρώσεως τοῦ Χριστοῦ· τοῦτο δὲ ὄχι τόσο διότι ὁ σταυρός, ἐξαγιασθεὶς διὰ τοῦ Θεανθρώπου, κατηργήθη ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ὡς ὄργανον θανατώσεως κακούργων, οἱ δὲ εὐσεβεῖς χριστιανοὶ τῶν πρώτων αἰώνων δὲν ἠδύναντο νὰ καταρῶνται τοῖς ἐχθροῖς θάνατον, δι' οὗ οἱ μάρτυρες τοῦ Χριστιανισμοῦ μετέβαινον εἰς τὴν βασιλείαν τῶν Οὐρανῶν—τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ προσέτι εἶνε τοῦναντίον ἀποτροπιαστικὰ χριστιανικὰ σύμβολα ἀποδιώκοντα τὸν διάβολον καὶ ἐν γένει πᾶν κακὸν¹—ἀλλὰ διότι τοιαύτη μαγικὴ πρᾶξις ἔχει πολὺ βαθυτέραν τὴν ῥίζαν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ λαοῦ καὶ κατάγεται ἐκ χρόνων πολὺ ἀπωτέρω τῆς σταυρώσεως τοῦ Χριστοῦ κειμένων. Ἡ διὰ τῶν ἡλῶν διαπέρασις τῶν σαρκῶν ἔχουσα παράλληλον, ὡς εἴπομεν, τὸ παράδειγμα τοῦ «σφηνός» τοῦ Προμηθέως, δεικνύει, ὅτι, ὡς λέγει καὶ ὁ Σενέκας,² οἱ «σταυροὶ» ἦσαν—ὄχι δὲ μόνον κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους—διαφόρων εἰδῶν καὶ πιθανώτατα πλειόνων ἢ ὅσα αὐτὸς καταλέγει. Εἶδομεν δὲ ἀνωτέρω, ὅτι ποικίλοι εἶνε καὶ οἱ τρόποι τοῦ καρφώματος τῶν εἰδωλίων.

Πιστεύω δέ, ὅτι, ἐπειδὴ ὁ ἀποτυμπανισμὸς εἴτε ἢ σταύρωσις ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ ἐξετελεῖτο πολλάκις οὐχὶ διὰ προσηλώσεως ἀλλὰ διὰ προσδέσεως ἐπὶ τοῦ τυμπάνου εἴτε τοῦ σταυροῦ,³ καθὼς περίπου τὰ μαγικὰ ἀγαλμάτια ἄνω σ. 68, διὰ τοῦτο καὶ τὸ μαγικὸν «δέσιμον» ἢ «ἀπόδεμα», «ξαμπόδεμα», «ἀμπόδεμα», «ἐμπόδιο» καὶ πιθανῶς καὶ «κόμπωμα»⁴ τῆς σήμερον τὴν αὐτὴν ἔχει ἐκ τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ ἢ τῆς σταυρώσεως καταγωγὴν καὶ διὰ τοῦτο πολλάκις ἐναλλάσσεται πρὸς τὸ κάρφωμα καὶ γίνεται πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Ἡ διαφορὰ εἶνε μόνον, ὅτι τὸ κάρφωμα εἶνε μαγγανεία ἰσχυροτέρα, ὅσον τὸ μέταλλον εἶνε ἰσχυρότερον καὶ διαρκέστερον τοῦ

¹ Πρβλ. π. γ. Ἰωάν. Χρυσόστ. X, 125. *Λαογρ.* 5, 1911 σ. 300. A. Lehmann (μετάφρ. ὑπὸ Petersen) *Aberglaube und Zauberei* 1908, σ. 77. Fulda ἔ. ἄ. 216 ἔξ. Perdrizet *Archiv f. R.W.* XIV (1911) σ. 103 ἔξ. 1915, σ. 9 ἔξ. 15 ἔξ. Schmidt *Neue Jahrb.* 1913 σ. 601 ἔξ. 607. *Ἀρχ. Ἐφ.* 1909 σ. 119, καὶ παμπόλλους ἐξορκισμοὺς ἢ γητέματα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἅτινα ἀκριβῶς διὰ τὴν χρῆσιν καὶ σημασίαν τοῦ σταυροῦ κατὰ τὸν ἐξορκισμὸν λέγονται καὶ *σταυρώματα*.

² *Consol. ad Marc.* 20,3 «cruces non unius generis sed aliter ab aliis fabricatas» κλ.

³ Πρβλ. Ξεν. Ἐφεσ. 4,2 «προσαρτῶσι σπάρτοις τὰς χεῖρας σφίγγαντες καὶ τοὺς πόδας» τοῦτο γὰρ τῆς ἀνασταυρώσεως ἔθος τοῖς ἐκεῖ» δηλ. τοῖς ἐν Αἰγύπτῳ.

⁴ Ξανθοῦδιδης *Λεξικογρ. Ἀρχ. Α'* (ἐν Ἀθηνῶν XXVI 1914) σ. 150. Πολίτης *Λαογρ.* E 1915 σ. 410. Wolters *Archiv f. Rel.-Wiss.* 1905 Beiheft.

σχοινίου.¹ Πάντως δ' αἱ δύο αὐται μαγικαὶ πράξεις, τὸ *κάρφωμα* καὶ τὸ *δέσιμον* ἢ *ἀπόδεμα* ἢ ὅπως ἄλλως λέγεται δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῶσιν ὡς πλασταὶ καὶ ἀπλῶς ἐξηγηρημένοι ὑπὸ τῆς ἐξηγημένης φαντασίας πράξεις, ἀλλὰ, «συμβολικαί» οὐσαι, ἔχουσι *πραγματικὴν* βάσιν, κειμένην ἐν τῷ βάθει τῶν αἰώνων, ἐκεῖ δηλ. ἐνθα κυρίως ῥιζοῦνται αἱ γενικαὶ «προλήψεις» καὶ «δαισιδαιμονίαι» τῶν λαῶν. Τόσον παλαιὰ τιμωρία πρέπει νὰ εἶνε ὁ ἀποτυμπανισμὸς εἴτε ἢ σταύρωσις.²

Ὅταν ἡ ἀνθρωπίνῃ ἐκδίκησις καὶ κακία, πρὸ τῆς ἐννόμου συμπήξεως τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν, διὰ βαθμιαίων σταθμῶν κατέληξε, χωρὶς νὰ δανεισθῇ ἀλλαχόθεν τὸν ὁμοίως καὶ ἀλλαχοῦ ἀναπτυχθέντα τρόπον (πρβλ. Ξενοφ. Ἐφ. ἔ. ἄ.), εἰς τὴν μορφὴν τῆς φρικτῆς ἐκείνης θανατώσεως, — ἀφ' οὗ καὶ ἄλλως ἦτο μέγα καὶ φοβερὸν τὸ μυστήριον τοῦ θανάτου —, ἐθαύμασε τὸ ἑαυτῆς ἔξεύρημα, κατεπλάγη πρὸ αὐτοῦ, κατέστησεν αὐτὸ παροιμιῶδες καὶ ἀκόμη μέχρι σήμερον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπινοήσῃ μείζον καὶ σκληρότερον τῆς εἰς τὸν σταυρὸν προσηλώσεως ἢ προσδέσεως κακόν, ὃ νὰ ἐπιθυμήσῃ νὰ καταπέμψῃ ἐπὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτῆς, καὶ μαγανεύει αὐτὸ καὶ σήμερον ὡς παλαι — ἐν κρυπτῷ καὶ *παραβύστω*³ — οὐ μόνον κατὰ τῶν

¹ Καλαϊσάκης *Δελτ. ἱστ. καὶ Ἐθν. Ἐταιρ.* II, 1885 σ. 333. Ἐν νομοκάνονι *Δαοργ.* Γ 1911 σ. 386 στ. 18 «καρφώνουσι τὸν λύκον», στ. 19 «ἀποδένουσι τὰ σκυλήκια» στ. 21 «ἀποδένουσι τὸν ἀετὸν» στ. 23 «ἀποδένουσι καὶ ἄλλα θηρία καὶ ἐρπετά». Ἐν σελ. 388 στ. 3 «καρφώνουσι τὰ ζῶα αὐτῶν εἰς τὸ νὰ μὴν ἀποθάνουσι» παρανοεῖ τὸ κάρφωμα τῶν νόσων τῶν ζῴων, ὃ πάσχουσι καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἐν Μάνῃ ἂν τὸ *δέσιμον* δὲν λυθῇ ὑπὸ τοῦ δέσαντος, λύεται ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅταν φθαρῇ ἢ σαπῇ τὸ *σχοινίον* (κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ δρ. Στεφανοπούλου-Πατρικαρέα). Τοιαύτη αὐτόματος λύσις τοῦ *καρφώματος* εἶνε πολὺ δυσχερὴς καὶ βραδεῖα. Ἡ κατάπηξις δὲ τῶν μαγικῶν ἤλων ἐν τάφοις, ἐνθα τὸ χῶμα ἔμενεν ἀκίνητον, ἡσφάλιζεν ἔτι μᾶλλον τὴν μαγικὴν πράξιν· πρβλ. Wünsch *Defix. tab. att.* XXV «nec quis eum solvat, nisi nos, qui fecimus». Audollent ἔ. ἄ. 137. Dieterich *Kl. Schr.* 206. Ὅρα καὶ τὸν πάπυρον τοῦ Λονδίνου παρὰ Kenyon *Greck pap.* 1893 σ. 73 (=Wünsch ἔ. ἄ. XXX ἔξ.) στ. 325 «ἐφ' ὅσον οὗτος ὁ κρίκος κέχωσται» καὶ στ. 342. — Καὶ παρὰ τοῖς Λατίνοις defigere καὶ ligare εἶνε ἰσοδύναμα ἐν τῇ μαγείᾳ (=μαγεύειν) πρβλ. Scheftelowitz *Das Schlingen- und Netzmotiv* σ. 18. Καὶ ἐν Γερμανίᾳ δέσιμον καὶ κάρφωμα ἐναλλάσσονται ταυτιζόμενα· ὅθεν ἐν Hessen λέγεται (Dieterich *Kl. Schr.* 197 ἔξ.) ... «ὁ Dieb, ich *binde* dich durch die heiligen 3 *Nägel*, die Christum durch seine heil. Händ und Füß sind geschlagen worden» ... πρβλ. καὶ τὸ παλαιογερμανικὸν Nestel-knüpffen παρὰ Scheftelowitz ἔ. ἄ.

² Ὅρα καὶ Taylor *Primitive culture*⁶ II, σ. 70 ἔξ.

³ Ἀρποκρ. ἔ. λ. Ἀντιφ. ἀπ. 43 «παραβύστον· οὕτως ἐκαλεῖτό τι τῶν παρ' Ἀθηναίοις δικαστηρίων, ἐν ᾧ ἐδίκαζον οἱ ἰα'» *περὶ θανάτου*.

ἀνθρώπων, ἀλλὰ κατ' ἐπέκτασιν καὶ κατὰ τῶν μελῶν καὶ τῶν δυνάμεων αὐτῶν καὶ κατὰ τῶν ζώων καὶ τῶν κτημάτων καὶ τῶν ἔργων αὐτῶν, ὡς ἐν τοῖς μολυβδίνοις καταδέσμοις, καὶ κατὰ τῶν ὄντως ἢ οἰονεὶ ἀφηρημένων ἐννοιῶν, καλῶν ἢ κακῶν, ὅσαι εἶναι ἐμποδῶν τῷ φαρμακῷ τῷ μαγγανεύοντι ἢ τῷ διατάσσοντι αὐτόν.¹

Ὡστε οἱ κατάδεσμοι ἢ τὰ δεσίματα καὶ αἱ καταπατταλεύσεις ἦτοι τὰ καρφώματα δὲν εἶνε μεταφυσικὸν οὕτως εἰπεῖν ἀπόσταγμα τῆς ἀνθρωπίνης κακίας — θὰ ἦτο παράδοξος τοιαύτη συμφωνία τῆς μαγείας παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς, νὰ ἐξεύρωσι δηλονότι πανταχοῦ (Συρία, Αἴγυπτος, Ἑλλάς, Ἰταλία, Γερμανία, Ἰαπωνία, Αὐστραλία, Μεξικὸν κλ.) οἱ ἄνθρωποι τὸν αὐτὸν διὰ τοῦ δεσίματος ἢ τοῦ καρφώματος συμβολικὸν τρόπον δεσμεύσεως καὶ παρακωλύσεως τοῦ ἐχθροῦ ἢ τῶν εἰς αὐτὸν ἀνηκόντων κτημάτων, ἰδιοτήτων, ζώων ἢ πραγμάτων συγκεκριμένων ἢ ἀφηρημένων — ἀλλ' ἀπλουσιτάτη καὶ στοιχειώδης πραγματικῆς μεθόδου μεταφορὰ ὑπ' ἀνθρώπων πρωτογόνου πολιτισμοῦ, δανειζομένων ἐκ τῆς κοινῆς πείρας τοῦ καθημερινοῦ βίου τὴν ἀληθῆ εἰκόνα τοῦ κακοῦ, ὃ ἐπεθύμουν νὰ ἐπενέγκωσιν ἦτοι κατηρῶντο κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἢ τῶν τοῦ ἐχθροῦ.² Τοῦτο δ' ἐστηρίζετο εἰς τὴν καθολικὴν πίστιν, ὅτι ἡ μὲν πλαγγὼν ἢ εἰκὼν ἢ μέρος τι τῶν τοῦ ἐχθροῦ (π. χ. τρίχες, ὄνυχες, ῥάκος, τὸ ἴχνος τοῦ ποδός, ἢ σκιά κλ.) ἢ τὸ ὄνομα ταυτίζεται πρὸς τὸ πρόσωπον, τὸ ἄτομον ἦτοι αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον, ὃν αἰνίττεται, ἢ δὲ ἀπαγγελιομένη ἔκφρασις ἢ μιμήσεώς τινος τυγχάνουσα μαγικῶς πρᾶξις ἐνεῖχε καθ' αὐτὴν καὶ ἐν ἑαυτῇ τὴν δύναμιν καὶ ιδιότητα νὰ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὴν φυσικὴν ἔκβασιν τῶν πραγμάτων ἦτοι νὰ πραγματοποιῆται,³ ἢ λέξις ἢ ἡ εἰκὼν νὰ ἐπά-

¹ Πρβλ. Wünsch. *Def. tab. att.* Audollent *Def. tab.* καὶ *Archiv f. R. W.* 1911, 546 ἔξ. Καλαϊσάκης ἔ. ἄ. σ. 333 ἔξ. Lübkers *Reallex.* (ἔκδ. Geffken-Ziebarth ἀρθρ. *Fluch*. Τὸ βιβλίον τοῦ F. B. Jevons *Die gräcoitalische Magie* γνωρίζω μόνον ἐκ τοῦ *Archiv f. R. W.* ἔ. ἄ. σ. 531· ἀλλ' ἡ γνώμη, ὅτι οἱ κατάδεσμοι οἱ λέγοντες «καταδῶ τὸν δεῖνα» καὶ δηλοῦντες δῆθεν οὕτω, ὅτι ὁ καταδῶν χρῆται οἰκεία καὶ οὐχὶ θεοῦ τινος δυνάμει, εἶνε «προθεϊκοί» (prädeistisch), πρέπει νὰ μεταρρυθμισθῇ, νὰ ῥηθῇ δ' ὅτι εἶνε «προνομικοί», ἦτοι κατάγονται ἐκ χρόνων, καθ' οὓς ὑπῆρχον μὲν ἀναμφιβόλως θεοί, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχον γραπτοὶ θεομοὶ καὶ συγκεκριμέναι νόμοις πολιτεῖαι. Αἱ καταδέσεις τότε ἢ προσηλώσεις ἐγίνοντο ὡς *προσωπικαὶ* ἢ τοῦ *γένους* ἐκδικήσεις, πολλῶ δὲ ὕστερον ἐγίνοντο χθονίῳ τινι θεῷ συγκεκριμένῳ ἢ τοῖς ἄλλοις νεκυδαίμοσι.

² Πρβλ. Audollent ἔ. ἄ. ἀριθ. 49, 16 ἔξ. «τούτους ἅπαντας καταδῶ, ἀφανίζω, κατορύττω, καταπατταλεύω».

³ Πρβλ. π. χ. A. Lehmann *Aberglaube und Zauberei* μεταφρ. γερμ. Petersen 1908 σ. 61. Wünsch *Philologus* 1902, σ. 27 ἔξ. Kuhnert ἐν *Pauly-Wis-*

γεται τὸ πρᾶγμα καὶ νὰ γίνηται οἰονεὶ ἄμ' ἔπος ἄμ' ἔργον. Ὡστε δὲν δένουσι οὐδὲ καρφώνουσι ἀπλῶς ἵνα συμβολικῶς δεσμεύωσιν, ὡς κοινῶς νομίζεται, καὶ παρακωλύσωσί τινα ἢ τι, ἀλλὰ δένουσι ἢ καρφώνουσι πρὸς θάνατον καὶ ὄλεθρον ἢ τοῦλάχιστον πρὸς τελείαν καὶ μέχρι θανάτου καὶ ἀφανισμοῦ χεῖρωσι καὶ ὑπόταξιν.

Ἐὰν δὲ εἶτε παρὰ τοῖς Ἑλλησιν εἶτε παρ' ἄλλοις λαοῖς ἢ μαγανεία αὕτη γίνεται ἐνίοτε διὰ καθηλώσεως δι' ἐνὸς μόνου ἤλου ἢ δι' ἀτάκτως τιθεμένων ἤλων, τοῦτο σημαίνει ἀνάμνησιν καταστάσεως ἔτι μᾶλλον παλαιᾶς καὶ ἀρχεγόνου, ὅτε τὸ ἀκόρεστον αἰσθημα τῆς ἐκδικήσεως, ὑπ' οὐδενὸς νόμου ἢ λογισμοῦ συνεχόμενον, ἐφήρμοξεν ἐν τῇ πραγματικότητι τοιούτους τρόπους θανατώσεως κατ' οἰκείαν ἐκάστοτε ἐπίνοιαν.¹

Εἰδικῶς δὲ περὶ τῶν Ἑτρούσκων καὶ τῶν Ῥωμαίων — οἵτινες δὲν ἠγνόουν τὸ δεῖν σχοινίοις ἢ τοῖς τοιούτοις² — ἴσως δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι οὐδέποτε προέβησαν εἰς τὴν θέσπισιν τῶν πέντε ἤλων. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἀντὶ πάσης ἄλλης παραπομπῆς ἰδέτω ὁ ἀναγνώστης τὸ βιβλίον H. Fulda, *Das Kreuz und die Kreuzigung* Breslau 1878,³ περὶ δὲ τῶν παλαιότερων παρατηροῦμεν, ὅτι παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις παροιμιώδης ἦτο ὁ clavus tralialis⁴ ἀποδιδόμενος εἰς τὴν saevam ἢ diram Necessitatem καὶ ὁ clavus annalis, ὅστις εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἑτρούσκικοῦ ἔτους κατὰ τὰς εἰδοὺς τοῦ Σεπτεμβρίου, καθ' ἃς ἦτο καὶ ἡ ἡμέρα τῆς καθαγιασέως τοῦ ναοῦ τῆς θεᾶς Νωρτίας, ἐπηγύετο ἐν Ῥώμῃ (clavum figere). Τὸ αὐτὸ ἐγίνετο καὶ κατὰ τὴν θεμελίωσιν ναοῦ ἢ τὴν κατάστασιν ἄρχοντος. Τὴν σημασίαν τῆς πράξεως παρέχει ὁ Livius λέγων⁵ «repetitum ex seniorum memoria dicitur pestilentiam quondam clavo ab dictatore fixo sedatam» ἤτοι ὅτι ἐγίνετο πρὸς καθήλωσιν (κάρφωμα)

sowa *RE* ἄρθο. *defixio* σ. 2375 ἐξ. Hubert ἐν *Darenberg-Saglio Diction.* ἄρθο. *magia* σ. 1508, 1517 ἐξ.

¹ Πρὸβλ. Glotz ἔ. ἄ. 132 ἐξ. 306-309 κ. ἄ. Hermann ἔ. ἄ. 13.

² Πρὸβλ. Κικ. *in Ver.* 5,6 τοὺς *more majorum*... ad palum *alligatos*.

³ Τὸ βιβλίον ἐδάνασέ μοι φίλος, ἀπηρτισμένου ἤδη ὄντος τοῦ χειρογράφου τῆςδε τῆς μελέτης. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου, ἱερεὺς ὢν, ἀγνοεῖ ἐντελῶς τὸν Ἀριστοφάνην, ὅστις ἔδωκεν ἡμῖν τὴν κλεῖδα τῆς ἐρεύνης. Ἀλλὰ τὸ κύριον θέμα τοῦ ἀνδρὸς ἦτο ἡ σταύρωσις ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς τῆς Ῥώμης καὶ μάλιστα ἡ τοῦ Χριστοῦ.

⁴ Ὁράτ. *φδ.* I, 35, 18 III, 24, 6 ἐξ. Κικ. *Verr.* 5, 21 (53). Audollent ἔ. ἄ. σ. LXVIII. Gruppe *Mythol.* 895. *Pauly-Wissowa RE* ἄρθο. *Defixio* 2374 κ. ἄ.

⁵ VII, 3. VIII, 18, 12. IX, 28, 6.

ἐν γένει τῶν κακῶν, ὡς δεικνύουσι πλείονες περιπτώσεις.¹ Τὸ δὲ defigere ἢ καὶ caput defigere ἐδήλου καὶ πᾶσαν μαγείαν.

Ἄναλογος δὲ κατάστασις, ἣς ἡ ἔρευνα κεῖται ἔξω τῶν ὀρίων τῆσδε τῆς πραγματείας, ἀπαντᾷ καὶ ἐν βορειοτέrais χώραις τῆς Εὐρώπης, πιθανώτατα ἰθαγενής,² ἣς ἐμφανίσεις ἰσχυρὰς καίπερ ἔσκοτισμένας ἔχομεν εἰς τὸ γνωστὸν ξηρὸν δένδρον τῆς Kärtnerstrasse τῆς Βιέννης, τὸ Stock-im-Eisen, ἐφ' οὗ πᾶς τις ἠδύνατο νὰ ἐμπήξῃ ἥλον, καὶ τὰ ξύλινα ἀγάλματα στρατηγῶν ἢ πυροβόλα κ. τ. τ., ἅτινα τελευταίως κατὰ τὸν μέγαν πόλεμον ἐν Γερμανίᾳ καὶ Αὐστρίᾳ ἐκαλύπτοντο ὑπὸ ἥλων πάσης ὕλης πρὸς ταμιευτικὸν μὲν σκοπὸν ἀλλ' ἐπὶ βάσεως τοῦ λαϊκοῦ ἐθίμου τῆς τοιαύτης κατὰ τῶν ἐχθρῶν κατάρας.

Οἱ ἥλοι δέ, οἱ χρησιμεύσαντες πρὸς σταυρώσεις, ἦσαν ἀποδεδειγμένης δυνάμεως, ἀφ' οὗ εἶχον δαμάσει κακούργους, καὶ διὰ τοῦτο ὀλόκληροι ἢ μέρη αὐτῶν ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς ἀποτρόπαια «φυλακτὰ» κατὰ νόσων (πυρετοῦ, ἐπιληψίας καὶ ἄλλων πιθανώτατα).³ Ὅμοίως δὲ τούτοις ἦσαν δυνατοὶ καὶ οἱ ἥλοι οἱ παγέντες πρὸς κατάδεσιν μαγικὴν εἰς τάφους⁴· δακτύλιος δὲ πεπονημένος ἐξ ἥλου σταυρώσεως ἦτο ἀποτρεπτικὸς τῶν φαντασμάτων⁵· θαυματουργὸν δ' ὁμοίως ἦτο καὶ μέρος τοῦ ἥπατος κακούργου θανατωθέντος ἢ ῥάκος⁶· ἀναλόγως δὲ φίλτρον θαυματουργὸν ἦτο «ἥλος κύπρινος ἀπὸ πλοίου νευαναγηκότος»⁷ καὶ διὰ τοῦτο «ἥλον ἐκ πλοίου ναυαγήσαντος ἐλάσας

¹ Ὅρα Jahn *Berichte der Sächs. Gesell. d. Wiss.* 1855, 106 ἔξ. Darenberg-Saglio λ. *clavus* σ. 1240 ἔξ. καὶ Pauly-Wissowa λ. *clavus*. Preller-Jordan *Röm. Mythol.*³ I, 258. Heim *Incantamenta mag. graec. lat.* (Supplem. 19, 1893 τῶν *Jahrb. für Philol.*). Marshall *Journ. of Hell. Stud.* 1904, 332 ἔξ. Wünsch *Antikes Zaubergezät aus Pergamon* VI Ergänzungsheft d. deutschen Arch. Jahrb. 1905, σ. 43 ἔξ.

² Glotz ἔ. ἄ. 66. πρβλ. *Archiv f. Rel.-Wiss.* 1904, 332 ἔξ. 1915, 587.

³ Plin. *h. n.* 28,1,2. 28,4,11. 28,6,17. Ἄλεξ. Τραλλιαν. 1,15,82 (=ἔκδ. Puschmann I σ. 567): «ἥλον ἐσταυρωμένον τῷ βραχίονι τοῦ πάσχοντος περιάπτε καὶ ἀπαλλάξεις». Λουκαν. *Pharsal.* 6,538 ἔξ. Nün ἔχομεν ὡς φυλακτὸ τὸ τίμιον ξύλον τοῦ σταυροῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

⁴ Plin. 34,151.

⁵ Λουκιαν. *Φιλοψ.* 17. πρβλ. Ἀριστοφ. *Πλ.* 883 ἔξ. μετὰ τῶν σχ. Heckenbach *De nuditate sacra* 1911 σ. 92 ἔξ. 94 ἔξ.

⁶ Ἄλεξ. Τραλλ. ἔ. ἄ. 81 πρβλ. Jahn ἔ. ἄ. 95. Μήπως καὶ οἱ «ἱεροὶ» δεσμοὶ τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Κνωσσοῦ (περὶ ὧν ὄρα τελευταῖον Evans *The palace of Minos at Knossos* 1921 σ. 430 ἔξ.) ἔχουσιν ἀπωτέραν ἀρχὴν ὁμοίαν καὶ εἶνε προβασκάνια, εἴτε ἀποτρόπαια;

⁷ Wünsch *Ant. Zaubergez.* 43=Pap. CXXI, 474.

ποίησον βραχιόλιον πλατύ... και περιίθες ἐν τῷ εὐωνύμῳ βραχιόνι».¹

Ἐκ τῆς κατὰ τὰς σταυρώσεις χρησιμοποίησεως τῶν χαλκῶν ἢ σιδηρῶν ἤλων προσέλαβον ἴσως² τὰ δύο ταῦτα μέταλλα³ και τὴν γενικωτέραν ἀποτροπιαστικὴν δύναμιν, περὶ ἧς λέγεται (Σχόλ. Ὀδυσ. λ. 48): «κοινή τις παρὰ ἀνθρώποις ἐστὶν ὑπόληψις, ὅτι νεκροὶ και δαίμονες σίδηρον φοβοῦνται» και (Σχολ. Θεοκρ. II, 36): «(ὁ χαλκός) ἐνομίζετο καθαρὸς και ἀπελαστικός τῶν μiasμάτων· διόπερ πρὸς πᾶσαν ἀφοσίωσιν και ἀποκάθαρσιν αὐτῷ ἐχρῶντο, ὡς φησι και Ἀπολλόδωρος ἐν τῷ περὶ θεῶν», και (Τζέτζης *εἰς Λυκόφρ.* 77): «λύει τὰ φάσματα χαλκός κροτηθεὶς εἴτε τι τοιοῦτον», και (Λουκιαν. *Φιλοψ.* 15): «ἐκεῖνα (τὰ φαντάσματα) μὲν γάρ, ἦν ψόφρον ἀκούση χαλκοῦ ἢ σιδήρου, πέφουγεν». Ἐννοεῖται, ὅτι ἐνταῦθα οὐχ ἦττον τῆς ἐννοίας τοῦ μετάλλου συντελεῖ πρὸς τὴν τοιαύτην ἐκδοχὴν και τὸ πρόσθετον ἀποτροπιαστικὸν στοιχεῖον, ὁ ἐκ τῶν μεταλλίνων σκευῶν παραγόμενος κρότος, ὁ τρομάζων και εἰς φυγὴν τρέπων, ἐπίσης δ' ἴσως και ἡ χρῆσις τῶν μετάλλων πρὸς κατασκευὴν ὄπλων. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται και ἡ διὰ τὴν τοιαύτην ἀπελαστικὴν και ἀλεξίκακον δύναμιν χρῆσις τῶν κωδῶνων, οὓς φέρουσι περιάπτά τινα παλαιὰ και οὓς εὐρίσκομεν πολλάκις οὐ μόνον χαλκοῦς ἀλλ' ἔπειτα και πηλίνους ἐν τάφοις.⁴ Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν πρώτην Μαρτίου πρῶι κρούουσι και ἐν

¹ Ἀλεξ. Τραλ. ἔ. ἄ. σελ. 571. Κατ' ἐπέκτασιν δὲ και «ὀθόνιον ἐκ ναυαγήσαντος πλοίου ἤδη πεπλευκότος και πεπαλαιωμένου δῆσον ἐπὶ τὸν δεξιὸν βραχίονα» κλ. κατὰ τῆς ἐπιληψίας. Ὅρα και Fulda ἔ. ἄ. 185 ἔξ. Dieterich *Kl. Schriften* 47 και 197. O. Weinreich *Heilungswunder* σ. 45. Tuchmann *Mélusine* τόμ. VII (1894-5) σ. 179 ἔξ. και VIII σ. 60. Πρὸβλ. και τὰ διὰ τυμπανισμοῦ ληφθέντα ὁστὰ ἀνθρωπίνων κρανίων ἐν Hörnes *Urgeschichte des Menschen* σ. 94 ἔξ. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ τάξωμεν και τὴν συνήθειαν τῆς περισυλλογῆς τῶν τετριμμένων ἐκ τῆς χρήσεως πετάλων (πρῶτον πιθανῶς νεκροῦ εἶτα δὲ και ζῶντος) ὑποζυγίου. Ὁ Eitrem *Beitr. z. griech. Religionsgesch. II Kathartisches und Rituelles* 1917 σ. 35 κατάγει τὸ ἔθιμον ἐκ τῶν θυσιῶν ἵππων. Ὁ Tuchmann *Mélusine VIII* (1896-7) σ. 107 ἀναγράφει και ἐρμηνεῖαν στηριζομένην εἰς τὴν ὁμοιότητα τῶν πετάλων πρὸς τὸ γυναικεῖον αἰδοῖον, ὅρα και *Mélusine VII* σ. 177 ἔξ. Πάντως τὸ ἔθιμον εἶνε νεώτερον τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, καθ' οὓς ἐξηυρέθησαν τὰ πέταλα.

² Ὅρα και Eitrem *Hermes und die Toten* σ. 16 ἔξ. Samter *Geburt* κλ. σ. 51.

³ Περὶ τοῦ μολύβδου ὅρα Audollent σελ. XLVIII ἔξ. Ὁ μολύβδινος ἦλος τῆς Πάρου ὁ φέρων ἐπιγραφὴν ΠΥΡ (Athen. Mitt. 1902 σ. 229) δηλοῖ, νομίζω, καταπαττάλευσιν μᾶλλον Πύργου τινὸς ἢ τινος ἄλλου ἀνθρώπου τοιοῦτον τι ὄνομα φέροντος, οὐχὶ δὲ τοῦ πυρός.

⁴ Πρὸβλ. Wolters *Bonner Jahrb. Heft* 118, 1909 σ. 262. Καὶ χαλκοῦν κώδωνα και πηλίνους εὐρον ἐγὼ ἐν τῷ θεσπικῷ πολυανδριῷ τοῦ 424 π. X. πρὸβλ. *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1920 σ. 18, 21 ἔξ. *Πρακτικά* 1911 σ. 153 ἔξ.

Εἰκ. 14. Τρόπαιον βαρβαρικὸν ἐκ τῶν ἀναγλύφων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἢ Ἀπτέρου Νίκης ἐν Ἀθήναις.

τῇ πατρίδι μου κώδωνας ἢ ἄλλα μετάλλινα σκεύη (χαλκᾶ ἢ σιδηρᾶ) «γιά νὰ χαθοῦν τὰ φρεΐδια».¹

Μορφή τις ἀποτυμπανισμοῦ ἀρχικῶς εἶνε καὶ τὸ τρόπαιον, ὃ ἰδρῶει ὁ νικητὴς ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Εἰς τὸν διάλογον Ὁκτάβιον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πατρὸς Μινουκίου Φήλικος (τοῦ γ' αἰῶνος μ. Χ.) ἐκεῖνος λέγει πρὸς τὸν ἐθνικόν²: «τὰ τρόπαια ὑμῶν δεικνύουσιν οὐ μόνον τὴν μορφήν τοῦ σταυροῦ ἀλλὰ καὶ τὴν τοῦ ἐσταυρωμένου ἀνθρώπου». Ὁ χριστιανὸς πατὴρ εἶχε δίκαιον· ἂν δέ τις³ εὐρίσκη διαφορὰν τινὰ μεταξὺ ἀνθρώπου ἐσταυρωμένου καὶ τροπαίου, ἐπειδὴ ἡ ἀργαία πανοπλία δὲν εἶχεν ὡς ἡ μεσαιωνικὴ περιβραχιόνια, ἅτινα νὰ ἐκταθῶσιν ὡς αἱ χεῖρες τοῦ ἐσταυρωμένου ὀριζοντίως (τοιαύτη εἶνε ἡ χριστιανικὴ σκέψις), ἀληθῶς ὁμῶς τοιαύτην τινὰ διαφορὰν ἐνίοτε δὲν ἐγνώριζον, φαίνεται, οἱ ἑλληνικοὶ χρόνοι. Διότι ἐν

¹ Πρὸβλ. Πολίτου *Λαογραφικὰ Σύμμικτα* II, 260 ἐξ. πυροβολισμοὺς κατὰ τῶν πονηρῶν πνευματῶν ὄρα παρὰ Samter ἔ. ἀ. 39 ἐξ. 58 καὶ 62 ἐξ.

² Minuc. Fel. *Octav.* 29,7: «tropaea vostra victricia non tantum simplicis crucis faciem, verum et affixi hominis imitantur».

³ Fulda, *Das Kreuz* κλ. 112, 221.

τῶν τροπαίων τοῦ στηθαίου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης¹ ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς Ἀκροπόλεως (εἰκ. 14) δεικνύει ἀνδρόμηκες τρόπαιον ἐσηματισμένον περὶ κορμὸν δένδρου, ὃν περιέβαλον διὰ βαρβαρικοῦ χειριδωτοῦ χιτῶνος οὕτως, ὥστε αἱ χειρῖδες εἶνε καθειμέναι ὡς αἱ χεῖρες τῶν νεκρῶν τοῦ Φαλήρου· οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ περὶ τὸν ἀγκῶνα φέρουσιν ἑκατέρα δεσμόν, ὅστις δὲν φαίνεται μὲν πῶς χωρεῖ πρὸς τὰ ὄπισθεν, ἀλλὰ βεβαίως αἰνίττεται ἀληθῆ δεσμόν τῶν χειρῶν εἰς τὸν κορμὸν τοῦ δένδρου ἥτοι τὸν σταυρόν. Ἰδιοτροπίαν δεικνύει καὶ ζώνη ἥτοι ὄσφρακός δεσμός συσφίγγων τὸν χιτῶνα περὶ τὸν σταυρόν. Ἡ παρουσία **χιτῶνος** δεδεμένου ἀντὶ **γυμνοῦ** σώματος, εἶνε ὑποχώρησις εἰς τὴν ἀνάγκην.

Ἄν πάντα ταῦτα δηλοῦσιν, ὅτι ἀληθῶς ἐν ἀρχῇ τὸ τρόπαιον ἦτο συμβολικὸς ἀποτυμπανισμός, τότε ἡ ἔννοια αὐτοῦ ἔδει νὰ ἦ κακὴ τις πρὸς τὸν ἠττηθέντα ἐχθρὸν διάθεσις, ὡς νομίζει καὶ ὁ A. Reinach ἐν Darenberg-Saglio *Dictionn. des Antiqu.* λ. *tropæum* σ. 497· δεχόμενος ὅτι ἐκεῖνοι, οἵτινες ἔφερον τὰ ὄπλα, δι' ὧν κοσμεῖται τὸ τρόπαιον, δένονται μαγικῶς καὶ καθιεροῦνται τοῖς θεοῖς τοῖς δοῦσι τὴν νίκην. Ἄλλ' ἂν πρέπη νὰ συμφωνήσω καὶ ἐν τούτῳ πρὸς τὸ πνεῦμα τὸ διέπον τὴν μελέτην ταύτην, νομίζω ὅτι τὸ τρόπαιον δηλοῖ τί εὐχεται ὁ νικητὴς νὰ πάθῃ ἡ σύμπασα πολεμικὴ δύναμις τοῦ ἐχθροῦ, ἣν συμβολίζουσι τὰ ὄπλα. Καθηλουμένης ταύτης, στερεοποιεῖται ἡ νίκη. Ἡ καθήλωσις αὕτη εἶνε οἰονεὶ ἀποκοπὴ τῶν πτερῶν τῆς Νίκης, ἡ μεταβολὴ ταύτης εἰς Ἄπτερον καὶ ἀδύνατον πρὸς φυγὴν. Ὅρθῶς δ' ὁ Πausanias (3, 157)² παραβάλλει πρὸς ταύτην τὸν πέδαις ἐχόμενον ἐν Σπάρτῃ Ἐνυάλιον, ὅστις οὐδὲν ἄλλο, νομίζω, ἦτο ἢ εἰδός τι τροπαίου παλαιοῦ. Ἐπειδὴ δὲ μάλιστα τὴν τε Ἀθηναϊκὴν ἄπτερον Νίκην καὶ τὸν Σπαρτιατικὸν Ἐνυάλιον καλεῖ ὁ Πausanias διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος «**ξόανον**», τότε, ἂν ἡ γνώμη μου εἶνε ὀρθή, καὶ τὸ **ξόανον** τῆς Ἀθηναίας Νίκης τῶν Ἀθηναίων, ὃ ἐκράτει τῇ δεξιᾷ μὲν ῥόαν, **τῇ δ' ἀριστερᾷ κράνος**, ἦτο μορφὴ τις τροπαίου³. Διὰ τοῦτο

¹ Heberdey *Jahreshefte* 1910, *Beibl.* σ. 85, *Catalogue of the Acropolis Museum II* (Casson) σελ. 165 ἀριθ. 19.

² « τοῦ ναοῦ δὲ ἀπαντικρῶ πέδας ἐστὶν ἔχων Ἐνυάλιος, ἄγαλμα ἀρχαῖον. Γνώμη δὲ Λακεδαιμονίων τε ἐς τοῦτό ἐστι τὸ ἄγαλμα καὶ Ἀθηναίων ἐς τὴν Ἄπτερον καλουμένην Νίκην, τῶν μὲν οὐποτε τὸν Ἐνυάλιον φεύγοντα οἰχίσεσθαί σφισιν ἐνεχόμενον ταῖς πέδαις, Ἀθηναίων δὲ τὴν Νίκην αὐτόθι ἀειμενεῖν οὐκ ὄντων πτερῶν. Τόνδε μὲν εἰσιν αἱ πόλεις αὗται τὰ **ξόανα** τὸν τρόπον ἰδρυνόμεναι καὶ ἐπὶ δόξῃ τοιαύτῃ ».

³ Ὅρα Ἀρποκρατίωνα ἐν λ. « Ἀθηνα Νίκη » καλοῦντα ἐπίσης ξόανον τὸ ἄγαλμα τῆς Νίκης ταύτης κατὰ τὸν περιγηγητὴν Ἡλιόδωρον. Πρβλ. Φώτ. Σουῖδ.

δ' ἴσως καὶ ἐσωρεύθησαν τοσαῦτα τρόπαια εἰς τὰ ἀνάγλυφα τοῦ δρυφάκτου τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀκροπόλεως.

Ὁ ἀετός, ὅστις καταβιβρώσκει τὸ «σώματος μέγα ράκος» τοῦ Προμηθέως, δίδει ἀφορμὴν νὰ ὑπομνήσωμεν, ὅτι καὶ ὁ Μνησίλοχος (942) παραπονεῖται, ὅτι, ἀποτυμπανιζόμενος ἐν κροκωτοῖς καὶ μίτραις γέρων ἀνὴρ, θὰ παρέχη γέλωτα «τοῖς κόραξιν ἐστιῶν» (πρβλ. στ. 1028 «κόραξι δεῖπνον»). Τὸ ὄρθον θὰ ἦτο νὰ πράττη τοῦτο γυμνὸς ὢν, ὅτε δὲν θὰ παρεῖχε γέλωτα. Γνωρίζομεν δὲ καὶ ὅτι καὶ οἱ σταυρούμενοι κατὰ τὰς ρωμαϊκὰς σταυρώσεις, ἅς ὡς ποινὴν δὲν πρέπει νὰ ὑπολαμβάνωμεν πολὺ ἀλλοτρίας τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ, κατελείποντο πολλακίς βορὰ τῶν θηρίων, τῶν κυνῶν καὶ τῶν πτηνῶν.¹ Ὅπως δὲ κατὰ τὰς Ρωμαϊκὰς σταυρώσεις τοῦτο ἐγίνετο καὶ ἐφ' ὅσον τὰ πτώματα ἦσαν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, τὸ αὐτὸ δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν καὶ περὶ τῶν ἀποτυμπανιζομένων ἐν Ἀθήναις.² Ὁ Μνησίλοχος ὁμως φοβεῖται μὲν, ὅτι θὰ γίνῃ ἐλώριον τῶν οἰωνῶν, δὲν λέγει ὁμως τι περὶ τῶν κυνῶν ἢ τ. τ. Ἀλλ' ἀδιστάκτως πιστεύω, ὅτι ἡ πεῖρα τοῦ Μνησιλόχου ἦτο πλουσιωτέρα ἢ ὅσον δεικνύουσιν οἱ λόγοι αὐτοῦ καὶ ὅτι ἀληθῶς τὰ πτώματα τῶν ἀποτυμπανιζομένων, ἀπαίσια καὶ οἰκτρὰ, ὡς εἶδεν αὐτὰ ὁ Λεόντιος (ἄνω σ. 37₂), ἠδύναντο νὰ ριφθῶσιν εἰς τὸ βάραθρον—βαθύτερόν τι δηλ. ὄρυγμα τῶν αὐτοῦ πέριξ λατομιῶν—ἢ—ὅπερ ὡς τιμωρία δι' ἀταφίας ταῦτόν περιέπου—νὰ καταλειφθῶσιν ἀνεκρεμασμένα παρ' αὐτῶ, ἐγγύτατα ὄντι, ἢ καὶ ἐν αὐτῶ τούτῳ τῶ συνόλω κοίλῳ τόπῳ. Ἡ φράσις ὁμως «ἐμβάλλειν εἰς τὸ βάραθρον» ἀπαιτεῖ βαθύτερόν τι ὄρυγμα τῶν λιθοτομιῶν τῆς Πνυκός. Ἐκ μόνης δὲ τῆς φύσεως τοῦ τόπου ἦτοι τοῦ βαράθρου θὰ ἐξηρτάτο τὸ νὰ μὴ γίνωνται τὰ πτώματα βορὰ μόνων τῶν οἰωνῶν ἀλλὰ καὶ τῶν σαρκοβόρων τετραπόδων, ὅπερ ἀληθῶς συνέβαινε, ὡς θὰ ἰσχυρισθῶ κατωτέρω, προσθέτων ἐνθάδε, ὅτι τὸ βάραθρον οὕτω ἐκαλύπτετο ὑπ' ὄστῶν σὺν τῶ χρόνῳ, ὥστε, ἂν ὠνομάζετο Κρανίου τόπος, θὰ εἶχε πρόσφορον μὲν ἀλλὰ κατώτερον καὶ πτωχότερον τῆς φρικτῆς ἀληθείας ὄνομα.

¹ Πρβλ. Ἀρτεμίδ. *ὄνειροκρ.* 2, 53 «καὶ γὰρ ὑψηλὸς ὁ σταυρωθεὶς καὶ πολλοὺς τρέφει οἰωνοὺς . . . γυμνοὶ γὰρ σταυροῦνται καὶ τὰς σάρκας ἀπολλύουσιν οἱ σταυρωθέντες» καὶ 4, 49 «. . . εὐπορίαν δὲ διὰ τὸ πολλοὺς τρέφειν οἰωνοὺς τὸν ἐσταυρωμένον». Horat. *Epod.* 5, 100 Sueton. *Octav.* 13· ὄρα καὶ Darenberg-Saglio *Dictionn.* λ. *crux* σ. 1573-74. Fulda ἔ. ἀ. 125, 157, 176, 183, περὶ τοῦ ὕψους τῶν σταυρῶν πρβλ. καὶ τὸ ἐπίγραμμα τῆς Ἀνθολ. 11, 192 «Μακροτέρῳ σταυρῷ σταυρούμενον ἄλλον ἑαυτοῦ ὁ φθονερός Διοφῶν ἐγγὺς ἰδὼν ἐτάκη».

² Πρβλ. Πλουτ. Κλεομ. 39· Ρωμαῖος *Athen. Mitt* 1914 σ. 213 ἔξ.

Ἡ παροιμιώδης ἀρὰ «ἔς κόρακας» (βάλλε, ἔρρε, ἴθι, ἀπο-φθείρου πρβλ. ἀποσκορακίζειν) ἐντεῦθεν προέκλυψεν ἀναμφιβόλως, παρὰ τὰς ἀντιθέτους τλαιπωρίας τῶν ἐρμηνευτῶν, καὶ διὰ τοῦτο πιστεύω, ὅτι ὁ Ζηνόβιος 87 (ἐν Pargemioogr. II ἔκδ. Leutsch καὶ Schneidewin) λέγων «ἔς κόρακας ἐν Θεσσαλίᾳ τόπος ἐστὶ Κόρακες, ὅπου τοὺς κακούργους ἐνέβαλλον» δεικνύει λίαν ἀμυδρῶς τὴν ἀλήθειαν.¹

Προχωρῶν μάλιστα λέγω, ὅτι βεβαίως καὶ κύνες κατήσθιον τὰ πτώματα τὰ ῥιπτόμενα εἰς τὸ βάραθρον, ἂν καλῶς ἐρμηνεύω τὴν παροιμιώδη ἀρὰν ἔ. ἀ. Διογεν. 86 «ἔς Κυνόσαργες, ἔς ἀηλίου πύλας», περὶ ἧς τὰ σχολ. εἰς Πλατ. Ἄξιολοχ. 364 A λέγουσι: «λαμβάνεται δὲ (τὸ Κυνόσαργες) καὶ εἰς παροιμίαν ἐπὶ ὕβρει καὶ ἀρᾷ, οἷον «ἴθ' ἔς Κυνόσαργες», ὁ δὲ Εὐσταθ. εἰς Ὅμ. Ὀδυσσ. Β, 11 σ. 1430, 57 ἔξ.: «Κυνόσαργες χωρίον, . . . οὐδὲ ἀνόσιον (μήπως γραπτέον οὐδὲν ὄσιον;); πρόσρημα τὸ «ἔς Κυνόσαργες» ἀλλ' ἴσον τῷ «ἔς κόρακας». Ἡ παροιμία αὕτη εἶνε, νομίζω, ἐσχηματισμένη λογοπαικτικῶς, ἐκ δὲ τῆς λέξεως Κυνόσαργες σημασίαν καὶ δύναμιν ἐν τῇ παροιμίᾳ ἔχει μόνον τὸ πρῶτον συνθετικὸν μέρος (κυνος-), ὁ δὲ πέμπων τινὰ εἰς Κυνόσαργες ἔπεμπεν αὐτὸν ἀληθῶς εἰπεῖν εἰς τοὺς κύνας τοῦ βάραθρου². Τοιαύτας λογοπαιξίας ἔχει πολλὰς ὁ Ἀριστοφάνης (πρβλ. π. χ. τὸ χεζικηνικὸν βάμμα) ἀλλὰ καὶ παρὰ παντὶ λαῷ εὐρήσει ὁ ζητήσων.

¹ Πρβλ. καὶ Diels-Schubart *Didymos* (ἐν Berl. Klass. Texte) 11, 55 ἔξ. 12, 23 ἔξ. Crusius *Sitz. Ber. Münch. Akad.* 1910 σ. 109 ὅθεν μανθάνω, ὅτι καὶ ὁ Leo ἐξήνεγκε «περὶ τοῦ σκορακίζειν καὶ τῆς ἐς κόρακας παροιμίας», γνώμην, ἣν ἀγνοῶ. Ἀναμφιβόλως δὲ ἔχει πρὸς τὰς θανατώσεις τῶν καταδικῶν ἀναφορὰν καὶ ἡ βυζαντινὴ παροιμία:

ὅς οὐκ ἀκούει τῶν γονέων
ἀκούει τῶν ὀρνέων,

ἣν ὁ Πολίτης (*Παροιμίαι* τ. Δ' σ. 86 ἔξ. ἀρ. 19) θέλει νὰ περιορίσῃ μόνον εἰς τὰ πτώματα τῶν φονευθέντων ἢ ἐκ νόσου ἐν ἐρήμῳ τόπῳ καὶ μακρὰν τῶν οἰκείων καὶ τῆς πατρίδος θανόντων καὶ κειμένων ἀτάφων νεκρῶν. Ἡ παροιμία ὑποδηλοῖ, ὅτι ὁ ἀπειθὴς υἱὸς καταλήγει γινόμενος κακούργος καὶ παραδιδόμενος εἰς χεῖρας τοῦ δημίου, καθὼς μαρτυροῦσιν ἄλλαι ὅμοιαι παροιμίαι τῶν εὐρωπαϊκῶν ἔθνῶν, ἃς παραθέτει ὁ Πολίτης ὑπομνηματίζων τὴν ἄνω παροιμίαν. Ἐκ τῶν παροιμιῶν μάλιστα τούτων γίνεται φανερόν, ὅτι κατὰ τὰς διαπομπεύσεις τῶν ἀπαγομένων εἰς θάνατον ἐποιοῦντο χρῆσιν καὶ τυμπάνων καὶ συρίγγων κατὰ τὸν μεσαίωνα.

² Τοιοῦτον πρέπει ἀρχικῶς νὰ ὑπολάβωμεν καὶ τὸν (Ἡσιόδ. *Θεογ.* 311 ἔξ.) «Κέρθερον ὠμηστήν, Ἄιδεο κῦνα χαλκεόφρονον, πεντηκοντακέφαλον, ἀναιδέα τε κρατερόν τε» περὶ οὗ ὄρα Παπαδάκην *Ἀρχ. Δελτ.* 1916, 240 ἔξ. S. Reinach *Cultes, mythes et Religions* I σ. 296 ἔξ. III, σ. 21, πρβλ. Dieterich *Kl. Schr.* 106 ἔξ. καὶ τοὺς στίχους Ἄθην. 15, 686 καὶ Roschers *Mythol. Lex.* ἀρθρ. *Keren*

Ἐνθυμοῦμαι γερμανικὴν τινα: λέγουσι δηλ. ich gehe zu Bethlehem καὶ ἐννοοῦσιν ich gehe zu Bett¹. Ἐὰν δὲ τοῦτο οὕτως ἔχει, πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸ βάραθρον δὲν ἦτο ἀληθῶς φρεατῶδες τι ὄρυγμα, ὡς θέλουσιν οἱ λεξικογράφοι καὶ οἱ σχολιασταί, ἀλλ' ὄντως ὡς ἐφαντάσθημεν αὐτὸ ἀνωτέρω (σ. 38), εὐρὺ τι τουτέστι καὶ προσιτὸν τοῖς κυσὶν «ἀνήλιον» λατομικὸν ὄρυγμα, φάραγγάς τινας, ὡς ἐρμηνεύει τὸν ἀνάμαλον τόπον ὁ Θουκυδίδης 2,67 (ἄνω σ. 20₁) ἀπευθυνόμενος βεβαίως πρὸς μὴ Ἀθηναίους.

Κατὰ τοὺς παμπάλαιους χρόνους τὰ λατομεῖα πρὸς χρῆσιν τῆς κτιζομένης πόλεως ἦσαν ἐγγὺς αὐτῆς· τὰ πελασγικὰ τείχη τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ὁ πρῶτος πυρῆν τοῦ ἑκατομπέδου νεῶ εἶνε, ὡς γνωστόν, πεποιημένα ἐκ τοῦ βράχου αὐτῆς ταύτης τῆς Ἀκροπόλεως, πρὸς Δ δὲ τῆς Πηνυκὸς λατομοῦσι καὶ νῦν δυστυχῶς. Διὰ τοῦτο πιστεύω, ὅτι καὶ ἡ παροιμιώδης ἔκφρασις «εἰς λατομίας» (ἔ. ἀ. I append. 26 καὶ Σουίδας· Πλουτ. *ἡθ.* 334 c. πρβλ. Δημοσθ. 53, 17) ἐντεῦθεν προέκυψεν ἀναλόγως τῇ «ἔς κόρακας» καὶ τῇ «ἔς Κυνόσαργες»· τὰ δὲ λεγόμενα περὶ αὐτῆς (ἔ. ἀ.) «παροιμία ἐπὶ τῶν προκρινόντων τοὺς χεῖρους τόπους ἢ τοὺς καλοὺς οἰκεῖν, ἐπὶ τῷ ἐκφυγεῖν κακὰ» κλπ. ὑπολαμβάνω ὡς λόγους περὶ τὸ πρᾶγμα μὲν στρεφομένους οὐχὶ δ' ὅμως ἀκριβῶς τούτου στοχαζομένους (ὄρα καὶ ἄνω σ. 38).²

Πιστεύω δέ, ὅτι οἱ κόρακες ἐσπάραττον τὰ σώματα, ὅχι μόνον ὅτε ἦσαν νεκρὰ, ἀλλὰ καὶ ὅτε οἱ ἀποτετυμπανισμένοι δὲν εἶχον ἐκπνεύσει ἀκόμη, ἀλλ' ἦσαν ἐξηντημένοι, ἀδρανεῖς, νεκροῖς προσόμοιοι, νεκροφανεῖς. Τοιαῦτα σώματα εὐλόγως συνεχέοντο πρὸς ἄλλα πλησίον κείμενα, νεκρὰ τελείως καὶ σπαραττόμενα ἤδη ὑπὸ τῶν σαρκόβόρων ὀρνέων. Μόνον δ' οὕτω, νομίζω, τυγχάνει ἐρμηνείας τὸ ἐξῆς χωρίον τοῦ Ἀριστοφ. *Θεσμοφ.* 866-68, ἔνθα ὁ Μνησίλοχος ὑποκρίνεται τὴν Ἐλένην τοῦ Εὐριπίδου:

Μνησ. «Κἀγὼ μὲν ἐνθάδ' εἶμ', ὁ δ' ἄθλιος πόσις
οὐμὸς Μενέλεως οὐδέπω προσέρχεται.
τί οὖν ἔτι ζῶ;

Γυνὴ Γ' τῶν κοράκων πονηρία».

σ. 1147, 1152, 1155 N° 45 καὶ ἄρθρον *Kyon* καὶ *Abhandl. d. sächs. Gesellsch.* 1907 «*Kynanthropie*» σ. 25 ἔξ. 43 ἔξ. 46. A. Reinach *Revue des ét. grecques* 1913, 359 ἔξ. Ἐκ τῶν καθ' ἡμέραν γεγονότων διεμορφώθησαν εἰκόνες θρησκευτικαὶ καὶ πίστεις.

¹ Ὅρα καὶ Gaidoz *Méluſine* τόμ. IV (1888-89) σ. 522. Κατὰ τὴν σ. 515 οἱ Βάσκοι στέλλουσι τοὺς ἐχθροὺς εἰς τὸν ἀνύπαρκτον ἅγιον Sequayge διὰ νὰ τοὺς ξηράνη κατὰ λαϊκὴν ἐτυμολογίαν ἐκ τοῦ sec.

² Πρβλ. τὰς ἀναλόγους ἀράς «ἔς ὄλεθρον», «ἔς φθόρον», καὶ κατ' εὐφημι-

Τί ζητοῦσιν ἐνταῦθα οἱ κόρακες; καὶ πόθεν ἀναμιγνύεται ἐνταῦθα ἡ πονηρία τῶν κοράκων, ἣτις οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ παραμέλησις τοῦ σπαραγμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, δι' οὗ σπαραγμοῦ οὗτος θὰ ἐπετύγχανε τὸν λυτρωτὴν ἀπὸ τῶν βασάνων θάνατον; Ἡ φράσις λοιπὸν εἶνε εἰλημμένη ἀπὸ τῶν ἀποτυμπανιζομένων, ὧν τὸν θάνατον ἐπετάχυνεν ἡ ὑπὸ τῶν κοράκων σπάραξις.

Δύναται τις δὲ νῦν νὰ ἐννοήσῃ κάλλιον καὶ τὴν κατάραν (Βενιζέλου *Παροιμιαὶ δημῳδοὶς* σ. 170):

«Νὰ σὲ ἰδῶ νὰ κρέμεσαι καὶ μύγες νὰ μαζώνης
καὶ τὰ πουλλιά νὰ σὲ τσιμποῦν καὶ σὺ νὰ καμαρώνης».¹

Οὕτω κατέληξεν ὁ ἀρχαῖος Ἕλληνας καὶ ὁ τὴν εἰς δεισιδαιμονίαν μεταπεσοῦσαν θρησκείαν ἐκείνου ἀσυνειδήτως ἀκολουθῶν σημερινὸς ἄνθρωπος νὰ πέμπῃ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ εἰς τοὺς κόρακας καὶ τοὺς κύνας², ὁ χριστιανὸς «᾽ς τὸ διάβολο», ὁ δ' ἀγρότης τὰ δυστροποῦντα ζῶα «νὰ τὰ φάῃ ὁ λύκος» κ. τ. τ. Πέμπουσιν ἕκαστον εἰς τὴν χειρίστην τύχην κατὰ τὴν οἰκείαν πίστιν οἱ πέμποντες³.

Τὸ περὶ τοῦ σπαραγμοῦ ὑπὸ τῶν πτηνῶν τεκμήριον τὸ ἐκ τοῦ Μνησιλόχου — καὶ τοῦ Προμηθέως καὶ τῶν παροιμιῶν — συναχθὲν δεικνύει, ὅτι ἡ ἀσέβεια εἶχε πρὸς τῷ ἀποτυμπανισμῷ ὡς ἐπίτασιν τῆς τιμωρίας τὴν ἀταφίαν ἤτοι τὸ βάραθρον. Οὕτω δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀπὸ τοῦδε, ὅτι τὸ βάραθρον, ὅπερ ὅμως δὲν εἶνε τὸ κύριον θέμα τῆσδε τῆς μελέτης, εἶνε προστίμημα μόνιμον εἰς τὴν τιμωρίαν τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ καὶ μόνην ταύτην, δὲν εἶνε ἀνεξάρτητος τιμωρία.

Ἄλλ' ἂφ' οὗ ἡ τῆς προσηλώσεως τιμωρία οὕτω βαθεῖαν ἐντύπωσιν ἐνεποίει εἰς τὴν ψυχὴν, ὥστε καὶ εἰς εἰκόνας τῆς ἀρχαίας θρησκείας (Προμηθεύς, Τιτυὸς) νὰ εἰσέλθῃ καὶ εἰς μαγγανείας διὰ δεσμῶν ἢ ἡλῶν νὰ κυριαρχῇ καὶ ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ νὰ ἐφαρμόζηται μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν εἰς εἰκονικὰς πράξεις καὶ εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ὀργῆς δι' ἄρῶν νὰ ἐμφανίζηται καὶ νὰ ἀποτελῇ ἐν γένει σπου-

σμὸν «ἔς μακαρίαν» καὶ τὴν παροιμίαν τοῦ Ζηνοβίου 4, 80 «Κέλμῖς ἐν σιδήρῳ» τοιαύτην τιμωρίαν πιθανῶς κρύπτουσαν.

¹ Ὁρθῶς λοιπὸν κατὰ βάθος ὁ Roscher ἐν *Kynanthropie* παρήγαγεν ἐκ τῶν κυνῶν τὰς Κῆρας, τὰς Ἐρινῦς καὶ αὐτὴν τὴν Ἐκάτην, ἐκ δὲ τῶν ὀρνέων καὶ μάλιστα τῶν γυπῶν τὰς Ἀρπυίας καὶ τὰς Σειρήνας.

² Πρβλ. *Δαογραφ.* Ε (1916) σελ. 388 «ὄρνια καὶ σκυλλιά νὰ σὲ φᾶνε» καὶ σελ. 391 «νὰ πᾶς στὸν κόρακα» ἢ «νὰ δώσῃ ὁ Θεὸς νὰ σὲ τραβοῦν τὰ σκυλλιά».

³ Πρβλ. καὶ ἄλλας σημερινὰς ἀράς, οἷαι *Δαογραφ.* Ε (1916) σ. 619 «ποὺ νὰ σε δῶ νεκρὸν καὶ σταυρωμένον» ἢ «ποὺ νὰ σε δῶ κρεμάμενον, γιούλλη μου».

δαῖον λαογραφικὸν στοιχεῖον, θὰ ἦτό πως ἄπορον, ἂν μὴ καὶ διὰ κινήσεών τινων τῶν χειρῶν «sine quibus trunca esset actio ac debilis», διὰ χειρονομιῶν τινων, αἵτινες εἶνε «omnium hominum communis sermo»¹ πολυπληθέσταται δὲ μάλιστα παρὰ τοῖς Ἑλλησι², προεβάλλετο ἡ τεταραγμένη ψυχικὴ κατάστασις, ἣτις παράγει τὰς ἐκδηλώσεις, περὶ ὧν ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος³.

Τοιαύτη δὲ χειρονομία ὑπῆρχε, νομίζω, καὶ σφίζεται καὶ εἶνε συνηθεστάτη παρὰ τῶ ἑλληνικῶ λαῷ καὶ σήμερον πανταχοῦ καὶ, ὡς διεξοδικῶς ἔγραψεν ὁ ἀοίδιμος Πολίτης ἐν *Δαογραφία* Δ (1912-13) σ. 601 ἔξ., συνήθως λέγεται *σφάκελο* ἢ *φάσκελο* (*φασκέλωμα*) καὶ «γίνεται (Πολίτης σ. 604) διὰ τῆς ἐπιδείξεως⁴ τῆς δεξιᾶς συνήθως χειρὸς μὲ ἐστραμμένην τὴν παλάμην πρὸς τὸν *ὑβριζόμενον* καὶ διεσταλμένους ἀκτινοειδῶς τοὺς δακτύλους, ὁ δ' *ὑβρίζων* συνοδεύει τὴν χειρονομίαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲ τὰς λέξεις: *νὰ πέντε!* ἐννοῶν τοὺς δακτύλους· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἀριθμὸς *πέντε*, ὡς συνδεόμενος πρὸς τὴν ὕβριν, ἐθεωρήθη δυσώνυμος» κλ.⁵

Τὸ σχῆμα ὅμως τοῦτο, ἂν πως βλέπω εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ποιοῦντος αὐτό, δὲν εἶνε ὕβρις αὐτὸ τοῦτο, εἰ μὴ ἐν γενικωτάτῃ ἐννοίᾳ. Εἶνε κυρίως ὀργίλη ἀρὰ ἐκδικήσεως ἐκφερομένη ὑπὸ ἀνθρώπου ἀνικάνου νὰ ἐκδικηθῇ αὐτός. Παῖς δερόμενος καὶ ἀγανακτῶν ἐκφεύγει τῶν χειρῶν τοῦ δέροντος καὶ ἀπομακρυνόμενος φασκελώνει αὐτόν, σπεύδων μάλιστα νὰ εὐρεθῇ μακρὰν καὶ ἐν ἀσφαλείᾳ, διότι τὸ φάσκελο ἐξοργίζει σφόδρα τὸν φασκελωνόμενον. Παρομοίως ποιοῦσιν αἱ γυναῖκες. Ἰσχυρὸς ἀνθρώπος τιμωρεῖ ἢ ἐκδικεῖται ἄλλως, ἀλλὰ δὲν φασκελώνει ἢ μόνον πρὸς ἐσχάτην καταφρόνησιν ἄλλου, ὃν κρίνει κατώτερον τῆς ἑαυτοῦ χειροδικίας καὶ οἶονεὶ ἀρνεῖται νὰ μολυνθῇ τιμωρῶν ἰδιοχείρως. Τὸ φασκέλωμα τοῦτο εἶνε ἀνάλογον πρὸς τὴν καταφρονητικὴν ὑπερηφάνειαν καὶ ἠρεμίαν τοῦ ποιοῦντος αὐτό, δὲν ἔχει δ' ἐπομένως ἐν τῇ ἐκτελέσει τὴν ζωηρὰν ὀρμητικότητα τοῦ προηγουμένου⁶.

Ὅταν δὲ λέγωσι «*νὰ πέντε*», ἀποδίδουσι δύναμιν ἐξαίρετον εἰς

¹ Quintil. XI, 3, 86-87.

² Πρβλ. Κουκουλὲν *Δαογραφ.* Γ, 361.

³ Πρβλ. τοὺς μακροὺς περὶ χειρονομιῶν λόγους τοῦ W. Wundt ἐν *Völkerpsychologie* Τόμος I.

⁴ Ἡ μᾶλλον ὀρμητικῆς πως προβολῆς.

⁵ Ὅρα καὶ Bernhard Schmidt ἐν *Neue Jahrbüch. für d. klass. Altert.* 1913 (XXXI) σ. 584 ἔξ.

⁶ Ἐντεῦθεν αἱ καταφρονητικαὶ ἐκφράσεις «φασκέλω(σέ) τον=περιφρόνησον αὐτόν· δὲ φασκελώνεις (ἢ μουντζώνεις)!»=δὲν ἀδιαφορεῖς, δὲν περιφρονεῖς!

τὸν ἀριθμὸν τοῦτον καὶ διὰ τοῦτο προβάλλουσι διεσταλμένους τοὺς πέντε δακτύλους, δυσωνύμους σύμπαντας (πρβλ. «πέντε, μὲ συμπάθειο» κ. τ. τ. Πολίτης ἔ. ἄ. 604). Τί εἶνε τὰ «πέντε» ἐκεῖνα, ἐρμηνεύει ὁ λαὸς λέγων καὶ «νὰ πέντε **φάσκελα**» ἢ «δὸς του πέντε **φάσκελα**».

Ἐντεῦθεν προκύπτει τὸ ἐρώτημα, τί σημαίνει **φάσκελο** ἀρχικῶς καὶ κυρίως. Κατὰ τὸν B. Schmidt¹ «ἡ ῥίζα **σφακ**—(σφηκ-) κυρίαν σημασίαν ἔχει τὸ δένω, σφίγγω (binden, schnüren)». Ὁ Πολίτης προτιμᾷ ἐκ τῶν πολλῶν σημασιῶν «τὴν σύντονον κίνησιν, τὸν σφασμασμόν, τὸν παλμόν». ² Ὁ εἰσδύων ἀπὸ τοῦδε εἰς τὴν ἔννοιαν τῶν λόγων μου βλέπει, ὅτι αἱ δύο γνῶμαι δὲν ἀντιμάχονται ἀλλήλαις, ἀλλὰ συμβιβάζονται, τῆς δευτέρας οὔσης ἀκολούθου τῆς πρώτης. Ὁ σφακελώων πέμπει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ξύλου πρὸς θάνατον δέσιν, ἧς ἀπότοκος εἶνε πᾶς σφασμασμός καὶ σπασμός καὶ ὀδύνη καὶ μελανία καὶ γάγγραινα καὶ σῆψις. Οἱ πέντε δάκτυλοι δηλοῦσι τοὺς πέντε σφακέλους ἧτοι δεσμοὺς ἢ ἡλους, οὓς ἐπιτείνει ὁ «δεκατίζων» ἧτοι λέγων «νὰ δέκα» ἢ δίδων «φάσκελα χειροπόδαρα». ³ Ὡστε ἡ ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ διδομένη ἐρμηνεία τοῦ σχήματος, ὅτι δηλ. δηλοῖ τὰ πέντε καρφία τῆς σταυρώσεως τοῦ Χριστοῦ, ⁴ δὲν ἀφίσταται πολὺ τῆς ἀληθείας.

Τὸ σχῆμα λοιπὸν ἦτο κατάρα, ἡ μεγίστη δὲ καὶ χειρίστη πασῶν, ὡς αἰσθανόμεθα νῦν ἐν τῇ σειρᾷ τῶν συλλογισμῶν καὶ ὡς ἐπίστευον μετὰ τοῦ ἀποστόλου Παύλου ἐν Ἀνατολῇ ἐκεῖνοι τοιλάχιστον, παρ' οἷς ἴσχυε τὸ λεγόμενον ἐν Παύλ. **ἐπιστ. πρὸς Γαλ.** 3,13 «Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς **κατάρης** τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν

¹ ἔ. ἄ. 586 Πολίτης σ. 613. ὄρα καὶ Scheffelowitz *Das Schlingen-und Netzmotiv* 1912 σ. 17, ὅστις παραθέτει γνώμας ὅτι *fascinum* κυρίως=δέσις, (κατάδεσμος), συγγ. τῶ fasciā, φάσκελος, φάκελος. Ἐν βῆμα ἂν ἔκαμνε περαιτέρω ὁ ἀνὴρ, θὰ ἔλεγε καὶ τὸν **σφάκελον** καὶ ἴσως θὰ εἰσῆρχετο εἰς τὴν οὕτως ἀνοιχτὴν θύραν τοῦ ζητήματος, ὅπερ ἀπασχολεῖ ἡμᾶς ἐνταῦθα.

² Ὅρα τὰς παρὰ Πολίτη παραπομπὰς καὶ Nachmanson, *Erotiani vocum Hippocraticarum collectio* 1918 σ. 104 frgm. 18 καὶ Σχόλ. εἰς Πλάτ. Τίμ. 84 B «σφακελισμός ἐστι σῆψις μυελοῦ, καὶ σφάκελος ἢ μετὰ σπασμοῦ τῆς χολῆς πρόεσις. ὁ δὲ σπασμός οὗτος μετὰ φλεγμονῆς. ἰατροὶ δὲ τὴν μελανίαν ἢ τὴν σφοδρὰν ὀδύνην, ἔνιοι δὲ τὴν τῶν ὀστέων σῆψιν. λέγεται δὲ καὶ ὁ σφυγμός καὶ ὁ παλμός· ἀλλὰ καὶ ὁ μέσος τῆς χειρὸς δάκτυλος».

³ Διάφορον εἶνε τὸ *Δαογραφ.* Ε σ. 619 «νάχης τὴν κατάρα μου ἀπὸ τὰ εἴκοσί μου νύχια» πρβλ. Πολίτην *Νεοελλ. Ἀνάλ.* 1876, 373.

⁴ Wachsmuth *Das alte Griechenland in dem Neuen* σ. 61=μετάφρ. Ἐμμ. Γαλάνου σ. 27. Πολίτης *Δαογρ.* Δ σ. 619. Παρομοίως δὲ σκέπτεται καὶ ὁ Γερμανικὸς λαός· ὄρα Dieterich *Kl. Schr.* 197 (ἄνω σ. 73,) : «ich binde dich durch die heiligen 3 Nägel, **die Christum**» κλ.

κατὰρα· γέγραπται γὰρ (Δευτερον. 21,23) ἑπικατάρματος πᾶς ὁ κρεμᾶμενος ἐπὶ ξύλου». Ἡ μαρτυρία δὲ αὕτη, καὶ ἂν ἔλειπον ἄλλαι, θὰ ἤρκει νὰ δείξῃ, ὅτι, ὡς ἡ τιμωρία, οὕτω καὶ ἡ ἀρὰ εἶνε πολλῶ παλαιότερα τοῦ Χριστοῦ.

Ἔχομεν μάλιστα λόγους νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ἤδη ἐπὶ Πεισιστράτου ὁ σφάκελος ὡς ἀρὰ ἦτο ἐν χρήσει καθὼς καὶ νῦν. Κατὰ τὸν παροιμιογράφον Ζηνόβιον (4,76) «καὶ σφάκελοι ποιοῦσιν ἀτέλειαν» (πρβλ. Σουΐδαν λ. «καὶ σφάκελοι» καὶ «σφακελισμός»): Πεισιστράτος, ὡς φασιν, ὁ τύραννος δεκάτην τῶν γεωργομένων ἀπῆτει τοὺς Ἀθηναίους· παριῶν δέ ποτε καὶ ἰδὼν πρεσβύτην πέτρας ἐργαζόμενον καὶ τόπους λιθώδεις, ἤρετο τὸν πρεσβύτην, τίνας ἐκ τῶν τόπων κομίζοιτο τοὺς καρπούς· ὁ δὲ ἀπεκρίνατο, Ὀδύνας καὶ σφακέλους, καὶ τούτων δεκάτην Πεισιστράτος φέρει. θαυμάσας δὲ ὁ Πεισιστράτος τὴν παρρησίαν αὐτοῦ, τῆς δεκάτης ἀτέλειαν ἔδωκε καὶ ἐκ τούτου οἱ Ἀθηναῖοι τῇ παροιμίᾳ ἐχρήσαντο.¹ Τὰ τῆς παροιμίας ταύτης παραδίδονται πως συγκεχυμένα, ἀλλ' ἡ παρρησία τοῦ γέροντος ἐνταῦθα εἶνε θαυμαστή, μόνον ἂν οἱ σφάκελοι δηλοῦσι σημερινὰ φάσκελα, ὧν μέρος δίδεται τῶ τυράννῳ.

Εἶτε δὲ διότι ἐν τισι περιπτώσεσιν εἷς μόνος σφάκελος (νοητὸς ὡς ἦλος) ἐτίθετο (πρβλ. ἄνω σ. 70 ἐξ.) καὶ οὗτος ἐδηλοῦτο διὰ τοῦ μακροτέρου ἦτοι τοῦ μέσου δακτύλου, εἶτε μᾶλλον διότι ὁ μέσος ἐκ τῶν πέντε σφακέλων - δακτύλων ἐχρησίμευεν ἐν τῶ καταδακτυλισμῶ καὶ ταῖς ὁμοίαις πράξεσιν, ἠδυνήθη ὁ καταπύγων οὗτος δάκτυλος, ὁ δριλός (Ἑρρ. Στέφ.), νὰ δώσῃ κακὴν ἔννοιαν εἰς τὸ ἔτερον ἐκείνο ὄνομα καὶ νὰ ληφθῇ τροπικῶς ὡς αἰσχροὺς σφάκελος, ἀφ' οὗ ἦτο αἰσχροὺς (impudicus, infamis digitus) καὶ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἀγνοοῦσι τὸ τοῦ σφακελώματος σχῆμα. Ἀλλὰ τὸ καταδακτυλίζειν, τὸ βλιμάζειν, τὸ σκινθαρίζειν, τὸ σιφνιάζειν κ. τ. τ. οὐδὲν ἄλλο κοινὸν ἔχουσι πρὸς τὴν ἀρὰν τοῦ σφακελώματος πλὴν τῆς χρήσεως ἐνός τῶν πέντε σφακέλων, τοῦ μέσου δηλ. δακτύλου, ὅστις οὕτως ἐκράτησε κυριώτερον ἢ μᾶλλον τὸ ὄνομα **σφάκελος**, χωρὶς ὅμως καὶ οἱ ἄλλοι νὰ παύσωσι δηλοῦντες σφακέλους ἐν τῇ ἀρᾷ, ὡς δεικνύει ἡ ἄνω παροιμία καὶ ἡ σημερινὴ χρῆσις.²

¹ Πρβλ. Διοδ. 9,57 καὶ Sandys εἰς Ἀριστοτ. Ἀθην. πολ. 16,6. ὄρα καὶ Bienkowski *Eranos Vindobonensis* 298. Πρακτικὰ τ. Ἀρχ. Ἐταιρ. 1919, 33.

² Ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους *Εἰρ.* 549 λέγων πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ *ἐσχιμάλισεν* «τῶ μέσῳ δακτύλῳ συναρμόσας τὸν μέγαν καὶ πλήξας ἐφυβρίζει», δὲν ἐννοεῖ, νομίζω, τὸ ἀποκρότημα ἢ ἀπολάκημα (Πολίτης ἔ. ἄ. 610 ἐξ.)· τοῦτο εἶνε σημεῖον χαρᾶς ἢ ἴσως καὶ ῥυθμοῦ τῶν ῥδόντων καὶ μάλιστα τῶν

Εἶνε μάλιστα πιθανόν, ὅτι ὁ εὐφημισμός, ὃν τοσοῦτον ἐπεδίωκεν ἡ γλῶσσα, ἤγαγεν, ὥστε καὶ οἱ (Ἴδαῖοι) **Δάκτυλοι** ὠνομάσθησαν οὕτω, διότι εἰκονίζοντο ἐν μορφῇ φαλλοῦ, ἀφ' οὗ καὶ τὰ καθ' ἕκαστον ὀνόματα αὐτῶν πολλάκις ἦσαν εὐφημιστικά, ὡς Τύχων, Ἰλάων, Εὐαμερίων, Ἀλεξάνωρ,¹ φαλλὸς δ' ἦτο τὸ ἐπιτύμβιον σῆμα, ὃ λέγει δάκτυλον ὁ Παιουσανίας 8,34,2.²

Οὐδεμίαν σχέσιν πρὸς τὸ σφακέλωμα φαίνονται ἔχοντες οἱ λίθοι οἱ εἰκονίζοντες ἀναγλύπτους χεῖρας ἢ ἀνθρώπους ἀνατείνοντας τὰς χεῖρας³ πρῶτον ἐν τούτοις αἱ χεῖρες εἶνε πάντοτε δύο, οὐχὶ δὲ μία ὡς εἶνε συνήθως ἐν τῷ σφακελώματι, δεύτερον αἱ χεῖρες, παρὰ τὰ λεγόμενα, σπανιώτατα ἔχουσι **διεσταλμένους** τοὺς δακτύλους ὡς ἐπὶ τῆς στήλης τοῦ Χαριξένου (Ἐθν. Μουσ. Ἀθηνῶν ἀριθ. 1236), ἔπειτα δὲ καὶ ὅταν ἀνατείνωνται αἱ χεῖρες τῶν ἀνθρώπων (ὄρα τὴν στήλην τῆς Ἀσκληπιάδος τῆς Καστρικίας Ἐθν. Μουσ. ἀριθ. 1259), **ἀνατείνονται** μὲν, ἀλλὰ δὲν προβάλλονται ὡς ἐν τῷ σφακελώματι, ἡ δὲ ὅλη στάσις δεικνύει ἡρεμίαν δεήσεως, περὶ ἧς καὶ πρόκειται ἀληθῶς ἡ Ἀσκληπιάς εἶνε οἶονεὶ πρότυπος *Madonna orans*.⁴ Δύναται δ' ἡ δέησις νὰ εἶνε εἴτε ἐπὶ καλοῦ,⁵ εἴτε ἐπὶ κακοῦ, ὡς ἐπὶ τῶν λίθων τῆς

ὄρχουμένων, ὡς συνάγω ἐκ τῆς σημερινῆς πείρας καὶ ἐξ ἀνεκδότου κρατήρος ἐρυθρομόρφου προερχομένου ἐκ τοῦ πολυανδρίου τῶν Θεσπιῶν (πρβλ. *Πρακτικὰ τ. Ἀρχ. Ἐτ.* 1911 σ. 153 ἐξ.) ἀποκειμένου δὲ νῦν ἐν τῷ μουσεῖῳ Θηβῶν καὶ εἰκονίζοντος συμπόσιον ἀνδρῶν, ἐν ᾧ ὄρχεῖται ὄρχηστρίς ἐνόπλιον ὑπὸ τοῖς αὐλοῖς αὐλητρίδος, εἰς δὲ τῶν εὐωχουμένων ἀποκροτεῖ τοῖς δακτύλοις, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον συμβαίνει συχνὰ (πρβλ. καὶ Ἀθην. 12,530,39 καὶ *Pagamiogr.* I App. cent. 4,68). Ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους ἐννοεῖ ἐκεῖνο, ὃ λέγει ὁ Πολίτης (ἔ. ἄ. 611) *σκινθαρίζειν* ἢ *σκανθαρίζειν, μπαούταν* ἢ *μυτιάν, σκορδομυτιάν* (ὅταν γίνηται εἰς τὴν μύτην, διότι γίνεται καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ εἰς τὰ ὄτα), οἱ δὲ συμπολιταὶ μου *μπαμπανίσαν*. Τὸ «πλήξας ἐφυβρίζει» ἀπαιτεῖ ἀντικείμενον ὡς καὶ τὸ οὕτως ἐρμηνευόμενον *ἐσκιμάλισε*, τὸ δ' ἀντικείμενον δὲν εἶνε ὁ ἐσωτερικὸς πυκνὸς μῦς τοῦ μεγάλου δακτύλου, ἀλλ' εὐρηται ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Ἀριστοφάνους λέγοντος «τὸν δορυξὸν ἐσκιμάλισεν», ἐν ᾧ τὸ ἀποκροτεῖν τοῖς δακτύλοις εἶνε ἀπόλυτον, ἐνεργητικὸν ἀμετάβατον.

¹ Kaibel ἐν *Götting. Gel. Nachr.* 1901, 495. v. Prott *Arch. f. RW* 1906, 89.

² Πρβλ. Kaibel ἔ. ἄ. 490.

³ Πρβλ. Πολίτην ἔ. ἄ. 614 ἐξ. Perdrizet ἐν *Archiv f. Rel.-Wiss.* 1911, σ. 118 ἐξ. O. Weinreich *Antike Heilungswunder* 59 σημ.

⁴ Πρβλ. Wilhelm *Jahreshefte* 1901 Beibl. σ. 17 «Θεαγένης... ἀῖρει τὰς χεῖρας τῷ Ἥλιφ καὶ τῇ ἀγγῇ θεᾶ». Schermann *Griech Zauberpap.* 13 ἐξ.

⁵ Παράδειγμα *σαφές* μετ' ἀναγλύπτων χειρῶν δὲν ἔχω, ἀλλ' ὄρα γενικῶς Stengel *Kultusaltert.* σ. 73· τὸ ἐν σημ. 15 ὅμως αὐτόθι χωρίον τοῦ Φίλοστρ. Ἀπολλ. *Τυαν.* 5,28 «ἀνασχὼν τὰς χεῖρας» οὐδὲν λέγει περὶ διεσταλμένων δακτύλων, ὡς ἄγεται νὰ νομίση ὁ ἀναγινώσκων τὸν Stengel, καὶ εἶνε ὅμοιον

Ῥηνείας καὶ τῶν Ἀθηναίων, ὅτε εἶνε ἀρά,¹ καθ' ἣν ὁ δεόμενος πρὸς ἐκδίκησιν τοῦ ἀναίτιου αἵματος (Rachegebete εἶνε κατὰ τὸν Deissmann) «ἐπικαλεῖται καὶ ἀξιοῖ τὸν θεόν»... «ἐπὶ τοὺς δόλω φονεύσαντας ἢ φαρμακεύσαντας τὴν ταλαίπωρον (ὄνομα)»:² Ὅποῖός τις θάνατος κρύπτεται ἐν ἄλλοις λίθοις ἐπιτυμβίοις³ φέρουσι χεῖρας ἀναγλύπτους ἐν σχήματι δεήσεως καὶ τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ ἢ καὶ τὸ τοῦ ἰδρῦσαντος τὸ σῆμα μνήμης χάριν, εἶνε ἄδηλον. Ὁ κ. Ο. Walter, συλλέξας ἱκανὰς τοιούτων λίθων εἰκόνας, ἃς φιλοφρόνως ἐπέδειξέ μοι, παρατήρησεν, ὅτι παρὰ πολλοῖς τούτων οἱ νεκροὶ φαίνονται, ὅτι ἦσαν παῖδες ἢ νέοι καὶ οὕτως ἄωροι («ἄγωροι» ὅρα ἄνω σ. 56₁), ὥστε νὰ συνάγηται ἀρά τις εἶτε κατὰ τοῦ βιαίως τυχὸν θανατώσαντος εἶτε κατὰ τοῦ πρόωρον θάνατον προκαλέσαντος ἐμμέσως πως αἰτίου εἶτε τοῦ δαίμονος.⁴

πρὸς τὸ τοῦ Εὐσεβ. IV, 15 περὶ τῆς εἰκόνης τοῦ Κωνσταντίνου «ἄνω μὲν ἐς οὐρανὸν ἐμβλέπων, τῷ χεῖρε δ' ἐκτεταμένους εὐχομένου σχήματι».

¹ Sittl *Gebärden* σελ. 306 ἐξ. καὶ τὰ περὶ δεήσεως αὐτόθι. Wilhelm ἔ. ἄ. σ. 10 ἐξ. + O. Walter αὐτ. 1911 *Beibl.* σ. 62. Deissmann *Licht vom Osten* σ. 315 ἐξ. πρβλ. Wilhelm *Beitr. z. Inschriftenkunde* σ. 201. Radermacher *Archiv f. RW XI* (1911) σ. 19 ἐξ. Latte *Heiliges Recht* σ. 82. Διὰ τὰς σημερινὰς κατάρας τοῦ Ἑλλην. λαοῦ πρβλ. τοῦ τυφλοῦ λαϊκοῦ ποιητοῦ Σπ. Περειιάδου Ἡ *Γκόλωφω* δραῦμα εἰδυλλιακὸν εἰς πράξεις πέντε, πρᾶξιν 4ην, σκηνὴν 2αν :

«Νὰ ξέρης, ὄντας ὁ γονιὸς *γυμνῶνῃ τὸ κεφάλι*
καὶ *καταριέται τὸ παιδί μὲ σηκωμένα χέρια*
καὶ τὸ *Θεὸ κοιτάζοντας* μὲ μάτια δακρυσιμένα,
εἶνε ἀπὸ τ' ἀδύνατα τῆ δίκαια του κατάρα
νὰ μὴν ἀκούσῃ καὶ πικρὰ—πικρὰ νὰ το παιδέψῃ».

² Ἡ τοιαύτη ἀρά, εὐρισκομένη σχεδὸν στερεοτύπως κατ' ἐπανάληψιν καὶ μνημονεύουσα δολίου φόνου ἅμα καὶ φαρμακείας, δεικνύει, ὅτι ἀληθῶς ἦτο ἐτοίμη τοῖς βουλομένοις νὰ ποιήσωνται χρῆσιν αὐτῆς. Ἦτο πεποιημένη χάριν σκοτεινῶν ἐγκληματικῶν θανάτων προερχομένων ἐκ φαρμακείας ἢ δολοφονίας καὶ ἔδει κατὰ τὰς περιστάσεις νὰ μνημονεύηται ὁ ἕτερος τῶν θανατικῶν τύπων μόνος ἦτοι ἡ φαρμακεία ἢ ὁ φόνος ὁ δόλιος· ἀλλ' οἱ χαράξαντες τὰς ἐπιγραφάς, δοῦλοι τοῦ τύπου, οὐδεμίαν διάκρισιν ἐποίησαντο, εἰ καὶ εἶνε πιθανώτατον, ὅτι ἐν τινι τοῦλάχιστον τῶν περιπτώσεων, περὶ ὧν λέγουσι, θὰ ἦτο ἀκριβῶς γνωστὸν τὸ εἶδος τοῦ θανάτου (φαρμακεία ἢ δόλιος φόνος) καὶ ἔδει τοῦτο μόνον νὰ μνημονεύηται, οὐχὶ δ' ἀμφοτέρω. Περὶ τοῦ δολίου φόνου—δολοφονίας—πρβλ. Hirzel ἐν *Philologus, Supplem.* XI, 1908 σ. 433 ἐξ.

³ Π. χ. Noack *Athen. Mitt.* 1894, 318 ἐξ. Picard καὶ A. Reinach *BCH XXXVI* σ. 277 ἐξ.

⁴ Ἴσως δὲ ἴσχυε καὶ ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς ἀρχεγόνους χρόνους ἢ καὶ ἔπειτα ἐν τῇ συντηρητικῇ ψυχῇ τοῦ λαοῦ ἐκεῖνο, ὅπερ καὶ παρὰ τοῖς ἀγροῖσι νῦν ἐνιαχοῦ, ὡς παρατήρησεν πλὴν ἄλλων καὶ ὁ Mauss *Revue de l'histoire des religions* XXXV 1897 σ. 43 ἐξ. «Οὐδεις θάνατος εἶνε φυσικὸς κατὰ τὴν κρίσιν

Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ὁμοῦ τοῦ βράχου τῆς Ἰτάνου¹ ἐν ἣ γίνεται δέησις πρὸς τὸν Δία καὶ τὴν Ἀθηνᾶν ὑπὲρ εὐτυχίας τῆς πόλεως καὶ

Εἰκ. 15. Ἀνάγλυπτος χεὶρ σφακελώνουσα. Ἐκ Καλαμῶν τῆς Μεσσηνίας. Ἴσως προέρχεται ἐκ Κρήτης. Νῦν ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ, ἡ πλησίον κεχαραγμένη **μόνη** δεξιὰ χεὶρ μετὰ διεσταλμένων καὶ ἀνοικτῶν πρὸς τὸν θεατὴν δακτύλων εἶνε

τοῦ ἀγρίου ἀνθρώπου. Πᾶσα νόσος καὶ πᾶς θάνατος ὀφείλεται ἢ εἰς τὴν παράβασιν θρησκευτικῆς τιμῆς ἀπαγορεύσεως ἢ εἰς τὰς γοητείας μάγου τινὸς ἢ μέλους τινὸς γείτονος φυλῆς. Πᾶς λοιπὸν θάνατος ἔχει ἀνάγκην ἐκδικήσεως, οὐχὶ δὲ μόνος ὁ βίαιος».

¹ Dümmler *Athen. Mitt.* 1891 σ. 127 ἐξ.

σφάκελος ἀποτροπιαστικός, ὡς δεικνύει ὁ παρ' αὐτῇ φαλλὸς¹ καὶ ἡ δίκην περισχοινίσματος² ἢ πωμηρίου γραμμὴ περὶ τὴν ἐπιγραφὴν. Ταῦτα εἶνε ἐν Ἰτάνῳ τόσον ἀποτρόπαια καὶ ἀλεξίκακα, ὅσον εἶνε ἐπὶ τῶν βράχων τῆς Σελευκείας ὁ λαξευτὸς βάσκανος ὀφθαλμὸς³ ἢ ἡ καταχήνη, ἣν ὁ Πεισιστράτος εἶχε προβάλει καθ' ὁμοίαν ἔννοιαν ἀπὸ τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἀκροπόλεως, ἐν ἣ κατόκει καὶ ἀφ' ἧς, ὡς ἔδρας τῆς ἑαυτοῦ εὐτυχίας καὶ δυνάμεως, ἤθελε νᾶποτρέψῃ πᾶσαν βασκανίαν καὶ πᾶν κακόν.⁴

Ἡ ἡλικία δὲ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἰτάνου, ἐξιχνουμένη μέχρι τοῦ 5' αἰῶνος, εἶνε πρόσθετον τεκμήριον ἀνάγον τὴν συνήθειαν τοῦ σφακλώματος ὡς ἀποτροπαίου εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Πεισιστράτου.

Ἐκ τῶν ἐπὶ λίθων ἀναγλύφων χειρῶν πρέπει νὰ ἐξαιρεθῇ νομίζω, ὁ λίθος (εἰκ. 15) τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ἀρ. 2680, κομισθεὶς τῷ 1884 ὑπὸ τοῦ Ἀνδρ. Σκιαῖ ἐκ Καλαμῶν (Μεσσηνία).⁵ Ὁ λίθος οὗτος (ῦψος 0.23, πλάτ. 0.175 καὶ πάχ. 0.07) εἶνε ἐρυθρόφαιος σκληρὸς τιτανόλιθος ἑλλιπῆς κάτω καὶ βεβλαμμένος ὀλίγον ἄνω κατὰ τὰς γωνίας. Εἰκονίζει *μίαν* μόνην καὶ δεξιὰν χεῖρα μετὰ διεσταλμένων δακτύλων ἐστραμμένων πρὸς τὸν θεατὴν. Ὑπὲρ τὴν χεῖρα ἐπιγραφή διστίχος. Ὁ πρῶτος στίχος βεβλαμμένος ἐν ἀρχῇ, οὐχὶ δὲ ἴσως καὶ ἐν τέλει. Ἀναγινώσκω:

Ἡ ἀνάγνωσις αἴτη παρέχει δύο στοιχεῖα ἄγοντα
 NOMIA νὰ πιστεύσῃ τις, ὅτι ἡ ἐπιγραφή κατάγεται ἐκ Κρή-
 ΔΙΠΤ ΥΧΩΣΑ τῆς. Πρῶτον ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ κεῖται τὸ ὄνομα τῆς
 κρητικῆς πολιτικῆς ἀρχῆς *Εὐ]νομίας*, περὶ ἧς ὄρα Ξανθουδίδην
 Ἐφ. Ἀρχ. 1908, 198 ἐξ. *Rev. d. ét. gr.* 1912 σ. 42 ἐξ. Δεύτερον

¹ Προβλ. Otto Jahn, *Berichte d. Königl. Sächs. Gesells. d. Wiss.* 1855, σελ. 68 ἐξ. Wolters *Bonner Jahrbücher* 1909, Heft 118 σ. 261 ἐξ. κ. ἄ. Καὶ ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοίχων οἰκιῶν ἐν Δήλῳ εἶνε ἀνάγλυπτος ἀποτρόπαιος φαλλὸς (ἀνέκδοτος) ὡς καὶ ἐν Θήρῃ: ὄρα Hiller von Gärtringen *Thera* III, σελ. 183 εἰκ. 199. Πλείονα περὶ τούτου ὄρα ἐν τέλει εἰς τὸ Γ' Ἐπίμετρον. Οἱ ἄλλοι φαλλοὶ τῆς Θήρας ἔ. ἄ. σελ. 14, 186, 238 φαίνονται κατὰ τὰς ἐπιγραφὰς ἄλλην ἔχοντες σημασίαν καὶ τοῦτο δηλοῦσιν ὀνόματα ὡς Εὐφραίνουσα, Τέρπων, περὶ ὧν ὄρα ἐκεῖ καὶ προβλ. Kaibel *Götting. gelehrte Nachr.* 1901, 509.

² Ὁρα Köchling *De coronarum apud antiquos vi atque usu* σ. 9 ἐξ. Μέγας *Δαογραφ.* Γ, 1911 σ. 157 καὶ 690 ἐξ. Ν. Πολίτου *Δαογρ. Σύμμ.* I, 54 ἐξ.

³ *BCH.* XXI, σ. 85.

⁴ Ὁρα Ἐουσ. λ. *καταχήνη*. Lobeck *Aglaoph.* 970 ἐξ. Jahn ἔ. ἄ. 36 ἐξ. Darenberg-Saglio *Diction.* λ. *fascinum* σ. 988. Πολίτου *Δαογρ. Σύμμ.* I, 55.

⁵ Ὁ κατάλογος τοῦ Καστριώτου ἐσφαλμένος λέγει τόπον εὐρέσεως τὰς Ἀθήνας.

ἐν τῷ ἑτέρῳ στίχῳ κεῖται ἡ μετοχὴ *τυχῶσα* ἀντὶ τυχοῦσα, περὶ ἧς ὄρα Thumb *Griech. Dial.* § 141, 7a. Fränkel *Samml. d. gr. Dialektinschr.* IV, σ. 1072.

Οὕτω ἡ ἐπιγραφὴ συμπληρωτέα } *Ἄ Εὐνομία*
Διὶ τυχῶσα , ἔνθα ἡ μετοχὴ
τυχῶσα κρύπτει, νομίζω τὸν λόγον, δι' ὃν ἡ Εὐνομία ἀνέθηκε τῷ Διὶ ἔκεινο, ἐν ᾧ ἦτο ἐντετειχισμένη ἢ ἐντελῶς ἀκόσμητος ἐπιγραφὴ. Ἦτο δὲ τοῦτο βᾶθρον ἢ ἱερὸν ἢ τι τοιοῦτον ἀφίδρουμα, οἷα κατὰ καθῆκον ἐφρύντιζον οἱ κόσμοι οἱ ἀποτελοῦντες τὴν Εὐνομίαν. Τίνος ἢ πῶς καὶ κατὰ τί τυχοῦσα ἡ Εὐνομία προέβη εἰς τὸ ἀνάθημα, δὲν δύναμαι ἐγγύτερον νὰ εἶπω καὶ ὑπόλαμβάνω περιττὸν νὰ προβῶ εἰς ἀνυποστηρίκτους εἰκασίας. Νομίζω ὅμως βέβαιον, ὅτι πρόκειται περὶ εὐτυχίας, ἣν διὰ τοῦ σφακέλου προστατεύουσι, καὶ οὕτως ἔχομεν ἐκ Κρήτης καὶ τὸν δεύτερον ἀνάγλυπτον σφάκελον μετὰ τὸν τῆς Ἰτάνου, ἀλλὰ ῥωμαϊκῶν χρόνων τοῦτον. Τὸ ἄρθρον τοῦ πρώτου στίχου δύναται νὰ λείπη.

Ἡ ἀποτροπιαστικὴ χρῆσις τοῦ σφακελώματος νοεῖται κάλλιον ὡς ἑξῆς:

Πολλάκις ὁ φασκελώνων, ποιῶν τὸν σφάκελον, λέγει «νὰ πέντε ᾿ς τὰ μάτια σου!» ἢ «νὰ ᾿ς τὰ μάτια σου!» (πρβλ. δός του πέντε ᾿ς τὰ μάτια» κ.τ.τ.), ὁ δὲ φασκελωνόμενος ἀπαντᾷ «᾿ς τὰ δικά σου!» Ἡ τοιαύτη ἀνάμειξις τῶν ὀφθαλμῶν ἐνομίσθη ὡς γινομένη ἐκ συγχύσεως πρὸς ἄραν τινα ἐπὶ τυφλώσει. Κατ' ἀλήθειαν, εἶνε ἀνεπίγνωτος μεταφορὰ αὐτὸ τοῦτο ἄρᾶς πρὸς τύφλωσιν καὶ προέκυψεν ἐκ τῆς πίστεως, ὅτι ἡ «βασκανία» ἦτοι ὁ «*φθόνος*»¹ βλάπτουσι τοὺς ὑγιεῖς, ὠραίους, ἱκανούς, εὐτυχεῖς ἀνθρώπους ἢ τὰ ἄρτια καὶ πᾶσαν προσήκουσαν ἀρετὴν κεκτημένα ὄντα ἔμψυχα ἢ ἄψυχα.

Ἡ πίστις εἰς τὴν βασκανίαν εἶνε τόσον εὐρέως ἀνὰ τοὺς λαοὺς τῆς γῆς διαδεδομένη, ὥστε πάντως εἶνε παρὰ τοῖς Ἑλλησι σφόδρα παλαιὰ καὶ ἀνάγεται ἀσφαλῶς εἰς τὸν ἀρχέγονον πολιτισμὸν αὐτῶν, τὸν πρὸ τῆς γεννήσεως τῶν γνωστῶν ἡμῖν θεῶν τοῦ Ἑλλ. Ὀλύμπου. Τότε ἡ πλουσιωτάτη τῶν αἰσθήσεων, ἡ ὄρασις, ἀπετέλει τὴν κυρίαν

¹ Πρβλ. ἐκ τῆς ἐκτεταμένης βιβλιογραφίας O. Jahn *Über den Aberglauben des bösen Blickes* ἐν *Berichte der Sächs. Gesells. d. Wiss.* 1855. Perdrizet, *BCH.* 1900 σ. 292 ἐξ. *Revue d. ét. gr.* 1903 σ. 53. Εὐδοκί Κερκύρας *Λαογραφία* II, 648. Schlumberger *Mélanges d'archéol. Byzant.* 1895 σ. 117 ἐξ. Samter *Geburt, Hochzeit, Tod* 117 ἐξ. καὶ ἄλλους, ὧν τὰ ἔργα ἀλλαχού τῆς μετὰ χεῖρας μελέτης παρατίθενται. Tuchmann ἐν *Mélusine* (ἐν πλείοσι τόμοις). Τὸ βιβλίον τοῦ Seligmann *Der böse Blick*, Berlin 1910 δὲν εἶδον.

πηγήν τῆς γνώσεως καὶ τῆς πείρας. Διὰ τοῦ ὄργάνου δ' αὐτῆς, διὰ τῶν λαμπρῶν ἐκ τῆς περιεργίας¹ ὀφθαλμῶν, ἐγένετο ἀντιληπτὴ πᾶσα τελειότης, πᾶν καλόν, πᾶν ἀγαθόν, πᾶσα εὐτυχία, καὶ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν εἰσήρχετο εἰς τὴν καρδίαν ὁ φθόνος πρὸς τὴν εὐτυχίαν ἐκείνην. Ἄν δὲ τοιαύτη τις τελειότης ἢ εὐτυχία διαταράσσετο, ὁ παιδικὸς νοῦς τῶν ἀνθρώπων ἐπίστευε καὶ πιστεύει πάντοτε, ὅτι, ἀφ' οὗ ὁ φθόνος προκαλεῖ αἴσθημα ἀφαιρέσεως τῆς εὐτυχίας ἐκείνης ἀρχικῶς, ἢ διατάραξις αὐτῆς προέρχεται ἐκ μυστηριώδους τινὸς δυνάμεως τοῦ φθόνου ἐκδηλουμένου ὡς βασκανίας ἐπὶ τῆς εὐτυχίας. Οὕτω πᾶσα νόσος καὶ πᾶν ἀτύχημα καὶ πᾶσα βλάβη ἀπεδόθησαν εἰς τὴν βασκανίαν.² Δὲν εἶνε τοῦ παρόντος νὰ ἐξαντλήσω πᾶσαν λεπτομέρειαν τοῦ ζητήματος τούτου ὡς οὐδὲ παντὸς ἄλλου, πρὸς ὃ με ἄγει εἰς ἐπαφήν ἢ ἔρευνα, ἀλλὰ λέγω, ὅτι οἱ ἀνθρωποὶ ἐπίστευσαν ὡς αἰτίαν τοῦ φθόνου καὶ τῆς βασκανίας τοὺς ὀφθαλμούς, «τὸ μάτι» καὶ κυρίως καὶ ἐξόχως «τὸ κακὸ μάτι»³. διὰ τοῦτο δὲ κατὰ τοῦ τοιούτου κακοῦ ὀφθαλμοῦ ἐφαντάσθησαν πᾶν κακὸν δυνάμενον νὰ ἐπενεχθῇ ὑπὸ βλαβερῶν ζῶων ἢ θηρίων ἢ ὄπλων, ὡς δεικνύουσιν ἀνάγλυφα ἢ εἰκόνες ψηφιδωτῶν ἢ ἀποτροπαίων.⁴ Εἶνε λοιπὸν ἄπορον, ἂν οἱ Ἕλληνες, οἵτινες, ὡς εἶδομεν, εἶχον ἐξεύρει τὸ μέγιστον κακόν, ὃ κατηρῶντο κατὰ παντὸς ἐχθροῦ καὶ κατὰ παντὸς κτήματος αὐτοῦ καὶ κατὰ παντὸς ἐν γένει κακοῦ,⁵ ἐπιβλαβοῦς ἢ ἐμποδῶν κειμένου πράγματος συγκεκριμένου ἢ ἀφηρημένου (προβλ. ἄνω σ. 73 ἐξ.), ἐν τῇ στιγμῇ τῆς ἐκάστοτε ἀνάγκης, μὴ διαθέτοντες ἄλλα πρόχειρα μέσα ἢ τὰς χεῖρας καὶ τὸν λόγον, ἐξαπέλυον καὶ κατὰ τῶν κακῶν ἢ βασκάνων ὀφθαλμῶν τὴν ἀρὰν καὶ τὴν χειρονομίαν τοῦ σφακέλου;⁶ Τοῦτο εἶνε ὁ ῥιζικώτατος ὄλεθρος, ὃν καταρῶνται οὕτω κατὰ τοῦ κακοῦ ὀφθαλμοῦ· ἠπιώτερον προσφερό-

¹ Ὅρα Roscher, *Kynanthropie* σ. 34.

² Ὅρα καὶ Darenberg-Saglio, *Diction.* λ. *fascinum* σ. 983 ἐξ.

³ Προβλ. Πλουτ. *Συμποσ.* V, 7 (680 C ἐξ.). O. Jahn ἔ. ἄ. Perdrizet *BCH*, 1900 297 ἐξ. Audollent *Defix. tab.* N° 256.

⁴ Bienkowski *Eranos Vindobonensis* 1893, 285 ἐξ. Perdrizet *BCH*. καὶ *Revue des études grecques* ἔ. ἄ. Schlumberger ἔ. ἄ. καὶ ἄ. προβλ. *Archiv für Relig. Wissenschaft* 1915, 587.

⁵ Τὸ κριθαράκι π. χ. τῶν βλεφαρίδων θεραπεύεται, ἂν πρωτότοκος ἀνθρωπος τὸ φασκελώσῃ χωρὶς νὰ ἐρωτήσῃ πρότερόν τι τὸν πάσχοντα περὶ τοῦ πάθους. Προβλ. καὶ *Διογρ.* Δ 1912 σ. 42 καὶ 45 καὶ 53.

⁶ Οἱ δακτύλιοι οἱ φέροντες καὶ ἐπιδεικνύοντες διηνεκῶς χρυσοῦν ἤλον ἐμπεπαρμένον (Marshall *Journ. of Hell. St.* 1904 σ. 332 ἐξ. προβλ. τοὺς μιμουμένους βάσκανον ὀφθαλμὸν διὰ τῶν ἐν τῇ σφενδόνη ἐγγρώμων λίθων Tuschmann *Mélusine* VIII (1896-7) σελ. 55 καὶ τοὺς λεγομένους *φαρμακίτας* ἄνω σ. 76,) καταρῶνται κατ' ἄλλον τρόπον τὸν αὐτὸν θάνατον τῷ βασκάνῳ ὀφθαλμῷ.

μενοι στέλλουσι «σκόρδο ᾗ τὰ μάτια» κ. ἄ. ὅ.¹ ἐν Πάτραις δὲ oculum invidiosum futuunt. Ὅταν ὅμως ἄνθρωποι ἐρίζοντες φασκελώνωνται καὶ λέγωσιν. Α «νά! πέντε στὰ μάτια σου». Β «στὰ δικά σου!» (πρβλ. τὴν ἀνάγκην ὅταν λέγωσι τὸν ἀριθμὸν **πέντε** νὰ προσθέτωσι «ᾗ τῶν ἐχθρῶν μας τὰ μάτια»), δὲν ἀμύνονται ἀπλῶς κατὰ βασκανίας, ἀλλὰ μεταφέρουσι συγκεχυμένως τὴν ἀρὰν τυφλώσεως, ἐν ᾧ ἐπιθυμοῦσιν ἐν τῇ ὀργῇ αὐτῶν μεῖζον καὶ γενικώτερον τὸ κακὸν τοῦ ἀντιλέγοντος ἐχθροῦ. (Ὅρα τὸ Ἐπίμετρον Γ).

Ἡ χειρονομία τοῦ σφακέλου λέγεται καὶ **μουντζα** (μουτζα, μουζή, μουτζὰ κλ. τὸ ῥῆμα μουντζώνω κλ. Πολίτης ἔ. ἄ. 621 ἔξ.), ἣτις δηλοῖ πρῶτον καὶ κύριον τὴν ἀσβόλην, καπνίαν, εἶτα δὲ καὶ πᾶσαν μελανίαν ἢ κηλῖδα, μουντζούραν, τὴν ἀπασβόλωσιν τοῦ προσώπου κ. ἄ. Ὁ Πολίτης λοιπὸν ἐδέχθη, ὅτι ἡ μουντζα εἶνε ὕβρις, δηλοῦσα ὅτι ὁ ὕβριζων κρίνει τὸν ὕβριζόμενον ἄξιον ἀσβολώσεως, ἣτις ἦτο μέρος τῆς διαπομπεύσεως καταδίκων ὡς καὶ ἡ κουρά, ὅθεν τὸ «νά κουρευῆσαι», «νά κουρευτῆς» κλ.

Ἄλλ' ἐγὼ δὲν πιστεύω, ὅτι ἐκ τοιαύτης ἀπασβολώσεως προῆλθεν ἡ ἰσοδύναμος πρὸς τὸ σφάκελον καὶ πρὸς αὐτὸ ταυτιζομένη ἐν τῇ χρήσει χειρονομία καὶ ὀνομασία τῆς μουντζας, οὐδ' ὅτι ὡς μέρος τῆς διαπομπεύσεως δηλοῖ τὸ ὄλον· διότι κατὰ τὴν ἀπασβόλωσιν δὲν ἀπαιτεῖται ὡς ἐν τῇ χειρονομίᾳ διάστασις τῶν δακτύλων ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἀπαιτεῖται πάντοτε, ἔπειτα δὲ οὔτε ὁ ἀριθμὸς **πέντε** («δὸς του πέντε μουντζες» κ. τ. ὅ.) ἐρμηνεύεται, οὔτε ἡ προσθήκη «ᾗ τὰ μάτια» («μουντζες ᾗ τὰ μάτια του» κ. τ. τ. ἢ «τύφλες καὶ μουντζες νάχης» κ. τ. ὅ.² ἢ «νά! ὄξω ᾗ τὰ καλὰ μάτια πού σε τηρᾶνε» ὑπὸ Σιαφνίας δηθὲν ἐν Φολεγιάνδρῳ, ἔνθα ὅμως ἐπιχωριάζει τὸ ὄνομα σφάκελο).

Ἐγὼ νομίζω, ὅτι τὸ ὄνομα μουντζα ἐδόθη εἰς τὸ σφάκελο, ἐπειδὴ πολλάκις οἱ φιληδοῦντες τῇ χειρονομίᾳ ἄνθρωποι ποιοῦσιν ἐπὶ τῶν θυρῶν ἢ τῶν τοίχων τῶν ἐχθρικῶν οἰκιῶν τὸ σχῆμα τῆς παλάμης τῆς δεξιᾶς χειρὸς αὐτῶν βάπτοντες αὐτὴν ἀσβόλη κυρίως, εἶτα δὲ καὶ μελάνη, πηλῶ, ἀσβέστῳ³ κ. τ. τ. Οὕτω ἐν Ἀθήναις κακὸς

¹ Πρβλ. Schmidt ἐν *Neue Jahrbücher* 1913, 579 ἔξ.

² Πρβλ. Schmidt ἔ. ἄ. 579 ἔξ. 583 ἔξ.

³ Δὲν ἀναφέρομαι εἰς τὴν «σφακελίαν» τῶν Τουρκοκρατητῶν, ἣτις εἶνε ἡ διὰ μελάνης ἀποτύπωσις τῆς χειρὸς ὀπισθεν τῆς θύρας πρὸς ἀποτροπὴν τῶν δαιμονίων, ἵνα μὴ ἀνοίξῃ μακροτέραν συζήτησιν πρὸς τε τὸν Καλαϊσάκιν (*Δελτ. τῆς ἱστορ. καὶ ἐθνολογ. ἐταιρείας* II 124) καὶ τὸν Πολίτην (ἔ. ἄ. σ. 618) ἐρμηνεύοντας αὐτὴν ἀπὸ τοῦ τύπου τῆς χειρὸς (*τουρᾶ*) τοῦ Μωάμεθ. Λέγω μόνον, ὅτι εἶνε καταπληκτικὴ ἢ διάδοσις τῆς εἰκόνας τῆς χειρὸς γυμνῆς καὶ τῆς μούν-

ἐνοικιαστής, ἐκβληθεὶς ἄκων ἐκ τῆς οἰκίας ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτῆτου (φύλακος νῦν τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐπιγραφικοῦ μουσείου), μετὰ τινας ἡμέρας «ἐμμοντζούρωσε τὸν τοῖχο τοῦ σπιτιοῦ μὲ μιὰ μούντζα». Ὁ ἰδιοκτήτης δὲν εἶδε τὸν ποιήσαντα ἀλλ' ἐμάντευσεν αὐτόν, ἐστενοχωρήθη ἐκ τούτου, ἐβασανίσθη ἐπὶ μικρὸν καὶ εἶτα ἀπεφάσισε καὶ ἐπέχρισε τὴν οἰκίαν, ἀφανίσας οὕτω τὴν μούντζαν.

Ἡ συνήθεια εἶνε εὐρύτερον διαδεδομένη ἢ ὅσον νομίζομεν ἀλλ' εἴτε διότι δὲν ζῶμεν ἐν τῷ περιβάλλοντι τῶν συχνὰ τοιαῦτα ποιούντων ἀνθρώπων, εἴτε διότι, ἰδόντες παῖδες ὄντες, ἐλησμονήσαμεν καὶ δὲν προσέχομεν πλέον εἰς αὐτὰ ἄνδρες γενόμενοι, νομίζομεν, ὅτι δὲν γίνονται, ἢ ἔχουσι τινες ἀμυδρὰν γνῶσιν αὐτῶν¹.

Ἀνθρωποι ἔχοντες σαφῆ γνῶσιν τῆς ἀκριβείας, μεθ' ἧς δέον νὰ χωρῆ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, μὲ ἐπειθον, ὅτι ἡ συνήθεια εἶνε πανταχοῦ τῆς παλαιᾶς λεγομένης νῦν Ἑλλάδος — τῆς πρὸ τοῦ 1912 — διαδεδομένη. Ὁρίζον ὅτι γίνεται ἐν Ἀθήναις μάλιστα (Ν. Καπετανάκης) «μὲ φοῦμο καὶ μὲ μελάνη», ἀλλ' οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ἐνθυμηθῆ συγκεκριμένον γεγονός. Ἡρώτησα κυρίαν ἐκ Μυκόνου κατοικοῦσαν νῦν ἐν Ἀθήναις, ἂν ἐν τῇ νήσῳ κάμνουν μούντζες ἐπὶ τῶν τοίχων οἱ ὀργιζόμενοι ἐν ᾧ δὲ ἡ κυρία ἀπήντα «ὄχι», ἢ πρὸςβυτέρᾳ θυγάτηρ αὐτῆς (ἑτῶν 20) ἀπήντα ῥαγδαίως, ὅτι «κάμνουν τὰ παιδιὰ μὲ νερό, μὲ καπνιά, μὲ λάσπη, ὅταν θυμώνουν», ἡ δὲ μικροτέρα

τζας ἐπὶ κτιρίων, σημαιῶν, πλοίων, ἀνθρώπων, ζώων κλπ. ὡς ἀποτροπαίου, ἀσυγχύτου πρὸς τὸν *tourān*, οὐ μόνον παρὰ τοῖς Τούρκοις καὶ τοῖς Ἀραβι Μωαμεθανοῖς ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις καὶ τοῖς Χριστιανοῖς καὶ πᾶσι τοῖς κατοικοῖς τῆς Συρίας, τῆς βορείου Ἀφρικῆς καὶ τοῦ Σουδάν καὶ ὅτι καὶ ἡ *χειρονομία* τῆς μούντζας (*χάμζα*) εἶνε συνηθεστάτη παρὰ τοῖς Ἀραβίν. Ὁ δὲ Tuchmann *Mélusine* VIII (1896-97) σ. 59 λέγων περὶ τῶν ἀποτροπαίων, ἅτινα ἐν τῇ μορφῇ τῆς μούντζας φοροῦσιν ἐκεῖ αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ καὶ τῶν μὴ Ἀράβων πεποιημένα ἐκ πάσης ὕλης, ἐπάγεται: «Outre la valeur que donne à la main la vertu mystique de cette dernière, cette représentation (δηλ. ἡ χεῖρ) est la traduction matérielle de l'imprécation arabe si commune et si connue: «*Hamsa fi aïnik!*» = *cinque doigts dans ton œil* (δηλ. «νὰ πέντε στὰ μάτια σου!»), formule qui détourne immédiatement le mauvais œil». Εἶνε δηλ. ὅτι καὶ ἡ ἑλληνικὴ μούντζα ἢ τὸ φάσκελον, καὶ διὰ τοῦτο, ὡς ἐν Ἑλλάδι (πρὸςβλ. τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Ἰτάνου), οὕτω καὶ ἐν Συρίᾳ νῦν καὶ ἐν Σουδάν καὶ ἀλλαχοῦ μετὰ τῆς χάμζα γράφουσι καὶ τὸ ἄλλο ἀποτροπαῖον, τὸν φαλλόν, περὶ οὗ ὄρα πλείονα ἐν τῷ Γ' ἐπιμέτρῳ κατωτέρῳ.

¹ Πρὸ μικροῦ π. χ. μετὰ δυσκολίας ἀνεμνήσθην διδάσκοντός με τοῦ ἑπταετοῦς υἱοῦ μου, ὅτι «ὅταν κτυπήσουν τὰ κεφάλια μας πρέπει νὰ φτύνωμε κατὰ γῆς, γιὰ νὰ μὴ βγάλωμε κέρατα» ἢ ὅτι «ἂν μᾶς πέση τὸ ψωμί κατὰ γῆς, πρέπει νὰ τὸ πάρωμε καὶ νὰ τὸ φιλήσωμε· ἀλλοιῶς εἶνε ἁμαρτία».

(ἐτῶν 10) ὅτι «κάμνουν ἔς τὸ Παγκράτι (= ἢ πρὸς τὸν Ὑμηττὸν τελευταία συνοικία τῶν Ἀθηνῶν, ἐνθα κατοικεῖ ἡ οἰκογένεια) τὰ παιδιὰ μὲ ἀσβέσι ἔς τὶς πόρτες τῶν Βενιζελικῶν». Συνάδελφος ἐνθυμεῖται, ὅτι ἀρτίως εἶδε τοιοῦτόν τι ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς οἰκίας ἀνδρὸς πολιτικοῦ ἐν Ἀθήναις, ἡ δὲ σύζυγός μου ἐνθυμεῖται, ὅτι εἶδε τὸ πρᾶγμα ἐν Ἀμαρουσίῳ γενόμενον. Ἐκ Πάρου δὲ καὶ ἐκ Πειραιῶς καὶ ἐξ Ἀμφίσης ἔχω παραδείγματα ἀνθρώπων, οἵτινες ἔστειλαν διὰ τοῦ ταχυδρομείου ἐντὸς ἐπιστολῆς μούντζαν, ἣτοι τὴν εἰκόνα τοῦ ὑπτίου τῆς μελανωθείσης δεξιᾶς χειρὸς αὐτῶν. Ἴδου δὲ καὶ τί δημοσιεύει ἡ ἔφημερίς «**Ἔστία**» τῆς Πέμπτης 27 Ἰανουαρίου 1922 σελ. 1 ὡς ἀνταπόκρισιν ἐκ Παρισίων: «... τί θὰ ἔλεγεν ὅμως (ὁ Χριστός), ἐὰν ἐμάνθανεν, ὅτι εἷς ἐκ τῶν ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας τοῦ **μουντζώνει** τοὺς ἐν τῇ ἱεραρχίᾳ ἀδελφούς του; Διότι καὶ αὐτὸ συνέβη: ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἐπιστολὴν συνοδικοῦ (τῆς Συνόδου Κωνσταντινουπόλεως) πρὸς ἐνταῦθα (δηλ. ἐν Παρισίοις) οἰκειὸν του ἀναφέρουσαν τὰ ἑξῆς: ... Ὁ ... ἐκμανεῖς, διότι ἐψήφισα τὸν ..., **μοῦ ἔστειλε ταχυδρομικῶς** (ἐκ Θεσσαλονίκης) **τὴν μούντζαν του** ...». Ἡ αὐτὴ ἔφημερίς τῇ 7 Ὀκτωβρίου 1922 δημοσιεύει τότε: «Γὰς πρωινὰς ὥρας σήμερον ἄγνωστοι εἰσελθόντες εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σταδίου καὶ Ἐδουάρδου Λῶ κατάστημα ὀπτικῶν εἰδῶν τῶν κ.κ. ... διὰ διαρρήξεως τοῦ κλεῖθρου τῆς ἐσχάρας τοῦ ὑπογείου, ἀφῆρσαν διάφορα εἶδη ἀξίας 50 χιλιάδων δραχμῶν. Ἐπὶ τοῦ γραφείου τοῦ καταστήματος εὐρέθη τεμάχιον χάρτου, ἐφ' οὗ εἶχε ζωγραφηθῆ μία μούντζα μὲ τὰς φράσεις «κάτω ἡ ἄτιμος κυβέρνησις» κλ.

Ἡ ἀνάμειξις ὅμως τῶν ὀφθαλμῶν εἰς τὰς ἀρὰς καὶ τὰς χειρονομίας τῆς μούντζας δὲν ἐξηγεῖται ἐκ τοιούτων παραδειγμάτων, ἀλλ' ἐξ ἄλλων, ἐν οἷς ἡ μούντζα στρέφεται κατὰ τοῦ βασκάνου ὀφθαλμοῦ ὡς ἐν Ἰτάνῳ. Τοιαῦτα παραδείγματα σφίξει πολλὰ ἡ Ζάκυνθος, ἐνθα «βλέπει τις συχνὰ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τῶν οἰκιῶν χεῖρα μετὰ τῶν πέντε δακτύλων εἰκονιζομένων **διὰ μέλανος χρώματος** πρὸς προστασίαν κατὰ τοῦ κακοῦ ματιοῦ». ¹ Τὴν αὐτὴν δ' ἐννοιαν εἶχε καὶ μεγάλη μούντζα ἐξωγραφημένη ὑποκάτω ἀεροπλάνου τινός, ὅπερ ἐπέτετο χαμηλὰ πρωπέρουσιν ὑπὲρ τὰς ὁδοὺς τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τινα ἐορτὴν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει «κάμνουν μούντζες μὲ χαρτὶ καὶ τες κολλοῦν εἰς τὰ τζάμια τῶν παραθύρων γιὰ νά τες βλέπη» ἡ κακολογοῦσα γειτόνισσα. Ἐν Θράκῃ (Τυρολόη) κάμνουν εἰς τὴν θύραν τῶν

¹ Schmidt ἔ. ἄ. 558. Ludwig Salvator *Zante* allgem. T. σ. 243. Ἴσως καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ Perdritzet *BCH* 1900 σ. 292 ἑξ. συνάδουσιν φαλλοῦς ἢ μούντζας μὴ σφωζομένας ὅμως καλῶς καὶ μὴ διαγνωσθείσας. Πρβλ. *Mélusine* VIII, 58.

κακῆς διαγωγῆς γυναικῶν μοῦντζαν μαύρην. Τῆς πίστεως δὲ ταύτης διακωμῶδῆσι γίνεται κατὰ τὰς ἀπόκρως ὑπὸ τῶν μετῆμφισμένων ὡς πιερρότων φερόντων ὄπισθεν μέλαιναν μοῦντζαν ἐστραμμένην πρὸς τὸν θεατὴν.

Ὡστε σφάκελο ἢ φάσκελο καὶ μοῦντζα, ὡς πάντες αἰσθανόμεθα, εἶνε ἐν καὶ τὸ αὐτὸ σχῆμα, ἐν ταῖς αὐταῖς περιστάσεσι γινόμενον καὶ δι' ἀμφοτέρων τῶν ὀνομάτων πολλαχοῦ ὀνομαζόμενον, τὴν αὐτὴν δ' ἀρχὴν καὶ σημασίαν ἔχον. Μοῦντζα εἶνε γραπτὸς σφάκελος.

Ἐνεκα δὲ τῶν πέντε τούτων φασκέλων καὶ τῆς ὑπ' αὐτοὺς κρυπτομένης ἐννοίας ἀπέβη ὁ ἀριθμὸς **πέντε** δυσώνυμος καὶ κακέμφατος, «ὄθεν ἐνίοτε ὁ ἀπαγγέλλων τὴν λέξιν πέντε συναισθάνεται τὴν ἀνάγκην χάριν τῆς εὐπρεπείας νὰ ζητήσῃ συγγνώμην, παρεμβάλλων εἰς τὸν λόγον τὰς συνήθεις εἰς τοιαύτας περιστάσεις φράσεις: **μὲ συμπάθειο, μὲ συχώρεσι**».¹ Τὴν σημασίαν ταύτην εἶχε, φαίνεται, καὶ πάλαι ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἤδη ἐπὶ Ἡσιόδου,² δὲν δυνάμεθα δὲ νὰ εὖρωμεν αἰτίαν πρὸς τοῦτο εὐλογωτέραν (πρβλ. ἄνω σελ. 62 ἔξ. 66).³

Ἐνταῦθα, εἶνε καιρὸς νὰ εἴπωμεν, ὅτι, ἀφ' οὗ κατὰ τοὺς γεωμετρικοὺς ἢ τοὺς πρωΐμους ἀρχαῖκοὺς χρόνους, εἰς οὓς ἀνήκει ὁ Ἡσιόδος καὶ τὸ Φαληρικὸν πολυάνδριον, καὶ κατὰ τοὺς τοῦ Αἰσχύλου (Προμηθεὺς) καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους (πεντεσύριγγον ξύλον) ἦτοι ἐπὶ αἰῶνας τρεῖς σχεδὸν ἢ περίπου ὁ ἀποτυμπανισμὸς ἐγίνετο διὰ **πέντε ἡλῶν ἀμφιβληστροειδῶν**, τοῦτο δηλοῖ, ὅτι ὁ νόμος ὥριζε τὴν μορφήν τοῦ θανατικοῦ ὄργάνου ἀκριβῶς καὶ δὲν ἐπέτρεπεν αὐθαιρεσίας ἐν τούτῳ. Ἐκ τῆς φύσεως δὲ τῶν ἡλῶν προέκυψεν ἡ ἀνάγκη νὰ γίνηται εὐκολώτερον καὶ συνηθέστερον εἴτε κατὰ κανόνα ὁ ἀποτυμπανισμὸς ἐπὶ πλατέος ἦτοι σανιδσοειδοῦς ξύλου, ἵνα ᾧσι **διάτοροι** αἱ πέδαι, ὡς εἶνε κατὰ τὰς δύο γνωστάς ἡμῖν ἀκριβῶς πῶς περιπτώσεις: ἐν Φαλήρῳ καὶ παρὰ τῷ Μνησιλόχῳ. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὰ ἐπίσημα ὀνόματα **τύμπανον, ἀποτυμπανίζειν**, ἀποτυμπανισμὸς καὶ τὸ ἀνεπίσημον **σανίς**. Τὰ ὀνόματα δὲ ταῦτα ἐν ἐνικῷ ἀριθμῷ τιθέμενα κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους ἐμποδίζουσι νὰ δεχθῶμεν σχῆμα σταυροῦ ἐκ δύο καθέτων πρὸς ἀλλήλας σανίδων ὡς συμβαίνει εἰς τὸν σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ. Ὁ τύπος δ' ἐκεῖνος τοῦ ἐλληνικοῦ ἀποτυμπανισμοῦ φαίνεται ὅτι ἐξετάθη καὶ ἔξω τῶν Ἀθηναίων (π. χ. ἐν Συρακού-

¹ Πολίτης ἔ. ἄ. 604.

² Πρβλ. Ἡσιόδου *ἔργα κ. ἡμέραι* 802 (742); Gruppe *Griech. Mythol.* 939.

³ Gruppe *Mythol. Literatur* 360 ἔξ. Ἀνάλογος δ' ἴσως εἶνε ἡ ἐρμηνεία τῆς παρὰ Ῥωμαίους συνηθείας· Καλιτσουνάκις, *Ἀθηνᾶ* 33 (1921) σελ. 119.

σαις ἄνω σ. 23), ἐπειδὴ καὶ τὰ ἐφ' ἡμῶν ἀμαΐζοντα *πέντε φάσκελα* εἶνε γνωστὰ οὐ μόνον ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ καὶ ἔξω αὐτῶν. Ἀλλ' ἂν ἡ λέξις σφάκελος σημαίνει ἀληθῶς δεσμὸν ἐν τῇ κυρία καὶ ἀρχικῇ σημασίᾳ, τότε καὶ ἐπὶ τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ καὶ ἐπὶ τῆς χειρονομίας εἶνε παλαιότερα τῆς ἐν Ἀθήναις νομιμοποιήσεως τῆς ποινῆς ταύτης καὶ κατάγεται ἐκ χρόνων, καθ' οὓς αὕτη ἐγένετο οὐχὶ δι' ἡλῶν ἀλλὰ διὰ σχοινίων, ὡς εἶδομεν περίπου εἰς τὰ δύο καταδεδεμένα ἀγαλμάτια τῆς Δήλου· ἐκτὸς ἂν τό τε ὄνομα σφάκελος καὶ ἡ ὁμώνυμος χειρονομία εἶχον μεταδοθῆ εἰς Ἀθήνας ἀλλαχόθεν τῆς Ἑλλάδος, ἔνθα ἡ τιμωρία αὕτη ἐγένετο διὰ σχοινίων· ἀλλὰ καὶ τοῦτο πρέπει νὰ εἶχε γίνεαι ἤδη πρὸ τοῦ Πεισιστράτου, ἵνα ἡ παροιμία «καὶ σφάκελοι ποιοῦσιν ἀτέλειαν» ἢ δυνατή, διαδεδομένη καὶ νοητὴ ἐπ' αὐτοῦ. Πιστεύω ὅμως μᾶλλον εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν καταγωγὴν τῆς χειρονομίας καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῆς ἐκ χρόνων πρὸ τοῦ Πεισιστράτου, καί, ὡς θὰ φανῆ κατωτέρω, πρὸ τοῦ Δράκοντος κειμένων, ὅτε εἶχε διαμορφωθῆ τὸ πρότυπον τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ διὰ πέντε δεσμῶν σχοινίου. Ἐκ τοῦ χρόνου δ' ἐκείνου κατάγεται πιστεύω, ἡ παροιμιώδης φράσις «*πάντα κάλων κινεῖν ἢ σεῖεν*», ἣν ὕστερον συνέχεαν πρὸς τὰς ναυτικὰς φράσεις «*πάντα κάλων ἀφιέναι, ἔξιέναι, ἐκτείνεν*» καίπερ ἄσχετον καὶ ἀσυμβίβαστον πρὸς τὰς ναυτικὰς ἀνάγκας, εὐνόητον δὲ κατὰ τὸν ἀποτυμπανισμόν. Ἡ συνήθεια δέ, ἣν ἀπομιμοῦνται αἱ μολύβδινα ἀραιά, καθηλωμέναι δι' ἐνὸς ἡλῶ, ἢ καὶ τὰ ἀτάκτως καὶ αὐθαιρέτως προσηλωμένα ἀγαλμάτια (ἴδε σ. 67 ἔξ.)¹ καὶ τὸ σημερινὸν «*κάρφωμα*», εἶνε ἔτι παλαιότερα. Τόσον βαθεῖαι καὶ ἀδιεξίτητοι εἶνε αἱ ῥίξαι τῶν ἑλληνικῶν ἐθίμων καὶ προλήψεων, καὶ τόσον παλαιὰ καὶ ἀδιάσπαστος ἡ παρουσία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐν ταῖς αὐταῖς χώραις!

Τὰ πτώματα τῶν δι' ἀποτυμπανισμοῦ ἀποθησκόντων καταδίκων, ὅσοι ὑπέκειντο εἰς τὸ κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον καὶ ἐπὶ Δημοσθένους ἰσχυρὸν παλαιὸν πιθανῶς ψήφισμα τοῦ Κανωνοῦ, ἐρρίπτοντο ἢ κατελείποντο εἶτα εἰς τὸ κατὰ τὸν τόπον τῆς θανατώσεως κείμενον βάραθρον. Τὸ πόρισμα τοῦτο συνάγεται ἐκ χωρίων, οἷα τὰ ἐξῆς: Ξενοφ. *Ἑλλην.* 1, 7, 20 «ἴστε δέ, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πάντες, ὅτι τὸ Κανωνοῦ ψήφισμά ἐστιν ἰσχυρότατον, ὃ κελεύει, *ἐάν τις τὸν Ἀθηναίων δῆμον ἀδικῆ*, δεδεμένον ἀποδικεῖν ἐν τῷ δήμῳ καί, ἐὰν καταγνωσθῆ ἀδικεῖν, *ἀποθανόντα εἰς τὸ βάραθρον ἐμβληθῆναι*², τὰ δὲ χρήματα αὐτοῦ δημευθῆναι καὶ τῆς θεοῦ τὸ ἐπιδέκατον

¹ Καὶ Ν. Χωνιάτην Migne σ. 489, 95. Cumont *C-R Acad. inscr.* 1913, 412 ἔξ.

² Οὐχὶ «ἀποθανεῖν εἰς τὸ βάραθρον ἐμβληθέντα». Πρβ. σχ. Ἀριστ. *Ἐκκλ.* 1089.

εἶναι». Πλάτ. *Γοργ.* 516 Δ (Ἡροδ. 6, 136) «Μιλτιάδην *εἰς τὸ βάραθρον ἐμβάλεῖν* ἐψηφίσαντο καὶ εἰ μὴ διὰ τὸν πρύτανιν ἐνέπεσεν ἄν». Δημοσθέν. 8, 61 (104) «ὡς οὖν ὑπὲρ τῶν ἐσχάτων ὄντος τοῦ ἀγῶνος οὕτω προσήκει γινώσκειν καὶ *τοὺς πεπρακότας αὐτοὺς ἐκείνῳ* μισεῖν *κάποτυμπανίσαι*». 19, 137 (383) «εἰ μὲν οὖν ἤκουσεν, οἶμαι, τοὺς τότε ταῦτα πρὸς αὐτὸν εἰπόντας παραχρῆμ', ὡς δεῦρ' ἐπανήλθον, *ἀποτετυμπανισμένους*, ἐποίησεν ἄν ταῦτὸ τῷ βασιλεῖ . . . » 20, (498) 135 (πρβλ. 9, 61. Λυσ. 13, 67) «ἔστιν ὑμῖν *νόμος ἀρχαῖος*, τῶν καλῶς δοκούντων ἔχειν, *ἄν τις ὑποσχόμενός τι τὸν δῆμον ἐξαπατήσῃ*, κρίνειν, κἂν ἄλῳ, *θανάτῳ ζημιούν*». Τὰ ἐγκλήματα, περὶ ὧν ἐν τοῖς χωρίοις τούτοις πρόκειται, εἶνε ἐξαπάτησις τοῦ δήμου, παραπροσβεία, προδοσία, ἤτοι γενικῶς πᾶσα ἀπόχρωσις ἀδικίας πρὸς τὸν δῆμον¹. Ἡ τιμωρία δὲ τῶν ἐγκλημάτων τούτων ὀρίζετο ὑπὸ «ἀρχαίου νόμου» (Δημ. 20, 135), ὅστις εἶνε πιθανῶς τὸ ψήφισμα τοῦ Κανωνοῦ, ὃ θὰ προέβλεπε πολλὰς μορφὰς ἀδικίας τοῦ δήμου· οὗτος δὲ ὁ Κανωνὸς θὰ ἔζησε κατὰ ταῦτα ἐν παλαιοῖς χρόνοις, ἐπειδὴ μάλιστα καὶ ἡ πυκνὴ γραμματεία τῶν κλασσικῶν χρόνων οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ μνημονεύει αὐτοῦ, οὐδ' ἄλλοθι που ἀναγινώσκωμεν τὸ ὄνομα τοῦτο κατὰ σχέσιν τινά, ὥστε νὰ χρονολογήσωμεν τὸν ἄνδρα. Πολλοῦ δὲ σεβασμοῦ ἀπολαύει τὸ ψήφισμα αὐτοῦ, μένον ἀμετάβλητον κατὰ τὸν ταραχώδη χρόνον τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ μέχρι τοῦ Δημοσθένους. Προφανῶς ἀπετέλει σπουδαιότατον ἔρεισμα τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἀθηναίων. Εἶνε δὲ ἡ τιμωρία θάνατος. Ἄλλ' ἐν ᾧ τὸ ἐγκλημα εἶνε διάφοροι τύποι ἀδικίας κατὰ τοῦ δήμου, ὁ θάνατος ὀρίζεται ὅτε μὲν ὡς ἀποτυμπανισμὸς, ὅτε δὲ ὡς ἐμβολὴ εἰς τὸ βάραθρον καὶ μόνον παρὰ Ξενοφῶντι ὀρίζεται συνθετώτερον, ὡς θάνατος πρῶτον, εἶτα δὲ ὡς ἐμβολὴ εἰς τὸ βάραθρον. Φαίνεται λοιπὸν ἀληθῶς, ὅτι ἡ τιμωρία ἐν τοῖς ἐγκλήμασι τοῦλάχιστον τούτοις, (τὸ αὐτὸ δ' εἶδομεν ἀνωτέρω, ὄντος τοῦ λόγου περὶ τῆς κλοπῆς ἢ ἱεροσυλίας τοῦ Προμηθέως καὶ τῆς *ἀσεβείας*² τοῦ Μνησιλόχου) ἦτο σύνθετος ἐκ τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ καὶ τῆς ἐμβολῆς εἰς τὸ βάραθρον, οἱ δὲ λέγοντες περὶ αὐτῆς, εἴτε δητορικῶς σπεύδοντες εἴτε καὶ θαμβούμενοι ὑπὸ τῆς φοβικῆς τοῦ ἐτέρου ἡμίσεως αὐτῆς, λέγουσι τοῦτο μόνον ἤτοι τὸν ἀποτυμπανισμὸν ἢ τὸ βάραθρον. Ἡ διαφορὰ ἐν ταῖς

¹ Glotz ἔ. ἄ. 494 ἔξ. 534. Dieterich *Nekyia* σ. 167 ἔξ. Ἡ περὶ δηλητηρίων φαρμάκων κλ. ἐπιγραφὴ τῆς Τέω (Michel *Récueil* 1318) περιέχει διάφορα εἶδη προδοσίας ἢ ἀδικίας τοῦ δήμου τιμωρητέας διὰ θανάτου.

² Πρβλ. Wünsch *Defix. tab. att.* XIV-I g 31, 1047 «ἄνομος καὶ ἀσεβῆς ὁ καταδούμενος». Audollent ἔ. ἄ. 154 «*δυσεβῆν* καὶ ἄνομον καὶ ἐπικατάρατον καὶ δύσμορον».

δυσὶ περιπτώσεσι ταύταις εἶνε, ὅτι, λεγομένου μὲν τοῦ βεράθρου, ὑπενοεῖτο ἅμα ἀναγκαιῶς καὶ ὁ ἀποτυμπανισμὸς, ἐν ᾧ λεγομένου τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ ἠδύνατο νᾶμφιβάλληται, ἂν ἐπηκολούθει καὶ τὸ βεράθρον. Οἱ λέγοντες ὅμως τὰ ἄνω χωρία, ἐκτὸς ὅτι εἶχον ὑπ' ὄψει τὴν ἐμπειρίαν τοῦ ἀκροατηρίου αὐτῶν, ἀπέβλεπον κυρίως εἰς τὸ οὐσιῶδες μέρος τῆς τιμωρίας, ὃ ἦν ὁ σκληρὸς θάνατος, τοῦτο δὲ πάντως ὑπῆρχεν ἐν τοῖς λόγοις αὐτῶν.

Ἄλλὰ τὸ φαληρικὸν πολυάνδριον δεικνύει τιμωρίαν ἀπλῶς δι' ἀποτυμπανισμοῦ ἥτοι ἄνευ ἐμβολῆς εἰς τὸ βεράθρον. Συνάγομεν λοιπόν, ὅτι ὁ Κανώνος εἶνε νεώτερος τοῦ πολυανδρίου ἢ καὶ ὅτι τὸ βεράθρον δὲν ἦτο ἀναπόσπαστον συμπλήρωμα τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ μακρὰν τῶν Ἀθηναίων ἢ ἐν παντὶ ἐγκλήματι καὶ ὅτι, ἂν ὁ νόμος δὲν ἀπῆτει δι' εἰδικοῦ τινος ὀρισμοῦ τὴν εἰς τὸ βεράθρον ἐμβολὴν τῶν ἀποτετυμπανισμένων πωμάτων, ταῦτα ἐθάπτοντο. Ἡ διὰ τῆς ἐμβολῆς εἰς τὸ βεράθρον ἀταφία ἦτο οἶονεὶ προστίμημα ἥτοι ἐπίτασις τῆς τιμωρίας ὡς ἡ δήμευσις τῶν χρημάτων, ἢ κατασκαφὴ τῆς οἰκίας,¹ ἣτις ἐξήλειφε τελείως τὸν τε κατάδικον καὶ τὸ γένος καὶ τὴν ἐστίαν, καὶ εἶτι ἄλλο τοιοῦτον. Δὲν γνωρίζομεν πάσας τὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς τοῦτο ἦτο ἀναπόφευκτον συμπλήρωμα τοῦ θανάτου, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀνωτέρω λόγων ἐμάθομεν, ὅτι πλὴν τῶν ῥηθέντων πολιτικῶν ἐγκλημάτων καὶ ἡ ἀσέβεια καὶ ἡ κλοπὴ (ὄρα καὶ σ. 23) ἐτιμωροῦντο ὁμοίως.

Ἄλλ' ὅμως ὁ Ξενοφῶν *Ἑλλην.* 1, 7, 22 ἀντιπαραθέτων ἕτερον νόμον ῥητὸν περὶ ἱεροσύλων² καὶ προδοτῶν λέγει: «Τοῦτο δ' εἰ μὴ βούλεσθε (δηλ. ὃ εἶπεν ἐν 1, 7, 20, ὃ ὄρα ἀνωτέρω σελ. 97), κατὰ τόνδε τὸν νόμον κρίνατε, ὅς ἐστιν ἐπὶ τοῖς ἱεροσύλοις καὶ προδόταις: ἐάν τις ἢ τὴν πόλιν προδιδῶ ἢ τὰ ἱερά κλέπτῃ, κρινέντα ἐν δικαστηρίῳ, ἂν καταγνωσθῆ, *μὴ ταφῆναι ἐν τῇ Ἀττικῇ*, τὰ δὲ χρήματα αὐτοῦ δημόσια εἶναι. Τούτων ὁποτέρῳ βούλεσθε, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τῷ νόμῳ κρινέσθων οἱ ἄνδρες»³.

Ὅρα ἐν τῷ νόμῳ τούτῳ πρῶτον, ὅτι τὸ μὴ ταφῆναι ἐν τῇ Ἀττικῇ προϋποθέτει θανάτωσιν, ἦν σιωπᾶ ὁ ῥήτωρ, ὡς καὶ οἱ λέγοντες περὶ βεράθρου, καθ' ἃ ἀρτίως εἵπομεν· δεύτερον, ὅτι κατ' ἀμφοτέρων τὰς περιπτώσεις δὲν λαμβάνεται πρόνοια νὰ δηλωθῆ οὐ μόνον καθ' ὅλου ὁ θάνατος ἀλλ' οὐδὲ ὁ τρόπος αὐτοῦ, ὡς εἰ μὴ ὑπῆρχον

¹ Glotz ἔ. ἀ. 476 ἐξ. 488 ἐξ. 515 ἐξ. Γαρδικίας *Ἀθηναῖ* 1919, 239 ἐξ. 261 ἐξ. καὶ 280 ἐξ.

² Τοιοῦτος ἱερόσυλος, κλέπτης τοῦ ἱεροῦ πυρὸς ἦτο ὁ Προμηθεύς.

³ Πρβλ. [Πλουτ.] *βίον Ἀντιφ.* 27. Dieterich *Mutter Erde* 52. Glotz ἔ. ἀ. 520, 528, 533.

πολλοὶ τρόποι θανατώσεως ἄλλ' εἷς καὶ μόνος. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ἐθανάτου, ὡς εἶδομεν ἐν σελ. 46 ἔξ. καὶ διὰ κωνείου, συνάγομεν, ὅτι καὶ ὁ νόμος οὗτος εἶνε παλαιός, παλαιότερος τοῦλάχιστον τῆς θεσπίσεως τοῦ κωνείου.

Ὁ κατὰ τῶν στρατηγῶν, τῶν μὴ ἀνελομένων τοὺς ναυαγοὺς τῶν Ἀργινοῦσῶν, ἀγορεύων ὡς ἄνω (Ξενοφ. *Ἑλλην.* 1, 7, 22) Εὐρυπτόλεμος στοχάζεται τῆς μεγίστης ζημίας ἦτοι τοῦ θανάτου τῶν ἐνόχων. Τοῦτο δ' εἶνε ἐπιτευκτὸν δι' ὀποτέρου τῶν προενεχθέντων νόμων. Ἄλλ' ὑπάρχει διαφορὰ τις: κατὰ μὲν τὸ ψήφισμα τοῦ Καννωνοῦ τὰ πτώματα ὄψιπτονται εἰς τὸ βάραθρον, κατὰ δὲ τὸν περὶ ἱεροσύλων καὶ προδοτῶν νόμον δὲν θάπτονται ἐν τῇ Ἀττικῇ. Ὁ θάνατος εἶνε ὁ δι' ἀποτυμπανισμοῦ καθ' ἑκάτερον τῶν νόμων¹.

Ὁ Hager ἔ. ἄ. σ. 1 ἔξ. μνημονεύων τῶν λόγων τοῦ Mahaffy ἐν *Social life in Greece* σ. 266, καθ' οὓς τὰ πτώματα τῶν νομίμως θανατουμένων ἢ ἐδίδοντο τοῖς οἰκείοις πρὸς ταφὴν (τοῦτο εἶνε βέβαιον περὶ τῶν διὰ κωνείου ἀποθνησκόντων) ἢ ἐβάλλοντο εἰς τὸ βάραθρον, λέγει, ὅτι ἔχομεν καὶ τρίτην περίπτωσιν, καθ' ἣν τὰ πτώματα δὲν ἐθάπτοντο ἐν τῇ Ἀττικῇ.

Λοιπὸν ἐγὼ νομίζω, ὅτι τὸ «μὴ ταφῆναι ἐν τῇ Ἀττικῇ», παρανοηθὲν ἐν νεωτέροις χρόνοις, δὲν σημαίνει μόνον τὸ «ἐκβληθῆναι ἔξω τῶν ὁρίων τῆς Ἀττικῆς» ἀλλὰ καὶ τὸ «μεῖναι ἄταφον ἐν τῇ Ἀττικῇ». Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο ἔπασχον οἱ εἰς τὸ βάραθρον μετὰ θάνατον ριπτόμενοι, ἢ τρίτη περίπτωσις τοῦ Hager δύναται νὰ συμπίπτῃ πρὸς τὴν δευτέραν, τὸ δὲ (τοὺς ἀδικοῦντας τὸν δῆμον) ἀποθανόντας εἰς τὸ βάραθρον ἐμβληθῆναι νὰ συμπίπτῃ πρὸς τὸ (τοὺς ἱεροσύλους καὶ τοὺς προδότας) ἀποθανόντας μὴ ταφῆναι ἐν τῇ Ἀττικῇ. Οἱ στερούμενοι ταφῆς ἐν τῇ Ἀττικῇ λοιπὸν ἢ ἐρρίπτοντο εἰς τὸ βάραθρον μένοντες οὕτως ἄταφοι, ἢ ἐρρίπτοντο ἔξω τῶν ὁρίων τῆς Ἀττικῆς ἢ — ὅπερ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ πρῶτον — τὰ ὄσα εἶτε ἢ κόνις αὐτῶν διερρίπτετο εἰς τοὺς ἀνέμους ἐντὸς τῆς Ἀττικῆς, ἢ — ὅπερ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ δεύτερον — διερρίπτοντο ὑπὲρ τὴν θάλασσαν². Διάρρηξιν ἐν τῇ Ἀττικῇ τῶν λειψάνων τοῦ Θεμιστοκλέους δύναται νὰ συναγάγῃ τις ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Πλουτ. *Θεμιστ.* 32 ἀμφισβητουμένης εἰδήσεως. Πρβλ.

¹ Πρβλ. Δημοσθ. 9, 59-62. Λυσ. 13, 67 προδοσία, παραφρυστώσεις. Ἡροδ. 6, 136 πρβλ. αὐτ. How and Wells *A Commentary on Herodotus* καὶ Πλάτωνος ἔ. ἄ. ἀπάτη τοῦ δήμου ἦτοι προδοσίας μορφή τις. Πρβλ. Glotz ἔ. ἄ. 443. Εἶδομεν δὲ τὸν Μνησίλοχον ἀνωτέρω ἀποτυμπανιζόμενον δι' ἀσέβειαν, τὸν δὲ Προμηθεὰ δι' ἱεροσυλίαν. Ὅρα καὶ σ. 23, 46₀: *λωποδύτας* καὶ *ἀνδραποδιστάς*.

² Πρβλ. Ὀμηρ. Α 314, Εὐριπ. Ἴφιγ. Τ. 1193.

δὲ καὶ Θουκ. 1, 138, 5. Πλουτ. *ἡθ.* 549 A καὶ Τζέτζη ἔ. ἄ. τὰ περὶ τοῦ φαρμακοῦ: «τέλος πυρὶ κατέκαιον ἐν ξύλοις τοῖς ἀγροῖσι καὶ τὸν σποδὸν εἰς θάλασσαν ἔρραινον καὶ ἀνέμους». Ἐν δὲ τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι εἶνε γνωστὴ ἢ κατὰ τὴν θάλασσαν διάρριψις τῆς κόνεως ἢ τῶν ὀστέων τῶν θανατωθέντων καταδίκων¹ καὶ σφύζεται καὶ μέχρι σήμερον ἐν ταῖς παραδόσεσι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Ὁ κύριος λόγος τῆς ἔξω τῶν ὄριων τῆς Ἀττικῆς ἐκβολῆς τῶν λειψάνων τῶν καταδίκων κατ' ἀρχάς ἦτο ἡ ἀποφυγὴ τῆς ὑπὸ τῶν νεκρῶν ἐκδικήσεως κατὰ τῶν ἐπιζώντων. Τὰ ὄρια τῶν χωρῶν ἢ τῶν πόλεων ἐφρουροῦντο ὑπὸ τῶν θεῶν τῶν «κτιστῶν» καὶ τῶν ἄλλων ἐντοπίων ἡρώων, οἵτινες πολλάκις ἐθάπτοντο κατ' αὐτά.² Ἀνάλογος ἦτο ὁ σκοπὸς τῆς ἀνὰ τὴν θάλασσαν ἢ ὑπὲρ αὐτὴν διαρρίψεως τῶν ὀστέων εἰς τοὺς ἀνέμους. Ὁ νεκρὸς οὕτω ἔπασχε τέλειον ὄλεθρον καὶ δὲν ἠδύνατο οὔτε νὰ ἀναλάβῃ ζωὴν τινα οὔτε νὰ βλάψῃ τοὺς ἐπιζῶντας.

Πιστεύω δὲ, ὅτι ἡ διάρριψις τῆς κόνεως ἢ τῶν ὀστέων εἶνε παλαιότερα τῆς ὑπερορίας αὐτῶν καὶ ἐν Ἀθήναις, ἐπειδὴ κατὰ τοὺς λίαν παλαιοὺς χρόνους ἦτο πιθανώτατα ἡ μόνη δυνατὴ ἔνεκα τῆς ἀδυναμίας τῶν Ἀθηναίων νὰ μεταχειρίζονται τὴν ὄμορον Μεγαρικὴν ἢ τὴν Βοιωτιανὴν ὡς ἀποθέτην τῶν ἀποβλήτων λειψάνων καὶ τῶν κοινωνικῶν λυμάτων καὶ μiasμάτων καὶ καθαυμάτων. Τὸ ἔθος τῆς ἀποβολῆς τούτων εἰς τὴν γειτονίαν τῆς Ἀττικῆς προϋποθέτει τὴν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς ὄμορους. Ἄλλ' ἦτο ἔθος ὑπαγορευθὲν μὲν ὑπὸ τῆς βαθείας ἀνάγκης ἀλλὰ συμβιβασθὲν πρὸς τὴν ἐκάστοτε γενικὴν πολιτικὴν κατάστασιν. Τοιοῦτον δὲ συμβιβασμὸν ἐπέτρεπε καὶ ὁ νόμος, ὅστις νεώτερος πιθανῶς ὢν, δὲν διατάσσει ὀρθῶς ὑπερορίαν, ἀλλ' ἐν τῇ Ἀττικῇ ἀταρίαν (Θουκ. 1, 138, 6), ἣτις ἠδύνατο κατὰ τὰς περιστάσεις νὰ ἐρμηνευθῇ καὶ καθαρῶς ὡς ἐγκατάλειψις ἀτάφων τῶν λειψάνων τῶν θανατωθέντων ἐν τῷ βάραθρῳ ἢ ὡς διάρριψις αὐτῶν. Ἡδύνατο μάλιστα ὁ νόμος νὰ ἐφαρμόζηται καὶ ἐπὶ νεκρῶν καταδίκων, ὧν ἐξεθάπτοντο τὰ ὀστᾶ καὶ ἐξεβάλλοντο ἔξω τῆς Ἀττικῆς. Τότε τὸ *μὴ ταφῆναι* ἐν Ἀττικῇ ἐλαμβάνετο ὡς *μὴ τεθάφθαι* ἐν Ἀττικῇ (Λυκ. κ. Δεωκ. 113).

Φαίνεται δ' ὅτι καὶ ὁ *καταποντισμὸς* ὄλοσώμων τῶν θανατω-

¹ Πρὸβλ. Glotz ἔ. ἄ 459, 461. Νικ. Δαμασκ. 123, 12 (Στοβ. Ἀνθολ.), ἴσως ὑπαινιγμὸς παρ' Ἀριστοφ. *ὄρν.* 1394 ἔξ. Πρὸβλ. διάρριψιν ὑπὲρ ποταμόν: Πανσανίας 8, 41, 2.

² Ὅρα Eitrem ἐν Pauly-Wissowa R-E λ. *Heros* σελ. 1113 καὶ *Opferritus* Register *Beiträge z. griech. Relig.* II. σ. 19, III. σελ. 25, 28 ἔξ. 33 ἔξ. 183.

θέντων ἢ μελλοθανάτων¹ καθαυμάτων εἶνε ἀνάλογος ἀποτροπιαστικῆ πρᾶξις παλαιά. Ἡ δὲ διάρρηξις τῆς κόνεως τῶν ὀστών *ἀλουμένων* ἢ *πιισσομένων* ἢ *ἐπιτριβομένων*² ἐρμηνεύει ἴσως καὶ τί εἶναι ὁ «ἐπιτριπτος ἄνθρωπος» (= «ἐπιτριβῆναι ἄξιος») καὶ τὸ ἐπιτριπτον κίναδος» καὶ τί — «ἐξώλειαν αὐτοῦ καὶ γένους» βεβαίως — δηλοῖ ὁ Σόλων λέγων (33, 7) «ἄσκον δεδάρθαι *κάπιτετριφθαι* γένους» καὶ τί σημαίνει ἀρχικῶς ἢ κατάρα «*ἐπιτριβείης*», «*ἐπιτριβείην*», ὡς καὶ τινες ἐκφράσεις ἀρχαῖαι π. χ. Δημοσθ. 288, 20. Ἀριστοφ. *εἰρ.* 369, *νεφ.* 243. Ἄχαρν. 1022. *Δυσιστρ.* 888. Πλουτ. *ἡθ.* 552 F κ. ἄ.³

Πρὸς τοὺς ἀνωτέρω περὶ ἀταφίας ἢ ὑπερορίας καὶ διαρρήψεως τῶν λειψάνων τῶν ἀποτετυμπανισμένων ῥηθέντας νόμους ἢ λόγους ἀντιμάχεται τὸ φαληρικὸν πολυάνδριον, ἐν ᾧ βλέπομεν *τεθαμμένους* τοὺς νεκρούς. Τοῦτο δηλοῖ, ἢ ὅτι ὁ περὶ ἀταφίας νόμος, υἱοθετῶν καὶ τὴν ἀνηλεεστάτην πρὸς τοὺς καταδίκους διαγωγήν, ἦν οἱ πανάρχαιοι χρόνοι ἐτήρουν ὡς ἱκανὴν ἴσως κατὰ τῶν ἀλαστόρων ἄμυναν, εἶνε νεώτερος τοῦ πολυανδρίου, ἢ ὅτι τὸ κακούργημα, δι' ὃ κατεδικάσθησαν οἱ 17 κακοῦργοι, δὲν προσετιμᾶτο δι' ἀταφίας ἢ — ὅπερ ταῦτόν τῷ πρώτῳ — ὅτι πάλαι ποτέ, ἦτοι ὅτε ἡ πολιτεία δὲν εἶχεν ἀκόμη κατασταθῆ εὐκόσμως, τὰ πράγματα ἐγίνοντο μετὰ τινος ἐλευθερίας, τῶν μὲν ἐθίμων οὐπω στερεὰν ἐχόντων μορφήν, τῆς δὲ δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων ἐν παραβολῇ πρὸς τοὺς γείτονας διατελούσης μικρᾶς.

Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους μέγα, φαίνεται, ἠδύνατο ἄλλος παλαιὸς ἀττικὸς νόμος, ὅστις καὶ ἔπειτα δὲν εἶχεν ἀπολέσει τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ, ὅσαίς δὲν παρενεβάλλετο θεσμός τις, οἷος ὁ περὶ τῶν προδοτῶν καὶ τῶν ἱεροσύλων. Τὰ σχόλια εἰς Σοφοκλ. Ἄντιγ. 255 λέγουσιν: «... οἱ γὰρ νεκρὸν ὀρῶντες ἄταφον καὶ μὴ ἐπαμησάμενοι κόνιν ἐναγεῖς εἶναι ἐδόκουν... λόγος δέ, ὅτι Βουζύγης Ἀθήνησι κατηράσατο τοῖς περιορῶσιν ἄταφον σῶμα»⁴. ἦτο δὲ ὁ Βουζύγης τῶν πα-

¹ Πρὸβλ. π. χ. Πλουτ. *Τιμολ.* 13. Φώτ. 425, 3 λ. *περίφημα*. *Διογραφ.* τόμ. Β' σελ. 689 ἀριθ. 49 καὶ τόμ. Δ' σελ. 204 ἐξ. Glotz ἔ. ἄ. 462 καὶ *Études sociales et jurid. sur l'antiquité grecque* σελ. 93 ἐξ.

² Πρὸβλ. Πολυδ. 7, 180 «ἀλεῖν τοὺς πυρούς, ἐπιτριβεῖν, τριβεῖν». Καὶ ἡ παροιμία (*Paroemiogr.* I App. cent. IV, 48) «ὄψε θεῶν ἀλέουσι μύλοι, ἀλέουσι δὲ λεπτά» δὲν εἶνε δυνατόν νὰ νοῆ ἄλλην ἄλειςιν. Καὶ τὸ «*φλᾶν καὶ σποδεῖν*», ἀρχαιοπινές καὶ παροιμιῶδες ὄν, ἐντεῦθεν φαίνεται μοι ἔχον τὴν ἀρχὴν· πρὸβλ. τὸ «*ἀποσποδεῖν*», ὃ ὁ Ἡσύχ. ἐρμηνεύει «ἀπερρῖφθαι, ἀποθανεῖν».

³ Εἰδικὰ τινα περὶ τοῦ ῥήματος *ἐπιτριβεῖν* ὄρα ἐν *Révue des ét. grecques* 1921, σελ. XLVII.

⁴ Töpfer *Attische Geneal.* 139. Ziebarth *Hermes* 1895, 60.

λαιπάτων ἡρώων τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, ὁ ποιήσας τὸν πρῶτον, τὸν Βουζύγιον ἄροτον κατὰ τὴν δυτικὴν ἢ βορειοδυτικὴν κλιτὸν τῆς Ἀκροπόλεως, ἔνθα ἦτο καὶ τὸ Βουζύγιον, ἴδρυμα παλαιότατον, παρὰ τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος Χλόης, ἐν ᾧ ἐφύησαν οἱ πρῶτοι στάχυες ἐν Ἀθήναις.¹ Καὶ ὁ Αἰλιανὸς δὲ π. ἰ. 5, 14 λέγει: «νόμος καὶ οὗτος ἄττικός: ὃς ἂν ἀτάφω περιτύχη σώματι ἀνθρώπου, πάντως ἐπιβάλλειν αὐτῷ γῆν»². Ὁ δὲ Εὐριπίδης λέγει τὸν νόμον τοῦτον πανελληνιον καὶ αὐτὸ τοῦτο θεῖον.³ Ὁ λόγος τούτου εἶνε, ὅτι οἱ ἄταφοι ἄνθρωποι, στερούμενοι κατοικίας μετὰ θάνατον, γίνονται κακοποιὰ πνεύματα πλανώμενα, ἀλάστορες, βρυνκόλακες βλάπτοντες τοὺς μὴ θάψαντας, μάλιστα δὲ τοὺς πρὸς τοῦτο κυρίους ὑποχρέους, τοὺς συγγενεῖς. Ὡστε ἡ ὁσία πανουργία τῆς Ἀντιγόνης, θαπτούσης τὸν Πολυνεΐκην, καὶ ἡ αὐστηρότης τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς στρατηγούς τοὺς μὴ ἀνελομένους τοὺς ναυαγούς τῶν Ἀργινοσῶν ἐμφανίζεται μὲν ὡς στοργῆς πρὸς τοὺς τεθνεῶτας πράξις, ἀλλ' ἔχει ῥίζας πολὺ παλαιὰς ἐν τῇ ψυχῇ καὶ εἶνε ἀπότοκος τῆς ἀρχαίας περὶ τοῦ ἐκ τῶν νεκρῶν κινδύνου πίστεως καὶ τοῦ ἐντεῦθεν φόβου.⁴ Ἦτο δέ, φαίνεται, κατὰ τινὰς λίαν παλαιούς χρόνους πᾶς τεθνεὼς καὶ ἐν γένει καθ' αὐτὸν ἐπικίνδυνος καὶ ἐμειλίσσετο ὡς δαίμων μελίχιος.⁵

Ἡ ἀταφία ὅμως τῶν εἰς τὸ βάραθρον ἐμβαλλομένων πτωμάτων φαίνεται ἀντικειμένη καὶ πρὸς τὴν περὶ ἀλαστόρων παλαιὰν πίστιν (ἄνω

¹ Πρὸβλ. Judeich ἔ. ἄ. 59, 256.

² Πρὸβλ. καὶ τοὺς Ρωμαίους. Διον. Ἰστορ. Ρωμ. ἀρχ. 3, 21 «οἱ παριόντες αὐτὴν ἐρρημιμένην ἐν ᾧ διεχορήθη τόπω, λίθους ἐπιφοροῦντες καὶ γῆν, ἐκήδευσαν ὡς πτώμα ἐρημον κηδομένων».

³ Ίκ. 525 «θάψαι δικαίως, τὸν Πανελλήνων νόμον σφύζων» 670 ἐξ. «ἡμεῖς ἤκομεν νεκρούς μετὰ θάψαι θέλοντες, τὸν πανελλήνων νόμον σφύζοντες οὐδὲν δεόμενοι τεῖναι φόνον». 18 ἐξ. (πρὸβλ. Ἰσοκρ. Παναθην. 169, 170), «εἴργουσι δ' οἱ κρατοῦντες οὐδ' ἀναίρεσιν δοῦναι θέλουσι νόμιμ' ἀτίζοντες θεῶν». 559 «θάψαι δόθ' ἡμῖν τοῖς ἐθέλουσιν εὐσεβεῖν ἢ δῆλα τάνθενδ': εἶμι καὶ θάψω βία. οὐ γὰρ ποτ' εἰς Ἑλλάδας ἐξοισθήσεται ὡς εἰς ἐμ' ἐλθῶν καὶ πόλιν Πανδίωνος νόμος παλαιὸς δαιμόνων διεφθάρη». [Δημοσθ.] 1391 «τὰ τῶν κατοικομένων νόμιμα οὐ περιεῖδον ὑβρίζόμενα, ὅτε τοὺς ἐπτά ἐπὶ Θήβας θάπτειν ἐκόλυε Κρέων». Ὅρα καὶ Σεμιτέλον εἰς Σοφοκλ. Ἀντιγ. 246, 256. Dieterich Mutter Erde 50, 52. Hirzel ἐν Abhandl. der sächs. Gesells. d. Wissensch. 1903 «Ἄγραφος νόμος» σ. 65, 68 κ. ἄ. Schmidt Ὀλυμπίου Ἡ Ἡθικὴ τῶν ἀρχ. Ἑλλ. II σ. 130 ἐξ. B. Schmidt Das Volksleben d. Griechen σ. 168 ἐξ.

⁴ Πρὸβλ. π. χ. Gruppe ἔ. ἄ. σ. 759 ἐξ. Rhode Psyche² II, 424.

⁵ Harrison Prolegomena σ. 18 ἐξ. 332 ἐξ. 358· ἀλλ' ὅρα καὶ τὰς περιοριστικὰς σκέψεις τοῦ Ρωμαίου Athen. Mitt. 1914, σ. 213 ἐξ.

σ. 40, 52 ἐξ.), ἀφ' οὗ ὁ περὶ τῶν προδοτῶν νόμος ὁ κελύων μὴ ταφῆναι ἐν τῇ Ἀττικῇ τὸν προδότην μηδὲ τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ εἶναι ἐν Ἀττικῇ τεθάφθαι¹ φαίνεται νεώτερος.² Ἡ περιπλοκὴ αὕτη εἶνέ πως δύσλυτος. Φαίνεται δέ, ὅτι οὐ μόνον ὁ νόμος περὶ τῆς εἰς τὸ βάραθρον ἐμβολῆς τῶν πτωμάτων τῶν ἀποτυμπανιζομένων εἶνε νεώτερος σχετικῶς, πρὸς θέσιν αὐτοῦ συντελεσάντων καὶ λόγων πολιτικῶν ἢ καὶ κοινωνικῶν, ἀλλὰ καὶ ὅτι καὶ βαθυτέρα τις αἰτία ἐπεκούρει, ἧς ἠψάμεθα ἀνωτέρω (σ. 53): ὅτι δηλ. μεγάλη σημασία ἀπεδίδετο καὶ εἰς τὴν διάλυσιν καὶ τὸν ἔξαφανισμόν τῶν σαρκῶν τῶν κακούργων ἢ ἐν γένει τῶν πιθανῶν ἀλαστόρων. Ὡς δ' ἐρρήθη ἤδη, συνήθως οἱ ἀποτυμπανιζόμενοι ἔμμενον ἐκτεθειμένοι ἐπὶ τοῦ τυμπάνου μέχρι τῆς σήψεως τῶν σωματίων, καθὼς συνέβαινε καὶ ἄλλοις καὶ τοῖς ἔσταυρωμένοις χριστιανοῖς μάρτυσι.³

Ἄν ἐνομιζέτο ἀναγκαῖον, ἐπηκολούθει ἢ παρενεβάλλετο ἡ κατάλευσις καὶ ὁ διαμελισμὸς καὶ ἡ ὀστεοθλασία καὶ ἔπειτα ἐρρίπτοντο ὅσοι ἐρρίπτοντο εἰς τὸ βάραθρον — ἂν βάραθρον δὲν ἦτο αὐτὸς οὗτος ὁ τόπος τῆς τιμωρίας — ἔνθα τὰ ζῶα συνετέλουν τὴν ἔξασφάλισιν τῶν ζώντων ἀνθρώπων ἀπὸ τῶν ἀλαστόρων, καταβιβρώσκοντα καὶ ἀφανίζοντα τὰς σάρκας τῶν νεκρῶν καὶ καταλείποντα σωρούς μόνον ὀστέων εἰς τὸν Γολγοθᾶν τοῦτον, τὸν *ὀστέων καὶ κρανίων τόπον*.⁴

Τὴν γνώμην ταύτην ὑποστηρίζουσι παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὧν μία, τεθησαυρισμένη ἐκ Σφακίων τῆς Κρήτης ἐν τῷ λαογραφικῷ ἀρχεῖφ ἀριθ. 120 (11-13)⁵, λέγει: «Φρονοῦσιν, ὅτι, ἂν ἀν-

¹ Ξενοφ. Ἑλλ. 1, 7, 22. Λυκ. κ. Δεωκ. 113-116 κ. ἀ. πρὸβλ. Πλουτ. ἠθ. 549.

² Ἄλλ' ὄχι νεώτερος τῶν ἀρχῶν τοῦ 7' αἰῶνος π. Χ., ὅτε περίπου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Κρητὸς Ἐπιμενίδου ὁ καθαρισμὸς τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ Κυλωνείου ἄγους, ἀπελαθέντων μὲν τῶν ζώντων ἐκβληθέντων δὲ τῶν ὀστέων τῶν τεθνεώτων ἔξω τῶν ὀρίων τῆς Ἀττικῆς. Θεουκυδ. 1, 126, 12. Ἀριστοτ. Ἀθην. πολιτ. 1. Πλουτ. Σόλ. 12.

³ Πρὸβλ. τὸ ἄνω σ. 50, μνημονευθὲν *Martyrologium* Ἀπριλ. 7 d: «Quod autem pertinet ad crucifixorum corpora, nec illud silentio praeterendum, quod etsi Judaei lege praecipere eodem die corpora in patibulo suffixa deponere (Δευτερονόμ. 21, 23), gentiles tamen usque ad putrefactionem eadem in cruce pendere sinebant. Unde Theodorus ille Cyrenaeus haec ad Lysimachum regem: Mea quidem nihil interest *humine an sublimē putrescam*. Val. Max. 6, 3, 3. 6, 9, 5». Ὅτι τὰ πτώματα τῶν χριστιανῶν μαρτύρων καταλείποντο βορὰ τῶν θηρίων, ὄρα πλὴν ἄλλων καὶ Gebhardt *Acta der Edessischer Bekenner* σελ. 56 (ἐν Harnack-Schmidt *Texte und Untersuchungen* 37). Fulda *Das Kreuz* σελ. 176, ἄνω σελ. 75.

⁴ Πρὸβλ. καὶ Eitrem *Beitr. z. griech. Relig. II* σελ. 48 ἄνω σελ. 52.

⁵ Πρὸβλ. Πολίτου *Παραδόσεις I* ἀριθ. 962 σ. 592 καὶ *Διογραφ.* Β σ. 688 ἀριθ. 29, 31. Γ σ. 271 ἀριθ. 14. Schmidt *Volksleben der Neugriechen* 157, 160.

θρωπός τις εἶνε πολὺ ἁμαρτωλός, *ιδία δὲ όταν τὸ σῶμα μείνη ἄλυτον μετὰ θάνατον*,¹ ἢ ψυχὴ του θά πλανᾶται ἐπὶ τῆς γῆς λαμβάνουσα μορφήν ἀνθρώπου τῆ ἐνεργείᾳ τοῦ διαβόλου καὶ βλάπτουσα παντοίως τοὺς γνωστοὺς αὐτῷ, *ιδία δὲ τοὺς συγγενεῖς*. Τοὺς αὐλοὺς τούτους ἀνθρώπους ὀνομάζει τὸ πλῆθος *καταχανάδες* (βρυκόλακες). Ἄλλοτε τοὺς φοβεροὺς καταχανάδες ἐξώριζαν εἰς Θήραν (Σαντορίνην) διὰ τρομερῶν ἐξορκισμῶν τῶν ἱερέων καὶ τελείας καύσεως τῶν ὀστέων αὐτῶν, τῆς σποδοῦ ῥιπτομένης εἰς τὴν θάλασσαν». Ἄλλ' ἅπας ὁ πύρην τῆς παραδόσεως ταύτης δύναται νὰ εὔρη ἀντίστοιχον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Πρῶτον ἢ καῦσις τῶν νεκρῶν ἐρμηνεύεται νῦν ὑπὸ πολλῶν ἀκριβῶς ἐκ τούτου, ὅτι πολλῶν ἀνθρώπων τὰ σώματα δὲν διαλύονται ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει μετὰ θάνατον καὶ οὗτοι γίνονται ἄλαστορες· ἔπειτα εὐκόλον ἦτο νὰ καταλήξωσιν οἱ ἀνθρώποι εἰς τὴν πίστιν, ὅτι οἱ κακοὶ κυρίως ἀνθρώποι ἔπασχον τοῦτο.² Τοιούτους δ' ἀνθρώπους καὶ οὐχὶ πάντας τοὺς νεκροὺς πρέπει νὰ ὑπονοήσωμεν ἐν τῷ ἐθίμῳ, ὃ ἀφηγεῖται ἐκ τοῦ Νικολάου τοῦ Δαμασκηνοῦ ὁ Στοβαῖος *Ἀνθολ.* 123, 12³ λέγων: «Κῖοι τοὺς ἀποθανόντας κατακαύσαντες καὶ ὀστολογήσαντες ἐν ὄλμῳ τὰ ὀστᾶ καταπίσσουν, εἶτα ἐνθέντες εἰς πλοῖον καὶ κόσκινον λαβόντες ἀναπλέουσιν εἰς πέλαγος καὶ πρὸς τὸν ἄνεμον ἐξοδιάζουσιν, ἄχρις ἂν πάντα ἐκφυσηθῇ καὶ ἀφανῆ γένηται»⁴. Εἶνε δ' ἐπίσης φωτεινὰ περὶ τούτου καὶ αἱ παρὰ Πολίτην *Παραδόσεις* I, σ. 573 ἐξ, αἱ μαρτυροῦσαι, ὅτι συνήθως τῶν βρυκόλακων τὰ σώματα εἶνε «ἄλωτα», «ἀκέραια» ἢ τ. τ.: ἵνα δὲ σωθῶσιν οἱ ἀνθρώποι ἀπὸ τῶν ἐκ τούτων ἐνοχλήσεων, ἢ διαμελίζουσιν αὐτοὺς (π. χ. σ. 587, 590,

¹ Τὸ δεύτερον δύναται νὰ εἶνε ἀποτέλεσμα τοῦ πρώτου, διότι καὶ ἡ ἐκκλησία νῦν, ἀφορίζουσα τοὺς ἁμαρτωλοὺς, καταρᾶται νὰ μείνη τὸ σῶμα αὐτῶν μετὰ θάνατον ἄλυτον καὶ τυμπανιαῖον. Ὅρα καὶ Πολίτην *Νεοελλην.* Ἀνάλ. 1876 392 ἐξ. *Δαογραφία* 1917 τόμ. ζ' σελ. 187 καὶ πρβλ. καὶ τὰς κατάρτας «νὰ σὲ ξεράση ἢ γῆ», «νὰ μὴ λυώσης» κ. τ. τ. Οὗτοι εἶνε οἱ «κολασμένοι» *Δελτίον τῆς ἱστορικ. καὶ ἐθνολογ. ἐταιρείας* III, 338 ἄνω σελ. 56₁.

² Πρβλ. τοὺς ἐσταυρωμένους ἢ ἐσκολοπισμένους τῶν καταδέσμων τοῦ Κουρίου ἄνω σ. 56₁.

³ Πρβλ. καὶ Τρ. Εὐαγγελίδου *Κιανῶν πολιτεία* σ. 57 καὶ τὰς ἐν Lübkers *Reallexicon*⁸ ἀρθρ. *Κῖος* ὑποδεικνυομένης ἐπιγραφάς, ὧν αἱ ἐπιτάφια εἶνε παραδόξως πᾶσαι ῥωμαϊκῶν χρόνων.

⁴ Οὕτω γίνεται τις «ἀνεμορροῦφαλλος καὶ ἰάνεμοκάπνιστος» καὶ «πηγαίνει ἔς τὴν ἀνεμορριπῆ» κατὰ τὰς σημερινὰς κατάρτας π. χ. *Νεοελλ.* Ἀνάλ. ἔ. ἄ. 412, 378· πρβλ. καὶ τὸν παρόμοιον ἐξαφανισμὸν τοῦ φαρμακοῦ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κατὰ τὸν Τζέτζην *Χιλ.* 7, 735 «τέλος πυρὶ κατέκαιον ἐν ξύλοις τοῖς ἀγρίοις, | καὶ τὸν σποδὸν εἰς θάλασσαν ἔρραινον καὶ ἀνέμους | καὶ [γρ. εἰς] καθαρμὸν τῆς πόλεως, ὡς ἔφην, τῆς νοσοῦσης».

592, 607-608) καὶ ἐπιτρέπουσιν εἶτα εἰς τὴν φυσικὴν διάλυσιν τῶν σαρκῶν τὸν παντελῆ ἀφανισμόν τῆς δυνάμεως αὐτῶν ἢ καὶ καίουσιν αὐτοὺς (π. χ. σ. 579, 582, 585, 589)¹. Πρὸς ταχεῖαν δὲ σήψιν καὶ ἐξαφάνισιν τῶν σαρκῶν τῶν νεκρῶν κατασκευάζονται συνήθως σήμερον οἱ ξύλινοι σαρκοφάγοι μετ' ἀνοικτοῦ τὸ πλεῖστον τοῦ πυθμένους.²

Ἐπιθυμῶ δὲ νὰ προσθέσω καὶ τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ ἡ παροιμιώδης αὐστηρότης, ἡ σκληρότης τῶν νόμων τοῦ Δράκοντος ἐπεβοήθη τοσοῦτον, ὅχι μόνον διότι αὐστηρῶς—θανάτῳ—ἐτιμῶρει *πάν* παράπτωμα, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο τὸ αὐστηρῶς καὶ *σκληρῶς, διὰ τὸν σκληρὸν θάνατον*: Ὁ Ἀριστοτέλης (*πολιτικ.* 2, 9 ἐκδοσ. Holtze. Πρὸβλ. Πλουτ. *Σόλ.* 17) λέγει: «Δράκοντος δὲ νόμοι μὲν εἰσι, πολιτεία δ' ὑπαρχούση τοὺς νόμους ἔθηκεν ἴδιον δ' ἐν τοῖς νόμοις οὐδὲν ἔστιν, ὅ,τι καὶ μνείας ἄξιον, πλὴν *ἡ χαλεπότης* διὰ τὸ τῆς ζημίας μέγεθος»³. Οἰανδήποτε ἔκβασιν καὶ ἀν λάβῃ ἡ ἀμφισβήτησις περὶ τὸ περὶ «πολιτείας» ἐδάφιον τῶν λόγων τούτων παραβλλόμενον πρὸς τὰ ἐν *Ἀθην. πολιτ.* 4 λεγόμενα, εἰς τὸ περὶ τῶν «νόμων» ἐδάφιον ἐξαίρεται ὅχι τὸ πλῆθος καὶ ἡ ἔκτασις τῶν ἐγκλημάτων, ἀτινα ἐκολάζοντο αὐστηρῶς, ἀλλ' αὐτὴ αὐτὴ ἡ χαλεπότης τῶν ποινῶν, ὑφ' ἣν δυνάμεθα νὰ ὑπονοήσωμεν δαιμονίαν τινα σύλληψιν καὶ ἐξεύρεσιν ἢ τὴν ἀνοικτιζόμενα ἐφαρμογὴν σκληροτάτων τιμωριῶν. Πρὸς *τοιαύτην* δὲ ἐκδοχὴν ἀρμόζουσι μᾶλλον οἱ λόγοι τοῦ Ἡροδίκου (Ἀριστοτ. ὁητορ. 2, 23), ὅστις δράκοντα ἐκάλει «Δράκοντα τὸν νομοθέτην, ὅτι οὐκ ἀνθρώπου οἱ νόμοι, ἀλλὰ δράκοντος *χαλεποὶ γάρ*». Δὲν εἶνε λοιπὸν παράδοξον, ἀν τὴν ἐπινόησιν ἢ μᾶλλον μόνην τὴν νόμῳ καθιέρωσιν τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ ὡς μόνου μάλιστα τρόπου θανατώσεως ἐν Ἀθῆναις κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἀποδώσωμεν εἰς τὸν Δράκοντα. Ὅτι δὲ οἱ νόμοι τοῦ Δράκοντος οἱ φονικοὶ διετηρήθησαν καὶ μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας εἶνε γνωστὸν (πρὸβλ. καὶ Λυσ.

¹ Πρὸβλ. *Λαογραφ.* Δ', σ. 473 ἐξ. Πολίτου *Λαογραφ. Σύμμεικτα* I, σ. 31. Schmidt *Volksleben* κλπ. 166 ἐξ. Roscher *Kynanthropie* σελ. 40 ἐξ. Eitrem *Opferritus* σελ. 289. Dieterich *Kl. Schr.* σ. 106.

² Ὅρα καὶ Wachsmuth *Das alte Griechenland im Neuen* 1864 σ. 121.

³ Πρὸβλ. Fustel de Coulanges (μετάφρ. Τ. Φιλήμονος) *Τὸ ἀρχαῖον ἄστυ* σ. 227 «Τοὺς νόμους δὲν ἐπενόησεν εἷς ἄνθρωπος. Ὁ Σόλων, ὁ Λυκοῦργος, ὁ Μίνως, ὁ Νουμάς, ἔγραψαν ἴσως τοὺς νόμους τοῦ ἰδίου ἄστεως ἕκαστος, ἀλλὰ δὲν ἔπλασαν αὐτούς. Ἐάν, *νομοθέτην* λέγοντες, νοῶμεν ἄνδρα δημιουργοῦντα κώδικα διὰ τῆς δυνάμεως τῆς ἰδίας μεγαλοφυΐας καὶ ἐπιβάλλοντα αὐτὸν τοῖς ἄλλοις, τοιοῦτος νομοθέτης οὐδεὶς ποτε ὑπῆρξε παρὰ τοῖς ἀρχαίοις». Ὅρα Ed. Meyer *Gesch. d. Altert.* II, 1893 § 400 καὶ Ziehen *Rhein. Mus.* 1899, 336, 341 κ. ἄ.

XIII, 56, 67, 68 ἄνω σ. 46, 51). Ὁ ἀποτυμπανισμὸς δὲ βαθεῖαν ἐντύπωσιν ἐνεποιεῖ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ (πρβλ. Λεόντιον τὸν Ἀγλαΐωνος ἄνω σ. 37 ἐξ.) καὶ θὰ εἶχε πολὺ συντελέσει πρὸς κατηγορίαν τῆς συγκεχυμένως δρακοντείου χαλεπότητος τῶν τιμωριῶν τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἀντιπαραβαλλομένων κατὰ τοὺς φωτεινοὺς τῆς ἱστορίας χρόνους πρὸς τὴν φιλάνθρωπον δρᾶσιν τοῦ Παλλαδίου καὶ τοῦ Δελφινίου.

Ὁ κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους ἐκτελῶν τὰς θανατώσεις **δήμιος** ἢ **δημόσιος** ἢ **δημόκοινος**, ἵνα δηλοῖ τὸν ὑπηρετὴν ὁλοκλήρου τοῦ δήμου ἦτοι τοῦ λαοῦ, ἐν ὀνόματι τοῦ ὁποίου ἐξετέλει τὸ σκληρὸν καθήκον αὐτοῦ, καὶ οὐχὶ τὸν ὑπηρετὴν ἑνὸς τῶν πολλῶν δήμων, εἰς οὓς διήρесе τὴν Ἀττικὴν ὁ Κλεισθένης, πρέπει νὰ εἶχε κατασταθῆ πρὸ τοῦ Κλεισθένους. Καὶ θὰ ἠδύνατο μὲν τις νὰ ἀποδώσῃ τὴν κατάστασιν αὐτοῦ εἰς τὸν Σόλωνα, ἀλλ' ἡ φύσις τῆς νομοθεσίας τοῦ Δράκοντος ἐφέλκεται δικαιότερον αὐτόν.

Ὁ Δράκων, ὡς ἐκθέτει πειστικώτατα, νομίζω, μετὰ τοὺς παλαιότερους ὁ Glotz¹, ἀπέβλεψε πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἀφαιρέσῃ τοὺς ἐνόχους ἐκουσίου φόνου ἀπὸ τῆς ἀχαλινώτως φιλεκδικίου καὶ αἰμοδιψοῦς ἐξουσίας τῶν γενῶν καὶ νὰ παραδώσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς πολιτείας, ἧς τὸ κράτος ἠὔξανεν εἰς βᾶρος τοῦ κράτους τῶν γενῶν. Καθὼς δὲ ὑπῆρξεν αὐστηρότατος, ὄρισας τὸν θάνατον ὡς τιμωρίαν τῶν ἐνόχων, ἵνα προθύμως οἱ ἠδικημένοι, οἱ τέως εἰς τὴν αὐτοδικίαν εἰθισμένοι, καταφεύγωσι καὶ ἐμπιστεύωνται εἰς τὸ δικαστήριον τῆς πολιτείας, οὕτω νομίζω, ὅτι **ἐκ τῶν θανάτων, ὄσους ἐφήρημοζον πρότερον αὐθαιρέτως τὰ γένη, ἐξέλεξε τὸν σκληρότατον**. Ἄλλ' ἀφοῦ πάντα ταῦτα ἐγίνοντο ὑπὸ τῆς πολιτείας, εὐλόγον εἶνε νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ ἡ ἐκτέλεσις τῶν θανάτων ἐγένετο ὑπ' αὐτῆς, οὐχὶ δὲ ὑπὸ τῶν δικαστικῶς δικαιωθέντων (πρβλ. καὶ Glotz ἔ. ἄ. 306 ἐξ.). Ὅταν λοιπὸν λέγωμεν περὶ τῶν φονικῶν νόμων τοῦ Δράκοντος, πρέπει νὰ νοῶμεν αὐτοὺς ὡς ἀναποσπάστους ἀπὸ τῶν ἄνω λεπτομερειῶν, αἵτινες, καταγόμεναι ἐκ τοῦ δικαίου τῶν γενῶν, προσέδιδον αὐτοῖς τὸ χαρακτηριστικὸν χρῶμα μάλιστα πάντων.

Οὕτως ἀποδεικνύεται, ὅτι ἀληθῶς οὐδὲν ἴδιον τοῦ Δράκοντός ἐστιν ἐν τοῖς νόμοις τῶν Ἀθηναίων πλὴν τῆς χαλεπότητος διὰ τὸ μέγεθος τῶν ζημιῶν. Ἄλλ' ὡς ἤγαγεν ἡμᾶς ὁ λόγος, καὶ ἐν τούτῳ τῷ μέρει οὐδὲν νέον εὔρεν ὁ Δράκων νομιμοποιήσας δὲ **μόνον** τὸν σκληρότατον τῆς θανατώσεως τρόπον, ἀπέκλεισε πᾶσαν φιλάνθρωποτέραν θανάτωσιν, ἢν τις κατὰ τὴν προτέραν ἐλευθερίαν τῶν γενῶν ἐν τούτῳ

¹ Solidarité σελ. 244 ἐξ. 303 ἐξ. κ. ἄ.

θὰ ἡδύνατο νὰ ἐκτελέσῃ εἴτε δι' ἐπιείκειαν ψυχῆς, εἴτε διὰ νοθεΐαν νοῦ, εἴτε δι' ὄρμην ὀργῆς, εἴτε δι' ἄλλον λόγον. Τοῦτο μόνον εἶνε ἡ ἀπεσταγμένη χαλεπότης τῆς δρακοντείου νομοθεσίας.

Ἄλλ' ἂν ἡ νομοθέτησις τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Δράκοντος, τὸ πολυάνδριον τοῦ Φαλήρου, περιέχον νεκροὺς θανατωθέντας ὑπὸ τῆς πολιτείας, εἶνε νεώτερον αὐτοῦ. Εἶδομεν δ' ὅτι ἦτο παλαιότερον τοῦ Σόλωνος (ἄνω σ. 7, 10₇, 97 καὶ 104₂), ἦτοι ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς νεωτάτους τῶν ἀρχαϊκῶν τάφων τοῦ νεκροταφείου.

Χάριν τοῦ διαπορησομένου ἀναγνώστου, διατί, ἅφ' οὗ τόσον παλαιὸς εἶνε ὁ τοῦ ἀποτυμπανισμοῦ θεσμός, δὲν ἔχομεν ἕξ ἴσου παλαιούς καταδέσμιους ἢ προσηλωμένας ἢ προσπεπατταλευμένας πλαγγόνας ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τοῦ δ' αἰῶνος π. Χ.¹, λέγω, ὅτι πιθανώτατα πρὸ τοῦ χρόνου τούτου θὰ ἐγίνοντο συνήθως ἐκ φθαρτῶν ὑλῶν μάλιστα δὲ ἐκ κηροῦ ἢ πηλοῦ πλαγγόνες ἢ δεσμοὶ ἢ καὶ γραπταὶ εἰκόνας ἢ ἐπφδαὶ καταδεικτικά.²

Διαγράφαντες τὰ κατὰ τὸν ἀποτυμπανισμὸν ὡς ποινήν ἐν Ἀθήναις, ἐφ' ὅσον ἦτο δυνατόν κατὰ τὰ ποριστὰ ἡμῖν νῦν τεκμήρια, καταλήγομεν ἐξαίροντες τὸ φρικτὸν καὶ τρομερὸν τῆς ποινῆς ταύτης. Ὁ διὰ κωνείου θάνατος ἦτο ἀνώδυνος. Ἡ ἀγχόνη, ὁ πελεκισμός, ἦτοι ἡ καρατόμησις ὑπὸ οἰανδήποτε μορφῆν, εἶνε φιλόανθρωποι θανατώσεις, βραχυτάτην παρέχουσαι τὴν ἀγωνίαν. Ἀκόμη καὶ ἡ καῦσις ζώντων τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ κατάλευσις καὶ τὸ «ζῶντας κατορύττειν» καὶ ἡ κατὰ κρημνοῦ ὄσις καὶ ὁ καταποντισμὸς καὶ ἡ σφαγὴ ταχέως ἐπιφέρουσι τὴν ἀσφυξίαν ἢ τὴν ἀναισθησίαν καὶ τὸν θάνατον. Ἡ διὰ διατρήσεως τῶν χειρῶν ἢ καὶ τῶν ποδῶν σταύρωσις τῶν ῥωμαίων πιθανῶς δὲ καὶ ἄλλων λαῶν εἶνε ὀδυνηροτάτη, ἀλλ' ἢ κατ' αὐτὴν ἀπώλεια αἵματος βραχύνει τὸν ὀδυνηρὸν βίον. Ὁ ἀποτυμπανισμὸς εἶνε εἰς λόγον διαρκείας βασάνου καὶ ἀλγηδόνων ἀνυπέρβλητος θανάτωσις, εἶνε σοφώτατον κακίας ἐξεύρημα (πρβλ. εἰκ. 16).³

Ὅτε ὁ ἀποτυμπανιζόμενος, γυμνὸς ⁴ προσηλωμένος ἢ προσδεδεμένος εἰς τὸ τύμπανον, ἀνηγείρετο μετὰ τούτου ἐμπηγνυομένου στερεῶς εἰς τὴν γῆν (ἄλλους τρόπους τῆς ἐκτελέσεως τούτου ἀγνοοῦμεν, ἀλλὰ θὰ ἡδυνάμεθα νὰ δανεισθῶμεν ἐκ τῶν ῥωμαϊκῶν σταυρώσεων

¹ Πρβλ. καὶ Πλάτ. *πολιτ.* II, 364 C. *νόμ.* XI, 933 A. Audollent ἔ. ἄ. σελίς CXVII ἕξ. Cumont *C-R. Acad. d. inscr.* 1913 412. ἕξ. 421. Ἄνω σελ. 69.

² Πρβλ. Wunsch *Philologus* 1902 σ. 29 ἕξ. καὶ τὸν περίφημον φιλτροκατάδεσμον τοῦ παρισιακοῦ παπύρου παρὰ Wessely *Denkschr. der Akad. d. Wiss. zu Wien* 1898 στ. 296 ἕξ. Vergil. *ecl.* 8, 80. Ἄνω σελ. 69₃.

³ Fulda ἔ. ἄ. 161 ἕξ. 169 ἕξ. ⁴ Ὅρα ἄνω σελ. 29 ἕξ. καὶ Cumont ἔ. ἄ. 418.

πρβλ. Ἡροδ. 9, 120 ἄνω σ. 30₂), τὸ βάρος τοῦ σώματος τοῦ καταδίκου ἐπιπτε φυσικὰ πρὸς τὰ κάτω, τὰ δὲ δεσμὰ ἐπίεζον τότε, εἰμὴ καὶ πρότερον, τὰς κνήμας, τὰς ὠλένας καὶ τὴν κάτω σιαγόνα. Τινὲς τῶν νεκρῶν τοῦ Φαληρικοῦ πολυανδρίου ἔχουσι κεκαμμένας τὰς χεῖρας ἢ τοὺς πόδας ἢ ἀμφοτέρους ἢ τὸν ἕτερον, ὃ εἶνε σημεῖον, ὅτι ὁ κλοιὸς τούτων ἦτο χαλαρός, ὃ δὲ τοῦ λαιμοῦ ὑψηλὰ τεθειμένος, ὥστε τὸ βάρος τοῦ σώματος ἐξηρτάτο ἐκ τούτου, τῆς κάτω σιαγόνος συνθλιβομένης, τῆς δὲ κεφαλῆς ἀνατεινομένης· εἶνε τὰ λαιμότμητα ἄχη τοῦ Μνησιλόχου τότε.¹ Ἄλλων ἢ κεφαλὴ εἶνε κεκλιμένη πρὸς τὰ κάτω εἴτε ἐμπρὸς εἴτε πλαγίως, ὃ δηλοῖ, ὅτι ὁ κλοιὸς αὐτῆς ἦτό πως χαμηλὰ πρὸς τὸν λαιμόν, ἐν ᾧ οἱ τῶν χειρῶν καὶ μάλιστα τῶν ποδῶν ἦσαν στενόχωροι καὶ συνέσφιξαν τὰ μέλη ταῦτα, ἐντοπίσαντες εἰς αὐτὰ τὸ βάρος τοῦ σώματος καὶ τὴν φρίκην τῶν ὀδυνῶν. Ἡ ἀντοχὴ τοῦ καταδίκου, ἀκαμάτου ἐν ἀρχῇ ὄντος, μετ' ὀλίγον κατεπονείτο ὑπὸ τοῦ ἀμάχου μηχανήματος καὶ παρεδίδετο ὁ ἄθλιος ἄνθρωπος εἰς τὴν βασανιστικὴν αὐτοῦ σύνθλιψιν, «ὀρθοστάδην, ἄϋπνος, οὐ κάμπτων γόνου», τυραννόμενος ὑπὸ τοῦ βάρους τοῦ ἰδίου σώματος, «πᾶσαν φωνὴν ἀφιεῖς» καὶ «πάντα κάλων κινῶν καὶ σείων» καὶ πολλοὺς ὀδυρμούς καὶ γόους ἀνωφελεῖς φθεγγόμενος καὶ οἰμῶζων καὶ ἰκετεύων καὶ ὑβρίζων ἔπειτα καὶ καταρῶμενος, πειναλὸς καὶ διψαλὸς, ἐκτεθειμένος εἰς τὸ ψῦχος καὶ τὴν βροχὴν ἢ εἰς τὰς φλογεράς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου κατὰ τὴν ἡμέραν, ἵνα ποθῆ τὴν νύκτα, καὶ εἰς τὴν πάχνην τῆς νυκτός, ἵνα ποθῆ τὴν ἡμέραν, στυγνὸς καὶ ἀλλόφρων, ὑπὸ τῆς ἀχθηδόνης τοῦ ἀεὶ παρόντος κακοῦ κατατροχόμενος καὶ ἄλλοτε μὲν λιποθυμῶν, ἄλλοτε δὲ πρὸς δυστυχίαν ἑαυτοῦ συνερχόμενος, προσβαλλόμενος ὑπὸ σπασμῶν καὶ νευρικῶν ἀνωμαλιῶν, ἀπισχναινόμενος καὶ προσαναινόμενος καὶ ἐξαντλούμενος καὶ ἀσθενῶν καὶ πάσχων ὀδυνηρὰς ὑπεραιμίας καὶ διατάσεις τῶν αἱμοφόρων ἀγγείων καὶ σφακέλους ἢτοι μολύνσεις τραυματικὰς καὶ γαγγραινας καὶ σήψεις, ἐνοχλούμενος τρομερὰ ὑπὸ τῶν μυιῶν, τῶν μυρμηκῶν καὶ ἄλλων ζῴφιων, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ὑπὸ τῶν πτηνῶν, ἅτινα κατήσθιον αὐτοῦ ζῶντος τὰ νεκρούμενα ἢ ἄτονα κῶλα. Τίνα σημασίαν εἶχον πρὸ τοῦ πολυσυνθέτου καὶ φρικτοῦ τούτου μαρτυρίου πιθανὰ ὕβρεις καὶ λοιδοραὶ καὶ ἐμπτυσμοὶ (πρβλ. τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ) εἴτε τῶν μισοπονήρων καὶ σκληροκαρδίων εἴτε τῶν ἐνδεχομένως παθόντων τι κακὸν θεατῶν;²

¹ Πρβλ. τὰ δύο καταδεδεμένα ἀγαλμάτια τῆς Δήλου (ἄνω σ. 67 ἐξ.). Ἡ κάμψις τῶν κῶλων εἶνε ἢ κοπώσεως θεραπεία ἢ σπασμοῦ ἀποτέλεσμα.

² Πρβλ. Αἰσχίν. *παρατρ.* 182. Εὐριπ. *Ἡρ.* μ. 285. Glotz *Solidarité* 309, 420.

Ἡ τιμωρία αὕτη εἶνε πάντως ἀναξία τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἀθηναίων καὶ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι οἱ βάρβαροι οἱ ἀποκεφαλίζοντες τὸν κατάδικον (ἄνω σ. 21₁) ὑπερέβαλον αὐτοὺς τῇ φιλάνθρωπῳ ἐν τούτῳ.

Ὁ ἀποτυμπανισμὸς ὅμως δὲν εἶνε θεσμὸς τῶν χρόνων τῆς ἐξανθήσεως τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ χρόνων παλαιῶν, καὶ συνεδέθη ἀρρήκτως πρὸς νομοθεσίαν, ἣν διὰ γενικοὺς ἱστορικοὺς λόγους οἱ Ἀθηναῖοι διετήρησαν εὐσεβῶς καὶ ἐπιμόνως ὡς ἀσπίδα κυρίως τοῦ δημοκρατικοῦ αὐτῶν πολιτεύματος. Ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς νομοθεσίας ταύτης διετηρήθη ὁ σκληρὸς καὶ ἀπάνθρωπος θεσμὸς, καθὼς διετηρήθη ἐπὶ τῶν ἀθηναϊκῶν νομισμάτων ὁ κακόπλαστος ἀρχαῖκός τύπος τῆς κεφαλῆς τῆς Παλλάδος καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεγίστης καλλιτεχνικῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηναίων.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ Α

(εἰς σελ. 68 ἐξ.)

Ἐκ τῶν γνωστῶν ἐνεπιγράφων καταδέσμων οἱ πλεῖστοι εὑρέθησαν ἐν τάφοις, μόνον δ' ἡ ὁμάς τῶν ὑπὸ τοῦ Newton (*A history of discoveries at Halicarnassus, Cnidus* κλπ. II σελ. 719-745 ἀριθ. 81-95 = Audollent ἔ. ἄ. ἀριθ. 1-13) εὑρεθέντων προέρχεται ἐξ ἱεροῦ τοῦ ἐν Κνίδῳ τῆς Δήμητρος καὶ εἰς ἄλλος εὑρεθεῖς ἐν Βρουττίῳ (Audollent ἀριθ. 212) ἐξ ἄλλου τινος ἱεροῦ· τοῦτοις πρέπει νὰ προστεθῇ νῦν ὁμάς εὑρεθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ ἐν Σαλαμῖνι (πρβλ. Ἄρχ. Δελτίον 1917, σελ. 484 σημ.) ἐπὶ τῆς χερσονήσου Πούντας

Εἰκ. 17. Μολυβδίνη πλάξ (ἐν ὄφει προσθία καὶ πλαγία) διαπεπαρμένη ὑπὸ ἥλου. Ἄρα ἐπιγεγραμμένη. Ἐκ Σαλαμῖνος.

(δηλ. τῆς ἀκροπόλεως τῆς ἀρχαίας πόλεως τῆς Σαλαμῖνος) παρὰ τὸν ἐκεῖ ἠρειπωμένον νῦν ἀνεμόμυλον πρὸς Β, περίξ δεκάδος κεινημένων βάθρων ἀναθημάτων εἰκονιζόντων ἐν ἀναγλύφοις (εὔρον συν- τρίμματα) καὶ ὄφεις· θραῦσμα ἐνεπίγραφον τοῦ γ' πιθανῶς αἰῶνος π. Χ. ἀετωματῶδες λέγει: «ΜΟΞΧΙΩΝΕΥΞΑΜ[ενος...]. Ἐν τοῖς χώμασιν εὑρέθη καὶ μέγα πλῆθος ἐμβρωδῶν ἀγγείων ἀναθηματικῶν, εἰς χαλκοῦς ὄφεις μήκους 0.165 καὶ εἰς χαλκοῦς ἥλος περιέργως συνεπτυγμένους. Ἡ ὁμάς ἀποτελεῖται ἐξ ἑπτὰ ἐλασμάτων μολυβδίνων συνεπτυγμένων (ἐν διαπερᾶται ὑπὸ σιδηροῦ ἥλου, ἐν ἐσφυρηλατήθῃ

ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἡλου, ἧς τὸν τύπον σφῆζει) καὶ μιᾶς μολυβδίνης πλακῶς (διαμ. 0.065-0.08) χυθείσης ποτε ἐπὶ λίθου, διαπεπαρμένης δ' ὡσαύτως ὑπὸ ἡλου τεθραυσμένου νῦν (εἰκ. 17). Πρόχειρος ἀνάγνωσις ταύτης δεικνύει σαφῆ ἀρχὴν ἀρᾶς «Ἐνόφιλον καταγράφω . . .», κατωτέρω δ' ἴσως «καταδήννυμι». Πλὴν τούτων τῶν εὐρημάτων ἀνεσκάφησαν ἐπὶ τῆς αὐτῆς τετραπλεύρου καὶ διπύλου τὰ ἔξω ἀκροπόλεως ἀλλὰ δυτικώτερον τοῦ τόπου τῶν 10 βάθρων καὶ δὴ καὶ ἐκεῖ που, ἔνθα λέγεται εὐρεθεῖσα ἡ ἐπιγραφή ἢ μαρτυροῦσα ἱερὸν τῆς Βενδίδος ἐν Σαλαμῖνι¹ ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Ἀναγνώστου Παπαθεοχάρη ἀμφισβητουμένῳ ἀγρῷ, ἐρείπια τριῶν μείζονος κτιρίου δωματίων συνεχομένων, ὧν τὸ μεσαῖον ἔχει ἐν μέσῳ περίπου στρογγύλον ἀδρομερῶς εἰργασμένον λίθον (βωμόν), τὸ δὲ βόρειον περιεῖχεν ἐνεπιγραφον μαρμαρίνην στήλην (ῦψ. 0.88, πλ. 0.37-0.39, πᾶχ. 0.09-0.105) λύουσαν ὀριστικῶς τὸ μετὰ τὴν γνώμην τοῦ Foucart² καὶ τοῦ Wilhelm³ ἐγερθέν ζήτημα, ἂν ὑπῆρχεν ἢ μὴ ὑπῆρχεν ἐν Σαλαμῖνι ἱερὸν τῆς Βενδίδος καὶ τῶν συγγενῶν θεῶν καὶ θίασος. Ἡ στήλη, ὁμοία τὰ κυμάτια ταῖς ἡδὴ γνωσταῖς καὶ καλῶς διασωθεῖσα, ὑπτία δ' εὐρεθεῖσα ἐν τοῖς χώμασι, λέγει (ῦψ. γραμμάτων 0.005):

Θ Ε Ο [I]

Ἐπὶ Θεοσιλόχου ἄρχοντος, Σκιροφοριῶνος δευτέρου ἰσταμένου, κυρίαὶ ἀγοραῖ Νικίας εἶπεν. Ἐπειδὴ οἱ ἐπιμεληταὶ οἱ κατασταθέντες ὑπὸ τοῦ κοινοῦ καλῶς καὶ φιλοτίμως ἐπεμελήθησαν τῶν τε θυσιῶν τοῖς θεοῖς καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων τῶν περὶ τὸ κοινὸν καὶ τοὺς λόγους ἀπέδωκαν τῶν ἀνηλωμένων, ἀγαθῆι τύχῃ δεδόχθαι τοῖς θιασώταις ἐπανέσαι αὐτοὺς καὶ στεφανῶσαι ἕκαστον αὐτῶν θαλλοῦ στεφάνῳ ἀρετῆς ἔνεκα καὶ δικαιοσύνης:

10 Ρύθμον ἐπιμελητήν, Ὀνήσιμον ἐπιμελητήν, Ὁφελίωνα ἐπιμελητήν, ταμίαν Δόκιμον, γραμματέα Στρατοκλῆν, Ἐλευσίνοιον ἱερέα.

Ἔπονται ἕξ στέφανοι θαλλῶν ἐν δύο σειραῖς στοιχηδόν, περιέχοντες οἱ πέντε πρῶτοι καθ' ἕκαστον τὰ ὀνόματα:

Ρύθμον, Ὀνήσιμον, Ὁφελίωνα, | Δόκιμον, Στρατοκλῆν.

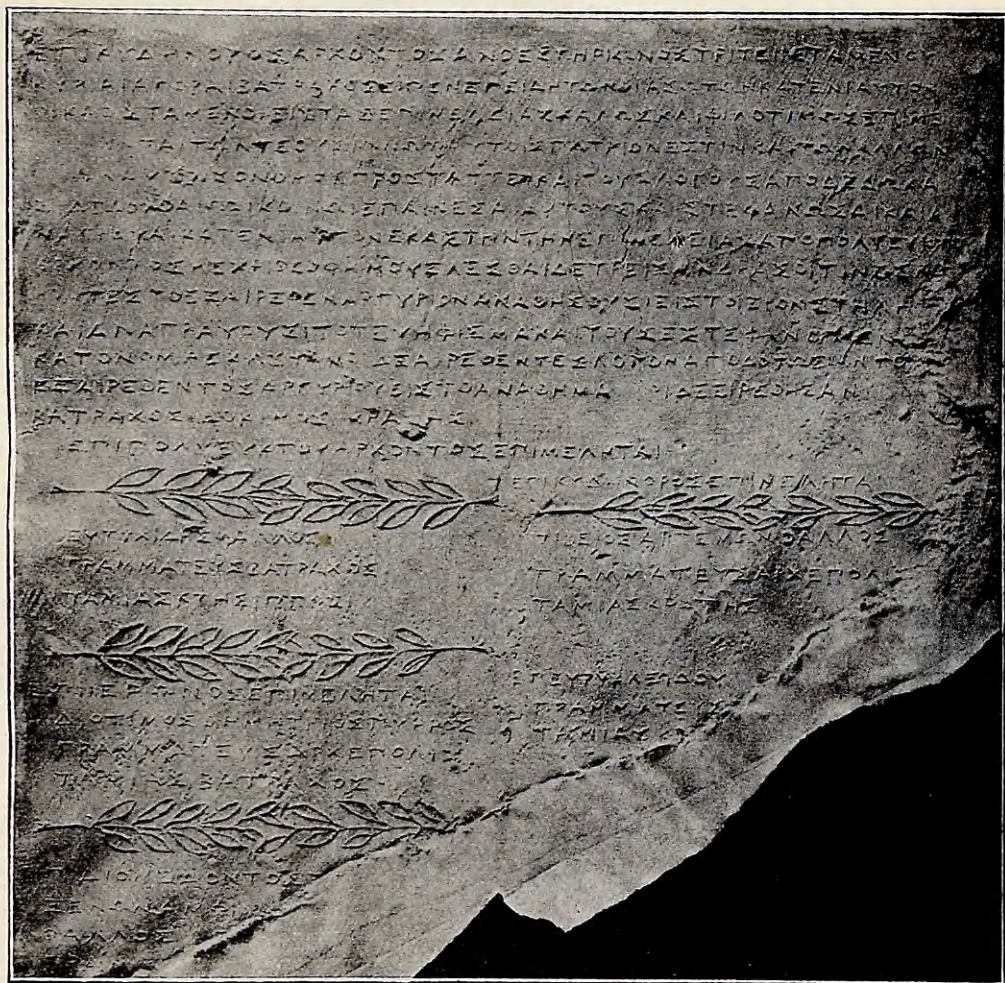
¹ Δραγούμης Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1915, σ. 1 ἔξ. Φουρίκης Ἀθηνᾶ 1919 (XXX) σελ. 378 ἔξ.

² *Associations religieuses* σελ. 209.

³ *Jahreshefte des Öster. arch. Inst.* 1902, σ. 130 ἔξ.

ὁ ἔκτος εἶνε κενός. Ἡ ἐπιγραφή ἀπόκειται ἐν τῇ προσκαίρῳ συλλογῇ τοῦ Ἀμπελακίου Σαλαμῖνος.

Ἄξιολογωτέρα ὅμως εἶνε πολλαχῶς ἄλλη ὁμοία μαρμαρίνη (εἰκ. 18) στήλη εὐρεθεῖσα πρὶν παρὰ τὸν λιμένα τῆς πόλεως Σαλαμῖνος περὶ

Εἰκ. 18. Ἐνεπιγραφος μαρμαρίνη στήλη εὐρεθεῖσα ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν τῆς Πούντας Σαλαμῖνος ἐν τοῖς ἑρείποις τῆς πόλεως. Νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ Πειραιῶς.

τὰ 200 μέτρα πρὸς Ν τοῦ ἀνεμομύλου ἐν τῷ μυχῶ τοῦ μακροῦ κήπου τοῦ Δημ. Μπόμπου, παραληφθεῖσα δ' ἐκεῖθεν καὶ μετενεχθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὸ μουσεῖον Πειραιῶς. Ταύτης λείπει τὸ κάτω μέρος καὶ δὴ καὶ ἡ κάτω δεξιὰ γωνία. Ὑψος μέγ. 0.44, πλ. 0.37-0.385, πάχ. 0.08

ἐμνημονεύθη. Εἶνε δὲ τοῦτο μολύβδινον σκεῦος πυραμιδοειδές, τετραπλευρον ἀποστενούμενον ἄνω, ὕψ. 0.15, φέρον παρὰ τὴν κορυφὴν ὀπὴν πρὸς ἀνάρτησιν (εἰκ. 19). Αἱ τέσσαρες ἀκμαὶ τοῦ σκεύους εἶνε ἀποτετμημένοι ἐκ κατασκευῆς, ἐπὶ δ' ἐκάστης τομῆς ἦσαν ἐμπεπηγμένοι ἦλοι ἀνὰ τέσσαρες (σύνολον λοιπὸν 16 ἦλοι), ὧν δύο σφῶνται εἰς μίαν ἀκμὴν, εἰς εἰς ἄλλην, οἱ δὲ λοιποὶ ἢ ἀπεθραύσθησαν ἢ ἐξήχθησαν. Οἱ σωθέντες εἶνε χαλκοῖ, καὶ τούτων πάλιν εἷς (ὁ μονήρης τῆς μιᾶς ἀκμῆς) ἔχει κεφαλὴν, οἱ δ' ἄλλοι δύο οὔτε εἶχον οὔτε ἔχουσι. Τῶν ἀπολομένων ὅλως ἄγνωστος ἢ ὕλη· οἱ ἀποθραυσθέντες εἶνε σιδηροῖ, τινῶν δὲ τῶν παρὰ τὴν βάσιν ἐμπεπηγμένων, τεθέντων λοξῶς ἤτοι διευθυνομένων πρὸς τὴν βάσιν, ἀνεφάνη ὑποκάτω ἢ ἄκρα, συνθλιβεῖσα ὅμως, ὅτε πάλαι ποτέ τὸ σκεῦος ἐχρησίμευσεν καὶ ὡς κόπανον, ὅθεν καὶ ἡ βάσις εἶνε ὑπόκοιλος.

Ὑποθέτω, ὅτι τὸ σκεῦος εἶνε βαρίδιον ἢ σταθμίον τι. Τὸ βάρος αὐτοῦ (1480 γραμμάρια), συγκεχυμένον μετὰ τοῦ τῶν ἦλων, δὲν δύναται νὰ ὀδηγήσῃ ἀσφαλῶς τὴν σκέψιν ἡμῶν. Ἐκ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἀληθῆ σταθμία τοιούτου σχήματος ἀναμφισβήτητα ἀγνοῶ.

Ὁ Evans ἔγραψε¹ περὶ τοιούτων μυκηναϊκῶν λιθίνων σκευῶν εἰδικῆς χρήσεως (loomweights). Ὑπομιμνήσκω τὰ ἐντελῶς ὅμοια πρὸς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος σκεῦος νεώτερα μολύβδινα pondera, ἅτινα νομίζονται συνήθως ὡς ἰσοδύναμα καὶ τοῦ αὐτοῦ προορισμοῦ πρὸς τὰς πηλίνας ἀγγυθας τῆς ἱστουργίας εἴτε πυραμιδοειδεῖς εἴτε πλακώδεις (*Ἀθηνᾶ* X 541).

Τῶν πραγμάτων δ' οὕτως ἀγόντων, πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸ σκεῦος τοῦτο προσηλώθη διὰ τῶν «μαγγάνων» (ἃ νοητέον νῦν ὡς δισκελεῖς μαγικὸς «ἦλους» ἀρχικῶς), ἵνα οὕτω καταστραφῇ ἡ σχετικὴ ἐργασία τοῦ ἐχθροῦ, ἀφ' οὗ καὶ θὰ εἶχεν ἀφαιρεθῆ τὸ σκεῦος, ὡς εἰκός.

Εἰκ. 19. Σκεῦος μολύβδινον
μαγικῶς προσηλωμένον.
Ἐν τῷ Ἐθν. Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

¹ *Annual of the British school at Athens* 1900-1901, σ. 42.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ Β

(εις σελ. 93 ἑξ.)

Ἀληθῶς ἐγίνοντο διαπομπεύσεις καταδίκων, καθ' ὅς ἐγένετο καὶ ἀπασβόλωσις καὶ ἄλλοι προπηλακισμοὶ καὶ λοιδοραὶ καὶ ἔμπυτσοί. Αἱ διαπομπεύσεις αὗται πλὴν τῆς γενικῆς εἴτε μέσης λέξεως *πομπῆς* δὲν ἔχουσι, νομίζω, σχέσιν τινὰ ἄλλην πρὸς τοὺς γεφυρισμοὺς καὶ τὰ ἕξ ἀμάξης τῶν ἀττικῶν θρησκευτικῶν ἐορτῶν, ἀλλ' εἶνε στοιχεῖα τοῦ πρωτογόνου τρόπου, καθ' ὃν ἐγένετο ἢ ἐπίσημος τρόπον τινὰ θανάτωσις παντὸς κακούργου, ὅστις ἐνομίζετο κάθαρμα κοινωνικὸν ἢ οὐτινος ὁ θάνατος ἔδει νὰ παραδειγματίσῃ τοὺς πολίτας. Τὰς κατὰ τοῦ Χριστοῦ λοιδορίας καὶ τοὺς ἔμπυτσοὺς καὶ ἔμπαιγμοὺς γνωρίζομεν.¹ Ὁ δὲ Λουκᾶς (23, 26 ἑξ.) λέγει: «καὶ ὡς ἀπήγαγον αὐτόν, ἐπιλαβόμενοι Σίμωνός τινος Κυρηναίου τοῦ ἐρχομένου ἀπ' ἀγροῦ, ἐπέθηκαν αὐτῷ τὸν σταυρόν, φέρειν ὀπισθεν τοῦ Ἰησοῦ. **Ἠκολούθει δὲ αὐτῷ πολὺ πλῆθος τοῦ λαοῦ** καὶ γυναικῶν, αἱ καὶ ἐκόπτοντο καὶ ἐθρήνον αὐτόν . . . ἤγοντο δὲ καὶ ἕτεροι δύο κακούργοι σὺν αὐτῷ ἀναιρεθῆναι» (πρβλ. Ἰωάν. 19, 20 «ἐγγὺς ἦν τῆς πόλεως ὁ τόπος, ὅπου ἐσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς»). Παρομοίαις πομπᾶς τῶν θανατουμένων γινώσκομεν καὶ ἄλλας παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις², ἀλλὰ καὶ ἐν Ἰωνίᾳ ἴσως³ ὁμοίαις ταῖς τελουμέναις ἐν τῇ Φωκαϊκῇ ἀποικίᾳ Μασσαλία κατὰ τὸν Πετρώνιον παρὰ Σερβίῳ εἰς Verg. *Aen.* 3, 57⁴ καὶ τὸν Λακτάντιον εἰς Stat. *Thebaïd.* 10, 793.⁵

Ὁ δὲ Nilsson (*Griech. Feste* 106-112) φρονεῖ, ὅτι ὀρθῶς ὁ

¹ Ματθ. 26, 67 ἑξ. 27, 28 ἑξ. 39 ἑξ. Μάρκ. 14, 65 ἑξ. 15, 17 ἑξ. 29 ἑξ. Λουκ. 22, 63 ἑξ. 23, 11 ἑξ. Ἰω. 19, 1 ἑξ. Πρβλ. τὰ Συναξ. «magna turba eum prosecuta est».

² Π. γ. Δί. *Κασσ.* 54, 3 «... τινὰ δὲ ἕτερον τὸν προδόντα αὐτόν, διὰ τε τῆς ἀγορᾶς μέσης μετὰ γραμμάτων, τὴν αἰτίαν τῆς θανατώσεως αὐτοῦ δηλούντων, διαγαγόντος καὶ μετὰ ταῦτα ἀνασταυρώσαντος . . .» Κικερ. *in Verr.* V, 64-73. 169 ἑξ. κ. ἀ. (πρβλ. καὶ τοὺς μονομάχους τῶν Ῥωμαϊκῶν ἀμφιθεάτρων καὶ ἐορτῶν, οἵτινες πολλάκις ἦσαν αἰχμάλωτοι ἢ κακούργοι καταδίκαι).

³ Σχ. Εὐριπ. Ἔκ. 1241 (=1265). Roscher *Kynanthropie* (ἐν Abhandl. der Sächs. Gesellsch. 1897) σ. 33 ἑξ.

⁴ «... Hic postea ornatus verbenis et vestibis sacris *circumducebatur per totam civitatem* cum exécrationibus, ut in ipsum reciderent mala totius civitatis, et sic praecipitabatur».

⁵ «... denique certo et solemni die per totam civitatem ductus ex urbe extra pomeria saxis occidebatur a populo».

A. Mommsen (*Feste d. Stadt Athen* 471₅, 476₃) καὶ ὁ Töpffer (*Rhein. Mus.* 43 (1888) σελ. 143 ἐξ.), ἐρειδόμενοι ἐπὶ τῶν ἔξω τῆς Ἀττικῆς ἐθίμων τῆς περιαγωγῆς καὶ διαπομπεύσεως τῶν θανατομένων φαρμακῶν, συνάγουσιν, ὅτι ὁμοία περιαγωγή τούτων διὰ τῆς πόλεως ἐγένετο καὶ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὰ Θαργήλια τῇ 6 Θαργηλιῶνος μηνός. Ἀλλὰ νομίζω, ὅτι μαρτυρίαι πρὸς ἄμεσον πίστῳσιν τοῦ ὅτι οἱ φαρμακοὶ περιήγοντο ἐν πομπῇ διὰ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, ἰσχυρότεραι μάλιστα τῶν λέξεων *ἀγουσι* καὶ *ἐξάγουσι*, ἐξ ὧν ἐκπέζει κυρίως τὰς πομπὰς ὁ Mommsen (ἐ. ἄ. 473), δὲν λείπουσιν. Ὁ Ἡσύχιος λέγει: «κράδης νόμος· νόμον τινὰ ἐπαυλοῦσι τοῖς *ἐκπεμπομένοις* φαρμακοῖς, κράδαις καὶ θείοις ἐπιρραβδιζομένοις». Ἐν τῇ λέξει *ἐκπεμπομένοις* οὐδὲν ἄλλο, νομίζω, κρύπτεται ἢ ἡ πομπή, καθ' ἣν ἐξήγετο διὰ τῆς πόλεως ὁ φαρμακός. Εἰδικῶς δὲ περὶ τῶν Ἀθηναίων προκειμένου, τὸ αὐτὸ λέγουσι καὶ αἱ ὅμοιαι λέξεις τοῦ [Λυσ.] 6, 53 (ἐκδ. Ζάκκα): «νῦν οὖν χρῆ νομίζειν, τιμωρομένους (δηλ. Ἀνδοκίδην) καὶ ἀπαλλαττομένους Ἀνδοκίδου, τὴν πόλιν *καθαίρειν* καὶ ἄρὰν ἀπάγεσθαι καὶ παλαμναῖον *ἀποδιοπομπεῖσθαι* καὶ φαρμακὸν *ἀποπέμπειν* καὶ ἀλιτηρίου ἀπαλλάττεσθαι, ὡς οὐχ ἐν τούτων οὗτός ἐστιν»¹. Οὗτω δὲ λέγει καὶ ὁ Αἰσχ. *Χοηφ.* 89 «καθάρμαθ' ὡς τις *ἐκπέμψας*», καὶ ὁ Πλάτ. *Κρατύλ.* 396 E «δοκεῖ οὖν μοι χρῆναι οὕτως ἡμᾶς ποιῆσαι τὸ μὲν τήμερον εἶναι χρῆσασθαι αὐτῇ (δηλ. τῇ σοφίᾳ) καὶ τὰ λοιπὰ περὶ τῶν ὀνομάτων ἐπισκέψασθαι, αὐριον δέ, ἂν καὶ ὑμῖν ξυνδοκῆ, *ἀποδιοπομπησόμεθά* τε αὐτὴν καὶ καθαρούμεθα ἐξευρόντες ὅστις ταῦτα δεινὸς καθαίρειν εἴτε τῶν ἱερέων τις εἴτε τῶν σοφιστῶν» πρβλ. καὶ Σχόλ. καὶ *Νόμ.* 9,877. Ὁ φαρμακὸς λοιπὸν εἶνε ὁ *ἀπο(διο)πομπαῖος*, ἢ δὲ λέξις αὕτη, ἐκ τῆς πράξεως εἰλημμένη καὶ ταύτην ἀκριβῶς ἐμφαίνουσα, ἐκυριολεκτεῖτο οὕτως, ὥστε καὶ οἱ Ἑβδομήκοντα ἐχρήσαντο αὐτῇ πρὸς δήλωσιν τοῦ καθαρσίου τῶν Ἑβραίων τράγου Ἀζαζήλ (ὄρα Πολίτην *Ἐγκυκλ. λεξικ.* λ. *ἀποπομπαῖος*). Αὐταὶ αἱ πομπαὶ εἶνε αἱ διὰ τῆς πεδιάδος ἱπποκρότου σκυρωτῆς ὁδοῦ τῆς Κυρήνης (Πινδ. *πυθ.* 5, 91) «*ἀλεξίμβροτοι πομπαί*», ἃς ὁ Boeckh (*Explicat.* 292) ἐρμηνεύει ὡς «*prompas mortalibus salutare, salutiferas*», ὁ δὲ Eitrem² σχετίζει πρὸς ἀποτροπιασμὸν τοῦ κακοῦ ἀπὸ τῆς πόλεως, ἣν διελαύνει καθαίρουσα ἢ πομπή.³

¹ Πρβλ. Hirzel *Abhandl. der Sächs. Gesells.* 1909, σελ. 244., 264₉.

² *Beitr. z. griech. Relig.* III σελ. 59. Πολυδ. 1, 32 «ἄγος ἀποπέμψασθαι».

³ Διὰ τοῦτο οἱ φαρμακοὶ λέγονται καὶ *περικαθάσματα*, *περιψήματα* Ἄρποκρ. Ἦουχ. «φαρμακοὶ καθαρτήριοι, *περικαθαίροντες* τὰς πόλεις ἀνήρ καὶ

Ἐπιπέδουμα ἢ ἔργον τῶν ἀνθρώπων τούτων καὶ κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους ἐδιώκετο ὡς κακούργημα δι' ἀπαγωγῆς καὶ ἐτιμωρεῖτο διὰ θανάτου,¹ ἔπειτα δὲ καὶ ἡ παράδοσις, ὅτι ἀντὶ φαρμακῶν ἐθανατοῦντο πολλάκις αἰχμάλωτοι ἢ κοινοὶ κακοῦργοι τρεφόμενοι δημοσίᾳ δαπάνῃ μέχρι τῶν Θαρρηγίων, ὅτε ἐθανατοῦντο.² Ὁ φαρμακὸς τῶν Θαρρηγίων καὶ ὁ πρὸς θάνατον ἀγόμενος κατάδικος κακοῦργος ἔχουσι τοῦτο τὸ κοινόν, ὅτι ἀμφοτέρω εἶνε καθάρματα τῆς πόλεως, ὡς τοιοῦτοι δὲ περιήγοντο δι' αὐτῆς, ἵνα συναποκομίσωσι καθαίροντες πᾶν μίasma, μεθ' οὗ συναπόλλυντο εἴτα διότι ὁ φαρμακὸς εἶτε ἐκαίετο μετὰ θάνατον, εἶτε ἐρρίπτετο εἰς τὴν θάλασσαν εἶτε διερρίπτετο εἰς τοὺς ἀνέμους εἶτε καταλευόμενος ἐθάπτετο ὑπὸ σωρὸν λίθων. Ὁ φαρμακός, ἵνα κατὰ τὸν Nilsson εἴπω, εἶνε τὸ ῥάκος, δι' οὗ καθαίρομεν ἄσπαραν τράπεζαν καὶ ὃ εἴτα ἀπορρίπτομεν ἢ καταστρέφομεν, ὥστε συναπόλλυται μετὰ τοῦ ῥύπου.

Εἶδομεν δ' ὅτι ὁ Χριστὸς καὶ οἱ δύο λησταὶ **ἐπέμποντο** ὑπὸ πολλοῦ πλήθους ἀνθρώπων· τὸ αὐτὸ δὲ συνέβαινε καὶ ἐν Συρακούσαις, ἔνθα εἶδομεν (ἄνω σ. 23),³ ὅτι «Ἀντιφῶν ὁ ποιητής, μέλλων ἀποτυμπανίζεσθαι ὑπὸ τοῦ Διονυσίου, εἶπεν ἰδὼν τοὺς συναποθνή-

γυνή». Φώτ. 425, 3: «**περίφημα**, κατάμαγμα· ἢ ὑπὸ τὰ ἴχνη ἢ ἀπολύτρωσις (;) οὕτως ἐπέλεγον τῷ κατ' ἐνιαυτὸν ἐμβαλλομένῳ τῇ θαλάσῃ νεανία ἐπὶ ἀπαλλαγῇ τῶν συνεχόντων κακῶν· «περίφημα ἡμῶν γενοῦ» ἦτοι σωτηρία καὶ ἀπολύτρωσις, καὶ οὕτως ἐνέβαλλον ὡσανεὶ θυσίαν τῷ Ποσειδῶνι ἀποτινύντες». Πρβλ. Σουῖδ. λ. **φαρμακός**. Ἦσυχ. λ. **περίφημα**. Παῦλ. **ἐπιστολ. πρὸς Κορινθ.** 1, 4, 13 «ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν, πάντων περίφημα ἕως ἄρτι». Usener **Sitz.-Ber. d. Wiener Akad.** 137 (1892) σελ. 52 ἐξ. 62. Roscher **Kynanthropie** σελ. 33, 38. Reinach **Cultes mythes et relig.** III, 117. Paton **Revue Archéol.** 1907, 51 ἐξ. J. Harrison **Prolegomena** σ. 24. Eitrem **Hermes und die Toten** σ. 54. Ὅσα δὲ λέγει ὁ Eitrem ἐν **Opferritus** 115 καὶ **Beitr. II Rituelles und Kathartisches** σελ. 5 ἐξ. δὲν εἶνε, νομίζω ἄσχετα ἢ ἀλλότρια πρὸς τὴν διὰ τῶν φαρμακῶν κάθαρσιν. Ἴσως δὲ ὁ τοιοῦτος κατὰ τὴν πόλιν περιδρομος τοῦ φαρμακοῦ κατέλιπεν ἡμῖν τὴν κατάραν «περίδρομος!» ἢ «περίδρομος νὰ σ' εὔρη» «νά σε κόψη» «νά σε πιάση» κ. τ. τ.

¹ Meier-Schömann-Lipsius **Att. Proc.** 85. Πρβλ. καὶ τὴν ἐπαρὰν τῆς Τέω Michel **Recueil** 1318.

² Ἀριστοφ. ἴπ. 1135 ἐξ. 1404. Nilsson ἔ. ἄ. 106. Περὶ τῶν παρομοίων ἐν τοῖς ῥωμαϊκοῖς ἀμφιθεάτροις σκληροτήτων ὄρα τελευταῖον Pottier ἐν **C-R Acad. d. inscript.** 1913, 445 ἐξ.

³ Ἀριστοφ. **ἔητορ.** II, 6.

σκειν μέλλοντας ἐγκαλυπτομένους, ὡς ἦσαν διὰ τῶν πυλῶν: «τί ἐγκαλύπτεσθε, ἔφη, ἢ μὴ αὐριόν τις ὑμᾶς ἴδῃ τούτων;» Τίνας ἄλλοι εἶνε οὗτοι, πρὸ τῶν ὁποίων ἐνεκαλύπτοντο οἱ καταδίκαι, εἰ μὴ οἱ τοὺς ἀποθανομένους πέμποντες, τὸ ἀκολουθοῦν αὐτοῖς πλήθος;¹

Ἐνταῦθα πρὸς συμπλήρωσιν τῆς εἰκόνας τῶν τοιούτων πομπῶν πρέπει νὰ δανεισθῇ τις στοιχεῖα ἐκ τῶν διαπομπεύσεων, αἵτινες πολλάκις αὐταὶ καθ' αὐτὰς ἀπετέλουν τὴν τιμωρίαν καταδίκων τινῶν ἄλλων τε καὶ τῶν μοιχῶν ἢ μοιχαλίδων, οἵτινες δὲν ἐκρίνοντο ἄξιοι θανάτου. Παραδείγματα ἱκανὰ συνέλεξεν ὁ Πολίτης ἔ. ἄ. σ. 626-645 ἐκ τε τῶν παλαιῶν καὶ μάλιστα τῶν μεσαιωνικῶν καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ἄλλων λαῶν. Δὲν θὰ διατρίψω εἰς τὰ διάφορα σημεῖα καὶ στοιχεῖα τῶν πομπῶν τούτων, ἀλλὰ μνημονεύω ἐκεῖνον, οὗ χάριν καὶ ὁ Πολίτης ἐποιήσατο τὴν περὶ αὐτῶν ἐπέξοδον, ὅτι δηλ., ὡς εἶπον καὶ ἄνωτέρω, ἀψησβόλουν τὸν τιμωρούμενον, ἦτοι ἐμουντζούρωνον αὐτόν.² Ἀλλὰ τὴν ἀπασβόλωσιν ταύτην ἐπιτρέπεται νὰ συναγάγωμεν, ὅτι ἡδύνατο νὰ πάθῃ καὶ καταδίκος θανάτου, κατὰ μείζονα μάλιστα λόγον οὗτος· διότι ἐπειδὴ οὗτος ἦτο προγεγραμμένον καὶ μονονουχὶ διαγεγραμμένον μέλος τῆς κοινωνίας καὶ εἶχε κριτῆ ἄξιον νὰ πάθῃ τὰ ἔσχατα, τὸ παραπέμπον πλήθος δὲν θὰ ἐνόμιζεν ἀνοίκειον ἢ μὴ προσήκον νὰ δείξῃ διὰ παντὸς τρόπου τὴν ὀργὴν καὶ τὸ μῖσος αὐτοῦ κατὰ τοῦ καθάρματος (πρβλ. τὴν βασιλικὴν μεταμφίεσιν τοῦ Χριστοῦ). Αἱ λαϊκαὶ ἐκρήξεις καὶ ἐκδηλώσεις εἶνε πάντοτε αἱ αὐταὶ ἢ ὅμοιαι.

Τῆς τοιαύτης ἀπασβολώσεως τὴν ἀνάμνησιν διατηρεῖ ἐπίσης ὁ λαός, ἀλλ' ἐκδηλοῖ αὐτὴν ἄλλως. Ἴδου παράδειγμα: «Ἔς τὴν Παλιόπαναγιά (τοῦ Ἑλικῶνος) ἢ παππαδιὰ πιάστηκὲ κάποτε μὲ τὴν γειτόνισσά της καὶ δὲν τ'ἄβγανε πέρα μὲ τὰ λόγια. Τί κάνει λοιπόν; Παίρνει τὸ τηγάνι καὶ τὸ κρεμνᾶ ἔς τὸν τοῖχο τοῦ σπιτιοῦ ἔξω ἀντικρὺ ἀπὸ τὴ γειτόνισσα καὶ ὕστερα κλείστηκε ἔς τὸ σπίτι της. Ἡ γειτόνισσα θύμωσε τόσο πολὺ γιὰ τὴν προσβολὴ αὐτῆ, ποὺ πῆρε πέτρες κι' ἔσπασε τὸ τηγάνι».

¹ Ὅρα καὶ νεώτερα πρδγμ. Πολίτης ἔ. ἄ. 642 ἔξ. Πρβλ. καὶ ἄνω σελ. 81.

² Σημειωτέον, ὅτι, ὅσον γινώσκω, ἐν τῇ χρήσει ὑπάρχει διάκρισις τις μεταξὺ τοῦ μουντζουρώνω (=μελανώνω, κηλιδῶ) καὶ τοῦ μουντζώνω (=φασκελώνω), τοῦ πρώτου μὴ λεγομένου ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ δευτέρου.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ Γ

(εἰς σελ. 90 ἑξ.)

Καθὼς ἠγνοήσαμεν ἀνωτέρω (σελ. 76 ἑξ. 73 ἑξ.) διὰ τῆς ἱστορικῆς ἐξηγητικῆς τὴν πίστιν περὶ τῆς μαγικῆς δυνάμεως τοῦ χαλκοῦ καὶ τοῦ σιδήρου καὶ τὴν σημασίαν τοῦ σφακέλου (σ. 83 ἑξ.), παραπλησίως εἶνε δυνατόν νὰ ἐννοηθῇ καὶ ἡ σημασία πολλῶν φυλακτηρίων ἢ (προ)βασκανίων καὶ περιάπτων ἢ ἀποτροπαίων καὶ ἀποτροπιαστικῶν πράξεων.

Οὕτω νομίζω, ὅτι τὸ σκόροdon καὶ τὸ κρόμμυον ἢ ἡ σκίλλα εἶνε ἐχθρὰ τοῦ κακοῦ ὀφθαλμοῦ, διότι φύσει βλάπτουσι διὰ τῶν οἰκείων ὀξεῶν τοὺς ὀφθαλμούς καὶ ποιοῦσιν αὐτοὺς δακρῦειν τοῦλάχιστον καὶ μὴ δύνασθαι βλέπειν. Ὡσαύτως ὁ καπνὸς ὃ τε τοῦ λιβανωτοῦ καὶ πᾶς ἄλλος. Τοῦ ἄλατος ἢ χρῆσις ἴσως προῆλθεν ἐκ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ νὰ προφυλάττῃ ἀπὸ τῆς σήψεως διάφορα φθαρτὰ πράγματα (π. χ. τὸ κρέας).¹

Τὸ κεράμβηλον² ἦτοι τὸ ἐκ κρανίων θνησιμαίων ζώων κ. τ. τ. φόβητρον (σκιάχτρο) τῶν ἀγρῶν καὶ τῶν κήπων ἀπευθύνεται μὲν κατὰ τοῦ βασκάνου ὀφθαλμοῦ, ἀλλ' ὑποπτεύω, ὅτι προῆλθεν ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς προφυλάξεως (ὀπωρινὸν δέος) ἀπὸ τῶν πτηνῶν, ἅτινα λυμαίνονται τοὺς καρπούς (π. χ. κεράσια, σίτον κ. ἄ. τ.). Ἐντεῦθεν δ' ἴσως προῆλθον καὶ τὰ ἀνδρείκελα,³ ἅτινα ἔπειτα «διὰ τὴν ἀτοπίαν» καὶ τὴν γελοιότητα⁴ ἐνομίσθησαν ὡς ἐφελκόμενα τὴν ὄψιν, «ὥστε ἦττον ἐπερείδειν τοῖς πάσχουσι».

Μίμημα βασκάνου ὀφθαλμοῦ ὡς προβασκάνιον ἢ περιάμμα ἀνθρώπων, πλοίων, συμποτῶν ἀπὸ κυλικῶν κλπ. εἶνε προληπτικὴ κατάρρα λέγουσα δῆθεν: «ἀντιβασκαίνω ἀτενῶς προσβλέπων σε». Οὕτω νομίζω, πρέπει νὰ νοηθῇ ἡ λεγομένη κατὰ συμπάθειαν ἐνέργεια αὐτοῦ⁵.

¹ Πρὸβλ. Πολίτου *Λαογραφ. σύμμεικτα* II, 294, ἀλλὰ καὶ Samter *Geburt, Hochzeit* κλπ. 158 ἑξ.

² Jahn ἔ. ἄ. 58. Eitrem *Beitr. II. Kathart. und Rituelles* σ. 34 ἑξ.

³ Πλουτ. *συμποσ.* V, 7, 3 = ἡθ. 681 F.

⁴ Πολυδ. 7, 108. Jahn ἔ. ἄ. 66 ἑξ.

⁵ Ἡ θυγάτηρ μου ὡς βρέφος ἐστολίσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ θείας μου διὰ περιάμματος ἀποτελουμένου ἐξ ἐνὸς ὑαλίνου διατηρήτου πλαγίως «ὀφθαλμοῦ» οὗ τὰ χρώματα κύκλω ἀπὸ τῆς περιφερείας πρὸς τὸ κέντρον εἶνε κυανοῦν, κτρινωπόν, λευκόν, μέλαν (τὸ κέντρον, ἢ κόρη), καὶ δύο κομβίων ἀργυρῶν «σύρματερῶν» (filigran). Τὸν ὑάλινον ὀφθαλμὸν ἐφόρεσαν καὶ τὰ τέκνα τῆς θείας

Τὰ θηρία ἢ τὰ ἰοβόλα ἐρπετὰ καὶ ἔντομα ἔξαποστέλλονται διὰ τῆς ἀράς ἢ τῶν περιάπτων¹, ἵνα κατὰ τὴν πραγματικὴν καὶ ἀληθῆ αὐτῶν φύσιν βλάβωσι τὸν βάσκανον ὀφθαλμὸν ἢ καὶ τὸν κάτοχον αὐτοῦ, ἀντικαθιστάμενα εἶτα διὰ μικρῶν μερῶν αὐτῶν (ὀδόντων, ὀνύχων, τριχῶν, κεράτων ἢ κεραιῶν, κυνῆς, λυκῆς, λεοντῆς, «γοργονείου» κ.τ.τ.)

Τὴν σημασίαν τοῦ φαλλοῦ ὑποδηλοῦσιν οἱ λίθοι Jahn πίν. III ἀριθ. 2, 3, 4 καὶ ὅτι ὅμοιον (Wolters ἔ. ἄ. 262), δεικνύοντες μεταξὺ τῶν ζῳῶν, ἅτινα ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ φθονεροῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τὸν φαλλὸν ἐστυκότεα ὡς *medicium invidiae*. Τὸ φυσικὸν ἔργον τοῦ ὄργανου τούτου εἶνε διττόν: *futuere* ἢ *mingere*. Ἡ σελ. 93 (κατ' ἀνακοίνωσιν τῆς κ. Κορίννης Φλαμπουριάρη) ὑποδηλωθεῖσα σημερινὴ ἀποτροπιαστικὴ καὶ ὑπὸ γυναικῶν ἀκόμη λεγομένη φράσις ἐν Πάτραις («γ. μῶ τὸ μάτι σου») καὶ πᾶσα διὰ τοῦ αὐτοῦ ῥήματος γινομένη ὕβρις δηλοῖ τὸ πρῶτον ἔργον, ᾧ παρακολουθεῖ κυριαρχία τις καὶ ὑπεροχὴ τοῦ ποιοῦντος ἐπὶ τὸν πάσχοντα, τοιαύτην δ' ἔννοιαν ἐμβάλλει καὶ ἡ ἐν στύσει συνήθως ἀπεικόνισις τοῦ φαλλοῦ.

Ἐὰν δὲ πρὸς τῇ κατὰ τὴν πρᾶξιν κυριαρχίᾳ καὶ ὑποτάξει ὑπονοῆται, ὡς πιστεύω, καὶ τις ὕβρις, τότε αὕτη δηλοῖ ἐπίδρασιν νεωτέραν τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἤσκειτο πιθανῶς κοινογαμία. Διότι μόνον ὅτε αὕτη ἐξέλιπεν, ἔλαβε θέσει ὕβριστικὴν ἔννοιαν ἢ πρᾶξις κατὰ γυναικῶν ὡς ἔχει φύσει κατ' ἀνδρῶν.

Ἄλλ' ἂν ἀπιδώμεν πρὸς τὸ ἀνάγλυφον Woburn, ὃ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν λαμπρὰν μελέτην τοῦ Jahn², ἔνθα βλέπομεν ἀνθρωπὸν ἀποπατοῦντα ἐπὶ τῆς ὀφρῦος τοῦ βασκάνου ὀφθαλμοῦ, θὰ καταλήξωμεν δεχόμενοι, ὅτι διὰ τοῦ φαλλοῦ σκοπεῖται οὐ μόνον ἡ

ἐν Μακεδονίᾳ ἀνατραφέντα. Τὰ κομβία προέρχονται ἐκ παλαιᾶς ἐνδυμασίας τῆς θείας καὶ δὲν γνωρίζω πόσῃ καὶ ποίαν ἔχουσι σημασίαν ἐν τῷ προκειμένῳ ἴσως ἀντιπροσωπεύουσι ψηφίδας περιδεραιῶν ἐξ ὑαλώδους μάζης, οἷα ἠρέθησαν π. χ. ἐν τῷ Καβειρείῳ δεικνύοντα ἐν ἐκάστη ψήφῳ πλείονας γωνίας ὀφθαλμοειδεῖς διὰ χρωμάτων διαμεμορφωμένας. Ὁφθαλμὸν ἐν τῷ διαδήματι φορεῖ ἢ πλαγγὸν παρὰ Perdrizet *Collection Fouquet, terres cuites* ἀριθ. 338. Περὶ τῶν πλοίων ὄρα Lolling *Athen. Mitt.* V, 384 ἐξ. Καστριώτου *Κατάλογος τοῦ Ἐθν. Μουσείου* ἀριθ. 22674. Frazer *Pausanias* τόμ. II, σ. 17 ἐξ. *Brit. Mus. Guide, Greek and Roman life* σ. 215 ἐξ. περὶ ἀγγείων δὲ Böhlau *Athen. Mitt.* 1900, σ. 40 ἐξ. καίτερ σ. 77 ἀντιπρονοῦντα ἡμῖν, Pauly-Wissowa I 1987 ἐξ.

¹ Jahn ἔ. ἄ. πίν. III-V. Schlumberger ἔ. ἄ. Perdrizet ἔ. ἄ. Bienkowski ἔ. ἄ. Reinach *Rep. d. rel.* II, 1, 151, 538. Kropatscheck *De amuletorum usu* 1907. Pauly-Wissowa *RE* I σελ. 1984 ἐξ. Ἐφημ. Ἀρχ. 1913 σ. 120 εἰκῶν.

² Ὅρα τούτου τὸν πίν. I Reinach *Repert. d. rel.* II, 538. Darenberg-Saglio *Dictionn.* λ. *fascinum* σελ. 986, *Mélusine* VIII (1896-97) σελ. 56. Ἀνάλογον πῆλινον ἔργον ὄρα παρὰ Perdrizet *Collect. Fouquet, terres cuites* ἀριθ. 345.

ἄλλη προσβολή¹ ἀλλὰ καὶ ἡ ῥύπανσις τοῦ ἐχθροῦ περιοριζομένη εἰς τὸν βάσκανον ὀφθαλμὸν. Διὰ τοῦτο ὁ φαλλὸς ἐνίοτε εἰκονίζεται μὴ ἐστνικῶς, τῆς ἀποτροπιαστικῆς πράξεως τότε οὔσης τοῦ *pingere*.² Ἐκ τούτων τῶν ἀποτροπιαστικῶν πράξεων παρήχθησαν πολλαὶ χυδαῖαι ἐκφράσεις («νὰ χ. σω τὸν...» κ. τ. τ.), χειρονομίαι καὶ γενικώτερα σχήματα, ὡς ὅτε τῇ χειρὶ καὶ ἀναλόγῳ κινήσει τοῦ κορμοῦ ὑποδεικνύωσι τῶν αἰδοίων τὴν χώραν ἢ ὅτε ὑποστρέφωσι πρὸς τὸν ἐχθρὸν τὰ ὀπίσθια καὶ πληττωσι τὸν γλουτὸν τῇ ἀντιστοίχῳ παλάμῃ ἐπιλέγοντες συνήθως καὶ φράσιν τινὰ καταφρονήσεως μὲν πρὸς τὸν ἐχθρὸν πεποιθήσεως δ' ἐπὶ τὸ ὑπὸ τῆς βασκανίας ἢ κατὰ τῆς βασκανίας οἰονεὶ ἀήττητον ἐκείνο ὄπλον. Αἱ κινήσεις αὗται εἶνε ὑποδήλωσις τῶν πράξεων τῆς προσβολῆς διὰ τῶν δύο ἐκείνων ἐξόδων τοῦ ῥύπου τοῦ σώματος καὶ δὲν εἶνε μόνον ἑλληνικαὶ ἀλλὰ καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης συνήθειαι³.

Πάντως δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι, ἂν αἱ πράξεις αὗται καὶ αἱ ἀντίστοιχοι καὶ ἀνάλογοι ἐκφράσεις εἶνε σήμερον ἀλάθητα τεκμήρια κακῆς ἀνατροπῆς καὶ χυδαιότητος ἐσχάτης τοῦ ποιοῦντος ἢ λέγοντος, ὥστε ὁ γράφων νῦν περὶ αὐτῶν νὰ στενοχωρῆται καὶ νὰ αἰσθάνηται τὴν ἀνάγκην νὰ ζητήσῃ συγγνώμην παρὰ τοῦ ἀναγνώστου, ἄλλοτε ὅμως ἦσαν μέρη ἀναπόσπαστα ἢ κύρια τοῦ τυπικοῦ ἀποτροπιαστικῶν ἱεροπραξιῶν, αἵτινες ἔπειτα ἀπέβησαν μαγικαὶ πράξεις, ἵνα καταλήξωσιν εἰς τὰ καταγώγια τῆς ἀνθρωπίνης συνηθείας.⁴

¹ Πρὸβλ. Michaelis *Arch.-epigr. Mitt. aus Osterr.* I, σελ. 37, 92 καὶ τὸ ἐν Λονδίῳ πῆλινον τῶν προιονιζόντων τὸν βάσκανον ὀφθαλμὸν ἐμψύχων φαλλῶν *Mélusine* VIII 105=*Gaz. Arch.* 1879, 140.

² Jahn ἔ. ἄ. 73. Πρὸβλ. Friedrichs-Wolters *Gipsabgüsse* N° 1776 κ. τ. τ.

³ Ὅρα Reinach *Cultes mythes et religions* IV, 120 κ. ἄλ. *Mélusine* VIII σ. 106 ἔξ. Darenberg-Saglio, *Diction. l. magia*, σ. 1518. Sittl *Gebärden* 121-4.

⁴ Ἴδου παραδείγματά τινα: Ἐργάται ἀνασκάπτοντες ἐν Χαιρωνείᾳ πρὸς εὐρεσιν ἀρχαίων, μόλις εἶδον ἱερέα προσεγγίζοντα (εἶνε δ' ὁ παπᾶς βάσκανος), ἔλυσαν τὰς ζώνας καὶ ἐπεδείκνυν τὰ ἡμίγυμνα αἰδοῖα ἀποτρέποντες οὕτω τὴν βασκανίαν καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀνασκαφῆς. — Αὐτόπτης μάρτυς διηγήθη μοι τὸ ἔξῃς: Ἐν Νίγδῃ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας Τοῦρκος ἤλαυνε διὰ τῆς ἀγορᾶς τὰς καμήλους αὐτοῦ, ὧν μία ἦτο τόσον ὑψηλὴ, ὥστε παρέσυρε τὰ προπετάσματα τῶν ἐργαστηρίων, οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐθαύμαζον τὸ ζῶον. Ὁ ἐλάτης, φοβηθεὶς τὴν βασκανίαν, ἀμέσως ἔλυσε τὴν ζώνην καὶ ἐπεδείκνυε τὸ κάτω τῆς ὀσφύος καὶ τῆς σπονδυλικῆς στήλης μέρος τοῦ σώματος αὐτοῦ. — Ἐν Μακεδονίᾳ προφαίνουσι τὸ κάτω σῶμα τῶν ἐπαινουμένων καὶ εἰς τὴν βασκανίαν ὑποκειμένων βρεφῶν, λέγοντες μάλιστα ἐνίοτε φιλοστοργῶς «νὰ τοῦ φᾶς τὸν... ἢ τὴν...» πρὸβλ. καὶ Samter *Geburt* κλπ. σελ. 117 ἔξ. Pittré, *La jettatura... in Sicilia* 1884 «L' uomo que s'imbatté in un jettatore, porta subito le mani agli organi del sesso».

Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν τοιούτων βασκανίων ὑπάγεται καὶ ἐκεῖνο τὸ «φάσκελον» — ὡς τοῦλάχιστον καλεῖται ἐν Πάτραις καὶ τῇ Ἑπτανήσῳ (ἐν Μακεδονία, ὅσον γινώσκω, ἡ χειρονομία δὲν ἔχει ὄνομα) — ὅπερ, γνωστὸν καὶ ἐπιχωριάζον καθ' ἅπασαν σχεδὸν τὴν Εὐρώπην¹, σχηματίζεται πρὸς μίμησιν τοῦ γυναικείου αἰδοίου διὰ τῆς μεταξὺ τοῦ μέσου καὶ τοῦ λιχανοῦ ἔνδοθεν προβολῆς τοῦ ἀντίχειρος κεκλεισμένης τῆς χειρός,² ὃ λέγεται ἰταλιστὶ *far la fica*, γαλλιστὶ *faire la figue* (*fica* = σῦκον, *cunpus*, χοῖρος πρὸβλ. συκάζειν), ὅθεν ὁ Cook³ θέλει νὰ παραγάγῃ τὸν *συκοφάντην* καὶ τὸ *συκοφαντεῖν* μετ' ἀρχικῆς ἐννοίας ἐκφαίνειν τὸ σῦκον, τὸν σάκανδρον, ὃ ἐποιοῦν κυρίως αἱ γυναῖκες κατὰ τὸ γνωστὸν σχῆμα τῆς Βαυβοῦς⁴. Ἐντεῦθεν ἢ ἐν περιήτοις χρῆσις πλὴν τοῦ φαλλοῦ ἢ μετὰ τοῦ φαλλοῦ καὶ τοιούτων χειρῶν «συκοφαντουσῶν»⁵, καὶ τῶν θαλασσίων κογγυλίων, ἅτινα καλοῦνται *χοιρῖναι*⁶ μιμοῦνται δὲ τὸ γυναικεῖον αἰδοῖον (χοῖρον). Δὲν λεί-

¹ Πρὸβλ. Tuchmann *Mélusine* ἔ. ἄ. σ. 107. Sittl ἔ. ἄ. 123.

² «Doublé φάσκελο» τοιοῦτον γίνεται ἐν Πάτραις εἰσωθουμένου καὶ τοῦ μικροῦ δακτύλου ἔνδοθεν μεταξὺ τοῦ μέσου καὶ τοῦ παραμέσου ἡμικλείστου.

³ *Classical Review* 1907, σελ. 133 ἔξ. πρὸβλ. καὶ B. Schmidt ἔ. ἄ. 591.

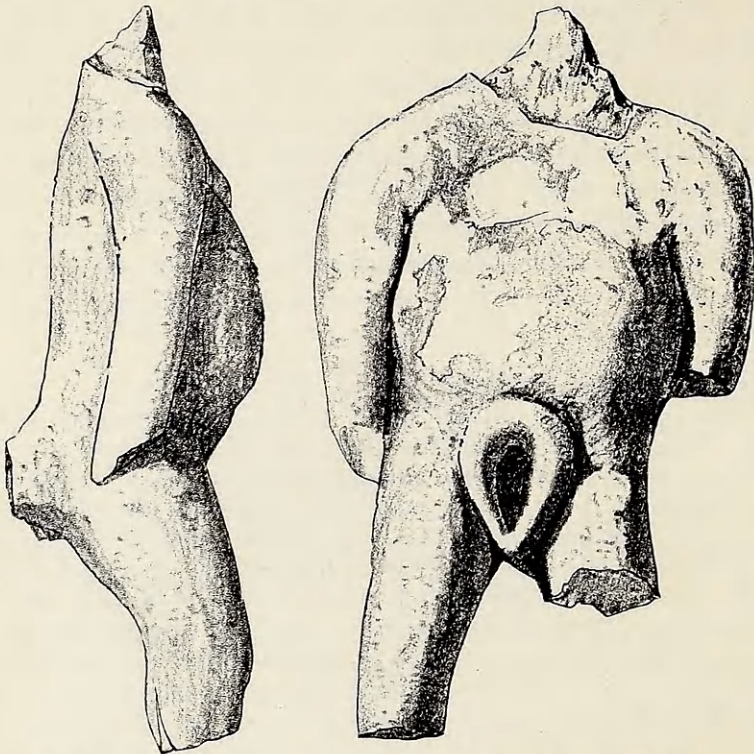
⁴ Ὅρα Κλήμ. Ἀλεξ. *coh.* 17 Ἐτυμ. Μ. λ. Ἰάμβη. Ψελλ. π. δαιμ. 3. Πρὸβλ. Πλουτ. ἡθ. 241 Β, 248 Β ἔξ. Ἡρόδ. II, 60. Justin. 1, 6, 3. Lobeck *Aglaoph.* 818 ἔξ. *Cabinet secret* πίν. XIX. Πολίτης ἔ. ἄ. 663 ἔξ. Gruppe *Mythol.* 896, 1. Reinach *Cultes* κλ. III 98 ἔξ. 116. IV 115 ἔξ. Roscher *Ephialtes* σ. 62. Diels παρὰ Schrader *Priere* 163. Heckenbach *de nuditate sacra* 54 καὶ Perdrizet *Collect. Fouquet, Bronzes* σ. XI καὶ 41 ἔξ. *terres cuites* πίν. 82, 84, 85 πρὸβλ. σελ. XXV ἔξ. Delaure *Die Zeugung* μετάφρασ. ὑπὸ Kraus καὶ Reiske 1909, πίν. ἀριθ. 170 ἔξ. καὶ ἐν τῷ Ἐθν. Μουσείῳ Ἀθηνῶν μικρὰ χαλκῆ χειρὶ συκοφαντούσα (ὑπ' ἀριθ. 7906) παλαιὸν πρόσκτημα τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας ἀγορασθὲν παρὰ τοῦ ἐμπόρου Λαφαζάνη. Ὅρα κατωτέρω σ. 125, εἰδῶλια ἐν σχήματι Βαυβοῦς. Ὅτι καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Καλιγούλας καὶ ὁ Φερδινάνδος Α' τῆς Νεαπόλεως καθὼς καὶ ὁ Βίκτωρ Ἐμμανουήλ (οὗτος ῥητῶς κατὰ τὴν μάχην τοῦ Σολφερίνου) ἐποιοῦν τὸ σχῆμα τοῦτο, ὅρα Tuchmann ἐν *Mélusine* VIII, 108.

⁵ Jahn ἔ. ἄ. πίν. IV 9 = Darenberg-Saglio λ. *fascinum* σελ. 988 εἰκ. 2885. *Cabinet secret* πίν. XXI πρὸβλ. πίν. XXIX. Tuchmann ἔ. ἄ. σελ. 105 ἔξ.

⁶ Jahn ἔ. ἄ. 80. Πρὸβλ. Bechtel *Att. Frauennamen* 1902 σελ. 90 γυναικεῖα ὀνόματα Χοιρίλη, Χοιρίνη, Χοιρίς (Χοιρίλος), ἔνθα θὰ ἠδύναντο, νομίζω, νὰ τύχασιν μνείας καὶ τὰ γυναικεῖα ὀνόματα Μύνις, Μύν(ν)α, Μυννώ, Μυννίον (Μύννος, Μύν(ν)ακος, Μυν(ν)ίσκος, Μύννιχος, Μυννίων) κ. τ. τ. σχέσιν ἔχοντα πιθανῶς πρὸς τὸ *ἄ-μύνω(-ομαι)* δι' ἀποτροπαίων ὠρισμένων, ὧν ἐν ἴσως τὸ σπουδαιότατον, κρύπτεται ὑπὸ τὴν σκοτεινὴν λέξιν *μύνη* (= μυνίον, συγγ. μύω). Τὰ ὀνόματα ταῦτα εἶνε, νομίζω, ἀντίστοιχα πρὸς τὰ ἀνδρικά Σάθων, Σαθίνος, Ποσθίων κ. λ. (τὰ ἐπὶ ἀγγεῖων σατυρικά ὀνόματα Πέος, Σύβας, Στύων κ. τ. τ. εἶνε μᾶλλον ἀφροδισιακὰ ἰθυφαλλικά· πρὸβλ. ἄνω σελ. 90).

ποισι δὲ καὶ γυναικεῖαι ἀποτροπιαστικαὶ σχετικαὶ χειρονομίαι¹ κατὰ τὸ ῥηθὲν παράδειγμα τῆς Βαυβοῦς.

Τοιαύτην ἔννοιαν ἔχει καὶ γυναικὸς πηλίνη πλαγγὼν (εἰκ. 20) εὑρεθεῖσα κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1919 ἔξω ἐγγὺς τῶν Ἀθηνῶν ἐν τῷ ἀεροδρομίῳ τῆς θέσεως Γουδῆ, ἔνθα διέρχεται ἡ ὁδὸς Μεσογείων,

Εἰκ. 20. Πηλίνη πλαγγὼν ἐκ τάφου τῶν Ἀθηνῶν κειμένου ἀριστερὰ τῆς νῦν ὁδοῦ Μεσογείων ἐν τῷ ἀεροδρομίῳ Γουδῆ.

περίπου ταυτιζομένη πρὸς τὴν παλαιὰν ὁδόν. Αὕτη παραθεῖται πολλαχοῦ ὑπὸ οἰκογενειακῶν ταφικῶν θαλάμων. Τοιοῦτος δέ τις θάλαμος κατεστράφη ὑπὸ τῶν βουλγάρων αἰχμαλώτων ἰσοπεδοῦντων τὸ ἔδαφος τοῦ ἀεροδρομίου καὶ συνελέχθησαν ὑπ' ἐμοῦ, ἀργά ποτε κληθέντος, καὶ ἄλλα ἀρχαῖα συμπεφυρμένα, ἀνήκοντα δὲ εἰς τὸν χρόνον

¹ Ἐν Κεφαλοβρύσῳ (Θέρμῳ) τῆς Αἰτωλίας (κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ συναδέλφου μου κ. Ρωμαίου) γυναῖκες ἀσπίδ' ἀήτητον κατὰ τῆς βασκανίας ἔχουσι τὸ αἰδοῖον οὕτω, ἀπειλουμένων ὑπὸ βασκάνου ὀφθαλμοῦ τῶν ζῶων, ἢ βόσκουσα αὐτὰ ἢ λέγει «ἐννεὰ μ. . νιὰ καὶ τῆς γρηᾶς κουφῆς δέκα» ἢ κατευθύνει ἐπιτηδεῖως τὴν χεῖρα πρὸς τὸ ὑπογάστριον λέγουσα «ἐδῶ τῶχω, κερ. . ᾶ!»

ἀπὸ τοῦ 5' αἰῶνος π.Χ. μέχρι τοῦ 8' ἀρχομένου. Ἡ πλαγγὼν ἔχει ὕψος σφζόμενον 0.11, στερεῖται δὲ νῦν κεφαλῆς, ἄκρων χειρῶν καὶ ποδῶν καὶ τοῦ οὐραίου ποδός, τῇ βοηθείᾳ τοῦ ὁποίου ἐκάθητο ὡς τρίπους. Σφζονται ἴγνη τοῦ τεφροκυάνου ὡς μολύβδου χρώματος, δι' οὗ ἦν κεχρωσμένη. Αἱ χεῖρες ἦσαν ἀδρανῶς καθειμένα. Παράδοξον εἶνε, ὅτι ἡ γυνὴ ἢ κόρη στερεῖται μαστῶν. Ὅλη λοιπὸν ἡ δύναμις τοῦ ἔργου συγκεντροῦται εἰς τὸ αἰδοῖον, πλασθὲν ὑπερφνωῶς μέγα. Ἡ κοιλία εἶνε πως διωγκωμένη, ἀλλ' οὐδεμία νομιζῶ πρόθεσις ὑπάρχει πρὸς ὑποδήλωσιν τοκετοῦ, πρὸς ὃν εἶνε ἀπρόσφορος ἢ στάσις¹. Τὸ ἔργον εἶνε ἀμελὲς κατὰ τᾶλλα καὶ συμπαγές (ἄχι κοῖλον), ἐξῆλθε δὲ πιθανῶς οὐχὶ ἐκ τῶν χειρῶν πεπειραμένου τεχνίτου, ὥστε ἡ διόγκωσις τῆς κοιλίας εἶνε τυχαῖον φαινόμενον. Ἡ προσοχὴ τοῦ ποιήσαντος αὐτὸ ἀπειροτέχνου περιορίσθη εἰς τὸ καίριον σημεῖον. Ἀνάλογα ἀρχαῖα ἔργα² ὄρα ἄνω ἐν σελ. 123₁.

Ἡ συχνοτάτη κατὰ τῆς βασκανίας ἐπέξοδος διὰ τοῦ φαλλοῦ γίνεται λαμβανομένου τούτου εἴτε ὡς φορητοῦ εἴτε ὡς σταθεροῦ προ-βασκανίου παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, οἷον ἐν περιάπτουσιν ἢ ὑπὲρ τὰς πύλας πόλεων καὶ οἰκιῶν³. Τοιοῦτος δ' εἶνε καὶ ὁ φαλλός ὁ κοσμῶν τοὺς τετραγώνους Ἐρμᾶς· φαίνεται δέ, ὅτι, πρὶν ἢ εἰκονισθῆ αὐτὸς οὗτος ὁ Ἐρμῆς ὡς ἰθυφαλλος, ἐπεκράτησεν, ἀγνωστον διατὶ ἀκριβῶς—ἴσως διὰ τὸ εὐχερέστερον τῆς κατασκευῆς—ἢ μεταμόρφωσις αὐτοῦ ὡς φαλλοῦ⁴ εἰς τὸ τετράγωνον σχῆμα, οὗ αἱ ἀντὶ χειρῶν ἔξοχα δὲν ἔτυχον ἀκόμη γενικῶς ἀποδεκτῆς ἐρμηνείας. Δὲν λείπουσιν ὅμως καὶ τοῦ ἰθυφαλλικοῦ ἐρμουῦ ὀλοκλήρου ἐμφανίσεις, ὡς δεικνύει⁵ ὁ τὸν πέτασον

¹ Πρβλ. Samter *Geburt, Hochzeit und Tod* σελ. 14 ἔξ.

² Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἔχουσι καὶ ἀρχαῖκά εἰδώλια πῆλινα εὐρεθέντα ἐν Ἀξῶ τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1899 καὶ ἀποκείμενα ἐν τῷ μουσεῖῳ Χανίων Κρήτης (ἀριθ. 281, 278, 386, 286, 473). Εἰκόνας ἐπέδειξέ μοι ὁ κ. Δέφνερ. Τούτων τῶν εἰδωλίων ἑπτὰ (ἀριθ. 292) εἰκονίζουσι γυναῖκα ἐνδεδυμένην, ἀποκαλύπτουσαν δὲ τὰ pudenda anteriora δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν. Ἄλλα εἶνε γυμνά ἢ ἡμίγυμνα καὶ θέτουσι τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν μαστῶν τὴν μίαν τὴν δὲ ἑτέραν ἐπὶ τοῦ αἰδοίου (πρβλ. Fehrle *Kult. Keuschheit* σελ. 38 ἔξ.

³ Π. χ. Ἀθῆν. 5, 201, 33. Jahn ἔ. ἄ. 74. Delaure ἔ. ἄ. σ. 209 καὶ πίν. XVII. Tuchmann *Mélusine* VIII, 103 ἔξ. *Röm. Mitt.* IV, 141. Pauly-Wissowa I, 1988. Τινὲς ἐκ Δήλου (ὄρα σ. 90) καὶ εἷς ἐξ Ἐφέσου δὲν ἐδημοσιεύθησαν ἀκόμη. Ἰσως καὶ ὁ ἰθυφαλλικὸς σάτυρος τῆς Θάσου ἔχει, ἂν μὴ πρῶτην ἀλλ' ὅμως τοῦλάχιστον ὑστερογενῆ σημασίαν ὁμοίαν. *C-R de l'Acad. des inscr.* 1913, 360 ἔξ.

⁴ Διάφορος σκέψις ἔχει ἐξενεχθῆ περὶ τῶν Ἀρχαδικῶν Ἐρμῶν ὄρα Ρωμαιοῦν *Ἐφημ.* *Ἀρχαιολ.* 1911, σελ. 149 ἔξ. 157 ἔξ.

⁵ *BCH.* 1906 σ. 489 καὶ σελ. 501 εἰκ. 37 ὄρα καὶ τὴν γνώμην τοῦ Deonna αὐτ. σελ. 607 ἔξ.

καὶ τὸ βαλλάντιον φορῶν τῆς Δήλου, πρὸς ὃν ἕτερος παρόμοιος εἶνε ἐντετειχισμένος ἐν Δυρραχίῳ, ἀδημοσίευτος ἀκόμη¹, καὶ ὁ γνωστός ἀναρτητὸς χαλκοῦς τοῦ Herculanum.²

Ὁ Ἑρμῆς λοιπὸν, ὃν μιμοῦνται τὰ ἔργα ἐκεῖνα καὶ ὃν ἐπικαλεῖται δι' αὐτῶν ἡ λαϊκὴ πίστις, δὲν εἶνε ὁ τοῦ Ὀλύμπου εὐγενῆς θεός, ὃν ἔπλασεν ἡ τέχνη καὶ ἡ ποίησις, ἀλλ' ὁ τιτὰν ἢ δάκτυλος, ὁ τοῦ Καίβελ πριαπώδης Ἑρμῆς³, ὃν ἐλάτρευον καὶ ὡς ἀπλοῦν φαλλόν⁴. Εἶνε λοιπὸν (κατα)χθόνιος θεὸς⁵ ὡς θέλουσιν αὐτὸν συνηθέστατα αἱ παντοδαπαὶ καταδεικτικαὶ ἀραὶ, αὐτόχθων μάλιστα, παράλληλος πρὸς τὸν ἐριχθόνιον Ἑρεχθέα⁶. Ἡ παναρχαία αὕτη ἔννοια τοῦ θεοῦ, δικαιολογεῖ καὶ τὴν γενικωτέραν ἀποτροπιαστικὴν καὶ ἀλεξικάκον δύναμιν· διότι δὲν στρέφεται μόνον κατὰ τῆς βασκανίας ὁ τοιοῦτος Ἑρμῆς, ἀλλὰ καὶ κατὰ παντὸς κακοποιῶ δαίμονος ἢ πνεύματος, καὶ διὰ τοῦτο οἱ ἑρμαῖ ἐποποθεοῦντο ἐπὶ τάφων εἴτε «ἑρμαίων»⁷ εἴτε ἄλλων⁸ κατὰ τὰς ὁδοὺς (ᾧθεν ἡ ἐπίκλησις **ἐνόδιος** κ. τ. τ.) καὶ μάλιστα τὰς τριόδους, κατὰ τὰς πύλας τῶν πόλεων καὶ τῶν οἰκιῶν, ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ τοῖς γυμνασίοις καὶ τῇ αὐλῇ τῆς οἰκίας καὶ αὐτῶ

¹ Ὀφείλω τὴν γνῶσιν αὐτοῦ εἰς τὸν κ. Ch. Picard.

² Delaure ἔ. ἄ. πίν. 23 ἀριθ. 21=Wolters ἔ. ἄ. σ. 268 εἰκ. 2. Πρὸβλ. τὸν πῆλινον τετραγώνου ἐργασίας ἐρμῆν τῆς Δήλου μετὰ κηρυκείου ὑπὸ τὸν φαλλὸν BCH. ἔ. ἄ. σελ. 604.

³ *Göttinger gelehrte Nachrichten* 1901, 499 ἔξ. Πρὸβλ. Körte *Athen. Mitt.* 1899, 7 ἔξ. Pohlenz *Neue Jahrb. f. Phil.* 1916, σ. 578 ἔξ. Eitrem *Beitr. z. gr. Relig. II Kathart. und Rituelles* σ. 34. Heckenbach ἔ. ἄ. σ. 58 ἔξ. Dieterich *Mutter Erde* 104 ἔξ.

⁴ Πausan. 4, 26, 5 πρὸβλ. 8, 34, 2. Eitrem *Hermes und die Toten* 68.

⁵ Ὅρα τελευταῖον τὸν Εὐαγγελίδην ἐν *Αρχαιολ. Δελτ.* 1918, 177 ἔξ.

⁶ Πρὸβλ. Eitrem ἐν Pauly-Wissowa *RE.* λ. *Hermes* σελ. 789. Frickenhau *Athen. Mitt.* 1908, 171 ἔξ. Hepding *Attis* 191 ἔξ. Fehrle *Kultische Keuschheit* σελ. 185 ἔξ. 188.

⁷ Curtius *Die antiken Hermen* σελ. 11 ἔξ.

⁸ Κικέρ. *de leg.* II, 26, 64 ἔξ. Eitrem ἐν *RE.* λ. *Hermes* σ. 697, 702. Ρωμαῖος *Ἀθηνᾶ* 1908, σελ. 395. Ἐντεῦθεν κατέληξαν νὰ δηλώσι τὸν θεὸν καὶ ὡς *κάτοχον* (ὄρα ἄνω σελ. 53) ἐπιτύμβιοι λίθοι εἴτε ἐν μορφῇ φαλλοῦ ἀπλῶς — *Röm. Mitt.* XIII, 159 (Σικελία). Kieseritzky καὶ Watzinger *Griech. Grabrel. aus Südrussland* 1909 πίν. 55, 56 (ἐνθα ἴσως ἐξηγεῖται καὶ ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ κυρίως φαλλοῦ εἰς τὸν τετράγωνον ἐρμῆν). Wilhelm *Beitr. z. griech. Inschriftenkunde* 72 ἔξ. (Βοιωτία). Pfuhl *Jahrbuch* XX, (1905) σελ. 88 ἔξ. Jacobsthal *Athen. Mitt.* 1908 σελ. 427 (Μικρὰ Ἀσία) — εἴτε ἐν μορφῇ Ἑρμοῦ εἴτε κεκοσμημένοι δι' ἐρμῶν ὡς ἐν Θεσσαλίᾳ εἴτε τέλος καὶ μὴ ἔχοντες τοιαύτην εἰκόνα ἐρμοῦ (ὄρα Pauly-Wissowa *RE.* λ. *κάτοχος* καὶ B. Schmidt *Neue Jahrb.* 1893 380 καὶ 1922, σελ. 205 ἔξ. *Athen. Mitt.* VI, 340. *Ἑφημ. Αρχαιολ.* 1900, σ. 70. Curtius ἔ. ἄ. σ. 21 ἔξ.

τῷ κοιτῶνι καὶ τοῖς ὄραιοις τῆς χώρας ὅλης ἢ τῶν τεμενῶν καὶ τῶν ἰδιωτικῶν ἀγρῶν ἢ ἄλλων κτημάτων¹. Ἐν οὐδεμιᾷ τῶν περιπτώσεων τούτων ἠδυνήθηεν νὰ εὔρω καθαράν καὶ συγκεκριμένην τὴν δύναμιν τῶν Ἑρμῶν ὡς συμβόλων τῆς γονιμότητος· πανταχοῦ πείθομαι, ὅτι ἔχομεν αὐτοὺς ὡς ἀποτροπια².

Ὁ παλαιὸς Ἕλληνας λοιπὸν ἀσφαλίζει κατὰ παντὸς κακοῦ πάντα χῶρον ἀναστροφῆς αὐτοῦ διὰ τῶν φαλλοφόρων ἐρμῶν. Ἐχων ἐρμῆν ἐν τῇ οἰκίᾳ, δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ πράξῃ ὅ,τι ὁ συντηρητικὸς Ρωμαῖος τοῦ Ὀβιδίου³, ὅστις, ἐν μέσῃ νυκτὶ ἐγειρόμενος καὶ φοβούμενος μὴ ἐξυπνήσῃ τὰ πονηρὰ πνεύματα, βαδίζει γυμνόπους ἀφορητὶ καὶ «συκοφαντεῖ» ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Cook (ὄρα ἄνω σελ. 123)⁴:

*signaque dat digitis medio cum pollice junctis,
occurat tacito ne levis umbra sibi.*

¹ Eitrem ἐν *RE.* ἔ. ἄ. 700 ἐξ. *Hermes und die Toten* 4 ἐξ. 38. Ρωμαῖος ἔ. ἄ. εἰκάζω ἀπλῶς, ὅτι εἶνε δυνατόν ἀρχιτεκτονικαί τινες μορφαὶ τῆς λαϊκῆς τέχνης νὰ κατάγωνται ἐκ τοιούτων παμπάλαιων σκέψεων. Τοιαῦται μορφαὶ εἶνε οἱ φαλλόμορφοι κατώτατοι καὶ ἀνώτατοι ξύλινοι κίονες τῶν κιγκλιωτῶν παραφραγμάτων τῶν κλιμάκων τῶν οἰκιῶν· αἱ φαλλόμορφοι καὶ ὑπὲρ τὰς «συνεχούσας σφᾶς ζώνας» (Παυσαν. 9, 39, 9) ὑπερέχουσαι τῇ κορυφῇ ξύλινα κιγκλίδες, αἵτινες ἄλλοτε γίνονται ὀξεῖαι ὀβελοειδεῖς ἢ ῥομβοειδεῖς πρὸς πρακτικὸν ἴσως σκοπὸν· τὰ φαλλοειδῶς ἀμφικέφαλα ξύλινα κιονόκρανα ξυλίνων κιόνων ὑποστέγων χωρικῶν· αἱ φαλλοειδῶς μεμορφωμένοι καὶ τῆς στέγης ἐξέχουσαι κεφαλαὶ τῶν σφηκίσκων δοκῶν τῆς στέγης· ὁ ξύλινος *βαλανωτὸς* ὁχεὺς τῶν θυρῶν (πρβλ. Eitrem *Hermes und die Toten* 13 ἐξ.). Πάντα ταῦτα ὑπάρχουσιν ἐν τῇ πατρίδι μου. Ἴσως ὑπάρχουσι καὶ ὅμοιοι ἀρότρων βαλανωτοί, ὡς οἱ παλαιοὶ (Heydemann *Mitteil. aus den Antikensamml. in Ober- und Mittelitalien* σελ. 95 ἀριθ. 50. Dieterich *Mutter Erde* 107 ἐξ.), ἀλλὰ δὲν προσέσχον τὸν νοῦν. Πρβλ. τὸν *ῥομβωτὸν οὐρίαχον* Eitrem *Beiträge* κλπ. II, σελ. 30, τὸν λύχνον Ἑθν. Μουσείου 3184, ἕτερον παρόμοιον ἐν μορφῇ Τελεσφόρου εὑρεθέντα πρό τινος χρόνου ὑπὸ τὴν πλατεῖαν τοῦ Ὀρδείου τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ ἐν Ἀθήναις καὶ εἰσαχθέντα εἰς τὸ αὐτὸ μουσεῖον, καὶ τὰ ἀγγεῖα Jahn ἔ. ἄ. 74. *BCH.* 1907 σελ. 501 εἰκ. 17 καὶ σελ. 504 σημ. *Arch. Anz.* 1892, σελ. 102 α, *Αρχαιολ. Δελτίον* 1891, σελ. 6 ἀρ. 8. Διάφορα εἶνε τὰ δόρατα Fröhner *Choix des vases* πίν. V καὶ *Annual of the Brit. School at Athens* XIV, πίν. XIV. Ἐν τῷ μουσεῖῳ τῶν Θηβῶν μέλας κάρθαρος τοῦ ἀνεκδότου ἀκόμη 80^{ου} τάφου τῆς Πειτώνας (Μυκαλησοῦ) ἔχει ἐπὶ ἑκατέρω λαβῆς ἀνάγλυπτα ἤτοι ἀνάπλαστα αἰδοῖα ἀνδρὸς ἀντὶ τῆς εἰωθίας ἀποφύσεως εἰς τὸ κατώτερον μέρος τῶν λαβῶν.

² Πῶς τῇ φαλλικῇ ἢ ἀφροδισιακῇ σημασίᾳ ἀκολουθεῖ ἡ χθονία, ταύτη δ' ἢ ἀποτροπιαστικῇ ἢ ἀλεξίκακος, ἐκθέτει ὁ Eitrem ἐν *Hermes und die Toten* 24 ἐξ. κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ v. Prött *Archiv f. Relig. — Wi. sensch.* 1906, σελ. 93.

³ Fast. 5, 433 ἐξ.

⁴ Ἀνάλογον εἶνε καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Tuchmann ἐν *Mélusine* VIII, 106 μνημονευόμενον σχῆμα, ὃ ἐγίνετο intendendo, ostendendo, porrigendo digitum

Ἐξερχόμενος τῆς οἰκίας κατ' ὄρθρον εἰς τὴν ὁδὸν δὲν ἔχει ἀνάγκην ἄλλον ἀποτροπαίου (ὁ χριστιανὸς νῦν ποιεῖ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ), ἐπειδὴ ὁ παρὰ τὸ πρόθυρον ἔρμηξ ἀποτρέπει τὰ κακὰ δαιμόνια. Φαίνεται δέ, ὅτι οἱ δεισιδαίμονες πάλαι, ὅσάκις πού ὑπώπτευον ἐπιδρομὴν τοιοῦτου τινὸς δαιμονίου, ἂν δὲν ἔβλεπον πρόχειρον ἔρμην φαλλοφόρον, ἔχειρονόμουν πρὸς τὰ ὑπογάστρια μέρη τοῦ σώματος αὐτῶν, ἐντεῦθεν δὲ κατάγεται ἡ χυδαία νῦν συνήθεια τῆς αὐτῆς χειρονομίας, ὅταν συναντῶσι κατ' ὁδὸν πρῶτ' ἔξερχόμενοι παπᾶν¹. Ἐναλόγως ἔρμηγευτέα εἶνε καὶ ἡ παιγνιώδης καὶ εἰρωνικὴ νῦν πίστις, ὅτι ὁ ἰδὼν γυμνά τινος τὰ αἰδοῖα δὲν φοβεῖται νὰ πάθῃ πυρετὸν ἢ ἄλλο τι κακόν. Ἡ ἀσφάλεια μάλιστα κατὰ τοῦ πυρετοῦ εἶνε κατ' εὐθειᾶν ἀνάλογος πρὸς τὸ μέγεθος τῶν ἀποτροπαίων αἰδοίων.

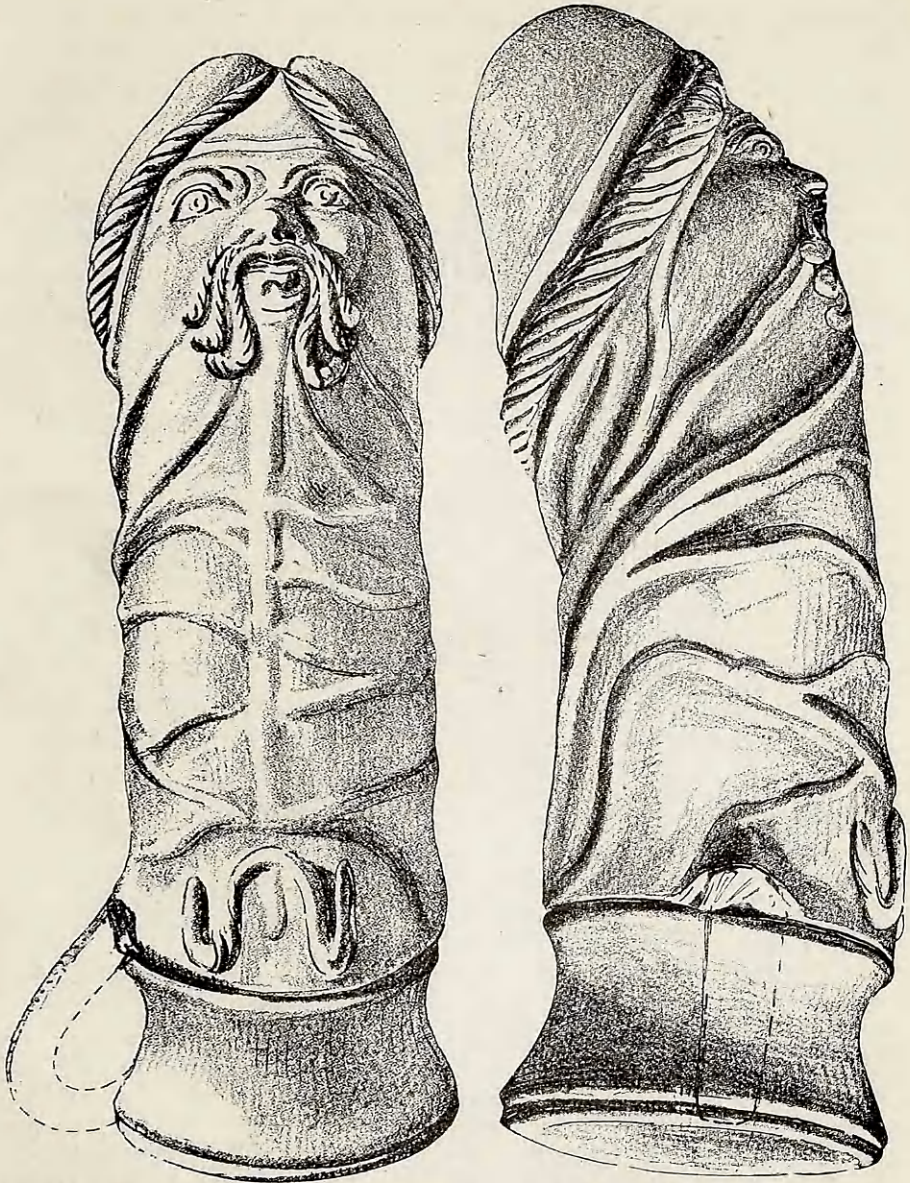
Τὰς ἀποτροπιαστικὰς ιδιότητας τοῦ ἰθυφαλλικοῦ Ἑρμοῦ εἶχε καὶ ὁ Πρίαπος, μεθ' οὗ συνεχέετο πάλαι ποτὲ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ. «Τοῦτον δὲ τὸν θεὸν (τὸν Πρίαπον) τινὲς μὲν Ἰθύφαλλον ὀνομάζουσι, τινὲς δὲ Τύχωνα. Τὰς δὲ τιμὰς οὐ μόνον κατὰ πόλιν ἀπονέμουσιν αὐτῷ ἐν τοῖς ἱεροῖς, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς ἀγροικίας, ὀπωροφύλακα τῶν ἀμπελώνων ἀποδεικνύντες καὶ τῶν κήπων· ἔτι δὲ πρὸς τοὺς βασκαίνοντάς τι τῶν καλῶν τοῦτον κολαστὴν παρεισάγοντες· ἐν τε ταῖς τελεταῖς οὐ μόνον ταῖς Διονυσιακαῖς ἀλλὰ καὶ ταῖς ἄλλαις σχεδὸν ἀπάσαις οὗτος ὁ θεὸς τυγχάνει τιμῆς τινος, μετὰ γέλωτος καὶ παιδιᾶς παρεισαγόμενος ἐν ταῖς θυσίαις»² (Διόδ. 4, 6, 4). Τοιοῦτος δὲ *custos hortorum atque ruris* καὶ *medicus invidiae* παρελήφθη ὁ θεὸς οὗτος καὶ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, παρ' οἷς γνωστὴ εἶνε καὶ ἡ ὁμοία λατρεία τοῦ Mutunus Tutunus.

Τοῦ λόγου δ' ἐπὶ ταῦτα προελθόντος, θὰ δημοσιεύσω ἐνταῦθα

medium contractis reliquis digitis», ὅρα καὶ Ἑρρ. Στεφ. «*δριλος* καὶ ὁ μέσος δάκτυλος τῆς χειρός, λέγεται δὲ καὶ ὁ λιπόδερμος» ἄνω σελ. 86.

¹ Ἀντὶ τῆς χειρονομίας ἄλλοι δένουσι κόμβον, καὶ ἄλλοι μετροῦσιν ἢ λέγουσιν ἀπλῶς διὰ τὸ ταχύτερον «*δέκα τρία καὶ μισό*» ἢ λέγουσι «*λύκος ἔς τὴν στράτα σου*» ἢ ἐπιστρέφουσιν οἴκαδε, ἵνα πάλιν ἐκεῖθεν ἐκκινήσωσιν. Ὅτι καὶ ἐν Ῥωσσίᾳ, Σικελίᾳ καὶ κάτω Ἰταλίᾳ ποιοῦσιν ὁμοίαν χειρονομίαν ἀποτροπιαστικῶς, ὅρα Tuchmann ἔ. ἄ. καὶ Reinach *Cultes* κλπ. IV, 119.

² Πρβλ. Ἀθήν. 10, 58. Πausan. 9, 31, 2. Στράβ. 13, 587. Πλείονα ὅρα παρὰ Jahn *Jahrbücher des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande* XXVII 45 ἔξ., Michaelis *Archäologisch-epigr. Mitt. aus Österr.* I, 1877, 86 ἔξ., ἐν τοῖς εἰδικοῖς ἄρθροισι *Priapus* τῶν λεξικῶν τοῦ Roscher καὶ Darenberg-Saglio, ἐν τῷ μνημονευθέντι ἄρθρῳ τοῦ Kaibel, ἐν ἄλλῳ τοῦ Osthoff *Arch. f. R. W.* 1904, 415 ἔξ. καὶ τελευταῖον παρὰ Ῥωμαίῳ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1908, σελ. 151 ἔξ. *Ἀρχαιολ. Δελτίον* 1916, Παραρτ. σ. 47 ἔξ. καὶ Perdrizet *Collect. Fouquet, terres cuites* σελ. XXV ἔξ. 89 ἔξ.

Εἰκ. 21. Πήλινον ἑντὸν δριλόμορφον ἤτοι φαλλόμορφον (πρίαπος) ἐκ Πειραιῶς.
Ἐκ τοῦ Μουσείου Πειραιῶς μετηνέχθη εἰς τὸ Ἐθνικὸν εἰς Ἀθήνας.

καὶ ἕτερον μνημεῖον (εἰκ. 21), ὅπερ δι' ὀλίγων κατανοεῖται μετὰ τὰ γενικῶς εἰρημένα.

Εἶνε δὲ τοῦτο πήλινον ἑντὸν εὔρεθὲν ἐν Πειραιεῖ ὑπὸ τοῦ Ἰα-

κώβου Δραγάση τῷ 1884, κτιζομένου τοῦ ἐκεῖ δημοτικοῦ θεάτρου, ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ λεγομένου κτιρίου τῶν Διονυσιαστῶν¹. Ἔχει σχῆμα φαλλοῦ (μῆκ. 0.20), εἶνε ἐκ πηλοῦ μέλανος, οἷος εἶνε συνήθως ὁ τῶν μεγαρικῶν σκύφων καὶ τῶν lacrimateria καλουμένων ληκυθίων², ἀνοικτὸν κατὰ τὴν βάσιν (διάμ. στομίον 0.06) καὶ στερεῖται νῦν τῆς λαβῆς, ἣν συνεπληρώσαμεν ἐν τῇ εἰκόνι 21, ὡς συνεπληρώσαμεν ἀσφαλῶς καὶ ἐλλείποντά τινα μέρη τοῦ σκεύους, ὅτε, μετενεγκόντες τὰ τεμάχια αὐτοῦ ἐκ τοῦ μουσείου Πειραιῶς εἰς Ἀθήνας, διατεῶξαιμεν τὴν ἀνασύνθεσιν αὐτοῦ. Ἡ τρυμαλιὰ τοῦ φαλλοῦ εἶνε διαμπεροῆς, συμφώνως πρὸς τὸν προορισμὸν τοῦ σκεύους ὡς ἑυτοῦ, ἔχομεν δ' οὕτω illustrationem τῶν στίχων τοῦ Ἰουβενάλι II, 93 ἐξ.

*Ille supercilium, madida fuligine tactum (ἢ tinctum),
obliqua producit acu, pingitque trementes
attollens oculos: vitreo bibit ille Priapo
reticulumque comis auratum ingentibus implet,
caerulea indutus scutulata, aut gubina rasa.*

Ἡ περιγραφή εἶνε τῶν Κοτυτίων ἦτοι τῶν ὀργίων τῆς Κότυος ἢ Κοτυτοῦς, ἣτις ἦτο «ἔφορος τῶν αἰσχυρῶν», ὅθεν συνέπιπτον ἢ συνεχέοντο τὰ Κοτύτια πρὸς τὰς διονυσιακὰς ἰθυφαλλικὰς ἐορτάς³. Στενότερον διαφέρει ἡμῖν ἐκ τῶν ἄνω στίχων τὸ vitreo bibit ille priapo· διότι κατὰ τὸν Διόδωρον 4, 6, 2 «τινὲς φασι τὸ αἰδοῖον τῶν ἀνθρώπων τοὺς παλαιοὺς μυθωδῶς βουλομένους ὀνομάζειν,

¹ Ὅρα Judeich *Topographie von Athen* σελ. 397 καὶ τὰς ἐκεῖ παραπομπὰς καὶ προσέτι Τζαννέτον «Ἐμπόριον» 1910 σελ. 428). Ἔχω καὶ τὴν προφορικὴν βεβαίωσιν τοῦ κ. Δραγάση, ὅτι ἐκεῖ εὗρέθη τὸ ἑυτόν.

² Τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ εἶνε ἡ πηλίνη κατὰ τὸν Θηβαῖον Μύρωνα πεπονημένη anus ebria (Ἄρχ. Ἐφημ. 1891, 143 ἐξ.) ἐκ Σκύρου ὡς καὶ τὸ οἰνηρὸν μετ' ἀναγλύπτων παραστάσεων πῆλινον ἀγγεῖον τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀριθ. 2170 ἀλεξανδρεωτικῶν χρόνων, ὃ εἶνε ὅμοιον τῷ ὑπὸ τῆς anus ebriae κρατουμένου.

³ Βεγκέρου Ἄν. I, 246 «Εἰθύφαλλοι . . . ἔστι δὲ καὶ αἰδοῖον δερμάτινον καὶ τελετή τις περὶ τὸν Διόνυσον καὶ τῇ Κοτυτοῖ ἀγομένη». Σουίδ. «Θιασώτης· Κότυς δαίμων παρὰ Κορινθίοις τιμώμενος, ἔφορος τῶν αἰσχυρῶν· ὅθεν οἱ Κλεισθένοι καὶ οἱ Τίμαρχοι . . .». Σχολ. Ἄγνης Κομν. Ἄλεξ. σ. 58, 3 «ἢ Κοτυτώ, ἣτις καὶ Κότυς, καὶ οἱ Κονίσαιοι θεοὶ ἦσαν τῶν αἰσχυρῶν ἔφοροι». Gruppe ἔ. ἄ. 1556, Kaibel ἔ. ἄ. 512 καὶ σποράδην π. χ. 495, 508, 513. Herding *Attis* 213. Πρβλ. καὶ τοὺς μύλλους πλακοῦντας τῶν Θεσμοφοριῶν τοὺς μιμουμένους γυναικεῖα ἐφήθαια (Ἀθην. 14, 647 A) ἢ τὰ coliphia (κωλύφια) τὰ εἰκονίζοντα membrum virile (Juvenal. 2, 53 καὶ σχ.). Ὅρα καὶ Buttman *Mythologus* II, 159 ἐξ. Lobeck *Aglaph.* σελ. 1014 καὶ 1067 ἐξ. Περὶ «φαλλισμοῦ» εἰς τὰς Ἰσιακὰς καὶ Ὀσiriaκὰς τελετὰς ὄρα De Jong *Das antike Mysterienwesen* σ. 67 ἐξ.

πρίαπον προσαγορευσαι». Καὶ ὁ σχολιαστὴς δὲ τοῦ Ἰουβανέλι ἔ. ἄ. ἐρμηνεύει «*vitrei penes, quos appellant drilopotas*». Δριλοπότης εἶνε αὐτὸ τοῦτο *φαλλοπότης*: διότι δριλος καὶ φαλλὸς εἶνε ἰσοδυναμα¹. Ἡ ὕλη ἐξ ἧς ἦσαν οἱ πρίαποι οὗτοι ἢ πριαπίσκοι ἦτο ὕαλος τοιοῦτοι, φαίνεται, ἦσαν καὶ οἱ τοῦ Περτίνακος (Capitol. *Pertin.* 8, 5) ἀμφίβολοι *phallovitrobuli* (ἢ -a). Ὁ Πλίνιος 33, 1, 4 μαρτυρεῖ περὶ χρυσῶν ἴσως («*in roculis libidines caelare junvit ac per obscenitates bibere*»), ἀρτίως εἶδομεν δερμάτινον, ὃ Μαρτιάλις 14, 69 ἔχει *siligneum priarum*, τὸ δ' ἐνταῦθα δημοσιευόμενον ἔργον μαρτυρεῖ τὸν καὶ ἄλλως προσδοκώμενον πηλόν². Ἰδίας δ' ἐντεῦθεν μνείας ἀξιος εἶνε ὁ Ἀθηναῖος ἀρχαῖκός *ἀγγειογράφος Πρίαπος*, οὗ σφύζεται ἐν τῷ Βρετανικῷ μουσεῖῳ μέρος ἀγγείου ἐνεπίγραφον³, παρ' ἰδιώτῃ δὲ ἄγγλῳ μικρὸς φαλλὸς ἀγγειόσχημος μεθ' ὁμοίας ἐπιγραφῆς, ἀποτελῶν οὕτω τὴν ἐν παιδιᾷς μαίρα δοθεῖσαν ἀλλὰ παλαιοτάτην μαρτυρίαν τῆς ἰσοδυναμίας τῶν λέξεων πρίαπος καὶ φαλλός⁴.

Τοιαύτην ἰσοδυναμίαν δηλοῖ πως καὶ τὸ ἔντυον τοῦτο τῶν Διονυσιαστῶν τοῦ Πειραιῶς: διότι ὑπὸ τὴν βάλανον σχηματίζεται ἐν τῇ κατὰ τὸν χαλινὸν χώρα ἀνδρικὸν πρόσωπον⁵, οὗτινος τὴν κόμην ἀποτελοῦσι μόναι αἱ πτυχώσεις τοῦ ἀνασεσυρμένου ποσθίου, ὥστε ἡ κορυφή νὰ εἶνε γυμνή καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀναφαλαντίας, καθὼς περίπου εἰκονίζεται ὁ Πρίαπος. Ὡσαύτως ὁ μύσταξ εἶνε, ὡς συνήθως εἰς τὸν Πρίαπον, ἀραιὸς καὶ ἐσχηματισμένος εἰς βοστρύχους μακροῦς, καθειμένους ἀνὰ τρεῖς ἐκατέρωθεν, ἐν ᾧ ἡ συνήθης ἀραίωσις τοῦ πώγωνος προέβη μέχρι τελείας τούτου ἐξαφανίσεως. Ὁ ἐντεχνος τῶν τριχωτῶν μερῶν τοῦ προσώπου σχηματισμός, εἰς ὑπερβολὴν ἐξικνούνο, ἐκτείνεται καὶ εἰς τὰς πτυχώσεις τοῦ δέρματος πανταχοῦ τοῦ ἔντυου, ὥστε παρὰ τὸ στόμιον αὐτοῦ διαμορφοῦται καὶ πυχὴ τις δίκην ἀνηρημένης ταινίας.

Ἡ ὅλη ἔκφρασις δὲν δηλοῖ ἡμερότητα καὶ μελιχιότητα, οἷα π. χ.

¹ Πρβλ. Ἀνθολ. 11, 197:

Ἦθελε δριμὸς ἄγαν τὸ πρόσθ' Ἰερώνυμος εἶναι.

νῦν δὲ τὸ δρι μὲν ἔχει, λος δὲ τὸ μυς γέγονεν.

καὶ Ἡσὺ. «*δριλακες*· βδέλλαι». Πρβλ. Boisacq *Diction. étymol.* ἐν λ. καὶ τὴν παρ' Ἐργ. Στεφάνῳ γλωσσαν (ἄνω σελ. 128₀).

² Πρβλ. Quintil. *Instit. or.* 1, 2, 8 «*omne convivium obscenis canticis strepit, pudenda dictu spectantur*. Πρβλ. Reinach ἔ. ἄ. IV, 119.

³ «Πρίαπος ἐποίησε» *Brit. Mus. Catal. vases* II, ἀριθ. 395. Klein *Die gr. Vasen mit Meistersignat.* σελ. 217. Διὰ τὸ ὄνομα πρβλ. ἄνω σ. 123₆.

⁴ Roschers *Mythol. Lex.* λ. *Priapos* 2981.

⁵ Πρβλ. Eitrem *Beitr. z. griech. Relig. II Kathart. und Rituelles* σελ. 48.

ἡ τοῦ Πριάπου τῆς Βιέννης, οὔτε χαννότητα καὶ ἀτονίαν ὡς ἀνδρογύνου ὄντος¹, ἀλλὰ σφριγος καὶ ὀρμὴν καὶ κτηνωδίαν, ἦν ἐξαίρουσι τὸ συνεσπασμένον μέτωπον καὶ οἱ φρουαττόμενοι μυκτῆρες καὶ τὰ φρίσσοντα παχέα χεῖλη καὶ οἱ ἀκράτειαν ὀρῶντες «ἀποτρόπαιοι» ὀφθαλμοί. Δὲν εἰκονίζεται ἐνταῦθα Ἰλάων τις, ἀλλ' Ὀρθάννης ἢ Κονίσαλος, ὁ Λόρδων μᾶλλον, ἵνα τελείως συμφωνῇ πρὸς τὸν χαρακτήρα τοῦ συνόλου ἑντοῦ. Εἶνε δ' ὅμως μοναδικὸς ὁ τύπος καὶ φαίνεται ἀληθῶς, ὅτι πρὶν πλασθῆ εἰς τὸ τέλος τῆς Μακεδονικῆς περιόδου ὁ κοινὸς τύπος τοῦ Πριάπου (Πρβλ. Furtwängler *Coll. Sabouroff* II, πίν. 128), ἢ μᾶλλον ὅτι πλὴν τοῦ κοινοῦ τύπου αὐτοῦ, ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι ἀντιστοιχοῦντες πρὸς τὰ διάφορα ὀνόματα καὶ τὰς ὑπ' αὐτῶν διαφαινομένας καταστάσεις καὶ ἰδιοτροπίας τοῦ ὄντος.

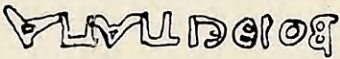
Τὸ ὄνομα δριλοπότης κυρίως ἐδήλου *τὸν πίνοντα* διὰ τοῦ δριλίου, ἀλλὰ εἴτε παρὰ τοῖς ἔλλησι πρῶτον εἴτε παρὰ τοῖς ῥωμαίοις εἴτε καὶ μόνον εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἰουβενάλι ἔ. ἄ. μετέπεσεν εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ὄργάνου, δι' οὗ ἔπινον, ἐν ᾧ τοῦτο ἐλέγετο κυρίως *ἰθύφαλλος* ἐν τῇ ἀρχικῇ σημασίᾳ, κατὰ τὴν ἀνωτέρω (σ. 130₃) μαρτυρίαν τῶν Ἀνεκδότων τοῦ Βεγκέρου, ἢ καὶ φαλλὸς καὶ δριλός. Ἡ λέξις δριλοπότης ἀνταποκρίνεται πρὸς γενικωτέραν ἀνάγκην· διότι δηλοῖ οὐ μόνον τὸν διὰ τοῦ δηλωθέντος εἴδους ἑντοῦ πίνοντα ἀλλὰ καὶ τὸν δι' ἄλλου τινὸς εἴδους. Εἶνε δὲ τοῦτο ἀγγεῖον εἰς σχῆμα ἀνθρώπου ὄλου, ἔχοντος μέγαν τετρημένον φαλλόν, δι' οὗ ἐξέρρεεν ὁ οἶνος. Τοιαῦτα ἑντὰ σφίζονται πολλὰ καὶ ὀνομάσθησαν καὶ παρὰ Delaure ἔ. ἄ. πίν. IX καὶ ἐν *Cabinet secret* πίν. XI σελ. 45. XII καὶ XIII δριλοπότης. Πάντοτε εἰκονίζουσι νανώδεις ἄνδρας μετὰ μορίου γεννητικοῦ ὑπερφουοῦς² διατρήτου δέ, ὥστε ὁ πίνων νὰ ὀφῆ ἢ πίνῃ ἐκ τοῦ δριλίου καὶ «tanquam fellatrix appareat», ἵνα εἴπω κατὰ τινὰ ἐκδότην τοῦ Ἰουβενάλι, ὅστις ψέγει τοὺς τούτων ποιουμένους χρῆσιν θηλυδρίας ἄνδρας. Ἐνίοτε τὰ ἑντὰ ταῦτα ἔχουσιν ὀπάς, ὧν κλειομένων ἐπίσχεται ἡ ἐκροή τοῦ ὑγροῦ, ἀνοιγομένων δὲ καὶ ἐνεργούσης ἐλευθέρως τῆς ἀτμοσφαιρικῆς πίεσεως, ἐκχεῖται ὁ οἶνος ἐκ τοῦ τρήματος τοῦ δριλίου.³

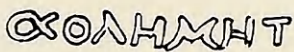
¹ Jahn *Ber. d. Sächs. Ges. d. Wiss.* 1855, 235. Michaelis ἔ. ἄ. 82. Ρωμαῖος ἔ. ἄ. σελ. 153.

² Ἀριστοτ. *ζῳῶν ἱστορ.* 6, 24, 1 «καὶ ἴσχει δέ, ὥσπερ οἱ νάνοι, ὁ γίννος τὸ αἰδοῖον μέγα». Ἡσύχ. «νάνος . . . . οἱ γοῦν νάνοι μεγάλα ἔχουσιν αἰδοῖα». Φωτ. λεξ. «νάνος». Πρβλ. Roscher *Mythol. Lex.* λ. *Pygmaei* 3294.

³ Τὸ ὑπ' ἀριθ. 2087 κίβδηλον πῆλινον πρίαπικόν ἑντὸν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ἀμφιβάλλω καὶ ἂν εἶχεν ἀρχαῖον πρότυπον.

Ἡ λέξις δρύλος, πλὴν ἐν τῷ ἄνω (σ. 131₁) διστίχῳ τῆς Ἀνθολογίας, ἐν τῇ παρ' Ἑρρ. Στεφάνῳ γλώσση ἐν λ. δρύλος (ὄρα ἄνω σ. 128₀) καὶ ἐν τῇ λατινιστὶ σωθείσῃ λέξει δρυλοπότης, οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἔκειτο. Σφύζεται ὁμως ἐν Ἀμφίσσῃ ἐν τῷ ὑπογείῳ τῆς οἰκίας Ξενοφ. Ζαφειρίου ἐν ψηφιδωτῷ, ἐν ᾧ εἰκονίζεται μάχη πυγμαίων καὶ γεράνων, περιθεομένῳ ὑπὸ τοιχείου πάχ. 0.40 ὑψ. 0.80 μ. ἰσοδομικῶς διὰ διπλῆς σειρᾶς μαρμαρίνων πλίνθων ἐκτισμένου, κατ' ὀρθὴν γωνίαν καμπτομένου καὶ φέροντος ἐπάνω αὐλακα ὑδραγωγὸν βεβαίως· προφανῶς τὸ τοιχεῖον δὲν ἦτο ὑψηλότερον. Τὸ ὑπὸ τῆς γωνίας ταύτης τῶν τοιχείων κλειόμενον ψηφιδωτὸν ἔδαφος (πλευραὶ 2.25 × 1.50) εἶνε μέρος αἰθούσης ἢ αὐλῆς οἰκοδομήματος, οὗ τὴν φύσιν δυσκόλως θὰ ἠδύνατό τις

β

α ΔΡΕΙΛΟΝ

Εἰκ. 22. Ἐπιγραφή ψηφιδωτῆ ἐρμηνεύουσα ψήφωμα.
Ἐν Ἀμφίσσῃ.

νὰ ὀρίση ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν ἐνδείξεων, ἐκτὸς ἂν ἡ παρουσία τοῦ ὕδατος ἠδύνατο νάρκέση εἰς πίστωσιν γυμναστικοῦ τινος ἢ παλαιστικοῦ ἰδρύματος. Τὸ ψήφωμα, κείμενον ἐντὸς πλαισίου ἀποτελουμένου ἐκ πλοχμοῦ (μέγεθος ψηφίδων 1½-2 ἐκστμ.) καὶ ἐνδοτέρῳ ἐκ συνδυασμοῦ τριγώνων (μέγεθος ψηφίδων 1 ἐκστμ.), εἰκονίζει μάχην πυγμαίων καὶ γεράνων (μέγεθος ψηφίδων ἔλασσον τοῦ 1 ἐκστμ.), ἣν διαφωτίζουν ἐπιγραφαί. Χρώματα ψηφίδων: μέλαν, ὑπερύθρον, λευκὸν καὶ ἐνιαχοῦ τεφρόν. Φαίνεται νῦν α') ἐν σύμπλεγμα μετ' ἐπιγραφῆς καὶ β') ἐπιγραφή ἀνήκουσα εἰς ἀφανῆς νῦν σύμπλεγμα. Τὸ πρῶτον δεικνύει πυγμαῖον τραπέντα εἰς φυγὴν καὶ ὑποστρεφόμενον ἐπτοημένον καὶ βλέποντα πρὸς τὰ ὀπίσω τὸν διώκοντα καὶ καταφθάνοντα καὶ τὸ κρεμάμενον μέγα αἰδοῖον ἀπειλοῦντα γέρανον, πρὸς ὃν ἀπελπισφωναίξει ὅ,τι λέγει ἡ παρακειμένη ἐπιγραφή (εἰκ. 22 α) «*σχολή! μὴ τ[ὸν] δρεῖλον!*» (=παῦσαι, μὴ θίγης, μὴ πειράξης τὸν δρεῖλον!). Ἡ ἄλλη ἐπιγραφή εἶνε ἀντίπους πρὸς τὴν προηγουμένην καὶ πιθανώτατα ἀνήκει εἰς ἄλλην ἀφανῆ νῦν παράστασιν ὁμοίως ἀπέλπιστος ἀγῶνος πυγμαίου τινός, ὅστις ἐπικαλεῖται τὸν πάπαν αὐτοῦ λέγων «*βο(ή)θει, παπᾶ!*» Ὁ τεχνίτης πιθανώτατα πάπαν ἢ παπᾶν ἔλεγε τὸν πατέρα, ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο, ἀνήκον εἰς τὸν παλαιὸν πυρῆνα τοῦ μύθου τῶν πυγμαίων, ὃν καὶ ὁ Ὅμηρος (Γ, 6) καὶ ὁ Ἡσίοδος

(ἀπ. 60, 62 Rzach πρβλ. Στραβ. 35, 42 ἔξ. 299, 711) ἔχουσιν ὡς πασίγνωστον, ἐδήλου τὸν Δάκτυλον Πάπαν. Τοιοῦτον Πάπαν ἐλάτρευον οἱ Βιθυνοί, παραβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ Kaibel (*Göttinger gelehrte Nachrichten* 1901, σελ. 498. Herding *Attis* 112, 213) πρὸς τὸν σκυθικὸν παπαῖον Δία (Ἡρόδ. 4, 59) καὶ ἀποτελοῦντα εἴτα ἄλλην μορφήν τοῦ γυμνοῦντος τὰ αἰδοῖα Ἄττιος, καθὼς ἡ Μᾶ εἶνε ἄλλη μορφή τῆς (Φρυγίας) Μητρος.¹

---

¹ Περὶ πυγμαίων ὄρα πλὴν τῶν Ἀρχ. Λεξικῶν καὶ τοῦ Otto Jahn ἐν *Arch. Beitr.* σελ. 418 ἔξ. τελευταῖον Perdrizet *Collect. Fouquet, Bronzes* σελ. 53 ἔξ. *terres cuites* σελ. 133 ἔξ., ἐνθυμούμενον ἐνταῦθα σελ. 136 καὶ τὴν ὑπ' ἐμοῦ δεχθεῖσαν αὐτῷ ἀμφισσαϊκὴν ψηφιδωτὴν γερανομαχίαν (πρβλ. καὶ Ἀρχ. Ἐφημ. 1904, σελ. 125,).

ΤΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

- Ἄγάματα** 67 ἐ., 69 ἐ., 76, 79, 97, 109
ἀγγελία 1, 5 ἐ. 57 ἐ. 62 ἐ. 65 ἐ. 69, 121, 127, 130 ἐ. — ἀττικά ἢ φαληρικά 7, 96, 108. — γεωμετρικά 5, 6, 54, 96. — κορινθιακά 6 ἐ. 54. — μελανόμορφα 6 ἐ. 54. — μυκηναϊκά 54. — πρωτοαττικά 7. — πρωτοκορινθιακά 6 ἐ.
ἄγειν 117
Ἅγιος Κοσμάς 4, 54
     » Sequayre 82
ἀγνῦθες 115
ἀγνώτες ἦρωες 44
ἀγορά 126
ἀγροὶ 54, 126, 128
ἀγροικία 128
ἀγχόνη, ἀγχονιμαῖα ξύλα 49, 53, 108
ἄγρος 56, 88
ἀδαμάντινοι δεσμοὶ 62 ἐ.
Ἄδης (πετραῖος) 53, 81
ἀδικία δήμου 45, 98
ἀεροδρόμιον 124
ἀετὸς ὄρα πτηνὰ
Ἄζαζήλ 117
ἄθεος 41
Ἄθηνᾶ Νίκη 78 ἐ.
Ἄθῆναι -αῖοι 2, 6, 20 ἐ. 26 ἐ. 29 ἐ. 43, 47, 51, 64 ἐ. 79 ἐ. 82, 86, 87 ἐ. 90, 93 ἐ. 95 ἐ. 97, 101, 108, 110, 117, 124, 127
Αἴας 30
Αἴγυια 56
Αἴγυπτος 72, 74
αἰδοῖα 122 ἐ. 124 ἐ. 127 ἐ. 130 ἐ. 133 ἐ.
Αἰξωνή 54
Αἴσχος 5
αἰσχρά 130
Αἰσχύλος 62 ἐ. 96
Αἰτωλία 124
αἰχμάλωτος 43, 116, 118
Ἄκρόπολις 82, 90. -Σαλαμῖνος 111 ἐ.
Ἄλαι 54
ἄλας 120
ἄλειν 102
Ἄλεξανδρεωτικοὶ χρόνοι 10, 130
Ἄλεξάνωρ 87
ἀλεξίκακος 126 ἐ.
ἀλάστωρ 49, 52, 55 ἐ. 70, 101 ἐ. 103 ἐ.
     105
ἀλιτήριος 117
ἀμαρτωλὸς 56, 105
ἄμπελος 128
ἀμπόδεμα 72 ἐ.
ἀμύνω (-ομαι) 123
Ἄμφίπολις 114
Ἄμφισσα 95, 133 ἐ.
ἀμφορεὺς 7, 10
ἀνάγλυφον 59, 66, 79 ἐ. 87 ἐ. 90 ἐ. 111, 121
ἀνάθεμα, -ματίζω, -σις 53 ἐ.
ἀνάθημα 111, 114
ἀνασκαφαὶ 54. — Φαλήρου 1 ἐ. 5 ἐ. 7
(ἀνα)σκολοπιζῶ 22, 56, 67
(ἀνα)σταυρῶ 56, 67, 72
ἀνασχινδυλεύω 67
ἀνδραποδισμὸς 46, 100
ἀνδρεῖκελον 58, 60 ἐ. 65, 120
ἀνδροκτονεῖον 39
Ἄνδρομέδα 57 ἐ.
ἀνδροφῶνοι 46
ἀνεμοκάπνιστος 105
ἀνεμορροῦφαλος 105
ἀνθήμα ἐμπέστα 8
ἀνθρωποθυσία 41

ἀνιέρωσις 53
 Ἀντιγόνη 55, 103
 Ἀντιφῶν 23 έ. 118
 ἄλλοι 56
 ἀνώνυμοι 56
 ἀπαγωγή 35 έ. 118
 (ἀπ)ασβόλωσις 93, 116, 119
 ἀπάτη 98
 ἀπόδεμα, (ἀπο)δένω 72 έ. 79
 ἀποκεφαλίζω 21, 23, 42, 110
 ἀποκρότημα 86
 ἀπολάκημα 86
 ἀποπατεῖν 121
 ἀποσκορακίζειν 81
 ἀποσποδεῖν 102
 ἀποτρόπαιον 57, 76, 89 έ. 92 έ. 95,
 117, 120 έ. 127 έ.
 ἀποτυμπανίζειν, -σιμός 20 έ. 27 έ. 34,
 48 έ. 50 έ. 60 έ. 62, 64, 67 έ. 72,
 78 έ. 80 έ. 83, 96 έ. 98 έ. 106 έ. 108,
 110, 118. — τόπος καὶ — τρόπος
 ὄρα καὶ θανάτωσις
 Ἄπτερος Νίκη 78 έ.
 ἀρά 55, 68 έ. 74, 81 έ. 84 έ. 86 έ. 88,
 92, 95, 97, 105, 109, 117, 120 έ.
 126
 Ἄραβες 94
 ἀραῖος 52
 ἄργανο 24
 Ἀργινοῦσαι 100, 103
 Ἄρειος πάγος 107
 Ἀριστοτέλης 23 έ. 26, 38
 Ἀριστοφάνης 27 έ. 32 έ. 35 έ. 40 έ.
 58 έ. 81 έ. 96
 Ἀρκαδία 125
 Ἄρπυιαι 83
 Ἀρταύκτης 25
 Ἀρτέμων 114
 Ἀρχαιολογική Ἐταιρεία 5 έ.
 Ἀρχέπολις 114
 ἀρχιτεκτονική 127
 ἄρχων 112, 114
 ἀσβόλη 93 (ὄρα ἀπασβόλωσις)
 ἀσέβεια 29, 35 έ. 60 έ. 83, 98 έ.
 Ἀσκληπιάς 87
 ἄστν, — νόμος 48
 ἀταφία 55 έ. 80, 99 έ. 101 έ. 103 έ.

ἀτέλεια 86, 97
 ἀτοπία 120
 Ἄττική 54, 99 έ. 104, 117
 Ἄττις 134
 ἀφροσῶσις 40, 51 έ. 77
 ἀφροδισιακός 123, 127
 Ἀχιλλεὺς Τάτιος 59, 66
 ἄωροι (ὄρα ἄγωροι) 55 έ. 88

Βάκλα 18, 22, 30
 βαλανωτός 127
 βάμμα χειζικηνικόν 81
 βάραθρον 20, 29, 37 έ. 42, 47, 80 έ.
 83, 97 έ. 99 έ. 104
 βαρίδιον 115
 βασανιστικά ὄργανα 16 έ. 19, 109
 βάσανος 16, 19, 31, 66 κ. ἄ.
 βασανία 90 έ. 122 έ. 126 έ.
 βασάνιον προ- 92 έ. 120 έ. 124 έ.
 βάσανος 120 έ.
 Βάσκοι 82
 Βάτραχος 114
 Βαυβῶ 123 έ.
 βέλος 16, 43
 Βενδῆς 112
 Βιθυνία 134
 Βίτωρ Ἐμμανουήλ 123
 binden γερμαν. 73, 85
 βιοθάνατοι 55
 βλιμάζειν 86
 Βοῖδολίβαδο 1
 Βοιωτία 101
 Βουζύγης 102 έ.
 Βούλλα Ἀττικῆς 54
 βραχιόλιον 77
 βρουκόλακας 56, 70, 103, 105
 Βρούττιοι 111
 βρόχος 21
 βρουκόλακας ἴδε βρουκόλακας
 βωμός 112

Γάγγραινα 85, 109
 Γάϊος 44
 γαμεῖν 93, 121
 γελοιότης 120
 γένη 107
 γέρανιοι 133

- Γερμανία 71, 73 έ. 76
 γεφυρισμοὶ 116
 γεωμετρικὸς ῥυθμὸς 5, 67, 43, 96
     ὄρα ἀγγελία
 γητέματα 72
 Glotz 107 κ. πλχ.
 Γλυφάδα Ἀττικῆς 54
 γόης -ητεία 69 έ. 71 έ. 118
 Γολγοθᾶς 104
 γονιμότης 54, 127
 γοργόνειον 121
 γυμνάσιον 126
 γυμνότης 29 έ. 40, 43, 60, 63, 79, 80,
     108, 125
- Δ**αίμων 49, 52, 55 έ. 93, 126
 δακτύλιος 76, 92
 δάκτυλοι 84 έ. 87 έ. 93 έ. Δ— 87, 134
 defigere 73, 76
 δέησις 87 έ.
 δεισιδαιμονία 83
 δεκατίζω 85
 Δέλτα Φαλήρου 1
 Δελφίνιον 107
 δεμένος (= ἄλυτος) 56
 δένδρον 66, 70, 79
 δένω (μαγικόν) 70 έ.
 δέσιμον (μαγικόν) 72 έ. 74
 δεσμός 52, 76, 79, 83, 85, 97, 108
 δεσμώτης 11 έ. 15 έ. 21
 δέω 29 έ. 68, 72
 Δῆλος 67, 69, 90, 97, 109, 125 έ.
 δήμαρχος 48
 δήμευσις 99
 Δημήτριος 114
 δήμιος 21, 36 έ. 39, 68, 107
 δημόκοινος 107
 δῆμος 2, 48, 107
 Δημοσθένης 97 έ.
 δημόσιος 48, 107
 διάβολος 72, 83, 105
 διάδημα 121
 διάλυσις σαρκῶν 104 έ.
 διαμελισμός 52, 104, 105
 διαπόμευσις 81, 93 έ. 116 έ.
 διάρρηξις ὀστέων 100 έ. 105, 118
 digesta 44
- digitus impudicus 86
 δίκαιον γενῶν 107 έ.
 Διομέδων ἄρχων 114
 Διονύσιος τύραννος 23
 Διόνυσος 128, 130 έ.
 Διότιμος 114
 Δόκιμος 112, 114
 δολοφονία 88
 δοῦλοι 16, 43, 48
 Δοῦρις 26
 Δραγάτης 130
 Δράκων 51, 97, 106 έ.
 δρεῖλος=δριλος 86, 128, 131 έ. 133
 δριλαξ 131
 δριλοπότης 131 έ.
 Δυρράχιον 126
- Ε**βδομήκοντα οἶ, 117
 Ἑβραῖοι 94, 104, 117
 ἐγκλήματα 98 έ.
 ἔθιμον 102
 εἰδώλια 125
 εἶδωλον 65, 68, 70
 εἰκόνες 108
 εἰσαγγελία 45
 ἑκαταῖα 49
 Ἑκάτη 49, 83
 Ἑλαιούσιοι 21, 26
 Ἑλλησποντος 31
 ἐμβάλλειν 80
 ἐμπόδιο 72
 ἐμπτυσμοὶ 109, 116
 ἐναγίσματα 49
 Ἐνδεκα οἶ, 21, 23, 73
 ἐνθύμιος 50
 ἐνόδιος 49, 126
 ἔντομα 121
 ἐντόσθια 70
 ἐνυάλιος 79
 ἐξορκισμοὶ 72, 105
 ἐπιγραφή 7, 8, 112 έ. 133
 ἐπιτάφιος λίθος 53
 ἐπιληψία 76 έ.
 ἐπιμελητής 112, 114
 Ἐπιμενίδης 104
 ἐπιτρέβειν 102
 ἐπίτριπτος 102

Ἐπτάνησος 123
 ἐπῳδαί 108
 Ἐρεχθεὺς 126
 Ἐρινύες 83
 Ἐρμαῖ 125 ἑ. 127 ἑ.
 Ἐρμαῖα 53, 126 ἑρμ. λόφοι 54
 ἔρμαξ 52 ἑ. 54
 Ἐρμῆς 49, 53, 125 ἑ. 128 ἑ.
 ἔρπετὰ 121
 ἐς κόρακας 81 ἑ.
 ἐς Κυνόσαργες 81 ἑ.
 ἐς λατομίας 82
 Ἐτροῦσκοι 75
 Εὐαμεριῶν 87
 Εὐμολπίδαι 35 ἑ.
 Εὐνομία 90
 Εὐριπίδης 58 ἑ.
 Εὐρυκλείδης ἄρχων 114
 Εὐρώπη 76, 123
 Εὐτυχίδης 114
 εὐφημισμὸς 82, 87
 Ἐφεσος 125
 ἐφήγησις 35

Ζάκυνθος 95

ζώνη 79

Ἴηλος 15, 30 ἑ. 61, 63 ἑ. 65, 69 ἑ. 72 ἑ.
 75 ἑ. 77 ἑ. 83, 85, 96 ἑ. 111 ἑ. 115
 ἦπαρ 70
 Ἴηπειρος 70
 Ἡρόδοτος 21, 26, 30, 31, 98 κ. ἄ.
 ἦρωες 44, ἦρ. κτίσται 101
 Ἡσίοδος 62 ἑ. 66

Θάλασσα καθαρά 45

Θάλλος 114

θανάτωσις 16, 19, 21 ἑ. 44, 46, 81, 96,
 98, 118, θ. τόπος 36 ἑ. 39 ἑ. 41 ἑ.
 θ. τρόπος 15 ἑ. 29 ἑ. 47 ἑ. 99 ἑ.
 106 ἑ.

Θαργήλια 117 ἑ.

Θάσος 125

Θεμιστοκλῆς 4, 32, 100

Θεόδοτος 34

θεοὶ 112

Θεόφημος 114

Θερσίλοχος ἄρχων 112

θεσμὸς 22, 102, 108, 110

θεσμοφοριάζουσαι 27 ἑ. 57 ἑ.

θεσμοφόριον 36, 39 ἑ.

Θεσπικὸν πολυάνδριον 10, 42

Θεσσαλία 126

Θεσσαλονίκη 95

Θήρα 90

Θηραμένης 46

θηρία 80, 121

θιασῶται 44, 114

Θουκυδίδης 20, 26, 44, 46, 82

Θράκη 95

θρησκεία 83

θύρα 25, 39, 93, 126

θυσία (οἰκοδομικὴ) 20, 69, 77, 112,

114, 117, 128

Ιαην 121 κ. ἄ.

Ἴερά πύλη 38

ἱερεὺς 112, 122

ἱερόν 111, 114

ἱεροσουλία 23, 98, 102

Ἴέρων ἄρχων 114

ἰθύφαλλος 125, 128

ἴκριον 15, 50

Ἰλάων 87, 132

Ἰξίων 19

Ἰππεῖς Ἀριστοφ. 32 ἑ.

ἰστοουργία 115

Ἰταλία 128

Ἴτανος 89 ἑ. 94

ἴχνος 74

Ἰωνία 116

Καβείρειον 121κάθαγμα 49, 101 ἑ. 116 ἑ. 118, περι-
117 ἑ.

καθήλωσις 79

Kaibel 126, 134

κακοῦργοι 15, 19, 71 ἑ. 76, 116, 118

Καλαϊσάκις 93

Καλάμαι 90

Καλιγούλας 123

κάλιός 18

καλλύσματα 50

κάλως 97, 109

- κάνθαρος 127
 Κανωνός 97έ.
 καπνιά 93
 καπνός 120
 καρatóμησις 108, 110
 καρπόδεσμα 16
 καρδιά 70 έ.
 καρφώνω -ωμα 70 έ. 72 έ. 74, 97
 Καρχηδών 71
 Καστορία 56
 κατάγειν (πλοῖα) 45
 καταγράφω 112
 καταδακτυλιζειν 86
 κατάδεσμοι 55, 68 έ. 71, 74, 76, 105,
 108, 111 έ. 126, -σις 29
 καταδήννυμι; 112
 καταδῶ 74, 108
 κατάλευσις 21, 40, 51 έ. 54, 104, 108,
 118
 καταπαταλεύω 74
 καταποντισμός 101, 108, 118
 κατάρα ὄρα ἀρά
 κατασκαφή 99
 καταχανάς 56, 70, 105
 καταχήνη 90
 καταχθόνιοι 53, 68 έ.
 κατόρυξις 108, -ύττω 74
 κάτοχος 53, 126
 καῦσις νεκρῶν 105 έ. 108, 118
 Κειριάδαι 37
 κενοτάφιον 50, 55
 κεραῖαι 121
 κεράμβηλον 120
 Κεραιμεικός 42
 κέρατα 121
 Κέρβερος 81
 Κεφαλόβρυσον 124
 Κέως 46
 κῆπος 120, 128
 Κῆρες 83
 Κίος 105
 κίων 63 έ. 65 έ.
 clavus 75
 Κλεισθένης 107
 κλέπται 46, 62
 Κλέων 32
 κλοιός 11, 15 έ. 109, -ιωτά 16
 κλοπή 46, 98 έ.
 Κνίδος 111
 Κνωσός 76
 κοινογαμία 121
 κοινόν 112, 114
 κοιτών 127
 κολασμένοι 56, 105
 collare, κολλάριον 16
 κομβία 120 έ.
 κόμβος 70 έ. 128
 κόμπωμα 72
 κόνις 100 έ. 105
 Κονίσσαλος 130, 132
 Cook 123, 127
 κόρακες 81 έ.
 κόσμοι 91
 Κουμανούδης Στ. 5
 κοτύλη 8
 Κότυς Κοτυτώ 130
 κουρά 93
 Κούριον (Κύπρος) 52, 55
 Κουρουνιώτης 1, 5, 11
 κράδη 117
 κρανία 51, 77
 Κράτης 114
 κρεμαννύναι 22, 30, 83, 86
 Κρήτη 90, 104, 125
 κριθαράκι 92
 κρίκος 64
 κροκωτόν 60 έ. 80
 κρόμμυον 120
 κτέρισμα 16, 19
 κτήματα 126
 Κτήσιππος 114
 κτίσται ἥρωες 101
 κτύπημα χάριτος 31, 52
 Κυδήνωρ ἄρχων 114
 κύλικες 120
 Κυλώνειον ἄγος 104
 κύνες 80 έ. κυνή 121
 cunpus 123
 Κυνόσαργες 81 έ.
 Κύπρος 55 έ.
 Κυρήνη 116 έ.
 κύφρον 17 έ. 22 -νισμός 17
 κώδωνες 77 έ.
 Κωλιάς ἄκρα 4, 43, 54.

καλύφιον 130
 κώνειον 20, 29, 36, 46 έ. 100, 108
 Κωνσταντινούπολις 95

Λάμαχος 23
 lacrimateria 130
 λάρναξ 1
 λατομΐαι 20, 38, 80, 82
 λεία 44
 Λειθήσιον 71
 λεοντή 121
 Λεόντιος 37 έ. 57, 107
 λήκυθος 5, 8 έ. 52, 54
 ληστai 45 έ.
 ligare 73
 λιμήν 2 έ. 43 έ. 46, 48
 λιπόδερμος 128
 λογοπαιξία 81 έ.
 λοιδορία 109, 116
 Λόρδων 132
 Λουκιανός 22, 44 έ.
 Λυσίμαχος 21, 38
 Λυσίας 23, 27, 34
 λυωμένος 56
 λωποδύτης 23, 46, 100
 λώρος 18

Μα 134
 μαγγανεύματα 69, 75, 114
 μάγγανον 115
 μάγος, -εία 68 έ. 70, 74, 76, 83, 118,
 122
 Madonna 87
 Μακεδονία 24, 121, 123
 Μάνη (Λακωνική) 70, 73
 μανιάκης 16
 manicae 16
 μάρτυρες 104
 Μασσαλία 116
 μαστιγίας, μάστιξ 18, 30 έ.
 μαστός 125
 μασχαλισμοί 52, 104
 μασχαλιστήρες 62, 64
 μάτι, -ια 91 έ.
 Μεγαρική 101
 μειλίχιος 103
 μελεδιασμός=διαμελισμός 52

Μελιούχος δαίμων 52
 Μεσόγεια 126
 Μεσολόγγιον 71
 Μήτηρ (Φρυγία) 134
 Μητροφον 20
 Μίλητος 26, 31, 50
 mingere 121 έ.
 Μινούκιος Φήλιξ 78 έ.
 Μνησίλοχος (Άριστοφ.) 27 έ. 35, 41,
 57, 80, 83, 96, 109
 μοιχός, -αλις 119
 μόλυβδος 77, 97. 111 έ. 115
 μουζα 93
 μουντζα, -ώνω 56, 84, 93 έ. 95 έ. 119
 -ουρώνω 94, 119
 μουσεϊον Άθηνών 90, 114, 123, 130,
 132. —Θηβών 56, 127. —Πει-
 ραιώς 113, 130. —Χανίων 125
 μπαμπαγίτσα 87
 μπαούτα 87
 Μπλάτσι (Βλάτση, Μακεδονία) 53
 Μπουρνιάς 5, 114
 μύγες 83, 109
 Μυκαλησός 127
 Μυκῆναι 52, 76
 Μύκονος 94
 μύλλος 130
 Μύνα (-νις, -νώ, -ννίον, -ννος, -νακος,
 -νίσκος, -νιχος, -ννίων) 123
 μύνη (μυνίον) 123 έ.
 μυτιά 87
 Mutunus 128
 Μωάμεθ 93

Νάνος 132
 νάρθηξ 17
 ναυάγιον 76 έ.
 ναυκραγία 43
 ναυμαχία 43
 Ναύπακτος 70
 νεκροί 11 έ. 44 έ. 48 έ. 51 έ. 54 έ. 79,
 82, 97 έ. 101, 105
 νεκροταφείον Φαλήρου 1 έ. 4 έ. 6, 7 έ.
 48. —Hadra 10. —Ρειτσώνας (Μυ-
 καλησοῦ) 127. —Teano dei Si-
 dicini 10
 νεκυδαίμονες 55

Νέον Φάληρον 1
 Νίκη Ἄπτερος 78 ἐ.
 Νικίας 112
 Νικόλαος Δαμασκηνός 105
 νομίματα Ἀθηναίων 110
 νομοθέτης 106
 νόμος 19 ἐ. 21 ἐ. 29, 31, 34 ἐ. 36, 41 ἐ.
 44 ἐ. 47 ἐ. 51 ἐ. 55, 73 ἐ. 96 ἐ. 98 ἐ.
 101 ἐ. 103, 106, 114
 νομοφυλάκιον 39

Ξαμπόδεμα 72 ἐ.
 Ξάνθιππος 25
 Ξένοι 44, 55
 Ξενοφίλος 111 ἐ.
 Ξενοφῶν 97 ἐ.
 Ξένων 114
 Ξίφος 21
 Ξόανα 79
 Ξύλον 17, 34, 46, 86, 96

Obscena 131
 ὀδόντες 121
 ὀδὸς εἰς Φάληρον 2 ἐ. 6, 48. — Μεσο-
 γείων 124, 126
 Ὀδυσσεὺς 30
 οἰκία 126
 οἰνοχόη 8
 Ὀνήσιμος 112
 ὀνόματα 123
 ὄνος 25
 ὄνυχες 74, 121
 ὄξυθύμια 49 ἐ. 53
 ὀπίσθια 122
 ὀπωρινὸν δέος 120
 ὀπωροφύλαξ 128
 ὄρασις 91
 Ὀρθάνης 132
 ὄρια 127
 ὄρνεα 81 ἐ.
 ὄρνευμα 20, 37, 82
 ὀστεοθλασία 104
 οὐρεῖν 121 ἐ.
 ὀφθαλμὸς βάσκανος 90 ἐ. 95 ἐ. 120 ἐ.
 ὄφις 111

Παλαμναῖος 117

Παλλάδιον 107
 Παλαιὸν Φάληρον 1 ἐ.
 Παλαισπαναγιά 119
 Παλάμη 84, 93
 Παπαῖος Ζεὺς 134
 παπᾶς 122, 128. πάπας 133 ἐ.
 παραδειγματισμὸς 41 ἐ. 47, 50 ἐ.
 παράβυστον 73
 παραδόσεις 104 ἐ.
 Πάραλος 45
 παραπροσβεία 98
 παραφρυνκτώρεσις 23, 100
 παροιμίαι, 17, 81 ἐ. 83, 86, 102
 Πάρος 77, 95
 Παρράσιος 66
 πάσσαλος 67, 71
 Πάτριαι 93, 121 123
 Πausanίας 2 κ. ἀ.
 πέδη 17, 62, 79, 96
 Πειραιεὺς 2 ἐ. 95, 113, 129 ἐ.
 Πειραιϊκαὶ πύλαι 37 ἐ.
 πειραταὶ -εῖα 43 ἐ. 45 ἐ.
 Πεισιστρατος 54, 86, 90, 97
 Πελεκίδης 1, 7 ἐ. 10 ἐ. 15, 27
 πελεκίζω 56, 108
 πέμπειν (ἐκ-ἀπο-ἀποδια) 117 ἐ.
 πέντε 84 ἐ. 96
 πεντεσύριγγον ξύλον 32 ἐ. 55, 96
 Πέος 123
 περιάπτον -μμα 76 ἐ. 120 ἐ. 123 ἐ.
 περιδέραιον 16, 121
 περιδρομος 118
 Περικλῆς 26
 περισκελὶς 17
 περίφημα 102, 117 ἐ.
 πέταλα 77
 Πετριάδης 53
 phallovitrobuli 131
 πηλὸς μέλας 130
 πίθος 5
 πλαγγὼν 58, 60, 74, 108, 121, 127 ἐ.
 Πλάτων 37 ἐ. 40, 51, 57, 107
 πλοῖα 4, 44 ἐ. 76 ἐ. 121
 Πλούταρχος 22, 24, 26
 πνεύματα 49, 78, 103, 126
 πνιγέντες 55
 Πνύξ 36, 67

ποδοκάκη 17, 33 έ.
 ποδοστράβη 17
 ᾠπόζηλο 49
 Πολίτης 81, 84 έ. 93 έ. 119
 πολιτισμός Ἀθηναίων 110
 πολυάνδριοι 55 έ
 πολυάνδριον Θεσπιῶν 10, 77, 87.
 —Φαλήρου 11 έ. 15, 19 έ. 42 έ.
 48, 96, 99, 102, 108 έ.
 Πολύευκτος 114
 πομπή 116 έ.
 pondera 115
 Ποσειδῶν 117
 Ποσθίων 123
 πουλλιά 83
 Πριάπος 128 έ. 130 έ. —ἀγγειογράφος 131
 (προ)βασκάνιον 76, 92 έ.
 προδοσία 23, 98 έ. 102, 104
 πρόθυρον 128
 Προμηθεύς 62 έ. 70, 72, 80, 83, 96,
 99
 προπηλακισμοὶ 116
 προσήλωσις καθ—29 έ. 59, 67, 72,
 75, 83, 97, 108. 114 έ.
 προσπαττάλευσις 62, 64, 67, 71, 74,
 108
 προστίμημα 17, 35, 83, 99, 102
 προστρόπαιος 49, 52
 πρύτανις 35 έ.
 πτηνά 63, 65 έ. 80 έ. 83, 109, 120
 πύσσειν 102, 105
 πυγμαῖοι 133
 rudenda 121 έ.
 πύλαι 37 έ. 126
 πυξίδιον (οὔτω!) 8
 πυροβολισμοὶ 78
 πυρετός 76, 128
 Πύρρος 114

Ράκος 74, 118
 Ρειτσῶνα 127
 Ρήγεια 88
 Ρόδος 39, 71
 ῥομβωτός 127
 ῥύθμος 112
 ῥυτὸν 129

Ρωμαῖοι 72, 75, 103, 108, 116, 118,
 127, 128, 130
 Ρωσία 128

Σάθων, —ῖνος 123
 Σαλαμίς 111 έ.
 Σάμιοι 26, 31, 50
 σανίς 15 έ. 25 έ. 29 έ. 31, 33 έ. 58 έ.
 61, 96
 σαρκοφάγος 11, 106
 Scheffelowitz 85
 Σειρήνες 83
 Σεκουῦνδος 37 έ.
 Σελεύκεια 90
 Σέραι 56, 70
 Σησιός 26
 σῆψις 104 έ. 120
 σίδηρος 77, 111, 115, 120
 Σικελία 23, 27, 128
 σιφνιάζειν 86
 σκελετός 11
 σιὰ 74
 σιιάχτρο 120
 σκίλλα 120
 σκιμαλίζειν 86 έ.
 σκινθαρίζειν 86 έ.
 σκόλοψ, (ἀνα)σκολοπίζειν 22, 56, 67,
 105
 σκορακίζω 81
 σκόρ(ο)δο(ν) 93, 120
 σκορδομυτιὰ 87
 σκυλλιά 83
 σκύφος 10
 Σόλων 7, 10, 17, 43 έ. 107 έ.
 Σουδάν 94.
 Σοφοκλῆς 30, 55, 103
 σποδεῖν 102
 σποδός 100 έ. 102, 105
 σταθμίον 115
 σταυροδρόμι 51, 53
 σταυρός 50, 66 έ. 71 έ. 79 έ. 96, 116,
 128
 σταυρώματα 72
 σταύρωσις 29, 30 έ. 72, 75 έ. 78, 80,
 83, 85, 104 έ. 108
 στήλη 112 έ.
 Stock-im-Eisen 76

στρατηγός 44 έ.
 Στρατοκλής 112
 στρέβλη 18, 24
 Στύων 123
 Σύβας 123
 Συγγροῦ λεωφόρος 1, 6
 σύκον, συκοφαντῶ, -της 123, 127
 σύμβολα χριστιανικά 72
 συμπάθεια 120
 Συράκοσαι 23, 118
 Συρία 94
 σύριγγες 32 έ. 81
 σύρματα 52, 120
 σφαγή 108
 σφακελία 93. —ισμός 85 έ. —ο(ς)
 84 έ. έ. 93 έ. 95, 97, 109, 120
 σφαλός 17
 σφηκῶ 85
 σχῆμα 127 έ.
 σχοινίον 30, 52, 65, 68, 73, 75, 97

Τὰ ἔξ ἀμάξης 116
 ταινία (γραπταί) 52
 ταφή 15 έ. 36, 42, 47 έ. 52, 55, 99 έέ.
 τάφοι 1 έ. 6 έ. 10 έ. 69, 77
 Τελεσφόρος 127
 Thalheim 34
 τηγάνι 119
 Τίβειος (sic) 114
 Τιτυός 71, 83
 τοξότης 31, 36, 48
 τουρᾶς 93 έ.
 Τοῦρκοι 94, 122
 Τριάκοντα οἱ 36, 46 έ.
 τρίοδος 40, 48 έ. 53, 126
 τρίστρατο 49, 53
 τρίχες 74, 121
 τρόπαιον 78 έ.
 τροχός, —ίζειν 18
 τύμβοι 54
 τυμβωρυχία 5
 τύπανον, —ίζειν, —ίζεσθαι 15, 18,
 21 έ. 22, 24 έ. 34 έ. 47, 51, 60 έ.
 66 έ. 68 έ. 72, 81, 96, 104, 108
 tympanum 24 έ.
 τύπανον 21, 39
 Τυρολόη 95

Tutunus 128
 τύπλα 93
 Τύχων 87, 128

Υβρις 81, 84, 93, 109, 121 έ.
 ὑπερορία 100 έ.

Φάκελος 85
 φάλαγγας 17
 Φάληρον 1 έ. 4 έ. 39, 41, 96 ὄρα καὶ
 Παλαιόν—, Νέον—.
 φαλλόμορφα πράγματα 127, 129
 φαλλός 87, 90, 94, 121, 124 έ. 129 έ.
 φαντάσματα 76 έ.
 φάραγγες 20, 82
 φαρμακός 49, 51 έ. 101, 105, 117 έ.
 -εία 88, -ίτης δακτύλιος 76, 92
 fascinum 85
 φάσκελο -ωμα 84 έ. ὄρα καὶ σφάκε-
 λος, φ. = fica 123
 φθόνος 91
 fica 123, 127
 φλᾶν 102
 φόβητρον 120
 φονεμένοι 53
 φραγγέλωσις 30
 Fulda 30
 futuere 93, 121
 φυγή 46
 φυλακτὸ 76 -τήριον 120

Χαλεπότης 106 έ.
 Hager 20, 100
 χαλκός 77, 111, 115, 120
 χάμζα 94
 χαρώνειος θύρα 39
 χάσμα 20
 χέζειν 121 έ.
 χεζικηνικὸν βάμμα 81
 χεῖρ 84 έ. 87 έ. 90 έ. 123
 χειρονομία 84 έ. 92 έ. 97, 122 έ. 128
 ὄρα καὶ χρονολογία
 Herculanium 126
 χθόνιος, κατα— 53, 68, 126 έ.
 χοινίς, χοῖνιξ 17
 Χοιρίλη -ος, -νη, -νος 123
 χοιρίνη 123

χοῖρος 123

χρηστοὶ 39

χριστιανοὶ 78 ἐ. 104, 128

Χριστὸς 29, 31, 34, 72, 75, 76, 85 ἐ.

109, 116, 118 ἐ.

χρονολογία νεκροταφείου Φαλήρου

7 ἐ. — θεσμοῦ περὶ κωνείου 46 ἐ.

— καταδέσμων καὶ δεδεμένων

ἀγαματίων 69, 108. — χειρονομίας
σφακέλου 86, 97, 104, 106 ἐ.

Ψηφιδωτὸν 92, 133

ψήφισμα 97 ἐ.

ᾠφελίων 112.

0010046104
Αρχαιολογική Εταιρεία

9